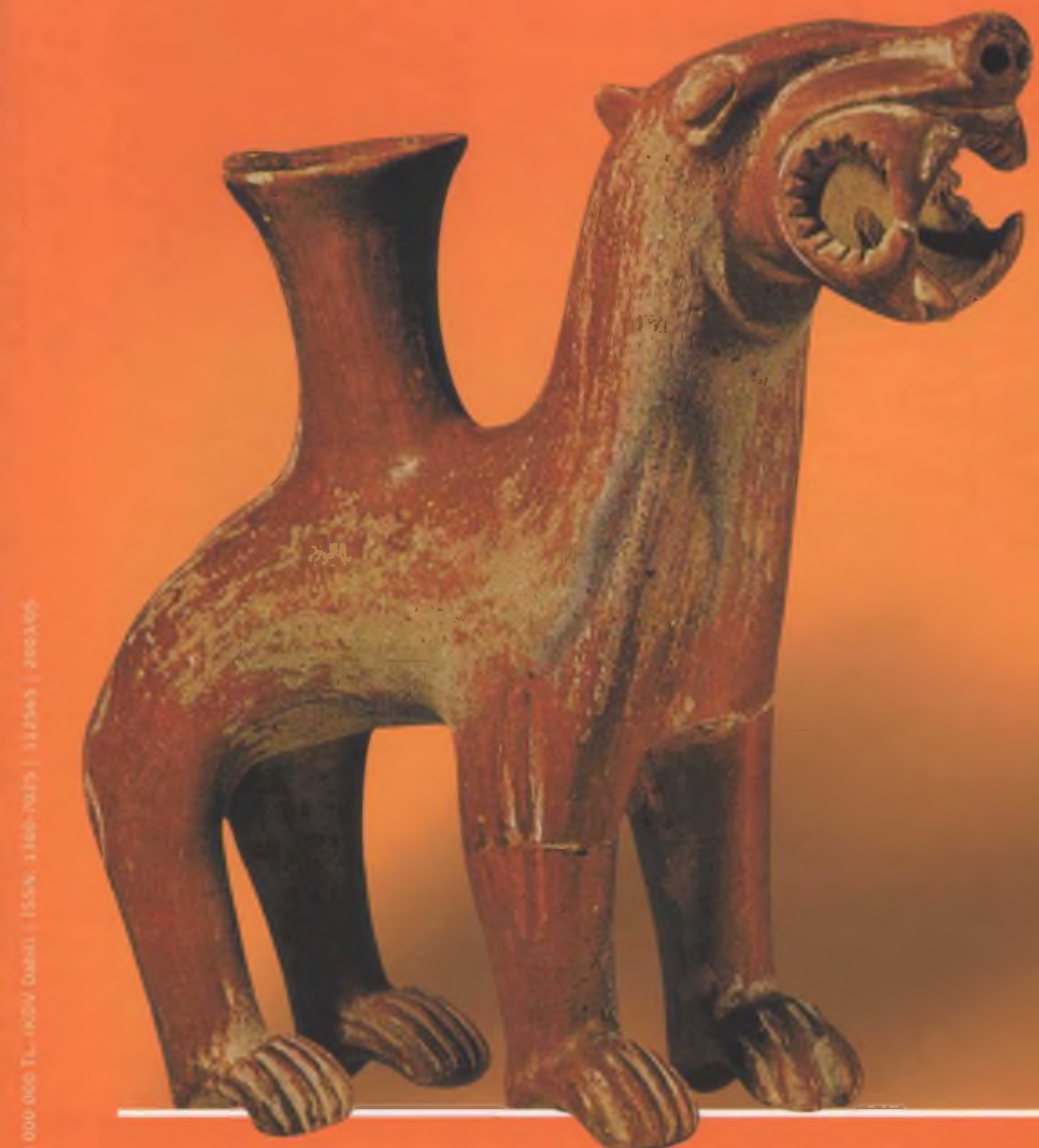
112 SAYFA 4.000.000 TL.

TOPLUMSAL TARİH

113
MAYIS
2003

› Osmanlı Donanması, Averof Zırhlısı ve Ulusal Kimlik
Zafer Toprak

Ayın Gündemi ›
Bağdat Müzesi Bağlamında Bir Uygarlık Tanımına Doğru
Doğan Kuban

Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Batı Avrupa ve Avrupa Düzeni
Recep Boztemur

ANADOLU UYGARLIKLARI›

Hititlerin Kimlik Sorunları | Doğu Anadolu'nun Kralları Urartular-Vanlılar | Gordion Kazılarının Işığında Phyrgler | Bereketin, Zenginliğin ve Paranın Krallığı Lydia Uygarlığı | Daskyleion (Ergili) Kazılarının Işığında Anadolu Pers Dönemi ve Sanatı | Bilimsel Düşüncenin Yurdu Eskiçağda Ionia | Torosların Koynunda Uyuyan Antik Kent Termessos

Fiyatı: 4.000.000 TL. | KKTC 1.000.000 | ISSN: 1300-7025 | 113 | 2003 | 2003/05

ESSELTE

DATALINE™

DYMO

LEITZ®

ORIGINAL MANU OFFICE MATERIALS

Pendaflex

Ofisinizdeki trafiği yıllardır düzenliyoruz.

ESSELTE

Esselte Leitz Büro Malzemeleri San. ve Tic. A.Ş.

Ayazağa Ticaret Merkezi B Blok Kat:2 Maslak 80670 İstanbul
Tel: (0212) 286 26 30 Faks: (0212) 286 26 28
e-mail: infoturkey@esselte.com www.esselte.com.tr

DATALINE™ DYMO LEITZ® ORIGINAL MANU Pendaflex

Her eve, her kitaplığa Evliyâ Çelebi

Evliyâ Çelebi'yle seyahatte 7. adım

Evliya Çelebi Seyahatnamesi 7. Cilt
Hazırlayanlar:
Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff
395 sayfa

Yapı Kredi Yayınları'nın 1996 yılında yayımlamaya başladığı on ciltlik Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin 7. cildi okurla buluşuyor. Diğer altı ciltte olduğu gibi Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki nüshadan aktarılarak gün ışığına çıkan 7. ciltte Balkanlar'dan Orta Avrupa'ya, Karadeniz'in kuzeyinden Kafkasya ve İran'a kadar olan coğrafyalara uzanıyoruz.

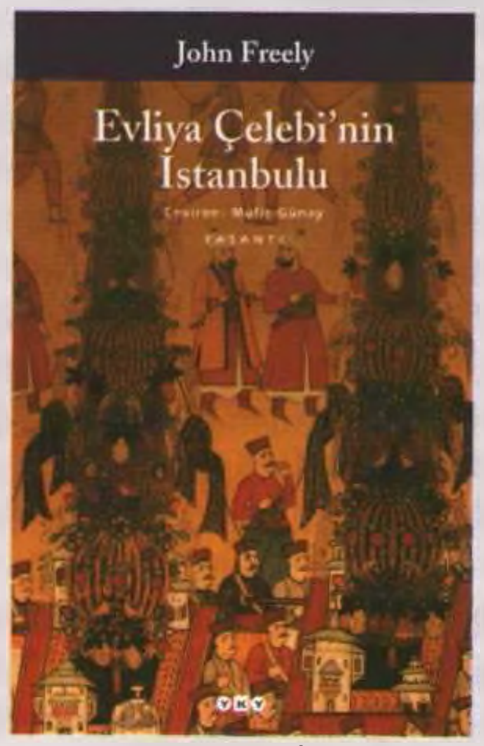
Evliya Çelebi'yle dolaşmak artık daha kolay. 1. cildin günümüz Türkçesiyle hazırlanmış baskısı elinizin altında.

Ayrıca John Freely'nin anlatımıyla İstanbul cildi de kitaplığınızda...

Günümüz Türkçesiyle
Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul
1. cilt; 1. ve 2. kitap, kutulu
Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı
772 s.

Evliya Çelebi'nin İstanbulu
John Freely
Çeviren: Müfit Günay
160 s.

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • İnternet satış: www.astore.com.tr/bulvar/yky •
www.teleweb.com.tr bilgi hattı: 0 212 473 0 444 • YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

Bağdat Müzesi Bağlamında Bir Uygarlık Tanımına Doğru

Doğan Kuban

Bağdat Müzesi'nin ağlanacak, daha doğrusu dövünülecek halini televizyonlardan izleyip tek tük gazeteci de tarihi referansları dile getirdikten sonra, ya dosyayı kapatmak ya da sözde Batı uygarlığı üzerinde yeni bir dosya açıp içini doldurmaya başlamak gerek. Başka bir yazıda belirttiğim gibi, bunu bizim ne kadar uygar olduğumuzu anlatmak için değil -çünkü onlardan da geriyiz- fakat uygarlık kavramı konusunda Batı denilen toplumların ne kadar ikiyüzlü olabileceklerini ve geleceği "Batı uygarlığı" klişesinden kurtulmadan tasarlayamayacağımızı anlatmak için yapmak gerek.

İnsanlık tarihinde hiç unutulamayan olgular var. İskenderiye kitaplığının Araplar tarafından yakıldığı hikâyesi bunlardan biridir. Oysa Ptoleme hanedanının ünlü kitaplığının önce 48'de Sezar tarafından ve sonra oradaki küçülmüş kitaplığın 389'da Teodosyus tarafından yakıldığı ve İskenderiye fatihi Amr'a yakacak fazla kitap kalmadığı bilinen bir gerçektir. Fakat Bağdat Müzesi'nin 250.000 parça eşyasının yok oluşunun hesabını sözde uygar Batılılar veremeyecektir. Saddam rejiminin devrilmesinden sonra sokaklarda Amerikalı devriyeler gezerken bu oyun televizyonlarda sergilendi. Hatta Amerikan televizyonları buna katılan Amerikalı askerlerden de söz ettiler. Eski eser kaçakçılığının bütün dünyada ne kadar örgütlü bir etkinlik olduğunu bilenler, Amerikan ordusu Bağdat'ı ele geçirme hesapları yaparken, Batılı kaçakçı çetelerinin de Arap işbirlikçilerle birlikte Bağdat Müzesi yağmasını planladıklarını tahmin edebilirler. Yoksa her şey tesadüfen olamazdı.

Mezopotamya'daki kazıların büyük bir çoğunluğunu yapan uygar (!) İngilizlerin ve petrol bakanlığını ya da petrol kuyularını hemen kontrol altına alan uygar (!) müttefik kuvvetleri komutasının, eğer içlerinde insanlık tarihine ve kültürüne karşı, petrol egemenliği düşüncesine paralel bir bilinç olsaydı, kuşkusuz müzeyi de daha ilk günden kontrol etmeleri beklenirdi. Kaldı ki müze bombalanmadı. Burada biraz kafası çalışanlar, müzenin bombalanmaması, fakat yağmaya terk edilmesi bağlamında bazı ilişkiler kurabilirler. Yorumlar yanlış bile olsa doğru olan kesin bir şey var: İşgal altındaki Bağdat'ta dünyanın en önemli eskiçağ koleksiyonlarından biri yağmalanmıştır. Gerçi İkinci Dünya Savaşı'nda Fransız müzelerinden Almanya'ya, oradan da Rusya'ya giden yapıtların hikâyelerini biliyoruz. Batı dünyasında kitap yakmanın Avrupa'nın uygar (!) ülkelerindeki hikâyelerini de daha unutmadık.

Biz Batılı uygar (!) ülkelerin başka marifetlerini de yine onların yazılarından öğreniyoruz. Sömürge döneminde emperyalistlerin egemen oldukları ülkelerin sanat eserlerini Paris'e, Londra'ya, Berlin'e ve Amerikan müzelerine taşıdıklarını da biliyoruz. Bunların uygarlık adına yapıldığı söylenmiştir. Bazı savları bir ölçüde kabul etmek gerekir. Eğer Bergama Altarı Berlin'e taşınmasaydı, Türkiye'nin yeni zaman yobazlarının, 19. yüzyıla kadar Osmanlı toplumunun yaşattığı bu heykelleri yok edeceklerini başka örneklere bakarak kesinlikle söyleyebiliriz. Buna mutlu bir olay olarak da yorumlayabiliriz. Çünkü yağmalamışlar, fakat gidip güzel bir müzeye koymuş ve korumuşlar. Kuşkusuz Bağdat Müzesi bağlamında aynı şeyi söyleyemeyiz. Başka bir deyişle bu yapıtlar asıl pazarın olduğu Avrupa ve Amerika koleksiyonlarında arzı endam ettikleri zaman yine bir uygarlık jesti olarak görülmeyecekler. Fakat bir kaçakçılık ve yardakçılık olayı olarak değerlendirilecekler.

Bu olay karşısında Batılı uygarların (!) düşüncesinde kültürün paradan daha önemli olduğu kanısına ulaşabilir miyiz? Sorgulamak gerek. Dünyaya akıl öğretenleri her durumda sorgulamak gerek. Çünkü bütün dünya onları taklit ediyor. Batının büyük müzayede kurumları sanat yapıtı borsalarıdır. Orada Çin seramiğinin, küçük sanat objelerinin, Vermeer'in ya da Van Gogh'un tabloları hisse senedi gibi muamele görür. Büyük müzeler bu hisseleri toplayan bankalar ve şirketler gibi çalışırlar. İstanbul Yeni Cami hünkâr kasrından çalınan çiniler nasıl oluyor da Sotheby'de birkaç ay içinde piyasaya sunuluyor? Bu alışverişler ve depolamalar ve bunlara eser toplayan uluslararası kaçakçılık şebekeleri hangi tarihi süreçler içinde oluştu? Aurel Stein arkeolojik araştırma ve casuslukla birlikte eski eser kaçakçılığın da yürütüyor muydu? Saf bilgi aşkının yanında başka motivasyonlar var mıydı? Avrupa uygarlığı büyük bir bilimsel merakın yanında önüne geçilmez bir kazanç hırsını da birlikte taşımadı mı? Gerçi bunu başka toplumlar da yaptılar. Fakat hiçbir toplum bilgi-ticaret ikilisini bu kadar başarıyla birleştiremedi. Burada Avrupa'nın hakkını yememek gerek. Hiçbir toplum bilgiyi de Avrupa kadar geliştiremedi. Ticarette etkili olmaları da bundan ötürüdür. Müzelerinde çalıntı yapıttan geçilmez. Fakat Louvre Müzesi'ni ya da British Museum'u Turizm Bakanlığı'na bağlamazlar. Bağdat Müzesi'nin yağmalanmasına göz yummakla kendi ülkesinin kültür yapıtlarını turizm adı verilen ticari etkinliklere peşkeş çekmek arasında fazla fark yoktur. Zaten Yeni Cami hünkâr kasrından ya da Rüstem Paşa Camii'nin galerisinden ya da bir sultanın türbesinden çini çaldıran bir toplumsal kontrolün Bağdat için fazla bir şey söyleyecek hali yoktur. Ne var ki benim amacım kendimizi eleştirmek değil bu yazıda. "Bağdat Yağması 2003" olarak tarihe geçecek olay nedeni ile Batı uygarlığı (!) kavramından söz etmek istiyorum.

Uygarlık denen soyut kavramı irdelerken, bu sözde uygarlığın bir egemenlik ve sömürü aracı olarak kullanıldığını ve beraberinde "güçlünün haklılığı" ilkesini de birlikte getirdiğini anımsamakta yarar var. Garip bir şekilde bu ilke güç ve uygarlık kavramlarını yan yana getiriyor. Savaşı, silahı da uygarlık adı altında sunmaya başlıyor. Bu kavram kargaşasında Bağdat Müzesi de soyulabiliyor. Bizim sorgulamamız da buradan başlamalıdır. Koskoca bir müzenin kaşla göz arasında yok edilmesi Amazonlarda piranhalar tarafından iskelet haline getirilen bir canlıyı anımsatıyor. Kanımca bu bir polisiye olay değildir. Bunun günümüz uygarlığını (?) anlamak için yaşamsal bir önemi var. Çünkü bizim gibi Batılı olmayan ülkelerin bir bölüm aydını Batılılardan daha fazla Batılıyız. Hani şu sadece adını anmadan geçemediğimiz kitaplardaki Batılı imgesine âşığız. Bu, Müslümanların demokratlığı türünden bir takiye değil. Ama bu hayranlığı bir yana bırakıp, günlük olay-

lardan başlayarak sormamız gerekir: Neden Amerikalılar, İngilizler, Birleşmiş Milletler, UNESCO ve Iraklı sorumlular, Bağdat Müzesi'nin uluslararası dokunulmazlığını önceden garanti altına almadılar? Neden Mezopotamya arkeolojisinin en önemli temsilcilerinden olan İngilizler Basra'nın petrol kuyularını garanti altına almayı düşündüler de, Bağdat Müzesi'ni korumayı düşünmediler? Neden petrol bakanlığına sıkı koruma koyan Amerikalı generaller aynı şeyi Bağdat Müzesi için düşünmediler? Bu açıkça Asur heykellerinden, Sümer tabletlerinden daha önemli olan şeyin, Batılı koalisyonun gözünde petrol kadar önemli olmadığını kanıtlamıyor mu?

O zaman tarihte geriye giderek düşünelim: Sömürücü uygar (?) Batı, kültür ile bezirgânlığı aynı planda tutmadı mı? Kültür ürünleri yine müzelerine ve özel koleksiyonlara gidecek, parası üleştirilecek. Batılı araştırıcılar bu yapıtları kendi müzelerinde ve koleksiyonlarında inceleyecekler, biz de onların kitaplarını okuyarak tekrar tekrar Batılı olacağız ve kültürümüzün kaynağı da Batıda olacak. Bu süreci yüzlerce yıldan beri biliyoruz. Bu sanat için olduğu kadar, kitaplar için de böyle. Fakat yağmaya ne kadar hayıflanırsak hayıflanalım, "Bağdat'taki Müslüman toplumun müze ile ilişkisi neydi acaba?" diye de sormak gerek. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni halktan kaç kişi ziyaret ediyor? Bilmem ne dedenin türbesine çaput bağlayanın İskender Lahdi'nden haberi var mı? Bunların yanıtları belli. Kültüre satılık bir eşya gibi bakıp onu turistlere satılacak bir meta gibi gören politikacılarımız çoğunlukta. Batılı bunu bizden iyi biliyor. Bizim, değil Mezopotamya, Hitit, Yunan, Roma ve Hıristiyan, Selçuklu ve Osmanlı dönemi sanatı için bile bilinçli bir sempati geliştiremediğimizi kendimiz de biliyoruz. İstanbul Belediyesi İstanbulluluk bilincini uyandırmak istiyormuş. Biraz geç farkına varılmış bir olgu, özellikle İstanbul Belediyesi'ni onlarca yıl idare edenler için. Çünkü tarihi İstanbul son otuz beş yılda hemen tümüyle toprak ve yapı yağmasına feda edildi ve edilmekte devam ediliyor. Bu belediyelerin politik eğilimlerinin çok çok üstünde, oldukça homojen kültürel nedenlere dayanıyor: Biri bilgisizlik, diğeri yağma eğilimi. Önce belediyenin idarecilerinin İstanbul kentlisi olmaları gerek.

Ne var ki bizim zavallı halimiz, uygar (!) Batılının Bağdat Müzesi yağmasını büsbütün korkutucu boyutlara çıkarıyor. Yağmanın insanlar için, ortak bir nitelik olduğuna tanık olunca uygarlık konusundaki düşüncelerimiz büsbütün sarsılıyor. İkinci Dünya Savaşı'nda Alman generalleri Paris'i, müttefik generalleri de Roma'yı bombalamamışlardı. Bu, iki kentin Batı kültüründe ne kadar önemli bir yeri olduğunu kanıtlıyordu. Fakat Londra, Münih, Köln o kadar da fazla esirgenmemişti. Amerikalılar da Bağdat'ı bombalardan bir battaniye ile örttüler. Gerçi akıllı bombalar daha seçici. Müzenin bombardımanlardan kurtulması bir uygarlık işareti gibi gözüktü. Gerçi ölen çocuklar varken müzeyi çok düşünmedik. Fakat bu gözlemin başka sonuçları da var. Bombalansaydı, yağmalanamazdı. Ve yağmacılar zamanlarını bekliyorlardı.

Zamane insanları kentler üzerine bombalar yağdığını o denli çok seyrettiler ki, bunu adeta kanıksadılar. Tek bir kişinin, biraz alışılmamış koşullarda ölümü gazete ve televizyonları günlerce işgal ediyor, ama savaşta adam öldürmeyi sinema filmi

gibi takdim ediyorlar. Bu toplu öldürme gösterisi, her nasılsa Batı uygarlığı zırhını pek delemiyor. Fakat bir antik heykelin tahribi uygarlığa bir tecavüz oluyor. Taliban'ın Buda heykellerini top ateşine tutmasını dehşet verici barbarlık gösterileri olarak seyretmiştik. İşte bu çok hassas Batı uygarlığı kesitinde uygar (!) Batılı suç üstü yakalandı. Aslında uygarlık hikâyeleriyle dünyanın beynini yıkamamış olsalar, yeniçağ tarihinde ne kadar çok ve ne kadar sürekli zorbalık yapıp, insanlara eziyet ettiklerini belki biraz daha iyi görebilirdik. Fakat hem dayak atıyorlar, hem dayağın ne kadar kötü bir şey olduğunu ve bunu insanlığın iyiliği için yaptıklarını liberal bir kamuoyuna anlatıyorlar. Dünya da onları alkışlıyor. Şimdi Birleşmiş Milletler, UNESCO, ICOMOS ve daha bir sürü uluslararası uygarlık ajanı olarak bilinen kurum, politik hesaplar dışında uygarca bir tepki dile getirsinler ve suçu teşhis etsinler görelim. Yine de Batı uygarlığını sorgulamak için iyi bir zemin oluştu. Kendilerini savunmak için ne söyleyecekleri beni ilgilendirmiyor. Ama uygarlığın işkembesine bu kadar çeşitli şeyleri nasıl soktuklarını düşünmekte yarar var. Sadece büyük yılanlar ağızlarından giren hayvanların kıl, deri, kemik her şeyini öğütebiliyor.

EDİTÖRDEN

113. sayımızla merhaba

Sonunda korkulandan da beteri oldu. Oysa bütün dünya uyarmıştı. Geçen sayıda Ayın Gündemi köşemizde M. Özdoğan da aynı endişeleri ifade etmişti. Ne yazık ki tüm bu endişelerin temelsiz olmadığı ortaya çıktı. Irak'ın her köşesinde tarihi eserler talan ve tahrip edildi. Bağdat Müzesi'nde yaşanan vahşi yağma ABD askerlerinin ve tüm dünyanın gözü önünde gerçekleşti. Bu yağma ve tahribi önlemeyen işgalci güçler savaş suçu işlemiştir. Savaş her açıdan lanetlenebilir, ama bu lanetler henüz hukuken bir anlam ifade etmiyor. Yine de "savaş suçu" kavramı bir kazanım olarak uluslararası hukukta yerleşmiştir. Kültürel varlıkların savaş durumunda korunmasına ilişkin Lahey Sözleşmesi hükümleri de, ABD ve İngiltere bu sözleşmeyi imzalamamış da olsalar, yarım asırdır savaş hukukunun asli unsurları arasındadır.

Bu sayımızda Ayın Gündemi'nde Doğan Kuban Bağdat'taki talanı uygarlığın anlamını sorgulayarak irdelerken, Özgen Acar da sorunu Lahey Sözleşmesi bağlamında ele alıyor. Yakından tanıdığınız çizgileri dergimizin yeni görsel kimliğinin önemli bir bileşeni haline gelen arkadaşımız Aydan Çelik, "Bağdat Hırsızı" karikatürünü bu kez derginin içeriğinden habersiz çizdi. "Sam Amca'nın 40 haramileri" yazısıyla "Bağdat Hırsızı" karikatürü aynı gün elimize geçti. Acar ve Çelik birbirlerinden habersiz, aynı noktada buluşmuşlardı.

Gelecek ay yeni bir sayıda buluşmak dileğiyle.

Ekrem Çakıroğlu

02 Ayın Gündemi
DOĞAN KUBAN

08 Osmanlı Basını
EMEL SEYHAN

10 Osmanlı donanması, Averof zırhlısı ve ulusal kimlik
ZAFER TOPRAK

20 Sam Amca'nın 40 haramisi
ÖZGEN ACAR

24 Tarih öğretimine çoğulcu ve hoşgörülü bir yaklaşımda müzelerin rolü
J. PATRICK GREENE

26 Bursa Amerikan Kız Koleji
MEHMET ALTUN

34 19 Mayıs nasıl bayram oldu
NEVİN YURDSEVER ATEŞ

38 Kıtadaki gelişim ve değişim evreleriyle büyülü oyuna bir bakış
BARIŞ TUT

42 Avrupa'nın çehresini değiştiren felaket
AYŞE HÜR

48 20. yüzyılın ilk yarısında Batı Avrupa ve Avrupa düzeni
RECEP BOZTEMUR

54 Avrupa'da Osmanlı tarihçiliği
AYKUT TUNÇ KILIÇ

60 Kahpe Bizans parodisi
METE TUNÇAY

62 Unutmamak-Affetmek
THOMAS BALKENHOL

66 Worpswede ressamları
NEDRET KURAN-BURÇOĞLU

70 Arşivden Bir Belge
YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

DOSYA
74 Hititlerin kimlik sorunları
ALİ DİNÇOL

78 Urartular-Vanlılar
VELİ SEVİN

82 Phyrgler
G. KENNETH SAMS

86 Lydia uygarlığı
GÜL GÜRTEKİN-DEMİR

90 Anadolu Pers dönemi ve sanatı
TOMRİS BAKIR

94 Eskiçağda İonia
OĞUZ TEKİN

98 Termessos
AHMET VEDAT ÇELGİN

102 Tarihçinin Mutfağı
AYKUT TUNÇ KILIÇ

104 Kitabiyat
ZEKİ ARIKAN

107 Tarih Vakfı'ndan Haberler

Bu sayıda yer alan Avrupa tarihiyle ilgili yazıların yayımı Avrupa Birliği Horizons Programı çerçevesinde desteklenmektedir. Yazılardaki görüşler yazarlarına ait olup, Avrupa Komisyonu'nun resmi görüşlerini yansıtmamaktadır.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Aylık Dergi
Mayıs 2003 Sayı: 113, c. 19
Tarih Vakfı Adına Sahibi
Orhan Silier

Yayın Koordinatörü
Ekrem Çakıroğlu

Yayın Koordinatör Yardımcısı ve Sorumlu Yazışleri Md.
Aykut Tunç Kılıç

Kapak Resmi: Kültepe'de bulunmuş aslan biçimli *rhyton*. MÖ 18. yüzyıl.

Yayın Kurulu
Hülya Balcı Akarlı, Edhem Eldem, Çiğdem Kafescioğlu, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoğlu, Oğuz Tekin, Zafer Toprak, Mete Tunçay

10

Osmanlı donanması, Averof zırhlısı ve ulusal kimlik

Zafer Toprak ünlü Yunan zırhlısının Osmanlı'ya etkilerini irdeliyor.

24

Sam amcanın 40 haramisi

Özgen Acar Irak'taki tarihi eserlerin yağma ve talanını uluslararası hukuk bağlamında ele alıyor.

50

Büyük veba salgını (1347-1351)

Avrupa'nın çehresini değiştiren felaket

Ayşe Hür büyük toplumsal değişimlere yol açan vebayı anlatıyor.

66

Jugendstil'in önde gelen ismi Heinrich Vogeler ve

Worpswede ressamları

Nedret Kuran-Burçoğlu Alman resminin nispeten az bilinen bir kesitine ışık tutuyor.

DOSYA

72-101

Anadolu Uygarlıkları

Dergi Tasarım
Baki Kara
Rauf Kösemen (Myra)

Grafik Uygulama
Saliha Bilginer

Kapak Tasarımı
Rauf Kösemen

Kapak Uygulama
Evrim Savaş (Myra)

Reklam
İnci Tepeci
Ebru Şimşek

Düzelti
Nihal Boztekin

Renk Ayrımı
7 Renk

Baskı
Promat Matbaacılık
0212 690 63 63

Abonelik İşleri: Abonet
Tel: (212) 210 01 10 Faks: (212) 222 27 10
abonet@abonet.net | www.abonet.net

Abone Koşulları
Bir yıllık 40.000.000 TL
Bir cilt 22.000.000 TL

Ankara Temsilciliği
Ülkü Özen
Tel: (312) 426 16 54

Dağıtım Doğan Dağıtım

İletişim Adresi
Vali Konağı Caddesi Samsun Apt. No: 57
Nişantaşı 34365 İstanbul
Tel: (212) 233 21 61 / 233 21 66 / 233 21 76
Faks: (212) 234 32 90

www.tarihvakfi.org.tr/toplumsaltarih
toptar@tarihvakfi.org.tr

Osmanlı Bankası Müzesi'nde Mimarlık Sohbetleri Başlıyor

Garanti Bankası tarafından kurulan Osmanlı Bankası Müzesi'nde düzenlenen Voyvoda Caddesi Toplantıları, müzede sergilenen belgelerin farklı disiplinlerle bağlantısını etkinliklere taşımak amacıyla, iktisat tarihi dışında bir başka alana daha odaklanacak. Mayıs ayında başlayacak Voyvoda Caddesi Mimarlık Sohbetleri kapsamında, bu yıl "Galata ve Pera 1900-2000" konusu işlenecek.

Yıl boyunca Nur Akın, Han Tümertekin, Murat Tabanlıoğlu, Murat Güvenç, Ali Doruk gibi akademisyen ve mimarların konuk olacağı "Galata ve Pera 1900-2000" konulu toplantılar tamamlandığında, konuşmacılar ile öğrencilerin katılacağı bir "kent ve mimarlık atölyesi" kurulacak.

İlk Konuk: Prof. Dr. Afife Batur

Voyvoda Caddesi Mimarlık Sohbetleri'nin ilki, Prof. Dr. Afife Batur'un katılımıyla 7 Mayıs Çarşamba günü saat 18:30'da gerçekleştirilecek. İTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi Batur, "İstanbul'da Art Nouveau" konulu bir sunum yapacak.

Prof. Dr. Afife Batur, sunumunda, İstanbul'da kentsel değişiminin hızlandığı 1890-1915 yıllarında, özellikle mimaride, *art nouveau* akımının kentin yeni gelişen ve zenginleşen bölgelerine getirdiği yenilikleri ele alacak. Bankalar Caddesi'nden başlayıp "Grande Rue de Pera"ya uzanan aksa *art nouveau*'nun yansımalarını inceleyecek.

500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi

"Osmanlı Minyatürleri Kırkpare Sergisi"

İstanbul'un fethinin 550. yılını anma programı çerçevesinde "Osmanlı-Türk Minyatürleri Patchwork-Kırkpare Sergisi"

Anadolu'da yaygın bir biçimde uygulanan bu yöntem bazı yörelerde "kırkpare" olarak anılan "yamalı bohça" deyimi de keza patchwork uygulamasından doğmuştur. Sergi-nin açılışında Sefarad şarkıları ve Osmanlı müziğinin en parlak dönemlerinden lale devrine ait Osmanlı saray şarkıları yer alacaktır.

Açılış: 26 Mayıs 2003 Pazartesi saat 18.00

Yer: Schneidertempel Sanat Galerisi, Bankalar Caddesi, Felek Sokak No.1 Karaköy/İstanbul Sergi, Cumartesi hariç her gün 10.30 - 17.00 arası gezilebilir.

İrtibat: Handan Abdullahoğlu
(212) 249 01 50

Voyvoda Caddesi Toplantıları

Karakışla, Osmanlı'daki Kadın Askerleri Anlatacak

Osmanlı Bankası Müzesi'nin etkinlikleri kapsamında düzenlenen Voyvoda Caddesi Toplantıları'nın mayıs ayı konuğu, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Yavuz Selim Karakışla'nın "Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler: Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919)" konulu bir sunum yapacağı toplantı, 14 Mayıs Çarşamba günü 18:30'da.

Karakışla sunumunda, bu dönemde, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın başkanlığında kurulan "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi"nin en önemli girişimi olan Birinci Kadın İşçi Taburu'nu inceleyecek.

Katılımın ücretsiz olduğu Voyvoda Caddesi Toplantıları hakkında, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin (212) 292 76 05 numaralı telefonundan bilgi alınabiliyor.

İstanbul, İstanbul Olalı Sergisi

Collection Araştırma Kültür ve Yayın Kulübü, İstanbul'un fethinin 550. yıldönümü vesilesiyle "İstanbul, İstanbul Olalı Sergisi" isimli bir sergi düzenliyor. Alt başlığı "Kimi Sergileri Yapmak Olanaksızdır" olan sergide Collection Kulüp'ün 30'u aşkın üyesinin arşivlerindeki "İstanbul konulu" en seçkin örnekler yer alacak.

Sergide yer alan koleksiyonlar ve sahipleri şöyle: Alaaddin Durmuş: İstanbul otelleri • Ayla Ede: Bu şehr-i Stambul ki misli bahardır • Ayla İbar: İstanbul diplomaları • Bülent Bankacı: İstanbul'da seyyar satıcılar, meslekler • Cem Mahruki: İstanbul madalyaları ve paraları • Cumhur Sönmez: Çocuklara İstanbul hediyesi • Doğan Güral: Piyango biletlerinde İstanbul • Erhan Erensoy: İstanbul ve otomobiller • Erdener Koyutürk: Plaklarda İstanbul • Erol Akaya: Fatih Sultan Mehmet pulları • Gülderen Bölük: Sabah Joaillier fotoğrafları • Hasan Sezer: Constantinople'dan İstanbul'a hisse senetleri • Hilmi Nakipoğlu: İstanbul hatırası ve alaminüt fotoğraf makinesi • İsmail Hakkı Sır: Fatih Sultan Mehmet büstü • İsmet Delen: Bakırköy kartları • İzzet Kırbaş: Telefon kartlarında İstanbul • Mert Sandalcı: İstanbul'da biralı yaşam • Mustafa Murat Yucad: İstanbul neşriyatı • Necati Kazancı: İstanbul kartları • Necdet İlingi: İstanbul haritaları • Nilgün Tugaykan: İstanbul işgal kartları • Nurhan Erkan: 45'lik plaklarda Yeşilçam • R. Sertaç Kayserilioğlu: İstanbul sokak tabelaları • Selen Özkan: "The Dansant"dan danslı çaya • Sener Köksümer: "Üsküdar'a Giderken" filminin afiş ve lobileri • Sermet Erkin: Ünlü sahne sanatkârlarımızın özel eşyaları • Seyhun Binzet: Eski kartpostallarda Bizans eserleri • Şerif Antepli: Şarkılar seni söylüyor • Tunca Varış: İstanbul sigaraları • Uğurlu Tunalı: "Surlar ve Kapılar" kartları • Yusuf Murat Şen: Kadıköy fotoğrafhaneleri.

"İstanbul, İstanbul Olalı Sergisi" 29 Mayıs - 2 Haziran 2003 tarihleri arasında Beyoğlu Belediyesi Sergi Salonu'nda düzenlenecek ve her gün 09.00 - 18.00 arası ziyarete açık olacaktır.

Geniş bilgi için: (212) 256 92 58

NOT DEFTERİ... NOT DEFTERİ... NOT DEFTERİ... NOT DEFT

Olga Davidovna Bronştayn

Mart sayımızda Latife Hanım'la mektuplaşmasını aktardığımız Bayan Kameneva hakkında biraz daha bilgi edindim. Okuyucularla paylaşmak istiyorum.

Mete Tunçay

Olga Davidovna Bronştayn'ın 1881 doğumlu olduğu sanılıyormuş. Troçki'nin kızkardeşi, mektepli general Kamenev'le evlenince Kameneva olmuş. Devrimden sonra, Eğitim Halk Komiserliği Tiyatro Bölümü'nün başına getirilmiş. Fransız Aydınlanması "salon"ları gibi, devrimci aydınları ağırladığı ev toplantıları düzenlermiş. Konuklarının onu "kibirli ve sıkıcı, ama habis olmayan" bir kadın saydıklarını aktarılıyor.

Kocası 1936'da idam edilecekken, o da Sibirya'daki Gulag'a sürülmüş, orada ölmüş. Toprağı bol olsun!

07

Mayıs 1903

Hazırlayan: Emel Seyhan

Reji Kolcularının Kanunsuz Aramaları

[*İkdam*, 13 Mayıs 1903] Kosova gazetesinde okunmuştur: Vilayet dahilinde Reji memurlarıyla kolcularının kaçak tütün taharrisinde [aramasında] usul ve nizama riayet etmeksizin hod-be-hod [kendi başlarına] ikametgâhlara duhûl ile hilâf-ı marzi-i âlî [padişahın arzusuna aykırı] ahvâle tasaddi etmekte [kalkışmakta] oldukları muhaberât-ı câriyeden anlaşıldığı ve Reji idaresine muavenet ve kaçağın men'ine dikkat etmek memurîn-i mülkiye ve zabıtanın akdem-i vezaifinden ise de şirketin muamelatıyla müstahdeminin evzâ [tavırları] ve harekâtı da kavanin-i devlet [devlet kanunları] dairesinde cereyân etmek lâzım gelip marzî-i âlîye ve nizâmât-ı seniyyeye münâfi [aykırı] olan muamelât ve taaddiyâtın serian ve şedîden men'i ve mütecâsirlerinin cihet-i adliyeye teslimleriyle icrâ-yı muhakeme ve mücâzâtları [cezalandırılmaları] iktiza edeceği ve kolculukta istihdam edilen eşhâsdan ekserinin sevâbık-ı âhvâl ashâbından oldukları mervî olmasıyla bu misillu eşirrânın [azılıların] Reji idarelerine kabulleri asla tecvîz olunamayacağı ve beyân-ı âlîsiyle mevcud ve müstahdem kolcuların ahvâl-i sâbıka ve lâhikaları [eski ve yeni durumları] polis ve zabıta idarelerince bi't-tahkik içlerinde su-i hal erbâbından kimse var ise tebdilleri hususunun lâzım gelenlere tebliği lüzumu devletlu müfettiş paşa hazretleri tarafından emir ve iş'âr buyurulmasıyla keyfiyet mülhakata yazıldığı gibi bi't-tahkik habse mahkûm ve sabıkalı takımından oldukları anlaşılan Üsküp kolcularından Tahir, Edip, Mustafa, Yusuf ve İbrahim namında beş kişi tebdil ettirilerek yerlerine erbâb-ı namustan olanlar tayin olunmuştur.

Cesur Hırsız

[*İkdam*, 11 Mayıs 1903] Edirnekapı civarında Karagümrük'te Aşçı Hüseyin evvelki gece dükkânını kapayıp yatsı namazını eda için camiye gitmiş, dükkâna avdetinde içeride bir patırdı hissetmesi üzerine derhal Acıçeşme polis mevkiine müracaatla keyfiyeti anlatmış ve komiser-i sâlis Mustafa Efendi ile polis Mustafa ve sivil taharri memurlarından Mahmut Efendi dükkânın önüne gelmişler. Memurîn-i zabıta kepenkleri açıp içeri girerken sol elinde sopa ve sağ elinde bıçak bulunan hırsız "gelmeyiniz vururum" diye haykırmıştır.

Mumâileyh Mahmut Efendi merkumun göğsünden itmesiyle kendisi kazaen arka üstü düşmüş ve hırsız elinde bıçağı on defadan ziyade Mahmut Efendi'nin göğsüne saplamak istemiş ise de arka üstü yatan memur-ı mümâileyh sârikin [hırsız] hâzûlarından tutmuş olduğu ve dükkân pek ziyade karanlık bulunduğu cihetle hırsızın indirdiği bıçak her defasında yere saplanıp hiçbir zarar hasıl etmemiştir. Bu sırada Bekçi Abdurrahman Ağa bir fener tedarikiyle hemen içeri atlamış ve hırsızı arka tarafından yakalamış, Mahmut Efendi'yi kurtarmıştır. Cesur hırsız Mahmut Efendi'ye birer kere daha bıçak saldırarak Mahmut Efendi'nin böğrüne dirseği bekçinin böğrüne de bıçağın ucu isabet eylemiş ve bekçi sağ böğründen mecruh düşmüştür. Merkum dükkândan fırlayarak kaçarken diğer memurlar dahi yetişerek derdest eylemişler ve Acıçeşme polis mevkiine götürüp orada bir mahalde mevkufen habsetmişler ise de bir müddet sonra ifadesi alınmak üzere çıkarılmak lazım gelince hırsızın pencereden atlayıp bostana kaçtığını anlamışlardır. Taharriyat-ı lazime icra kılınarak memurlardan biri merkumu bostandaki dut ağacının tepesinde görmüş ve diğer arkadaşlarına haber vermeye gittiği sırada hırsız ağaçtan atlayarak savuşmuş ve bir iki saat sonra kol memuru Ahmet Efendi tarafından derdest edilmiştir. Bu sârik-i şerîr bir müddet Karagümrük'te tatlı satıp şimdi boşta gezen Mahmut namına biri imiş. Mecruh [yaralı] bera-yı tedavi hastahaneye ve sârik hapishaneye götürülmüştür.

Bir Gül İçin

[*İkdam*, 22 Mayıs 1903] İzmir'de Karşıyaka'nın Alaybeyi mahallesinde sâkin Musevi cemaatinden Revi'nin zevcesi olup üç aylık hâmile bulunan Liya binti Bahur geçen gün komşusu bahçıvan Haralambo'nun bahçesinden bir gül kopardığı cihetle bahçıvanın karısı Fotini ve oğlu Panayot mezbûreyi darb ve karnına iki depme vurmalarından kadının hastalanarak iki gün sonra ıskat-ı cenîn eylemesine [düşük yapmasına] sebebiyet verdikleri zabıtaca haber alınmakla mütecasirler derdest olunmuştur.

Zavallı kadının bir gül için şu felakete uğramasına acırız.

Beyoğlu'nda Cinayet

[*İkdam*, 25 Mayıs 1903] Evvelki gece Beyoğlu'nda Düzye Sokağı'nda kunduracı Manol ile kahveci Vasil'in İranlı Ali'yi revolver kurşunuyla üç mahallinden cerh eylediklerini yazmış idik.

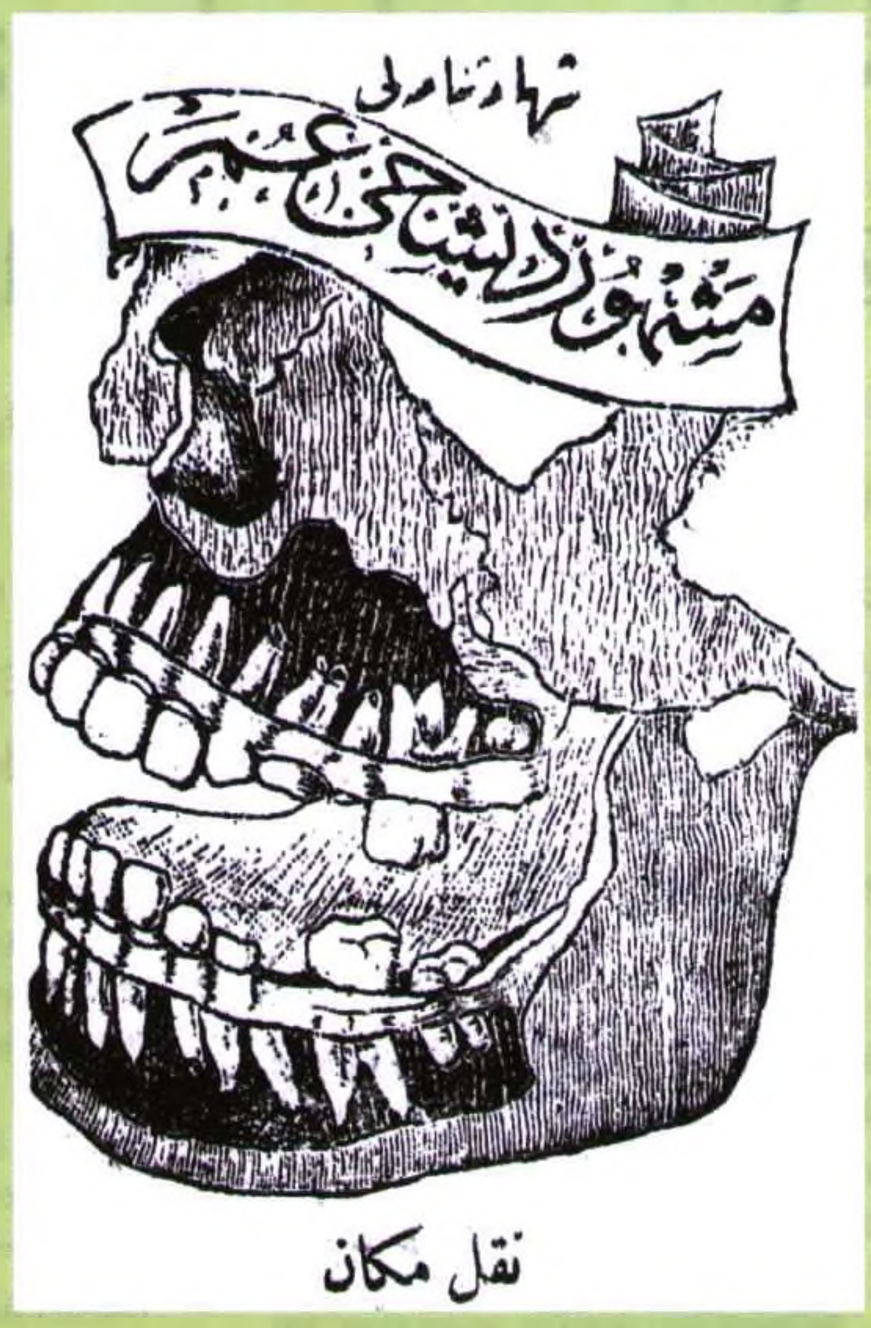
Bu cinayet hakkında evvelki gece sabaha kadar zabıtaca icra kılınan tahkikat neticesinde İranlı Ali'nin leyl-i mezkûrda [söz konusu gecede] Saloz Mari'nin umumhanesinde sermaye Mari ile pencerede konuşarak beynlerinde ufak bir münazaa zuhur etmesinden dolayı Ali bastonla iki cam kırmış, muahharen

parasını tediye ederek yoluna devam eylediği esnada kunduracı Manol kahveci Yunanlı Vasil arkasından gelerek "Ne için camları kırdın?" diye Ali'ye taarruz etmeye başlamışlardır. Ali de "Kırdığım camların parasını verdim. Size ne oluyor" cevabıyla def'e çalışmış ise de münazaa başlamıştır. Manol hamil olduğu bıçağı, Vasil revolveri çekerek Ali'nin üzerine hücum etmişlerdir. Ali de bıçağı çekerek merkumlara karşı durmuş ise de Vasil sabredemeyerek elindeki revolveri ateş etmeye başlamış ve çıkan kurşunlardan ikisi Ali'nin sol bacağına ve biri sağ koluna isabet etmiştir. Ali mecruh düşerek orada kalmıştır. Memurîn-i zabıta mahall-i vakaya yetişip mecruhu bera-yı tedavi hastahaneye göndermişlerdir. Ali ilk ifadesinde kendisini Tulumbacı Niko vurduğu söylemiş ise de netice-i tahkikatta cârihlerin Vasil ve Manol olduğu tahakkuk eylemiş ve merkumlar vakadan biraz sonra yine mezkûr sokakta Fakye'nin umumhanesi önünde dolaşmakta iken bahriye tahkik memurlarıyla bekçi tarafından derdest edilmişlerdir. Vasil istimal eylediği tabancayı Çiçekçi Sokağı'nda biracı Karlo'nun dükkânı karşısında duran süprüntü arabasının içine atarak savuşmuştur. Dün sabah Karlo'nun validesi Katina tarafından bulunarak zabıtaya teslim edilmiştir.

Vasil Manol dün sabah hastahanede mecruha irae olundukda kendisini revolver kurşunuyla cerheden Vasil ve bıçakla hücum eden Manol olduğunu söylemiştir.

Şehadetnameli Meşhur Dişçi Ömer

Nakl-i Mekân

[*İkdam*, 29 Mayıs 1903] Dişçi Ömer Efendi Vezneciler'de hamam ittisalindeki [bitişiğindeki] imalathanesini bi't-tevsî Şehzadebaşı'nda Şems Kıraathanesi karşısındaki börekçi fırınının üstündeki daireye nakletmiştir.

Sinîn-i vefîreden [çok senelerden] beri dişçilik ile iştihâr eyleyen [ünlenen], ahali-i kirâmdan ve bâ-husus birçok diş tabiblerine yaptırdıkları sun'î dişlerden istifade edemeyerek kendisine müracaatla imal ettiği dişlerin fevka'l-hâd matlûba muvâfık olmasından dolayı memurinden birçoğunun mazhar-ı teveccühü olan nezaket-i tab'ıyla ciddiyet-i tavrı, sanatındaki maharet-i fevkaladesi ile müracaat edenleri memnun eden Dişçi Ömer Efendi diğer dişçilerle kabil-i kıyas olmayacak derecede ehven fiyatla sun'î diş imalini, çürük dişlerin doldurulmasını, ağrıyanların da tedavisini deruhde eylemekte bulunduğunu ilan eder.

köpeklerden birini Ermeniler sopa ile, birisi de dün Reji nazırının emriyle uşağı tarafından telef edildi. Belediye eczahanesinde bi'l-muayene kuduzluğu tahakkuk eyledi.

İzmit'te Kuduz Köpekler

[*İkdam*, 2 Mayıs 1903] Bugünlerde şehrimizde kuduz köpekler pek çoğaldı. Üç gün mukaddem Rum mahallesi civarında Ermeni cemaatinden dördü çocuk ve altısı büyük olmak üzere on kişiyi ve evvelki gün de Reji memurlarından birisini ısırdılar. Bunlar berâ-yı tedavi İstanbul'a i'zam olundular. Mezkûr

Şekerci Rifat Efendi'nin Dükkânı

[*Sabah*, 12 Mayıs 1903] Dondurma mevsiminin ibtidası her sene mevsim-i sayda [yazın] imal eylediği dondurmaların nefaseti bütün Dersaadet zâika-sencânının [İstanbullu ağzının tadını bilenlerin] celb-i takdiri olan Şekerci merhum Rifat Efendizâde Hakkı Efendi dünden itibaren dondurma yapmaya başlamıştır.

Şekerci Rifat Efendizâde Hakkı Efendi'nin mamulatı o kadar nefis ve ahalimizce o derece makbuldür ki bugün bunları bilhassa tavsiyeye lüzum görmeyiz.

Hakkı Efendi müşterilerini her sene memnun eylediği gibi bu sene de dondurmacılık sanatında da göstereceği âsâr-ı terakki ile erbâb-ı zevki terakkiyât-ı sanatkârânesine tahsîn-han [beğenip alkışlayan] eyleyeceği derkârdır [bellidir].

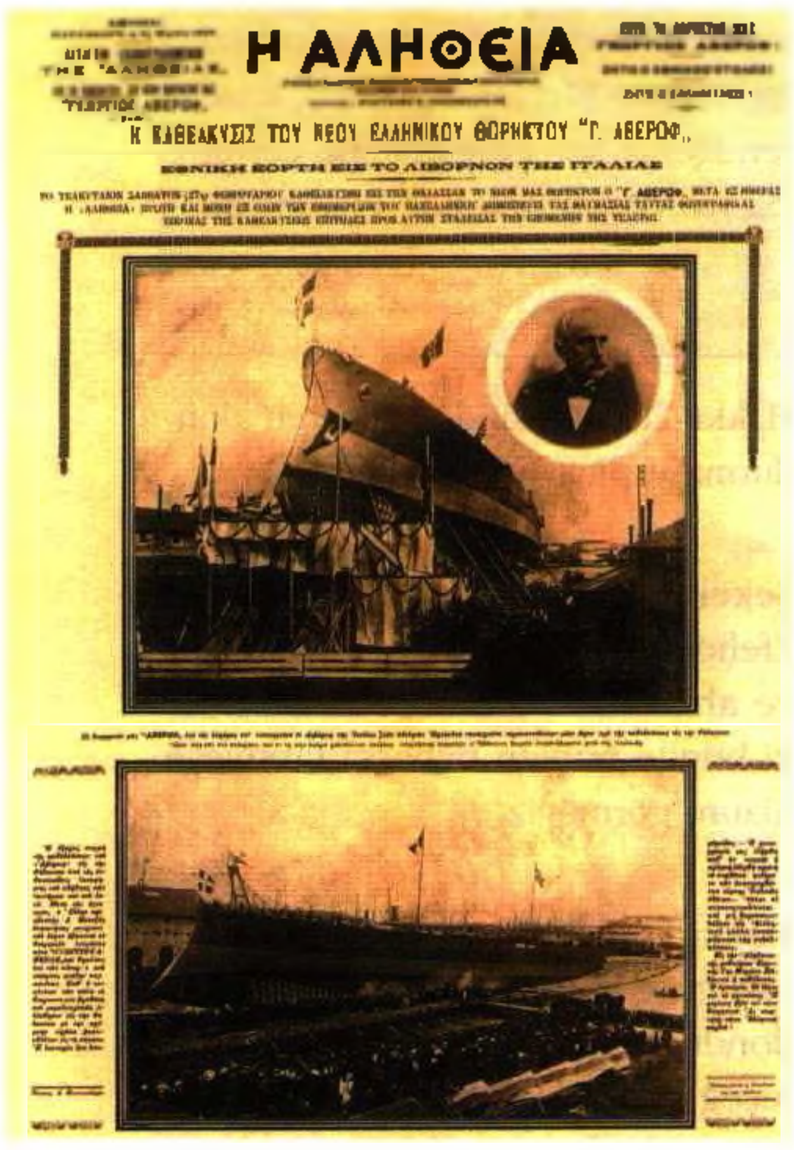
Osmanlı donanması, Averof zırhlısı ve ulusal kimlik

Balkan Harbi ve özellikle Averof zırhlısı, Osmanlı'nın iktisadi uyanışında ya da o günkü deyişle Osmanlı'nın "intibah-ı iktisadi"sinde bir dönüm noktası oldu. Savaş acı anılar bıraktı. Savaşın neden olduğu mezalim, yitirilen topraklar, Osmanlı toplumunda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında derin bir uçurum açtı. Osmanlı millet sistemi giderek çözüldü.

Zafer Toprak ›

Cavid Bey, Balkan Harbi yıllarında, 1912-1913 bütçe görüşmeleri sırasında Bahriye Nezareti'ne değinirken şu sözlere yer veriyordu:

> Bahriye Nezareti'nin Meşrutiyet'den evvelki bütçesi yarım milyon liradan ibaret iken bunu bir buçuk milyon liraya çıkardınız ve zannederim ki Meşrutiyet'den evvel bu memlekette Bahriye bütçesi vardı. Yahud Bahriye vardı demek hiç doğru bir şey olamaz. Bahriye yokdu bütçesi ise kâğıt üzerinde bir takım erkam ve masarifden ibaretti.
>
> (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, 1. devre, üçüncü sene-i ictimaiyye, elli altıncı ictima, Cumartesi, 26 Şubat sene 1326, s. 1584)

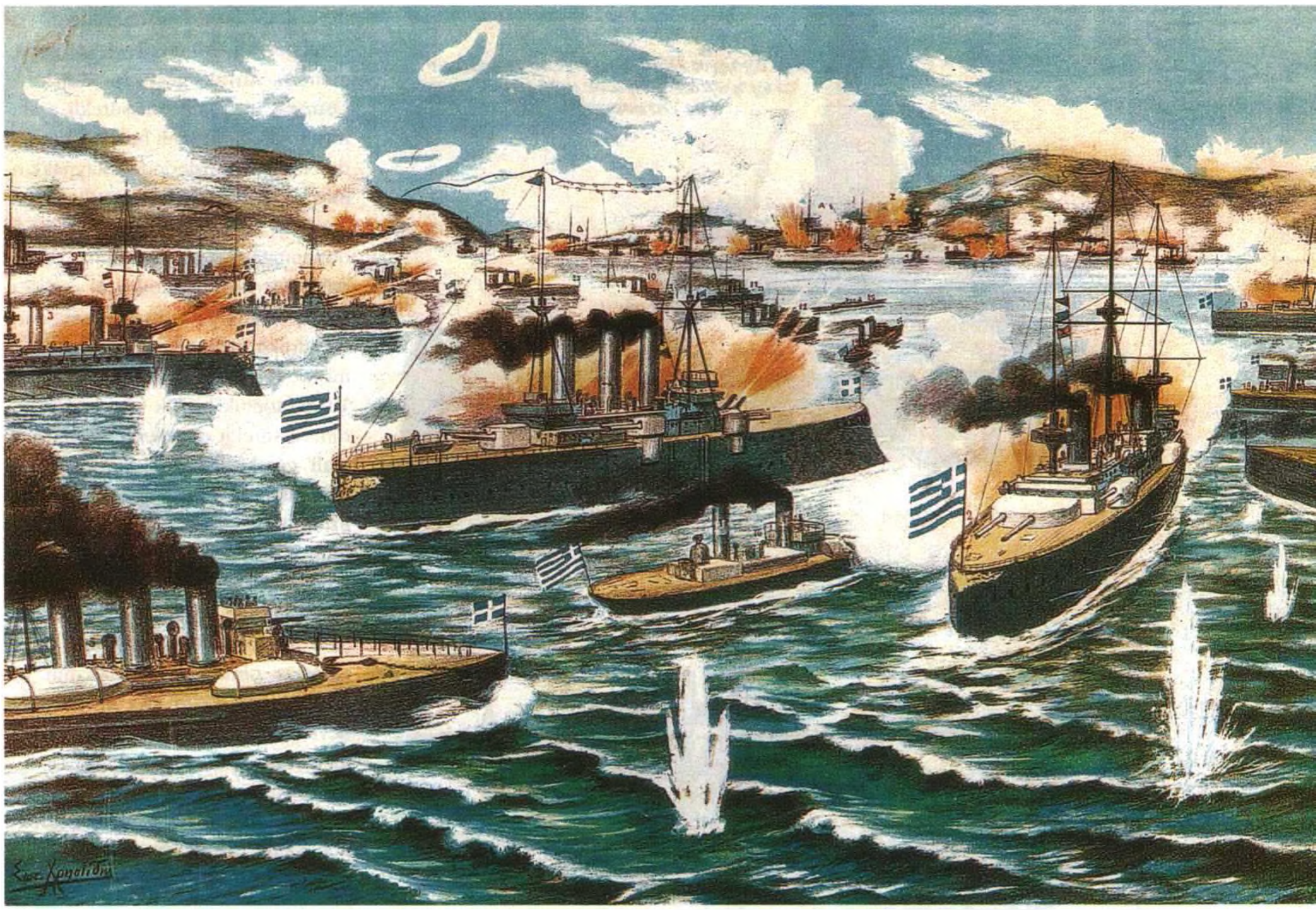

Haftalık *Ialithia* (Hakikat) gazetesinin özel sayısında Averof'un denize indirilme haberi, 5 Mart 1910.

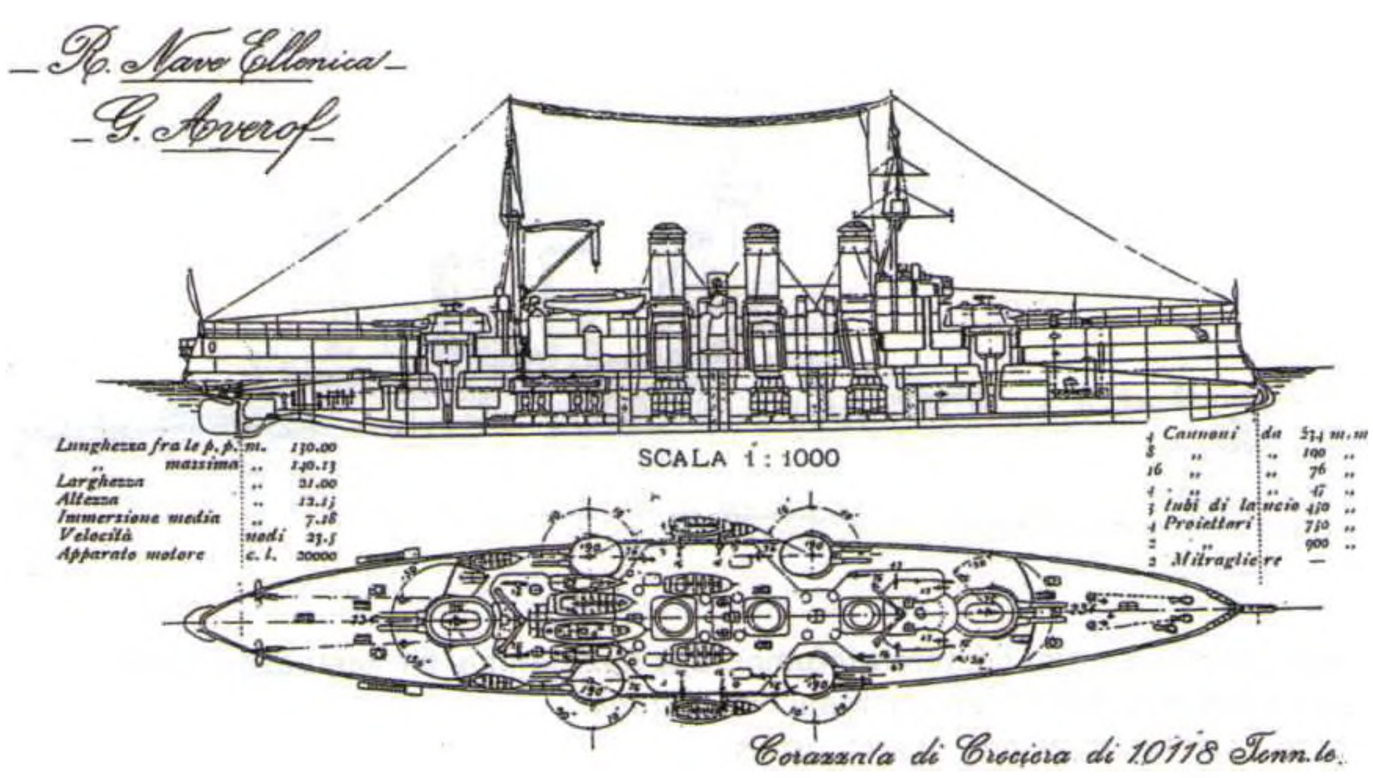
Balkan Harbi çağdaş Osmanlı tarihinin dönüm noktasıydı. Keza dünya tarihi Balkan Harbi ile birlikte yeni bir evreye giriyordu. Cihan Harbi'nin ilk tohumları Balkan Harbi'nde atılmıştı. Bir anlamda 19. yüzyılı sona erdiren savaştı. Balkan Harbi'nin bir başka boyutu da Osmanlı ve Balkanlar'da ulusal kimliklerin bilenmesi, "Balkanlaştırma" olarak bilinen sözcüğün uluslararası literatüre girmesiydi. Türkiye açısından ise Balkan Harbi ulusal kimliğin doğuşu ve geniş kitlelerce benimsenişiydi. Keza, Yunanistan açısından da Balkan Harbi ayrı bir önem taşıyordu. On İki Ada hariç Ege adaları Balkan Harbi ile birlikte Yunan topraklarına katıldı. Yunanistan Ege kıyılarına komşu oldu.

Osmanlı Balkan Harbi'ni kaybetmişti. Fakat, bu yenilgi bir anlamda "milli mücadele"nin başlangıcı oldu. Balkan Harbi, İttihatçılar üzerinde derin bir etki yarattı. Kitleler Balkan Harbi sonucu yeni kimliklerini benimsemeye başladılar. Osmanlı topraklarında "milliyetçilik" Balkan Harbi ile birlikte yeni bir ivme kazandı. Osmanlı'yı kimlik açısından çözen, çökerten, Cihan Harbi'nden çok Balkan Harbi oldu. Yeni bir siyasal yapıya, Cumhuriyet'e yönelen ulusal kimlik Balkan Harbi ile birlikte gündeme geldi. Aydın çevrelerde Türk milliyetçiliğinin ön plana çıkarılması, yeni bir ulusal kimlik oluşturulması Balkan Harbi yıllarında gündeme geldi. Osmanlı topraklarında o güne kadar bir ölçüde uzlaşan unsurlar, bundan böyle çatıştılar.

Balkan Harbi'nin bu çatışmacı ortamında Osmanlı donanması da payına düşeni aldı. II. Meşrutiyet yılları donanmanın giderek önemsendiği bir evre oldu. Osmanlı'da çağdaş anlamda donanma III. Selim döneminde, bir dizi ıslahat etkinliği kapsamında gündeme gelmişti. 1804 Kanunnamesi uyarınca Tersane Eminliği kaldırılmış, yerine Umur-ı Bahriye Nezareti kurulmuştu. Ancak, Kabakçı isyanı ile bu reform hareketi sekteye uğramış, ardından Navarin'de donanmanın yakılışı Osmanlı'yı bir

Balkan Harbi sırasında bir muharebede Averof Türk gemilerini bombalarken, 3 Aralık 1912. Averof'un denize indirilme töreni davetiyesinde yer alan ve teknik özellikierini gösteren çizim (altta).

süre deniz gücünden mahrum bırakmıştı. Birbirine denizlerle bağlı üç kıtada toprakları olmasına karşın bu toprakları savunacak bir "bahriye"den yoksundu. Denizaşırı toprakların savunmasız kalışı Tunus, Cezayir ve Mısır gibi ülkelerin Osmanlı'dan kopmasına neden oldu.

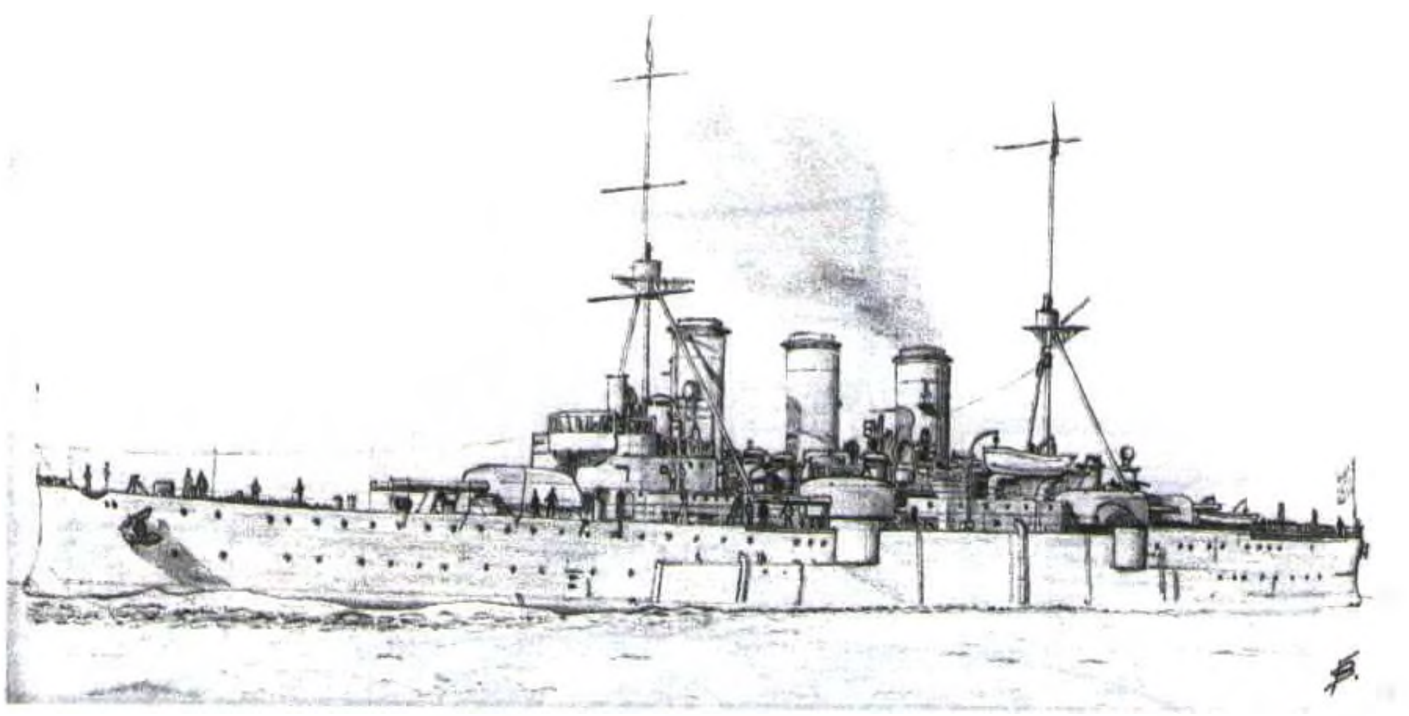
Tanzimat'ta Bahriye Meclisi kurulmuş, Abdülaziz döneminde güçlü bir donanma vücuda getirilmişti. II. Abdülhamit döneminde denizcilik eğitimi programlarına önem verilmiş, ancak bu dönem donanmanın Haliç ve Çanakkale'de çürümeye terk edildiği bir evre olarak kayda geçmişti. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi başkanlığınca yayımlanan *Balkan Harbi Tarihi. Osmanlı Deniz Harekâtı* cildinde, "istibdat idaresi" döneminde donanmanın sadece materyal bakımından değil, kifayetli personel yetiştirilmesi açısından da yok edildiği ifade edilmektedir. Meşrutiyet yıllarında donanmanın bu çöküntüden kurtarılması için çaba sarf edilmiş, eğitim alanında köklü değişikliklere gidilmişti. Ancak, art arda gelen siyasi istikrarsızlıklar ve Trablus Harbi, donanmanın yeterince güçlenmesini engellemişti. Osmanlı devleti Balkan Harbi'ne çok zayıf bir deniz gücüyle girmişti.

19. yüzyıl Düvel-i Muazzama'nın dünyanın dört bir yanında güçlü do-

Osmanlı donanması, Averof zırhlısı ve ulusal kimlik

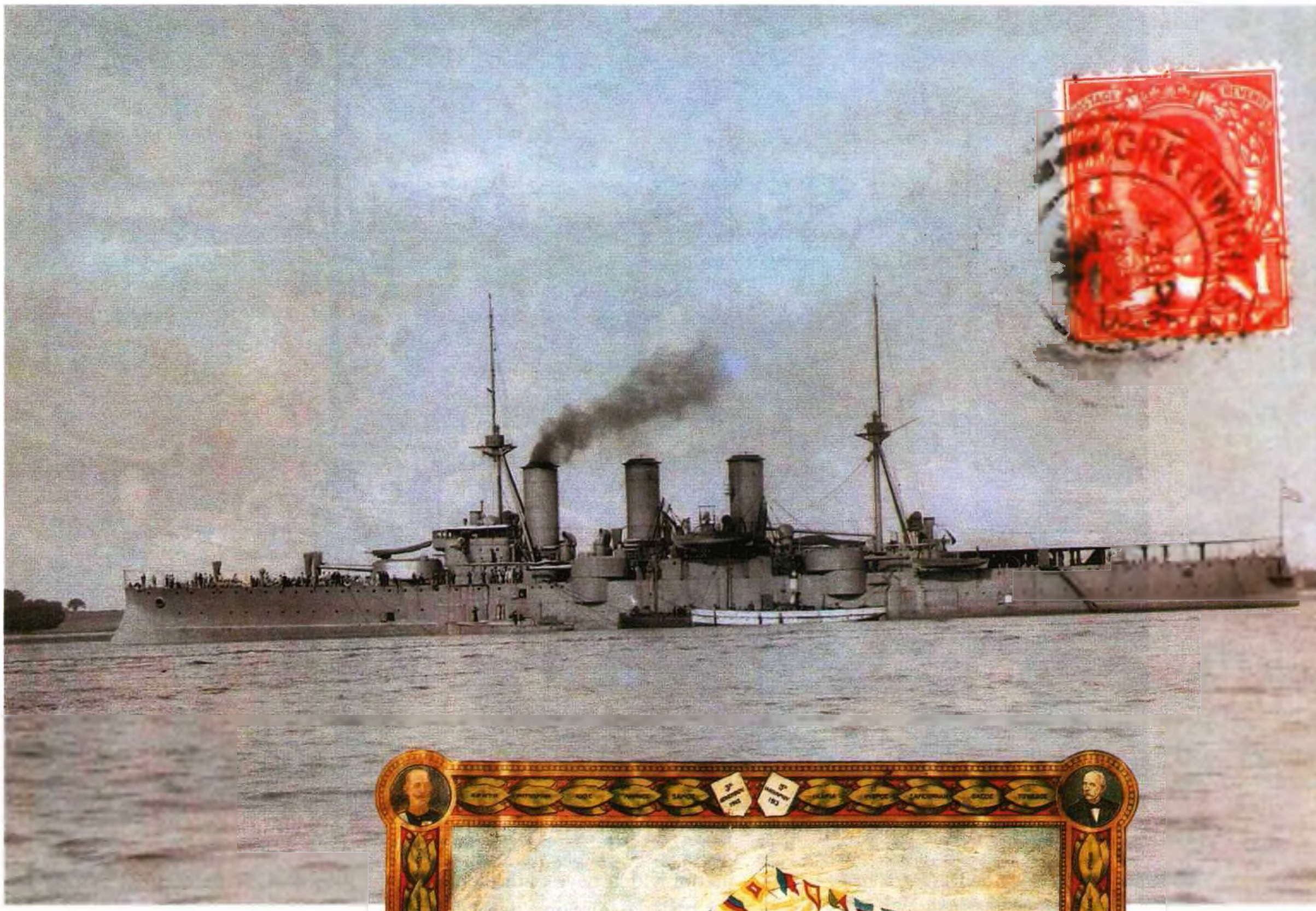

Averof mürettebatını gösteren fotomontajla hazırlanmış bir kartpostal (üstte). İşgal yıllarında Averof İzmir Limanı'nda (ortada). Yorgo Vartí'nin resminde Averof zırhlısı.

nanmalarla deniz aşırı koloniler edindiği bir dönem olarak bilinir. Teknolojik gelişmelerle birlikte donanma anlayışında da köklü dönüşümler yaşanmış, yelkenli ve ahşap gemilerden buharlı ve zırhlı gemilere geçilmişti. Abdülaziz'in saltanatının sonlarına doğru Osmanlı 30 zırhlı ve 74 ahşap gemi olmak üzere 106 parça gemiden oluşan bir donanmaya sahipti. Osmanlı yönetimi özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra ülke savunması için deniz üstünlüğünün ne denli gerekli olduğu görmekte gecikmemişti. Ancak, güçlü bir donanma Osmanlı mali yapısını sürekli zorlamış, biriken Osmanlı borçları kısmen donanma siparişlerinden kaynaklanmıştı. Gerek yeni borçtan kaçınma, gerekse denizlerin ufku nedeniyle donanmanın kara ordusuna oranla daha güç denetlenebileceği endişesi II. Abdülhamid'i donanma konusunda sürekli vehme, endişeye gark etmişti. II. Meşrutiyet yıllarında da 10.000 tonluk büyük bir gemi yaptırılması sürekli engellerle karşılaşmış, mali gerekçeler ileri sürülerek Osmanlı'nın en azından Ege'de deniz üstünlüğünü yitirmesine göz yumulmuştu. Nitekim Osmanlı donanması Balkan Harbi sırasında güç durumda kalmış, Cihan Harbi yıllarındaysa abluka nedeniyle Çanakkale'den dışarı çıkamaz olmuştu. Donanmanın bu durumu her iki savaşta da Osmanlı devletinin çözülmesini hazırlayan etmenler arasında yerini almıştı.

Oysa II. Meşrutiyet'le birlikte güçlenen kamuoyunda donanma her geçen gün taraftar toplamış, giderek Osmanlı'nın geleceğini simgelemişti. Nitekim *Tanin* gazetesinde yer alan bir dilek üzerine, halktan iane toplanarak iki kruvazör alınması, bu kruvazörlere de "hürriyet" kahramanları Niyazi ve Enver'in isimlerinin verilmesi uygun görülmüştü. Bu amaçla İane-i Milliyye Komisyonları kurulmuş ve Osmanlı Bankası'nda bir hesap açılmıştı. Enver ve Niyazi kruvazörleri için toplanan paralar ileride kurulacak olan Donanma Cemiyeti'nin mali kaynağını oluşturmuştu.

Aynı dönemde Ege'nin kaderini dolaylı bir biçimde İtalya belirliyordu. İtalyan donanması, Livorno'daki Fratelli Orlando Kardeşler tezgâhlarına üç gemiş ıslarlamıştı. İlk önce inşa edilen Piza ve San Giorgio donanmaya katıldıktan sonra İtalyan hükümeti üçüncü gemiden vazgeçti. Sonuncu gemi satışa çıkarılmış, Osmanlı devleti gemiyi donanmasına katmak üzere pazarlığa oturmuştu.

Dönemin bir kartpostalında (üstte) ve bir renkli baskısında Averof.

Ancak Osmanlı mali gerekçelerle görüşmeleri bir türlü sonuçlandıramamıştı. Osmanlı'nın iç politikadaki belirsizlikleri de pazarlıkları çıkmaza sokmuştu. İki önemli kalem olan, "demiryolu" ile "bahriye" arasında bir türlü seçim yapılamıyordu.

Bu sırada Yunanistan'da siyasal istikrarsızlık kısmen sona ermişti. Kral Konstantin iki oğluyla Almanya'ya sürgüne gitmek zorunda kalmıştı. Bir aylık Rallis hükümeti istifa ederek yerine Kiriakuli hükümeti geçmişti. Orlando Gemi Tezgâhı genel müdürü Osmanlı ile görüşmelerin sonuçlanmaması nedeniyle şansını bir kez de Yunanistan'da denemeyi düşünmüştü. Gemiye o günkü Yunan parasıyla 24 milyon drahmi bedel biçilmişti. Yunan Donanma Bakanı Damianos, gemiye büyük ilgi göstermiş, ancak bu meblağın kaynağını kestirememişti.

O sırada Balkanlar kaynamaya başlamıştı. Yunan donanmasının güçsüz konumu Yunan hükümetini endişelendiriyordu. Mısır doğumlu bir Rum olan George Averof'un vakfiyesi Yunan hükümetinin imdadına yetişti. 8 milyon drahmilik bir savaş gemisi alımı, bu geminin bahriyede eğitim için kullanılması ve gemiye kendi adının verilmesi bağışın koşullarını oluşturuyordu. Nihayet Yunan hükümeti borç harç parayı denkleştirmiş ve 30 Ekim 1909'da satış sözleşmesi imzalanmıştı. Babıâli fırsatı kaçırmakla kalmamış, Averof adını alacak geminin Yunan donanmasına katılması Osmanlı hükü-

Osmanlı donanması, Averof zırhlısı ve ulusal kimlik

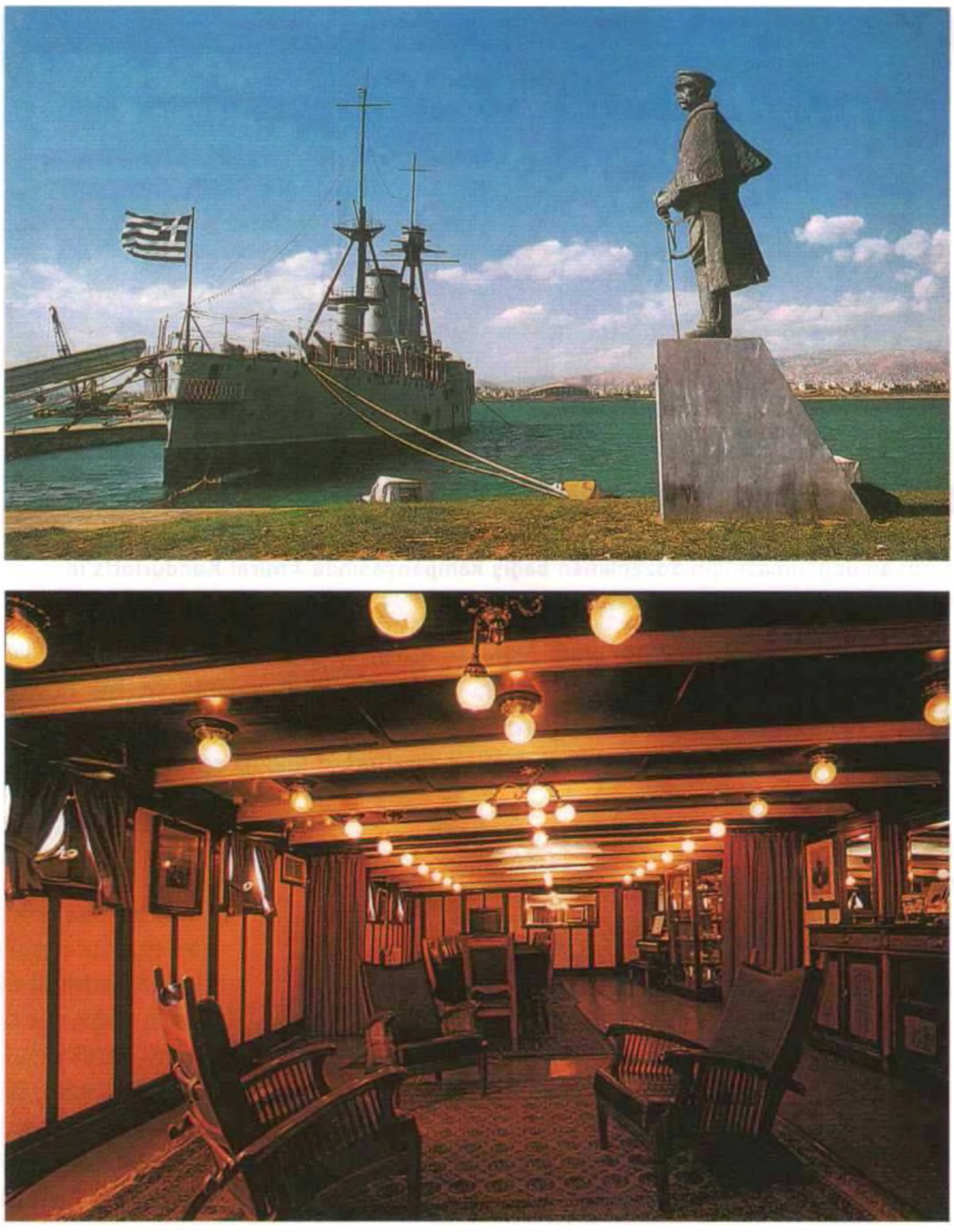
Dönemin bir resminde Balkan Harbi'nde Averof tarafından bombalanan Türk gemileri 5 Ocak 1913 (üstte).
18 Ocak 1913 günü saat 10.45 itibarıyle deniz savaşının durumunu gösteren krokî.
Balkan Harbi Tarihi, VII. cilt, Osmanlı Deniz Harbi, 1912-1913, KKK Askeri Basımevi, 1965.

metini iyiden iyiye endişelendirmişti. 1910'da Almanya'dan alelacele Barboros Hayrettin ve Turgut Reis adı verilecek iki yaşlı (her ikisi de 18 yaşında) zırhlı satın alınmıştı.

Bu arada Averof Yunan donanmasının amiral gemisi olmuş ve İngiltere'de Kral V. George'un taç giyme töreninde Yunanistan'ı temsil etmişti. 1911 sonbaharında Yunanistan'a dönmüş ve bir süre sonra da Balkan Harbi'ne iştirak etmişti. Ege adalarının Yunanistan'a geçişinde önemli görevler üstlenmişti. Yunan donanma tarihine "Yunanlı ya da Helen Nelson" lakabıyla geçen geminin kaptanı Pavlos Kunduriotis, sonraları donanma bakanı, ardından kral naibi ve 1924'te Yunanistan Cumhuriyeti'nin başkanı olmuştu. Averof, Cihan Harbi sonrası İstanbul'a demirleyen işgal kuvvetleri donanması arasında yer almış ve zaman zaman Karadeniz'e açılarak Ankara hükümetine meydan okumuştu. Aynı gemi 1922 yılında İzmir'den ve Anadolu'nun Ege kıyılarından, Türk ordusundan kaçan Yunan askerlerini ve Rum ahaliyi Ege adalarına taşımıştı. Averof vakfiyede yer aldığı gibi 1928'de okul gemisine dönüştürülmüşse de İkinci Dünya Savaşı'nda tekrar amiral gemisi görevini üstlenmişti. Bu görevini 1951'e kadar sürdürmüş ve daha sonra yüzen müze olarak ziyaretçilere açılmıştı. Bugün Averof Yunanistan donanmasının "efsane" gemisi konumundadır ve çağdaş Yunan tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ekim 1944'te, Yunanistan Alman işgalinden kurtarıldıktan sonra, ilk resmi bayrak töreni başbakan Yorgo Papandreu tarafından bu gemide gerçekleştirilmiştir. Ertesi gün aynı büyüklükte (9x7 m) bir bayrak Akropol'e de çekilmiştir.

Osmanlı'ya geri dönersek Averof Yunan donanmasına katıldıktan sonra Osmanlı'nın da bir dretnot al-

ması şart olmuştur. İngiltere'ye, Elswick'teki Vickers Ltd. Şirketi'ne ilk sipariş verildi. Gemi padişahın adını alacak, Sultan Reşad V. kısaca Reşadiye olacaktı. 23.000 tonluk Reşadiye, Averof'a meydan okuyacak güçteydi. Bedeli 2.304.712 liraydı. Dretnot inşaatı zaman alıyordu. Osmanlı önce Trablusgarb'da, ardından da Balkanlar'da savaşmış, Rauf Bey'in komutasındaki Hamidiye'nin gösterdiği yararlılıklara rağmen denizlerde üstünlük kuramamıştı. Reşadiye'nin inşa edildiği tersanede Brezilya için de bir zırhlı inşa edilmekteydi. Brezilye hükümetinin bedelini ödeyememesi üzerine bu zırhlının da satın alınmasına karar verildi ve 27.500 tonluk bu gemiye Sultan Osman-ı Evvel adı verildi. Her iki gemi 1914 yılı ortalarında tamamlanacak ve Osmanlı hükümetine teslim edilecekti. Osmanlı hükümeti, adaları Yunanistan'a kaptırdıktan sonra her ne pahasına olursa olsun donanmasını güçlendirmekten yanaydı. Talat Bey adaların geri alınışı için bu zırhlıların şart olduğunu söyleyerek, Maliye Nazırı Menemenlizade Rıfat Bey'i ikna etmişti. Dahiliye Nazırı Halil Menteşe, anılarında bu iki geminin alınışından söz ederken "Averof'u Yunanlılara kaptırdığımızın acısı yüreğimizde idi" diyordu. Sultan Osman dretnotunun komutanlığına Hamidiye kahramanı Hüseyin Rauf Bey tayin edilmişti. 1914 başlarında Vickers tezgâhlarına Fatih adı verilen bir zırhlı daha sipariş edilmişti. Böylece Averof'a karşı Osmanlı üç büyük ve modern zırhlıyla Ege'ye açılacaktı. Ancak, Cihan Harbi bütün planları alt üst etti. İngiltere yaklaşan Cihan Harbi nedeniyle gemileri gasp etti. Gemileri almak üzere İngiltere'de bulunan Vasıf Bey, Rauf Bey ve personel, Reşid Paşa vapuruyla İstanbul'a döndüler. Daha onlar İstanbul'a varmadan, 11 Ağustos'ta Goben ve Breslau Çanakkale'den girerek Osmanlı donanmasına katıldılar.

Müze olarak ziyarete açılan Averof ve Amiral Kunduriotis'in heykeli (üstte). Averof'un içindeki bir salonun görünümü (altta).

Averof donanma tarihimizde sürekli gönderme yapılan bir zırhlı oldu. "Balkan Harbi felaketi" bir ölçüde denizde yaşanan hezimeti simgeliyordu. Averof Ege adalarının işgalinde önemli görevler ifa etti. İmroz (16 Aralık 1912) ve özellikle Mondros (18 Ocak 1913) deniz muharebelerinde donanmamız Averof kruvazörünün üstün atış gücü karşısında etkisiz kaldı. Osmanlı zırhlılarının en yenileri en fazla 16 mil sürat yaparken Averof 22 mile ulaşıyordu. Osmanlı zırhlılarının topları üç dakikada bir mermi atabiliyordu: Averof merkezi sistemli modern topları ile dakikada üç mermi savurma kapasitesine sahipti. İmroz muharebesinde Averof'un isabet alması ve yan yatmasına rağmen Osmanlı donanmasının bir anlaşmazlık sonucu Çanakkale'ye dönüşü donanma tarihinde tartışma konusu oldu.

Mondros deniz muharebesinde Averof'un ezici üstünlüğü her iki ülkenin donanma tarihinde yer aldı. Sürati sayesinde sürekli yer değiştirmesi, atışların tanzim ve tashihini güçleştirmiş, Osmanlı donanmasının ateşini yarı yarıya etkisiz hale getirmişti. Osmanlı donanması Averof karşısında yenilmiş, güçlükle Çanakkale Boğazı'nın içerilerine sığınmıştı. Savaş sonucu Osmanlı donanmasının zayiatı 41 şehit, 98 yaralı olmak üzere 139 kişiydi. Bu muharebeyle Ege'de deniz hâkimiyeti Yunanistan'a geçmişti. Muharebe sırasında Averof'ta bulunan ve bilfiil muhare-

Osmanlı donanması, Averof zırhlısı ve ulusal kimlik

1914'te Yunan donanması için düzenlenen bağış kampanyasında Amiral Kundurlotis'in imzasıyla kesilen bir makbuz.

beyi yöneten İngiliz Amirali Makker'in büyük rolü olmuştu. Makker, 15 Ekim 1928 tarihli *Times* gazetesinde, Mondros deniz muharebesi sırasında Yunan filosunu sevk ve idare ettiğini yazmış ve bu beyan Yunan hükümeti ya da donanması tarafından tekzip edilmemişti.

Balkan Harbi ve özellikle Averof zırhlısı, Osmanlı'nın iktisadi uyanışında ya da o günkü deyişle Osmanlı'nın "intibah-ı iktisadi"sinde bir dönüm noktası oldu. Savaş acı anılar bıraktı. Savaşın neden olduğu mezalim, yitirilen topraklar, Osmanlı toplumunda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında derin bir uçurum açtı. Osmanlı millet sistemi giderek çözüldü. Hoşgörü, uyum ve belki de işbölümü esası üzerine kurulu değişik unsurların birlikteliği göçmüş, yerini "milli tesanüd" ve "komşu zenofobisi"ne bırakmıştı. 1913-1914 İslam boykotajı işte böyle bir ortamda gündeme geldi. Boykotaj için gösterilen gerekçe, Osmanlı Rum vatandaşlarının Yunan hükümetine bağışta bulundukları söylentisiydi. Boykotajı yürütenlere göre Balkan Harbi'nde

Zohrab Efendi'nin Osmanlı Donanması Üzerine Gözlemleri

Zohrab Efendi (İstanbul) - "Devr-i sabık hiç değilse kuvve-i askeriyyemizi meh-mâ-emken [olabildiğince] o muhitin müsaade ettiği derecede yine bir mevki'i mükemmeliyyette muhafaza etmiş idi. Lâzım gelen paralar verilirdi. Nitekim Harbiyye Nâzırı Paşa hazretleri de bunu söylediler. Ordumuzun fennen tekâmülâtı için icâb eden tedbirleri ittihazdan hiç bir vakit geri durulmazdı. Nitekim bugün mâlik olduğumuz ordu yine o ordudur. Halbuki kuvve-i bahriyyemize karşı Hâkın-ı Sâbık kendi siyaset-i şahsiyyesi iktizasından olmak üzere bir tahrib düsturu kabul etmiş ve otuz seneden beri o düstur istimâl olunmuştur. Harbiyye'nin binası, bina-yı muhteşemi meh-mâ-emken muhafaza edildiği veyahud bir dereceye kadar tamir olunduğu halde, Bahriyye'nin binasından hergün bir taş sökülmek, duvarı aşağı alınmak suretiyle tahribe ve zir ü zebere [alt üst olmaya] uğramıştır. Meşrutiyyet'imiz Bahriyye'yi bu şeklinde buldu. Binaenaleyh Meşrutiyyet'e terettüb eden vazife Bahriyye'yi muhafaza değil -zira muhafaza olacak bir şey kalmamışdı- Bahriyye'yi yeniden ihdas vazifesi idi. Bu vazifeye göre Bahriyye Nezâreti'nin devr-i sâbıkda olan büdcesinden şimdi iki kat olması yani sekiz yüz bin liradan ibaret olan tahsisatının bir milyon beşyüz bin veyahud bir milyon altı yüz bin liraya baliğ olması tahsisâtının hakkıyle iki misline iblağı değil, belki hakkına takarrüb için bir say'-i ibtidaî, bir hatve-i ibtidaîdir. ... memleketimizin müdafaası tecezzî [ufalma] kabul eder bir emr değildir. Bu memleketde Saltanat-ı Osmaniyye yalnız hudud-ı mülkiyyesiyle kâim değil, bir de hudud-ı bahriyyesi vardır. Vatan-ı Osmani gerek kendi toprağından ve gerek kendi sularından teşekkül eder. Bir kısmını müdafaaya muktedir olmak ve diğer kısmını müdafaadan aciz kalmak yahud onun müdafaası hususunda müsamaha etmek müdafaa-i vatan vazifesini hakkıyle ifa etmek değildir. Biz işte arz ettiğim gibi devr-i sâbıkdan kalma ricalin sevkıyle bugün dahi fikr-i âcizemce biz Osmanlı sularını bihakkın müdafaa ve muhafaza etmiyoruz. Osmanlı suları demek Osmanlı vatanının bir cüz'ü demektir. Başka bir şey değildir. Eğer manzûrunuz olduysa [dikkatinizi çektiyse] gördünüz ki bugün bütün devletlerde elveym kuvve-i bahriyyeleri derece-i tekâmüle isâl için gayet şedid bir mübarize vardır ve nazarlarınıza uğramışdır ki bu mübarize hattı Karadeniz'de ve Adalar denizinde dahi hüküm-fermadır. Avusturya devleti gibi belki büsbütün berrî bir devlet hükmünde olan bir hükûmet bugün kuvve-i bahriyyesi için ufak bir sahilden istifade hususunda ihtiyar etmediği fedâkarlık kalmıyor. ... Akdeniz'de büyük bir mevki' işgal etmek için kuvvetli bir donanma teşkil ediyor. Buna nisbetle bizim halimiz, bizim mevkimiz ne olmak lâzım geleceğini muhâkeme etmeliyiz. Şimdilik öyle zannediyorum ki bir mükemmel donanmaya mâlik olmak bizim için aynı derecede vâcib bir vazifedir. Gerek Karadeniz'de ve gerek Adalar denizinde mevk'imizi, hukuk-ı saltanatımızı muhafaza etmek için böyle kuvvetli bir donanma teşkilâtına vabestedir.

Meclis-i Meb'usân Zabıt Ceridesi, Birinci devre - Üçüncü sene-i ictimaiyye - Altmış beşinci ictima, Cumartesi 12 Mart sene 1327, s. 1851-1852.

Averof'un Nisan 1912'deki İskenderiye ziyareti anısına Başkonsolos A. Sahturi ve geminin subaylarınca imzalanan fotoğraf.
Averof, Kral V. George'un taç giyme törenine Spithead'de (İngiltere) hazırlanırken mürettebatın çamaşırları güvertede kurutuluyor (altta).

Yunanistan'ın başarısı kısmen Osmanlı Rumlarının mali desteğiyle gerçekleşmişti. Hatta Osmanlı donanmasını Marmara'ya hapseden Yunanistan'ın ünlü Averof zırhlısı, Averof adında Görüceli bir Osmanlı Rum "vatandaş" tarafından Yunan hükümetine hediye edilmişti.

Averof zırhlısı 1913-1914 boykotajının temel gerekçesiydi. *Müslümanlara Mahsus Kurtuluş Yolu* başlıklı, halka parasız dağıtılan broşürde Balkan Harbi sırasında Averof zırhlısı nedeniyle Osmanlı donanması Ege'ye açılamamış, Selanik ve Ege'deki Osmanlı adalarını savunamamıştı. Yine Averof nedeniyle İzmir'den, Beyrut'tan Rumeli'ye asker sevkiyatı yapılamamıştı. Tek bir Yunan gemisi Osmanlı donanmasının elini kolunu bağlamıştı. Averof örneğinde olduğu gibi, gayrimüslimlerin Osmanlı devletine sadakati giderek yok olmuştu. Osmanlı Rumları yanı başlarındaki Yunanistan'a sürekli bağışta bulunuyorlardı. Boykotajın söylemi bu minvaldeydi ve Osmalı Müslümanı bir an önce "iktisadi uyanış"a geçerek, ticareti ellerine geçirmeli, fabrikalar, şirketler, bankalar kurmalıydı.

Osmanlı donanma tarihi açısından II. Meşrutiyet gecikmiş bir devrimdir. Donanma Cemiyeti donanmanın önemini kavramış, bu amaca yönelik önemli girişimlerde bulunmuştur. Belki de ilk kez bir sivil toplum girişimi bu denli yankı uyandırabilmiştir. Osmanlı donanması II. Meşrutiyet yıllarında iki kez tarihin yazgısına yenik düşmüştü. İlki İtalyan zırhlısını, Osmanlı donanmasını alt edecek olan Averof'u satın almakta gecikmişti. Acil davransa Averof, Reşadiye olabilirdi. İkincisi Cihan Harbi birkaç ay gecikmemişti. Bu kez Vickers tezgâhlarına sipariş verilen Reşadiye'ye İngilizler el koyuyordu. Sultan Osman-ı Evvel ve Fatih dretnotları da cabasıydı.

Müslümanlara Mahsus Kurtuluş Yolu

Ey Müslümanlar!

Hanımlar... Efendiler!

Sizlerle biraz hasbıhal etmek istiyorum. Allah, bir daha tekrarını göstermesin... Son Balkan muharebelerini hepimiz biliyoruz. Dört düşman birlik olarak üzerimize saldırmış ve bütün koca Rumeli'yi baştan başa yakıp yıkarak, Çatalca önlerine kadar dayanmıştı.

O zamanki korkularımız, hâlâ biraz düşünecek olsak, aklımıza gelir.

Allah sonradan, bu dört düşmanı da, birbirine düşürdü... Ve bundan biz de istafede ederek, Cenab-ı Hakk'a yüz bin şükürler olsun, o güzel Edirne'mizle Kırkklise tarafların kurtardık... Bir vilayet kadar yeri tekrar kazandık.

Fakat, kaybettiğimiz şeyler, o kadar çok, o kadar çok ki...

Telef olan yüzbinlerce canlardan başka, bugün milyonlarca Müslümanlar, Türkler, düşmanın ayakları altında iniliyor... O her birisi kapularında beş on hizmetçi, beş on yanaşma kullanan dünkü zengin beylerin, ağaların kızlarından, çocuklarından bugün kimisi, sokaklarda dileniyor.. kimisi, meyhanelerde düşman askerlerine rakı dağıtıyor... kimisi, kundura boyacılığı ediyor. Hülasa, bir lokma ekmek bulabilmek için her birisi bir yolda sürünüp duruyor.

Bu halleri düşündükçe, insanın kalbi taştan olsa da yanmaz.

Halbuki, yalnız can.. yalnız insan değil, büyük büyük memleketler.. koca koca ülkeler de kaybettik.

İskeçe, Kavala, Drama, Siroz, Selanik, Yanya, Manastar, Kosava, İşkodra gibi birçok mamur ve zengin kasabaları havi koca koca vilayetler... O birçok göllerin, nehirlerin suladığı münbit ve bereketli ovalar, ulu ormanlar... O, herbirisi kıymet biçilmez birer hazine olan güzel adalar.. hepsi, bunların hepsi, bugün artık bizim değil.

Bugün Selanik'in, o şirin memleketin, Yanya'nın ve diğer şehirlerle birçok adaların hükümet konakları ve camileri üzerinde, birer Yunan bayrağı sallanıyor.

Hanımlar... Efendiler!

Bütün bu güzel vilayetleri, kaybeden ve kendi memleketlerimizin üzerine düşman bayrakları diken kimin elidir biliyor musunuz?

Kemal-i teessürle söyliyelim: Bizim elimiz... Evet kendi ellerimiz!

Çünki, Çanakkale Boğazı'ndan dışarı çıkamadık.

Çünki, Selanik'e, Adalar'a imdad edemedik.

Çünki, Yunan'a karşı koyamadık.

Çünki, karşımızda düşmanın Averof zırhlısı vardı.

Bütün ülkelesi, yalnız Rumeli'deki vilayetlerimizin hatta yarısı kadar bile olamıyan Yunan hükümetinin Averof zırhlısı!

İşte bu bir tek gemi, bizim elimizi kolumuzu bağladı... Bize, Akdeniz'i haram etti ve bunun neticesi olarak Yunanistan da diğer düşmanlarımızla birleşerek Rumeli'nde ve Akdeniz'de bildiği ve istediği gibi oynadı.

Ah; eğer bizim de Averof'a karşı koyabilecek bir gemimiz ola idi; O zaman iş, bütün bütün başkalaşırdı. Bir kere Yunan, diğer düşmanlarla birleşemezdi çünki kendi başından, kendi memleketlerinden korkardı ve bu halde tekmil adalarımızla silahlarımız tecavüzden kurtulur ve devlet, diğer cihetten bir korkusu kalmayınca her türlü noksanlarını ikmale meydan bularak... İzmir'den Beyrut'tan daha çok asker getirerek diğer düşmanlarımızla daha güzel çarpışabilirdi.

Hatta, belki Yunanistan, başından korkusundan, bize yardım etmeğe bile mecbur olurdu... Heyhat!

Nasıl oluyor da, bizim ancak bir iki vilayetemiz büyüklüğünde olan küçük bir Yunan hükümeti, böyle bizimkinden güzel ve kuvvetli bir gemi alabiliyor, diye teaccüb mü ediyorsunuz?

Hem teaccüb etmekte, hem de böyle bir sual sormakta yerden göğe kadar, hakkınız var.

Evet; o küçücük, o miskin ve züğürt Yunan hükümeti, kendisine kalsa, kabil değil böyle zırhlılar alamaz. Çünki almak için, para bulumaz. Fakat zırhlıyı alan hükümet değil, millet!

Hem yalnız, zırhlı değil, orada böyle çok paralara muhtaç olan işleri, hep, millet görüyor.

İşte Averof zırhlısını alan da Averof adında bir Rum.

En ziyade, insanın yürüğini yakan cihet, bu Averof'un Yunanlı değil, bizim Görüceli bir Rum vatandaşımız olması...

Evet, bir Rum vatandaş... Yunan hükümetine, koca bir harp kazandırdı ve bütün Yunanistan'ı bir, bir buçuk misli büyüttü! Fakat daha böyle, her gün gördüğümüz ve belki ellerini sıktığımız kaç vatandaşımız vardır ki, yarın veya öldükleri gün bütün servetlerini Yunan hükümetine terk ve ihdas etmek gayretiyle, kendi aramızda, asla yorulmaksızın, geceli gündüzlü çalışıp durur!

Çarşıya çıktığımız zaman, şöyle bir etrafımıza bakalım... Dükkânları, mağazaları bir gözden geçirelim... ne görürüz?

Mahalle bakkalarından tutunuz da, en sapa yerlerde veya bir aylık kirası kırk elli lira ve belki daha fazla eden en işlek, en büyük caddelerde... büyük büyük mağazalar içinde alışverişle meşgul yüzlerce, binlerce Rum vatandaş!

Süslü, yaldızlı camekânların içinde dizilmiş her türlü malların, rafları dolduran çeşit çeşit kumaşların arasında, yine mağazalar kadar süslü ve açık başlı birçok şık Rum vatandaşlar!

Bunların, kuytu, sapa yerlerdeki dükkânlarda birtakım yağ içinde, pisleri de vardır... Fakat hiçbirisi de boş durmaz... Kimisi büyük yağ fıçılarının, zeytinyağı tulumlarının arasında didinir. Kimisi süslü mağazaların önünde bin dil dökerek sizi içeriye sokmağa çalışır... Kimisi, içeriye giren müşterilere mutlaka bir şey satabilmek için uğraşır.

Haydi, biz de, bir şey almak için değil, şöyle bir gezip görmek için... daha doğrusu kapıdaki çelebinin kırıla döküle yaptığı davetlerine karşı bir kabalık etmiş olmamak için içeriye girelim... Derhal birkaçı birden etrafımızı alır ve "Ne arzu buyurulur hanımefendimiz?" yahut "Ne emrediyorsu-

nuz beyefendimiz?" gibi parlak lakırdılarla yanımıza sokulur... Siz mesea, asılı bir mendile veya kenarı meydana çıkarılmış bir kumaşa biraz fazlaca baktınız mı ... hemen o cins malların kendilerinde en güzeli, son modası bulunduğunu söyleyerek örneklerini önünüze dizmeye başlar. Siz istersenız, lüzümu olmadığını... almayacağınızı söyleyiniz; o sıkılmaz, yorulmaz ve hiç üşenmez, muttasıl mendil ve kumaş paketlerini aça aça önünüze yığar. Bu derecede ki, nihayet bu kadar uğraşmaktan, bu kadar didinmekten, o heriften ziyade siz sıkılırsınız... Ve ihtiyacınız olmadığı halde utandığınız için birkaç mendil alır veya pek hoşunuza giden bir kumaştan bir çarşaflık kestirirsiniz. Ve ekseriya başkalarına fiyat kesilmiş ise de, sizi müşteri etmek için bir miktar "ikram" da yaptığını söyliyerek bin teşekkürler... bin mersilerle bedelini sizden alır ve sonra bin teşyi'ler içinde, sanki kırk yıllık ahbabmışsınız gibi dükkândan ve o şık çelebilerden ayrılırsınız.

Ve bu muameleler, her dükkânda, her gün sabahtan akşam geç vakitlere kadar, böylece devam eder!

Fakat, bir de akşam üzeri, mağaza sahibinin önündeki satış hesabını gözden geçirdiği zaman yanında bulununuz... Göreceksiniz ki, Ahmed Efendi'nin aldığı altmış paralık bir mendilin yirmi parası... Fatma Hanım'ın, kelepir olarak iki liraya kestirdiği bir çarşaflığın yarı lirası... Hülasa bütün o günkü kazancın az çok, birer hissesi... Yunan hükümeti namına ayrı ve hususi bir hesaba geçiyor!

İşte, o züğürt ve küçük Yunan hükümetinin, kuvvet kaynağı.

İstanbul'da, Konya'da, İzmir'de Basra'da, Mısır'da, Hind'de, Çin'de, Amerika'da, Avrupa'da, hülasa dünyanın her tarafında, geceli gündüzlü hiç durmamacasına çalışan... On paralık bir müşteriyi kaçırmamak için on saat uğraşan bütün bu Rumlar, Yunanlılar, kendi sağlıklarında tekmil kazançlarından bir miktarını mutlak Yunan hükümeti namına ayırmakla beraber, birçokları da öldükleri zaman, bütün o didine didine topladıkları paraları, kâmilen Yunan hükümetine terk ve hibe ediyor ve bu hediyelerin, duyabildiklerini, her zaman gazeteler de yazıyorlar.

Böyle mağazalardan, böyle dükkânlardan şunun aldığı kırk paralık bir makara, bir mendil... onun olduğu bir teneke yağ, bir okka zeytin... ötekinin aldığı bir kumaş, bir saat, bir çikolata... parasıyla biz, evet, zavallı şaşkın ve gafil Müslümanlar, biz kendi ellimizle, Yunan'ın aldığı o zırhlıların, topların, tüfenklerin parasını temin ediyor... bizi öldüren kurşunların, güllelerin paralarını, yine biz vermiş oluyoruz!

Henüz memedeki bir Müslüman kuzusunun, göğsüne saplanan süngünün, mesela, ak sakallı bir hoca efendinin aldığı bir top cübbelik kumaş parasıyle alınmış olduğunu düşünmek, ne acı, ne ağlatıcı bir hatıradır!

Tekrar ediyoruz: Yunan'ın gemilerinden, silahlarından birçoğunu biz aldık ve yukarıda dediğimiz gibi, kendi memleketlerimiz üzerine düşman bayraklarını, biz kendi ellemizle dikmiş olduk!

İnanırmısınız... Hâlâ, bunca acılardan, bunca felaketlerden sonra hâlâ, daha gözlerimiz açılmadı... Hâlâ körlüğümüz devam edip gidiyor. Çünki bakınız, hâlâ sırf Müslümanlardan ibaret olan mahallerde bile bakkal gibi, manav gibi, tuhafiyeci gibi, hatta fırın gibi dükkanlar açmıyoruz, Hâlâ buralarda Yunanlılar, Müslüman ve Türk düşmanları ticaretlerine devam ediyor.

Beyoğlu, Galata cihetlerini bir tarafa bırakalım.. Fakat hâlâ Köprübaşı, Sultanhamamı, Meydancık gibi İstanbul tarafının en işlek caddelerindeki büyük ve süslü birçok Yunan ve Rum mağazaları, hergün getirdikleri taze taze mallarla bizi kendilerin çekip duruyor... Eski mallar satılmasa hiç yeniden mal getirmeğe lüzum görürler mi?

Bir Rum mağazasına dikkat ediniz... O birçok hariflerin içinde, bir işçi Müslüman göremezsiniz. Çünki onlar, kendi kazançlarından başkalarını değil, yine ancak kendi hemcinslerini kazandırmak isterler.

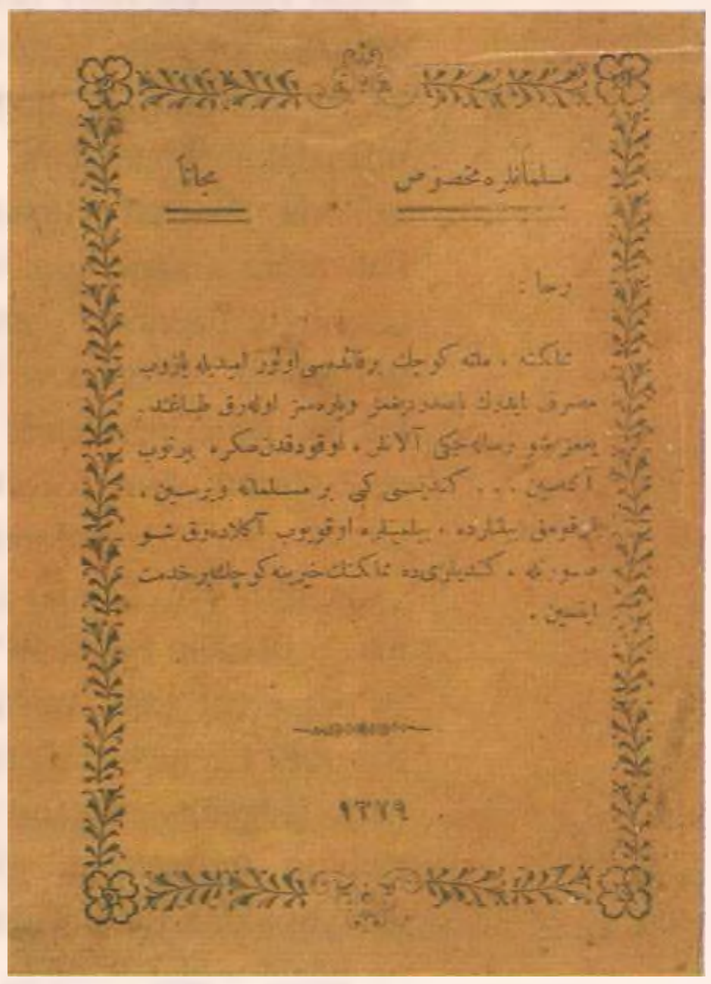
Ağır yükler kaldırmağa, adi hizmetlere saldırmağa, sabahtan akşama kadar öteye beriye koşturmağa gelince, ehemmiyetsiz bir paraya mukabil, bir zavallı Müslüman Türk bulmakta güçlük çekmezler.

Çünki, Müslümanlar Türkler kanaatkârdır;

Çünki, Müslümanlar cefâkeştir;

Çünki, Müslümanları, Türkleri ahmak, budala sanırlar!

Yine dikkat ediniz... Hiçbir Rumdan, Yunanlıdan pek başı sıkılmadıkça, hiçbir Müslümandan on paralık alışveriş ettiğini

***Müslümanlara Mahsus,* meccanen (parasız dağıtılır), 1329/1913.**

Rica: Memlekete, millete küçük bir faidesi olur ümidiyle yazıp masraf ederek bastırdığımız ve parasız olarak dağıttığımız risaleciği alanlar, okuduktan sonra yırtıp atmasın... Kendisi gibi bir Müslümana versin. Okumak bilenlere de, bilmiyenlere okulup anlatarak şu suretle, kendi de memleketin hayrına küçük bir hizmet etsin.

göremezsiniz. Bir şey almak lazım gelince, kendi cinsinden bir satıcı arar ve bulur. Çünki onlar, keselerindeki parayı, bir yabancıya kısmet etmekten pek sakınır... On parasını bile yabancılardan kıskanır.

Bu hususta da bizim kadar.. biz Müslümanlar, biz Türkler kadar kayıtsız hiçbir millet yoktur. Allah, Allah, hâlâ gözlerimiz, mağaza sahibinin milletini değil, mağazadaki malları görüyor!

Kulaklarımız, hâlâ o şık ve dessas heriflerinin "Beyefendimiz... Hanımefendimiz" diye döktükleri dillerden hoşlanıyor!

Efendiler... Hanımlar!

Bu kadar körlük, bu kadar gaflet artık yeter; Müslümanlık Türklük mahvoluyor. Düşmanlarımızın fikri, emeli pek yamandır!

Artık biraz etrafımızı görelim;

Biraz, ilerisini düşünelim;

Biraz, paramızın kıymetini bilelim;

Artık tüccar olmağa, zengin olmağa gayret edelim; milletimize, milliyetimize, dinimize dört el ile sarılalım!

Sam Amca'nın 40 haramisi

1954 Lahey Sözleşmesi'ni güncelleştirerek işgalci ABD ve İngiltere'ye imza ettirecek bir kampanya başlatılmalıdır.

Özgen Acar ›

Bilimkurgu öyküleri geleceğin masallarıdır. Geçmişin öykülerini Şehrazad'ın anlattığı *1001 Gece Masalları*[1] ölümsüz kılmıştır. Uçan halı öyküleri yerini, günümüzde Bağdat üzerinde uçan "akıllı bombalara" bıraktı. Masallarda "Bağdat Hırsızı" ballandıra ballandıra anlatılırken, şimdi yüzlercesini "iş üzerinde" canlı yayınlarda görüyoruz. Ali Baba ve Kırk Haramiler ile ilgili masallarda "açıl susam açıl" sözleri, dinleyicileri ya da Hollywood film izleyicilerini büyülerdi. "Ana gibi yâr, Bağdat gibi diyar olmaz" denilen bu kente artık Ali Baba'nın değil Sam Amca'nın binlerce haramisi egemen. Irak'ın masal geleneği Gılgamış destanı ile başlamış, Nuh'un torunlarının göğe ulaşmak için yaptıkları Babil Kulesi ile sürmüş, en güzel aşklar Babil'in asma bahçeleri altında masallaşmıştı.

ABD-İngiltere ikilisinin BM Güvenlik Kurulu'nun kararını beklemeden gerçekleştirdiği Irak saldırısının yasallığını tartışacak değiliz. 14 Mayıs 1954'te UNESCO şemsiyesi altında Hollanda'nın başkenti Lahey'de imzalanan "silahlı çatışmada kültürel varlıkların korunması sözleşmesine" değineceğiz.

Kuşkusuz yakın çağda dünyanın en büyük yağmacısı Napolyon Bonapart'tı. 1794'te Belçika'yı daha sonra İtalya'yı işgal ettiğinde "Belvedere Apollo'su", "Gladyatörün Ölümü", "Lacoon" gibi dev yapıtları Paris'e taşımıştı. Bunlar arasında Haçlıların İstanbul'dan 1204'te Venedik'e götürdükleri, ünlü Yunan yontucu Lysippos'un (MÖ 4. yüzyıl) "Dört Bronz Atı" da vardı. Bonapart, ayrıca, Mısır'ı işgale giderken donanmasında amiral ile generalden daha çok arkeolog, "egyptolog (Mısır bilimci)" vardı. Aralarında hiyeroglif yazısının çözümüne katkıda bulunan üç dildeki "Rozet Taşı" da dahil olmak üzere 36 sandığı gemilere yüklemeye hazırlanırken, Osmanlıların yardımına gelen İngilizlere yenilince Mısır tarihi Louvre yerine British Müzesi'ne taşındı. Savaşlarda "çapulcu" yağmasına, "devlet yağması" kavramını da ekleyen Bonapart'ın yenilgisiyle toplanan Viyana Kongresi Avrupa'nın yeni sınırlarını tartışırken, yağmalanan yapıtların geri verilmesi kurallarını da ilk kez 1815'te koydu.

Bu anlaşmayı 1899, 1907 Lahey anlaşmaları izledi. 15 Nisan 1935'te ABD'nin başkenti Washington, benzeri anlaşma görüşmelerine ev sahipliği yaptı. Bu anlaşmanın hemen ardından Adolf Hitler, yalnızca Yahudi ailelerin sanat yapıtlarına el koymakla kalmadı, Rus Çarının St. Petersburg'daki sarayında, duvarlarının tümü "amber (kehribar)" ile kaplı olduğu için, "amberli oda" denilen salondaki tüm amberleri de yağmaladı. Ne yazık ki bugün hiç kimse bu amberlerin nerede olduğunu bilmiyor. Şu anda Rus hükümeti eski bir fotoğraftan yararlanarak o odayı yeniden amberle kaplıyor. Buna karşılık Sovyet orduları da 1945'te Berlin'i işgal ettiklerinde Bergama Zeus Tapınağı ile bir hayvanat bahçesinin altındaki sığınakta buldukları "Troia Hazinesi"ni Moskova'ya götürdüler.

Savaşın ekonomik ve toplumsal yaralarının sarılmasının ardından, ekonomik yaşamın canlanmasıyla beraber sanatseverler, aydınlar, müzeciler, özel koleksiyoncular bir daha Bonapart, Hitler, Stalin yağması ile karşılaşmamak üzere hükümetlerine UNESCO'nun gözetiminde 14 Mayıs 1954'te Lahey Sözleşmesi'ni imzalattılar.

SSCB bu sözleşmeye 1957'de taraf oldu. Birlik dağıldıktan sonra Rus Federasyonu imzaya sadık kaldığını bildirdi. Ancak 1935 anlaşmasına ev sahipliğini yapan ABD ile İngiltere bu sözleşmeye imza koymadılar. ABD, soğuk savaşın yaşandığı o yıllarda, SSCB'de nükleer silah kullanabilmek için bu sözleşmeyi imzalamadı. Çünkü nükleer silah, sözleşmenin kapsamına giren tarihsel, kültürel ve dinsel mirası da yok edecekti. Türkiye 1965, Irak ise 1999'da sözleşmeye taraf oldu.

40 madde ile bir ek protokolden oluşan Lahey Sözleşmesi'nin 1. maddesi "kültürel varlık" kavramını tanımlıyor. İkinci madde bu varlıkların korunmasını, bunlara saygı duyulmasını öngörüyor.

Sözleşmenin 5. maddesi çok önemli. Eğer ABD ile İngiltere sözleşmeye taraf olsalardı, bu yıkım yangın ve de yağma olmayacaktı. Bu maddenin birinci fıkrası "sözleşmeye taraf işgalci" ülkenin, "tümü ya da bir bölümü işgal edilmiş sözleşmeye taraf ülkenin kültürel varlıklarının korunmasında yerel yetkilileri desteklemesini" emrediyor. İkinci fıkra "işgal" anında ve "askeri harekât" sırasında "yerel yetkililerin

Sam Amca'nın 40 Haramisi

koruma işlemini yapmamaları durumunda işgalcinin bu varlıkları korumada her türlü önlemi almasını, bu amaçla yerel yetkilileri yakın işbirliğine çağırmasını" öngörüyor. Üçüncü fıkra ise özetle, "işgalcinin, yerel direniş güçleri arasında kendisine göre yasal görebileceği grupları zorunlu olarak devreye sokmasını" istiyor.

Bundan sonraki madde ise ilginç. Madde işgalci orduların, "bu varlıkları koruma amacıyla daha barış döneminde kendi içinde özel uzman personel yetiştirmesini" bir görev olarak öngörüyor.

ABD-İngiltere ikilisi yaklaşık yarım yüzyıllık bu anlaşmaya taraf olmamanın rahatlığı içinde Irak'ı işgal ederken, tarihsel, kültürel, dinsel mirasın korunmasına hiçbir biçimde özen göstermedi. Yardım isteyen Bağdat Müzesi görevlilerini dışlayan işgal güçleri, Enerji ve İçişleri bakanlıklarının önünde önlem alarak yağmacılara kuş uçurtmadılar. Enerji Bakanlığı'nda petrol kuyularının yerlerine, kapasitelerine, yeni açılacak kuyu noktalarına, fiyat piyasasına ilişkin bilgiler vardı. İçişleri Bakanlığı'nda ise Saddam'ın güvenlik örgütünün uluslararası bağlantılarının belgeleri bulunuyordu.

Babil'in ünlü Kralı Hamurabi, ilk yazılı yasaları MÖ 18. yüzyılda yaptı. Dünyanın ilk anayasası olan bu çivi yazısı yasaların bulunduğu siyah taşın bir kopyasını Irak hükümeti New York'ta Birleşmiş Milletler'e hediye etmişti. Tam olarak BM Güvenlik Kurulu'nun girişindeki salonda sergilenen bu yapıtın özgün olanı British Museum'dadır. Bağdat Müzesi'ndeki kopyadır. İşin ilginç yanı tüm müze yağmalanırken, günümüzün "bilinçli" haramileri bu kopyaya dokunmadılar!

Pentagon, Amerikalı askerlerden anı niyetiyle de olsa Amerika'ya bir çöp dahi getirmemelerini istedi. Amaç, ABD askerinin yağmaya karışmadığını anlatmaktı. Unutmamak gerekir ki Irak, Türkiye, İran, Hindistan gibi tarihçe zengin, ancak ekonomik açıdan yoksullara "kurban ülkeler" denilir. Buna karşılık uluslararası tarihsel miras kaçakçılığına sahne olan boru hattının öteki ucundaki ABD, Kanada, İngiltere, İsviçre gibi tarihsel açıdan yoksun, ancak ekonomik zenginlere ise "pazar ülkeleri" adı verilir. Pentagon, 1990'da Kuveyt'in, 1991'de Irak'ın, son Afganistan savaşında Kabil Müzesi'nin yağmalanmasında olduğu gibi Irak'taki yapıtların da bu geleneksel boru hattından er geç kendilerine ulaşacağının bilincindedir. Daha şimdiden çalıntı yapıtlar sınırlarda gün ışığına çıkmaya başladı bile. Ürdün sınırında 42 tablo, ABD havaalanında bazı yapıtlar ele geçirildi.

Hamurabi yasalarını gösteren yazıttan hemen üç beş adım ötede bir başka çiviyazılı hediye bu salonun diğer bir duvarını süsler. Bu, Türk hükümetinin Birleşmiş Milletler'e bir hediyesidir. MÖ 1265'te Hititler ile Mısırlılar arasında Kadeş'te imzalanan tarihin ilk yazılı barış antlaşmasının bakırdan yapılmış büyük boy bir kopyasıdır. Amaç BM üyelerine "savaşı" değil, "barışı" anımsatmaktır. Ancak ABD-İngiltere ikilisi BM'yi dışlayıp bu iki önemli belgeyi de görmezden gelmiş ve tarihsel, kültürel, dinsel mirasın bombalaması ve yağmalanmasında tereddüt etmemiştir.

Savaşın kültürel bilançosu

Müge Mengü ›

Yapılan sayısız uyarıya rağmen, ABD ve müttefikleri Irak Savaşı'nda dünya kültürel mirasına en büyük zararlardan birini verdi ve verilmesine göz yumdu. Savaşın kültürel bilançosu hayli ağır: Musul Müzesi, Tikrit Müzesi, Bağdat'ta Mutansiliye Müzesi, El Zahir Sarayı bombalara hedef oldu. Bağdat Arkeoloji Müzesi tarihin en ağır ve acımasız yağmalarından birine sahne oldu. Irak Ulusal Arşivi ve Kütüphanesi'ndeki pek çok eser alevler içinde yok oldu. Yalnızca Bağdat Arkeoloji Müzesi'nin yitirdiği eserlerin sayısı yüz yetmiş bini buluyor. Pentagon yetkilileri olayların dünya kamuoyunda büyük tepki çekmesi üzerine bir açıklama yapmak zorunda kaldı ve müzeleri yağmadan korumak ya da kütüphanenin yanmasını engellemek için özel bir plan yapılmadığını itiraf etti. Olayın ertesinde, ABD'nin kültür varlıkları danışma komitesinden protesto amaçlı üç istifa geldi. Komite başkanı Martin Sullivan istifasının sembolik bir değer taşıdığını belirtti. Gerekçe belliydi; ABD petrol kuyularını korumaya gösterdiği özenin binde birini kültür varlıklarının korunması için göstermemişti.

Dünyadaki Kurtarma Çalışmaları

Uluslararası kuruluşlar ve savaşa katılan ülkeler zararı engelleyemedi. Ancak şimdi zararın telafi edilmesi için örgütlenme çabaları uluslararası platformda sürüyor.

UNESCO arkeologları, Irak Arkeoloji Müzesi yetkilileri ve dünyanın ileri gelen müze müdürlerden oluşan otuz uzmanı toplayarak olağanüstü bir toplantı yaptı. Paris'te bir araya gelen uzmanlar yağmanın verdiği zararı ortaya çıkarmak için Irak'a acil olarak bir ekip; gönderme kararı aldı. Farklı disiplinlerden gelen 5-6 uzmandan oluşacak bu ekip, güvenlik sağlandığında Irak'a hareket edecek. Toplantıda ayrıca ABD ve müttefiklerine Irak'ın halen tehlike altındaki kültürel alanların ve müzelerin korunması için bir çağrı yapıldı. BM Güvenlik Konseyi'nden ise Irak kültürel nesnelerinin satışına ambargo konması için karar çıkarılması istendi.

Öte yandan, tüm dünya hükümetleri müze ve

Yağmalanmadan önce Bağdat Müzesi'nde sergilenen eserlerden bazıları.

Dünya borsalarını parmağında oynatan George Soros'un eşi Susan Weber Soros'un himayesinde Ocak 1995'te New York'ta bir sempozyum düzenlendi. Sempozyumda genelde İkinci Dünya Savaşı'nda yağmalanan tarihsel ve kültürel mirasın, fakat daha çok Nazilerin el koydukları Yahudi varlıklarının geri verilmesi konusu dünyaca ünlü yüzü aşkın bilim adamı, hukukçu, diplomat ve sanat tarihçisi tarafından tartışıldı. Toplantıya sunulan bildiriler *The Spoils of War* adıyla kitaplaştı.[2] Bu toplantının ardından ABD Dışişleri Bakanlığı, Nazilerin el koyduğu Yahudi altınları ile tarihsel mirasın geri verilmesi konusunda Washington'da uluslararası toplantı düzenledi. ABD, Türkiye'yi de Yahudi altınlarına el koymakla suçladı. TC Merkez Bankası belgelerle ABD Dışişleri'nin saçma savlarını tek tek çürüttü. Bu toplantıda kendi çıkarları için savaş yağması kurbanlarının haklarına sahip çıkan ABD'nin Irak'taki çelişkisini galiba en iyi boru hattı örneği açıklamaktadır.

Tüm dünya aydınlarına, tarihe, kültüre, sanata saygısı olanlara önemli bir görev düşüyor. 1954 Lahey Sözleşmesi'ni güncelleştirecek ve bu iki işgalci ülkeye imza ettirecek bir kampanya başlatılmalıdır. ‹

1 *Binbir Gece Masalları*, çev. Âlim Şerif Onaran, İstanbul: YKY, 2000, c. 4, 8. Bölüm.

2 Elisabeth Simpson (ed.), *Spoils of War*, New York: Harry N. Abrahams Inc., 1997.

arkeoloji dernekleri Irak'a yardım toplanması için seferber oldu. Şu ana kadar İtalya, Katar, Fransa, İngiltere ve Mısır maddi yardım teklifinde bulundu. Bunlardan İtalya 1 milyon dolar para yardımı yapacağını açıkladı. Alman Arkeoloji Enstitüsü, British Museum, Metropolitan, Hermitaj ve Berlin müzeleri gibi dünyanın önde gelen müzeleri işbirliği yaparak Irak'ın müzelerini restore etmek için personel ve uzman gönderme teklifinde bulundu.

Yağmalanan Eserlerin Akıbeti

Yağmalanan eserlerin akıbeti meçhul. Bu eserlerin neredeyse tamamı envanterlere geçirilmiş kayıtlı eserler olmasına rağmen, 1991 Körfez Savaşı'ndaki müze talanlarında kaybolan 3000 eserin neredeyse hiçbiri geri dönmedi. Şu ana kadar yağmalanan eserlerden sadece yirmi tanesinin camilerde verilen vaazlarının etkisiyle geri döndüğü belirtiliyor.

Öte yandan, Interpol Irak'a ait tarihi eserlerin dünya pazarlarında satılmasını engellemek için alarma geçti. Interpol kendisine bağlı yüz seksen bir ülkenin polis örgütlerini sınırlarda dikkatli olunması konusunda uyardı. 5-6 Mayıs'ta Interpol'ün düzenleyeceği görüşmede, UNESCO, Uluslararası Müzeler Konseyi ve Dünya Gümrük Örgütü bir araya gelecek.

Korkulan olursa, Irak dışına kaçırılan eserler İsviçre, ABD, İsrail ve Japonya pazarlarına ulaşacak. Eserlerin Paris ve İran'da şimdiden satışa çıktığına dair bilgiler var. Interpol uyarısında haksız değil, çünkü 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra bölgede etkinlik gösteren uluslararası kaçakçılık çeteleri olduğu biliniyor. Sığınakların anahtarlarla açılması ve bazı çok özel eserlerin alınmasında bu şebekelerin parmağı olduğu düşünülüyor. Kimi uzmanlar, eserlerin tanınanlarının satılmasının mümkün olmadığını belirtse de, 1991 yağmasının ardından tüm engelleme çabalarına rağmen, eserlerin dünya koleksiyon pazarlarına ulaştığı biliniyor. Korkulan gerçekleşirse, dünyanın en görkemli ve geniş çaplı arkeolojik bulguları, kendi bağlamlarından koparılarak, tüm uluslararası yasalara rağmen karaborsa sanat pazarında özel koleksiyonlara katılmak üzere satılacak. Bunun engellenmesi için alınacak tedbirlerin yanında, tüm dünya kamuoyunun meselenin vehametini kavraması ve meseleyi Irak halkının bir sorunu olarak değil, dünya kültür mirasının yeniden bir araya getirilmesi olarak idrak etmesi gerekiyor.

Tarih öğretimine çoğulcu ve hoşgörülü bir yaklaşımda müzelerin rolü

Yerel gururun ölçülülük sınırlarını bir parça aşması söz konusu olsa da, keskin bir milliyetçilik taşıyan müzeleri şimdiye kadar çok ender gördüğümü sevinerek belirtmek isterim. Daha sık karşılaşılan durum ise müzelerin peşin hükümlere ve önyargılı klişelere karşı koyan bir tarihsel bağlam sunarak tarih anlayışına katkıda bulunmasıdır.

J. Patrick Greene ›

Greene, İngiltere'deki Manchester Bilim ve Sanayi Müzesi'nin koordinatörüdür. Bu yazıyı yazdığı sırada Avrupa Müzesi Yılın Ödülü'nü düzenleyen Avrupa Müze Forumu'nun başkanlığını yürütmekteydi. Yakında Türkçesi Tarih Vakfı Yayınları arasında çıkacak olan Towards a Pluralist and Tolerant Approach to Teaching History: a Range of Sources and New Didactics (Brüksel, 1999) *adlı kitapta yer alan yazıyı yayımlıyoruz.*

Bütün müzeler tarihsel nesneleri barındırır. Çağdaş güzel sanatlara dönük müzeler bile buna dahildir, çünkü yapıtlar yaratıldıkları andan itibaren bir tarihe sahip olurlar. Ancak bu durum bütün müzelerin tarihle ilgilendiği anlamına gelmez. Paris'teki Louvre'a veya Londra'daki Ulusal Galeri'ye didaktik bir müze bulma beklentisiyle giden bir ziyaretçi hayal kırıklığına uğrar, ama tarihsel yaklaşıma göre düzenlenmiş özel bir sergi görmesi mümkündür. Ulusal Galeri'nin yakın dönemde Canaletto üzerine hazırladığı kusursuz sergi bunun bir örneğidir. Antika eşya dolaplarına benzeyen müzeler ve bazı doğa müzeleri, tarihten ziyade ellerindeki malzemeleri sunmaya yönelik bir tasarıyla hareket ederler.

Bunu böylece saptadıktan sonra, son otuz yılda müzelerde yapı ve tema sağlamanın en yaygın aracı olarak tarihsel bir çerçeveye dayanan bir didaktik yaklaşımı olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla müzeler 20. yüzyıl Avrupa tarihini de kapsamak üzere tarihi öğrenmek ve öğretmek için güçlü ve popüler bir araç sunmaktadırlar. Britanya'da müzelere yapılan ziyaretlerin sayısı yılda 80 milyon civarındadır. Ziyaretçilerin sosyal yelpazesi diğer kültürel buluşma yerlerine (hatta rock müzik konserlerine) oranla daha geniştir. Avrupa genelinde müzelerin modernleştirilmesi, çekici sergi tasarımlarının benimsenmesi ve ziyaretçilerin etkin katılımına yönelik faaliyet programlarının sunulması ziyaretçi sayısının futbol maçlarındaki seyirci sayısını aşmasını sağlamıştır. Bu bakımdan paralarının ve değerli boş zamanlarının bir bölümünü tarihin izini sürmek için ayırmaya hazır devasa bir ziyaretçi kitlesi vardır.

Peki, bu insanlar nasıl bir tarihle karşılaşıyor? Bütün Avrupa müzelerinde tarihin demokratikleşmesine doğru bir yönelim görmekteyiz; elli yıl önce pek az dikkat çeken konulara şimdi yaygın olarak rastlamak mümkündür. Sanayi arkeolojisi üzerinde duran müzeler bunun başta gelen bir örneğidir. İngiltere'deki Ironbridge Gorge Müzesi 1977'de Avrupa Müzesi Yılın Ödülü'nü kazanan ilk müze oldu ve dünya çapında bir etki uyandırdı. Yöneticiliğini yaptığım Manchester Bilim ve Sanayi Müzesi bundan on beş yıl önce kuruldu ve mekân olarak da 1830'da açılmış, dünyanın ilk demiryolu istasyonunun binalarını seçti. 1992 Avrupa Müzesi Yılın Ödülü'nü Almanya'nın Baden-Wurttenberg eyaletinde sanayinin gelişim öyküsünü anlatan Mannheim Teknoloji ve Çalışma Müzesi kazandı. Türkiye, Slovenya, İsveç ve Fransa'daki sanayi müzeleri yakın dönemde aldıkları ödüllerle adlarını duyurdular. Burada söz konusu olan 20. yüzyıldaki sanayileşmeyle birlikte bütün Avrupa ülkelerinde yaşamları dönüşüme uğramış sıradan insanların tarihidir. Manchester Müzesi de dahil, bu müzelerden çoğunun varlıklarını yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan binaları korumaya çalışan belde

gruplarının çabalarına borçlu olması anlamlı bir noktadır. 1990'larda Rheinland ve Katalonya'da müzeler şebekesi aracılığıyla sanayi tarihinin kapsamlı bir dökümünü sunmaya yönelik iddialı projeler ortaya çıktı. Bu girişimi incelerken müzelerdeki bir başka yönelimle, Georges-Henri Riviere'in fikirleri doğrultusunda insanlara ve doğal çevreye bütünsel bir yaklaşımı amaçlayan ekomüze akımıyla buluşmayı gözlemek mümkün.

Avrupa Müze Forumu her yıl Avrupa kültürü anlayışına katkıda bulunan başarıları takdir etmeye yönelik bir ödül için belirlediği adayları Avrupa Konseyi'ne önerir. Bu ödülü 1995'te savaş sonrası Almanya tarihini, bütün Avrupa'nın paylaştığı bir tarihi konu alan bir müze kazandı. Federal Almanya Cumhuriyeti Tarih Evi o zamana çok ender görülen bir şeyi, bir ulusun öyküsünü tek bir müzede toplamayı başardı. Böyle bir şeyi sözgelimi British Museum'da görmezseniz, çünkü bu kurumun üstlendiği role bakışı belirgin biçimde farklıdır. Oysa 30 Kasım 1998'de açılan yeni İskoçya Müzesi, İskoç halkının kendi seçilmiş yönetimine kavuşmak üzere olduğu bir dönemde ulusal kimliği oluşturmada bir rol oynama amacını taşımaktadır.

Tarih bilinci bir toplumsal kimliğin temel bir unsurudur. Bu durum ulusal ölçekte olduğu kadar küçük bir kasaba için de önemlidir; nitekim Avrupa'daki yeni müzelerin büyük kısmının küçük müzelerden ibaret olduğu unutulmamalıdır. Tarihin yeniden keşfedildiği ya da açığa çıkarıldığı eski komünist ülkelerdeki kimlik meselesi özel bir öneme sahiptir. Stalin'in Kuzey Sibirya'yı boydan boya geçecek bir demiryolu inşa etmek gibi olanaksız bir hedefe yönelik Proje 501 ile ilgili bir sergiyi Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki Salehard'ın bir müzesinde gördüğümde çok etkilenmiştim. Benzer bir şekilde, Krasnayarsk'ın 1998 Avrupa Konseyi Ödülü'nün kazanan müzesinde Afganistan ve Çeçenya savaşlarında çarpışmış eski askerlerce hazırlanan unutulmaz bir sergi vardı.

Manchester Bilim ve Sanayi Müzesi binasının eski (üstte) ve yeni hali.

Her ne kadar yerel gururun ölçülülük sınırlarını bir parça aşması söz konusu olsa da, keskin bir milliyetçilik taşıyan müzeleri şimdiye kadar çok ender gördüğümü sevinerek belirtmek isterim. Daha sık karşılaşılan durum ise müzelerin peşin hükümlere ve önyargılı klişelere karşı koyan bir tarihsel bağlam sunarak tarih anlayışına katkıda bulunmasıdır. Kuzey İrlanda'nın Derry şehrindeki Kule Müzesi ve Lefkoşe'deki Doğu Akdeniz Müzesi böyle örneklerdir. Çokkültürlü bir Avrupa'da toplumlar arasındaki iyi ilişkileri güçlendirmede müzeler önemli bir rol oynayabilir. Amsterdam'daki Tropikal Müze farklı etnik kökenlerden gelme okul öğrencilerine dönük yenilikçi yaklaşımından dolayı 1997 Avrupa Konseyi Ödülü'nü kazandı. Manchester Bilim ve Sanayi Müzesi 1997'de tekstil sektörü üzerine konuyu uluslararası bir yaklaşımla ele alan "Elyaf, Kumaş ve Moda" isimli bir sergi açtı. Bu serginin bir bölümü Manchester'a iş bulmak ve kimi zaman servet kazanmak için göç etmiş olan insanların öyküsünü anlatıyor. 20. yüzyıl tarihinin bir teması olan göçler insanların kendi köklerine ulaşmalarını sağlamanın bir yolu olarak temel öneme sahiptir. Bir süre önce Avustralya'nın Melbourne şehrinde yeni açılan Göç Müzesi'ni ziyaret etmiştim; burada İrlanda, İtalya ve Yunanistan'dan gelmiş insanlar kendi tarihlerini keşfetmektedir ve müze, Avrupa tarihinin sadece Avrupa'nın sınırları içinde kalmadığını hatırlatıyor.

Son olarak, beş Avrupa ülkesinden çeşitli müzelerin oluşturduğu bir konsorsiyumun Birinci Dünya Savaşı'nın sona erişinin 80. yıldönümü vesileyle hazırladığı mükemmel bir web sitesinden (www.art-ww1. com) söz etmem gerekir. Bu site Avrupa tarihini öğrenmenin ve öğretmenin dört dörtlük bir örneğini sunmaktadır. ‹

Çev. Nurettin Elhüseyni

Öğrencilerinin Din Değiştirmesi Üzerine Kapatılan Bir Okul

Bursa Amerikan Kız Koleji

1928'de Bursa'daki Amerikan Kız Koleji'nde dört Türk öğrencinin Hıristiyanlığa geçmesi bir anda gündemin başlıca konusu haline geldi. Olay haftalarca gazete manşetlerinden inmezken, aydınlar, hadiseyi çok daha büyük ölçekli bir "Cumhuriyet sonrası" kimlik bunalımının belirtisi olarak yorumladılar. Türkiye ve Amerika arasında Lozan'dan sonra yeni kurulmaya başlayan ilişkiler de bu olayla bir kez daha sarsıntıya uğradı.

Mehmet Altun ›

22 Ocak 1928 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde, "Şayan-ı Hayret Bir Hadise: Bursa Amerikan Mektebinde Kızlarımız Tenassur mu Ettiriliyor?" başlığıyla çıkan bir haber gündeme bomba gibi düştü. Tüm gazeteler, dört Türk kızının Hıristiyanlığa geçirilmesini haftalarca konu ettiler. Başka zaman ve koşullarda kolaylıkla çocukça bir heves olarak atfedilebilecek böyle bir olayın bunca gürültüye yol açması elbette basit bir tesadüf değildi. Eğitim sistemindeki zaaflardan misyonerlik faaliyetlerine, bir kimlik bunalımından yükselen milliyetçiliğe kadar pek çok etkenin bileşiminden doğmuş görünen olay, bu başlıklar altında tartışmaları da peşi sıra sürükledi.

Olayın şiddetli sayılabilecek bir tepkiyle karşılanmasında, hiç şüphesiz büyük bir değişim sürecinden geçmekte olan toplumun içinde bulunduğu karmaşık ruh hali de önemli bir rol oynamıştı. Batı dünyasını örnek alan bir devrim çabası içinde aynı Batı dünyasına duyulan güvensizlik, etnik sorunlarla beslenen güçlü bir milliyetçilik, laikleşme adı altında her türlü dini meseleye yönelik reddediş, Amerika ile yıllardır süren siyasi soğukluk, genç Cumhuriyet'in dış dünyaya karşı kendini ispat kaygısı... Tüm bunlar Bursa'daki tenassur olayına simgesel değerler kazandıran gerçeklerdi. Bu nedenle olayın ardındaki karmaşık örüntüyü anlamak, konuyu zamanda biraz geri giderek ve daha geniş bir bakış açısıyla ele almamızı gerektirmektedir.

Amerikan Misyonerlik Hareketi ve Amerikan Okullarının Engellenemez Yükselişi

Amerika, Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir çıkış yapan ve destekçilerine önemli ticari avantajlar sağlayan misyonerlik yarışına geç ama etkili bir şekilde katıldı. İlk Amerikalı misyonerler ülkeye 1820'de ayak bastılar. 1830'daki Osmanlı-Amerikan ticaret anlaşması, o zamana kadar sayıları bir hayli artmış olan misyonerlere yabancı topraklarda aradıkları güvenceyi sağladı. Doğu kilisesinin güdümündeki Rum ve Ermenileri Protestanlaştırmayı ve Osmanlı topraklarında kendi kültürünü benimsemiş insanların oluşturduğu bir etki alanı yaratmayı hedefleyen Amerikalı misyonerlerin karşısındaki en önemli engel, hiç şüphesiz Ermeni ve Rum patrikleri ile Rus elçisinin hükümet üzerindeki baskısıydı. Yine de 25 yıllık bir dönemi kararlı ve istikrarlı bir genişleme süreciyle geçiren Amerikalı misyonerler, 1856'dan sonra arzuladıkları sınırsız serbestliğe kavuştular. Bu serbestlik ortamı, birkaç önemsiz kriz dışında Birinci Dünya Savaşı'na kadar kesintisiz devam etti.

Amerikan misyonerlik hareketinin kitlelere ulaşmak ve onlara kültü-

شایان حیرت بر حادثه : بروسه آمریقان
مکتبنده قیزلریمز تنصر می ایتدیریلیور ؟
معارف امینی بهجت بکك آنسزین بروسه کیتمسی
بومسئله ایله علاقه دار عدد بلکدهدر

بروسه ده (فایانی) دیللی پرده بش سنلك
ایسه به معادل بر آمریقان مکتبی واردر . بوراده
آمریقالی قادینلره برابر تورك معلملری ده خوجالق
ایتمکده درلر . فقط مکتبك تورك معلملری ، مقاطعه
کوسترلیان طردلری ماعدا پرده اچ یوزی یوردکه
چوق تعدده شاهدر . مثلا مکتبك بر طرفه
آمریقا حکومتنك تنویر اولمق اوزره آمیلدیکی .
مکتب معلمه لرینك برچوغی یوکسك حرکتك اساسی
ایضاح ایدرکن دیدی که :
ـ مدیره مز غنی زاده بوراده فوق العاده
وظیفه سنی یاپیرده ایی .
فقط بر آمریقان مکتبی مدیره سنك بوبله بر
وظیفه سی اولدیغندن خبردار دکلز .
شمدی کلهٔ اصل مسئله یه ، غایت موثوق بر
منبعدن علم آلدیغمز کوره مذکور مکتبده اوقویان
تورك قیزلرندن اوچی تنصر ایتدیرلمش . صاحبلری
ایرکندن برمعلم رفاقتنده مکتبدن چیقارلدقدن
صوکره ، تقریبا چیقارلیدقلری اسرار انکیزصورتده
وقت کچیریورلر ، آقشام بکه اوطورمادن اول
ایچلرندن کیزلی کیزلی بعض دعالر اوقوورلرمش .
اولکی کوندن ناقندره یه قدمسه اولدیغی حالده

"Şayan-ı Hayret Bir Hadise: Bursa Amerikan Mektebi'nde Kızlarımız Tenassur mu Ettiriliyor?"
Cumhuriyet, 22 Ocak 1928

rünü aşılamak için kullandığı temel araç okullardı. Olabildiğince fazla sayıda okul açmak, Amerikan misyonerlik hareketine çokyönlü bir fayda sağlıyordu. Öncelikle eğitim kurumları, az sayıdaki misyonerin çok sayıda insana aynı anda ulaşmasını sağlayan en ekonomik araçtı. Bu okullara devam eden genç dimağları şekillendirmek, dini ve dünyevi görüşleri kalıplaşmış yetişkinlere nazaran hem daha kolay, hem de gelecek kuşaklara yatırım yapmak bakımından daha anlamlıydı. Diğer yandan Osmanlı devletinin "milli" olmaktan çok "dini" esaslara dayanan eğitim sistemi yüzünden azınlıkların şiddetle okula ihtiyaçları vardı. Kuran'ın öğretildiği mahalle mekteplerine gitmek istemeyen gayrimüslimlere kucak açan ve mahalle okullarından çok daha yüksek bir eğitim seviyesi sunan Amerikan okulları gittiği her yerde hızla kabul görüyordu. Ayrıca devlet yöneticileri, Müslümanlara dokunmadığı sürece devletin omuzlarından önemli bir yük alan bu okullarda neler olup bittiğiyle fazla ilgilenmiyordu.

Bursa Amerikan Kız Koleji öğrencileri beden eğitimi dersinde. *Bursa Defteri*, S. 10 (Haziran 2001).

1845 ile 1914 arasında Amerikan misyoner okullarının yayılışı baş döndürücüdür. 1845'te sadece 7 olan okul sayısı 1910'da 430'a, öğrenci sayısı da 135'ten 23.474'e ulaşmıştır.[1] Osmanlı sınırları içerisinde sultani ve idadi düzeyindeki okullara giden öğrencilerin neredeyse yarısı Amerikan okullarında okumaktaydı. Diğer taraftan dünyadaki Amerikan misyonerlerinin yaklaşık üçte biri Türkiye'de görev yapıyordu. Tüm bunlar Türkiye'de Amerikan eğitiminin rolünü ve Amerikalıların Türkiye'ye verdikleri önemi göstermekteydi.

Amerikan okulları kısa bir süre içinde diğer yabancı okullar karşısında tartışılmaz bir üstünlük sağlamıştı. Okulların büyük kısmı American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) örgütüne bağlıydı. Kısaca "American Board" adıyla bilinen bu örgüt her seviyede ve çok farklı alanlarda eğitim olanakları sunuyordu. Eğitim seviyesi genel olarak ortalamanın üzerindeydi. Fakat iyi öğrenciler yetiştirmek olduğu kadar, Amerikan ideallerini benimseyip uygulayacak şahsiyetler yetiştirmekte önemliydi.[2]

Koşulların Değiştiği Yıllar

Amerikan okulları için Birinci Dünya Savaşı'na kadar küçük iniş çıkışlarla, ama görece istikrarlı bir şekilde devam eden genişleme süreci 1914-1923 yılları arasında tam bir fırtınaya yakalandı. İlk rahatsızlık konusu Türkiye'nin 1914'te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmasıydı. Bunu Amerika'nın Ermeni politikasının yol açtığı gerginlikler, Türkiye'nin Almanya yanında savaşa girmesi ve hükümetin yabancı okullara önemli kısıtlamalar getiren Mekâtib-i Hususiye Talimatnâmesi'nin yürürlüğe girmesi izledi.

Kapitülasyonlarla birlikte bu talimatname, Amerikan okullarının tüm hukuki dayanaklarını ortadan kaldırıyordu. Ermeni tehciri yüzünden Amerikan okullarının bulunduğu yerlerde yeterli öğrenci kalmaması da okulların varlık nedenini pratik anlamda ortadan kaldırmaktaydı. Nitekim bu dönemde pek çok Amerikan okulu kapandı.[3] 1917'de Amerika'nın savaşa girmesiyle iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin kesilmesi, savaştan sonra Osmanlı devletinin sınırlarının büyük ölçüde değişmesi ve okulların

Pakize İzzet [Tarzi] Hanım'ın Demeci

Pakize İzzet Hanım'ın din değiştirdiğine dair gazetelerde üst üste çıkan haberlerden sonra 31 Ocak 1928 tarihinde Cumhuriyet'e *verdiği beyan:*

"Ben tam mânasıyla Müslüman bir aileye mensubum. Pederimi tanıyanlar onun ne kadar dindar olduğunu bilirler. Böyle bir baba kızının tenassur etmesine bilmem nasıl imkân verilir? Ben Amerikan Koleji'nde üç sene okudum. Bu müddet zarfında bana hiç kimse dini bir telkinatta bulunmadı. Bulunmaya da cesaret edemezlerdi. Aile kızının bu kadar fena bir surette teşhir edilmesi bilmem ne derece muvafıktır. Resmen müdde-i umumiliğe [savcılığa] müracaat ettim. Beni haksız yere teşhir edenler hakkında ikame-i da'va edeceğim."

Bursa Amerikan Kız Koleji

para kaynaklarının ortadan kalkması da kapanma olaylarını artırdı. 1923'e gelindiğinde geriye bir avuç Amerikan okulu kalmıştı.

Amerikan okulları genç Türkiye Cumhuriyeti'yle bu koşullarda tanıştı. Lozan Antlaşması ile kapitülasyonların bir daha geri gelmeyeceği anlaşılmış, ayrıca ülkede laik devrim rüzgârları esmeye başlamıştı. 1924 başlarında hükümet bir genelgeyle yabancı okullardaki tüm dini alametlerin kaldırılmasını emretmiş, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla da yabancı okullar üzerindeki denetimini güvence altına almıştı. 6 Ağustos 1923'te Türkiye ile Amerika arasında imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması, Türkiye'nin kurallara uygun davrandıkları sürece Amerikan okullarına hoşgörüyle yaklaşacağının işaretlerini taşıyordu. Ancak Türkiye'yi böyle olumlu bir tavır takınmaya iten şey güven ortamı değil, yabancı okullara duyduğu ihtiyaçtı. Soru, milliyetçi ve laik devlet yönetiminin kendini tehlikede hissettiği anda ne yapacağıydı.

Diğer tarafta Amerikalı misyonerler, bundan böyle Türk hükümetinin sıkı gözetimi altında çalışmak zorunda kalacaklarının farkındaydılar. Ayrıca yeni laik düzenin varlık nedenlerini ortadan kaldırdığını öne süren bazı misyonerler ülkeden ayrılmışlardı. Tüm bu olumsuzluklara rağmen yüzyıllık bir oluşumu bırakıp gitmek istemeyen ve mücadelesini din propagandası yoluyla değilse bile yaşam biçimini benimsetme (isimsiz Hıristiyanlık) yoluyla sürdürebileceğini düşünen Board yönetimi, 11 Eylül 1924'te Türkiye misyonunu devam ettirme kararı aldı.

Bursa Amerikan Kız Koleji ve Tenassur Hadisesi

Son on yıl içinde yaşanan tüm zorluklara rağmen yaşamını sürdürebilen az sayıdaki misyoner okullarından biri de Bursa'daki Amerikan Kız Koleji'ydi.[1] 19. yüzyılın ikinci yarısında Bursa'daki misyonerler tarafından kurulan bu okul da diğerleri gibi uzun yıllar gayrimüslim azınlıkları eğitmiş, ancak Cumhuriyet'ten sonra daha çok Türk öğrencilerine hizmet verir hale gelmişti. Burası lise muadili ve beş sınıflı küçük bir okuldu. Diğer Amerikan okulları arasında önemli bir yere sahip olduğu söylenemezdi. Ne var ki 1928'de meydana gelen tenassur olayı, okulu bir anda çok büyük bir tartışmanın ortasına sürükledi.

Bursa Amerikan Kız Koleji'nde dört Türk öğrencinin Hıristiyanlığa geç-

Pakize Tarzi: Öğretmenler *janti* insanlardı!

1928'de Bursa Amerikan Kız Koleji'nde patlak veren tenassur olayından sonra basında en çok adı geçen isimlerden biri de, iki yıl önce okuldan mezun olarak tıp fakültesine giren Pakize İzzet Hanım'dı. Daha evvel, Bursa'da aynı okulda okurken Hıristiyan yapıldığı iddia edilen Pakize İzzet Hanım, hepimizin ünlü kliniğiyle tanıdığımız Dr. Pakize Tarzi'den başkası değil. Bugün 94 yaşında olan Pakize Hanım, bakın o günler hakkında bize neler anlattı.

Pakize Tarzi (ortada) öğrencilik yıllarında iki arkadaşıyla.

Pakize Hanım, Bursa'da okuduğunuz günleri, Amerikalı öğretmenleri hatırlıyor musunuz? Örneğin Miss Jillson'ı?
Hatırlıyorum tabii. Ama çok değil. Kendisi okul başkanıydı. Gayet sert bir kadındı. Sonra Miss Sanderson vardı. Kendisi jimnastik hocasıydı. O da iyi bir kadındı. Biraz talebeyle meşgul olurdu, janti bir kadındı. Miss Day vardı, onu çok severdik. Çünkü mikroskobu vardı, bayılırdık o mikroskoptan bakmaya. O biyoloji hocasıydı. Elinde mikroskop aletiyle dolaşır, kime yaklaşırsa oturur mikroskop öğretirdi. Miss Parson'dan korkardık. Hocaların bazılarıyla çok yakındık, bazılarıyla da fazla alakamız yoktu. Çünkü bir an evvel okulumuzu bitirmeye çalışıyorduk.

Tenassurla suçlanan öğretmenlerden biri Miss Sanderson'dı. Siz kendisinde böyle bir eğilim hissetmiş miydiniz?
Vallahi bakın, benim zamanımda olsaydı şüphesiz ki anlayacaktım. Miss Sanderson'da hiç böyle bir şey hissetmedim. Ermenilere yönelik belki bir teveccüh vardı. O başka, ona bir şey diyemem. Ama Hıristiyan olun diye ille sizi alıp da kiliseye götüren yoktu. Pazar günü isteyen kiliseye giderdi. "Gideyim bakayım, ne var!" diye gidenler de vardı içimizde. Ermeniler belki, ama Türklere karşı bir tazyik yoktu.

Okulda çok Ermeni öğrenci var mıydı? Aranızdaki ilişkiniz nasıldı?
Pek fazla Ermeni yoktu. Ben herkesle iyiydim. Ama onlarla uzun zaman geçirecek halim yoktu. Bir an evvel eve gideyim, derslerimi yapayım. Severdim okulumu, ama uzun zaman kalmayı düşünmezdim. Çünkü evim vardı benim. Ermenilerin evleri yoktu.

Onlar yatılı mı kalıyordu?
Bir kısmı, herhalde. Onlar galiba Amerikalılar tarafından giy-

tiğine dair ilk haber, 22 Ocak 1928'de *Cumhuriyet* gazetesinde çıktı. Bu habere göre Kayabaşı mevkiindeki bu küçük okulda müfettişlere ve Türk hocalara gösterilenin dışında "tetkike şayan" bazı hadiseler meydana geliyordu. İddiaya göre Türk öğrencilerden üçü (daha sonra bunların dört olduğu anlaşılacaktı) tenassur ettirilmiş, yani Hıristiyanlığa geçirilmişti. Bu öğrenciler sabahları erkenden Amerikalı öğretmenlerin refakatinde dağlara tepelere çıkıp esrarengiz şekilde ortadan yok oluyor, akşam yemeğe oturmadan önce hızlı hızlı bazı dualar okuyorlardı.[5]

Bu konu, Amerikan basını da dahil olmak üzere, ertesi günkü pek çok gazetede geniş yer buldu. *The New York Times*'a göre American Board'un İstanbul'daki bir yetkilisi Türkiye'deki Amerikan okulları kanunlara uygun olduğundan soruşturma yapılmasını anlayışla karşıladıklarını, yeni Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin Bursa'daki olayı tatminkâr bir şekilde sonuçlandıracağına inandıklarını belirtmişti.[6]

Oysa günlüğüne, "Bana öyle geliyor ki Bursa'daki okul kapatılacak!" notunu düşen Amerikan Büyükelçisi Joseph C. Grew ise bu kadar iyimser değildi. Associated Press muhabiri Priscilla Ring'in kendisine yaptığı açıklamaya göre okuldaki öğretmenlerden Miss Sanderson'a hayranlık besleyen bazı öğrenciler onun ne kadar mutlu ve huzurlu olduğunu görüp Hıristiyanlığın iyi bir şey olduğuna inanmışlar ve onun izinden gitmeye karar vermişlerdi.[7] Şimdi pek çok gazete zehir saçan yazılar yayımlıyordu. *Vakit* gazetesi öğretmenlerin bu davranışını "Cumhuri-

Bursa Amerikan Kız Koleji binası.
Cumhuriyet, 26 Ocak 1928

diriliyordu, bakılıyordu. Çünkü aileleri gayet fakir ailelerdi.

Öğretmenlerin Ermeni öğrenciler üzerinde nasıl bir etkisi vardı?
Onlar kiliseye birlikte giderlerdi. Biz kiliseye gitmedik mi? Gittik. Ama ne zaman? Bir adam geliyordu, konferans veriyordu. O zaman gidiyorduk, o kadar.

Bu konferanslar neyle ilgiliydi?
Şundan bundan, ama din üzerine değildi. Din üzerine olsaydı hiçbirimiz bir daha gitmezdik.

Şimdi size Hıristiyanlığı kabul ettiği söylenen kızları sayacağım: Nemika, Kārman, Madelet, Seniha. Hatırlıyor musunuz onları?

Bunlar mı kabul etmişler? Bunları tanıyorum da, Hıristiyan olduklarını hiç bilmiyorum. Hiç işitmedim böyle şeyleri. Ama abartıyorlar bazı şeyleri. Muhakkak ki orası bir Protestan mektebiydi. Ermenilere karşı daha bir dini teveccüh vardı. Ama onlar zaten Hıristiyandı. Belki Müslümanlardan da bu teveccühü kıskanıp aksi düşünenler olmuş olabilir. Bunu da bir tarafa yazın.

İddialara bakılırsa okulda daha evvel tenassur etmiş iki kız varmış. Biri Sabiha Hanım, diğeri de sizmişsiniz? Bu söylentilerin nedeni ne olabilir?

(*Gülüyor*) Sabiha yüzde yüz, dört başı mamur bir hanımdı diyemem. Bir noksanı vardı. Biraz nörotik bir kızcağızdı. Normal olmayan tarafları var gibi gelirdi bana. Benim için çıkarılan söylentilerin nedeni ise her şey olabilir. Hocalarla aram çok iyiydi. Tıbbiyede bile koskoca Profesör Liepmann, o kadar talebenin içinde beni alıp derslerden sonra konuşurdu. Bu kötü müdür? Bence gayet iyidir. Talebenin biraz yüksek kalitesi olması bu. Bursa'da da durumum iyiydi. Evde hususi hocam vardı, Fransız matmazel vardı, hususi Kuran hocamız vardı. Müslümanlığı da bilirdik, Hıristiyanlığı da bilirdik. Lisan öğrendim, kilisenin ne olduğunu öğrendim, caminin ne olduğunu öğrendim. Öğrenmek isterseniz her şeyi öğrenirsiniz. Ama öğrenmek istemezseniz: "Beni kiliseye götürdü, bana diz çöktürdü!" diye kıyameti koparırsınız. Herkesi dinlersiniz, iyi tarafı şudur, kötü tarafı şudur dersiniz. Herkesin bir iyi tarafı vardır, bir de kötü tarafı vardır. Hangisine sizin teveccühünüz varsa o tarafa gidersiniz. Okulda dini tazyik var mıydı, yok muydu? Ermeniler üzerineydi bunların hepsi. Öyle ille pazar günü kiliseye gideceksin lafı mevzubahis değildi. Katiyen! Zaten oradaki hocalardan kısm-ı azamı dinsizdi. Miss Jillson örneğin. Kiliseye gittiği bile yok gibiydi. Öğretmenler *janti* insanlardı. Türk öğretmenler de vardı çok. Biz Türkler daha çok onların tesiri altındaydık. Beraber çıkardık, gezerdik, anlatırlardı. Türk öğretmenlerle daha çok dosttuk.

Peki diğer Amerikalı hocalar?

Bizim zamanımızda kim vardı habis, anlayamıyorum. Miss Jillson değildi, Miss Day değildi. Miss Sanderson? O maalesef çok dindardı galiba. Sonuçta bunların hepsi misyonerdi. Ama bildiğim kadarıyla bunlar hiçbir zaman hakiki bir Türk kızını ele almadılar. Fakat Ermeniler başka. İşleri güçleri onlarlaydı.

yet'e karşı işlenmiş bir ihanet" olarak değerlendiriyordu.

Müfettişlerin okuldaki incelemeleri sürerken, olayın içyüzü de ilerleyen günlerde yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştı. Tenassur ettirildiği öne sürülen Nemika, Kâmran, Madelet ve Seniha hanımların bazı tuhaf davranışları diğer öğrencilerin dikkatini çekmiş, bunun üzerine kendilerine "Uyanık Yavrular" adını takan ve parola olarak bu kelimelerin ilk harflerini (*elif* ve *ye*) kullanan 12 kişilik bir öğrenci grubu onları yakın takibe almıştı.[8] Bu öğrenciler Türk hocalardan Muhtar Bey'i de durumdan haberdar etmişlerdi. Muhtar Bey (mahkemede verdiği ifadeye göre) "milli teyakkuzlarından dolayı kendilerini tebrik etmiş", ancak "bu ihtar münasebetiyle hemen bir hüküm vermek" istememişti.[9] Bunun üzerine delil toplamaya girişen öğrenciler, şüphelendikleri öğrencilerin hatıra defterlerini gizlice alarak içinde "İsa'ya muhabbete ve Protestanlığın ulviyetine" dair satırlar bulunduğunu görmüşlerdi.[10] Bunun üzerine Maarif Müdürü Sıtkı Bey'e giderek olayı ihbar etmişlerdi.

Bunu izleyen günlerde olay bir çığ gibi büyüdü. İddialara göre okulda görev yapan dört Amerikalı öğretmen,[11] öğrencileri Hıristiyanlığa teşvik etmek için pazar, yortu ve yılbaşı günlerinde Türk çocuklarına yeni elbiseler giydirerek onları dini törenlere iştirak ediyor, muhtaç durumdaki çocuklara Hz. İsa'nın yardım etmesi yönünde telkinlerde bulunuyor, hediye ve hatıra olarak İncil dağıtıyor, yemeklerden önce İncil'den dualar okuyor, Protestan olan ya da olacak talebelerin okul ücretlerini indiriyor, hatta onlara hususi yardımlarda bulunuyor, kendilerine karşı çıkanlara ise düşük notlar vererek mezuniyetlerinde zorluk çıkarıyorlardı.[12]

Yine aynı iddialara göre daha önce okulda görev yapan Behice Hanım adlı bir öğretmene talebe üzerindeki nüfuzu düşünülerek Protestanlık teklif edilmiş, ancak kendisi bu teklifi kabul etmeyince işten çıkarılmıştı. Daha sonra mahkemeye şahit olarak çıkarılan Behice Hanım, bu iddiayı doğrulamasa bile, ifadesinde "talebenin kısm-ı azamının Protestanlığa temayül ettirildiğini" söylemişti.[13]

Olayı takip eden gazetelerde, önceki yıllarda bu okulda okurken tenassur ettirildiği öne sürülen iki öğrencinin daha adları geçiyordu. Bunlardan biri Bursalı bir doktorun kızı olan Sabiha Hanım, diğeri de Ziraat Bankası müfettişlerinden İzzet Bey'in kızı Pakize (Tarzi) Hanım'dı. O sıralarda İstanbul'da tıp tahsili yapmakta olan Pakize Hanım hakkındaki bu iddialar dönem gazetelerinde sıkça ortaya atılmış, hatta 28 Ocak 1928'de İstanbul'da dü-

İffet Alton'un tanıklığı

Amerikan Kız Koleji'nin kapatıldığı günlerde orada okuyan öğrencilerden biri de İffet Alton'du. Tenassur eden kızların sınıf arkadaşı olan İffet Hanım'ın konuya ilişkin bir röportajı iki yıl önce Bursa Defteri *dergisinde yayımlandı.* Bu söyleşinin ilgili bölümlerini aynen aktarıyoruz:*

"Bizim sınıfta Şahide adlı bir kız vardı. Bir de Miss Sanderson vardı, jimnastik ve İngilizce hocası. Bu ve Şahide, okuldaki bir odada ilk yardım yaparlardı, ufak tefek yaralanmalara falan. Miss Sanderson, Şahide'ye "Gel" demiş, "bizimle birlikte dua et!"

Şahide buna çok içerlemiş, birkaç arkadaşa durumu söylemiş. Bir arkadaşımızın amcası Ziraat Okulu'nda müdür muavini veya öğretmenmiş. O arkadaş ona söylemiş. O kişi de, "İspat edecek bir şey bulmadan sakın ortaya çıkmayın," demiş.

Sonra Şahide'ler, bizim Madelet'in hatıra defterini bulmuşlar... Bir gece bana Madelet'in hatıra defterini getirdiler. Madelet benim iyi arkadaşımdı. Defteri aldım, bakmamla kapatmam bir oldu. Çok fenama gitti, bir arkadaşın hatıra defterini okumak. Bir cümleyi okudum, aynen şöyle idi: "Vaftiz olmak istiyorum."

Bu cümleyi çok iyi hatırlıyorum. O kadarını okudum... Sonra geldiler, defterleri benden aldılar arkadaşlar... Daha sonra maarif müdürü geldi, Sıtkı Bey isminde biriydi, bizi topladı. Bir şeyler konuşuldu, ondan sonra da 31 Ocak 1928'de okul kapatıldı."

İffet Hanım, tenassur eden öğrencilerin sonraki yıllarıyla ilgili olarak da şu bilgileri veriyor:

"Tenassur edenlerden Madelet'le Nemika İstanbul Üsküdar Amerikan'a gittiler. Seniha'nın babası kızını aldı, okula göndermedi. Bir süre bir bankada çalıştı ve zannediyorum bir denizci subayla evlendi, bir kızı, bir oğlu oldu.

Duyduğuma göre Madelet, sonradan Mülkiye'ye ilk kız öğrenci olarak girmiş; daha sonra Paris'e mi, bir yere gönderilmiş. Şahide, Ziraat Yüksek Mektebi'ne, o da ilk kız olarak girmiş. Nemika ise evlenmiş, kendisinden bir daha haber alamadım."

* "Bursa Amerikan Kız Koleji'nin Kapatılması Olayı", *Bursa Defteri*, Sayı 10 (Haziran 2001), s. 149-152.

İffet Alton (ortada tek başına) Bursa Amerikan Kız Koleji'nde arkadaşlarıyla, 1925.

zenlenen Tıp Talebe Cemiyeti toplantısında dahi gündeme gelmişti.[14] Bu söylentilerden son derece rahatsız olan Pakize Hanım, 30 Ocak'ta gazetecilere verdiği bir demeçte iddiaları yalanlamış ve bu söylentileri çıkaranlar hakkında dava açacağını söylemişti.

Tüm bunlar olup biterken, Maarif Vekâleti tarafından sürdürülen soruşturma da tamamlanmış, bakanlık tarafından okulun kapatıldığını ve sorumlu öğretmenlerin mahkemeye çıkarılacaklarını bildiren şu tebliğ yayımlanmıştı:

> Bursa Amerikan Koleji talebesinden Balıkesir askeri kalem reisi miralay Talat Bey'in kızı Seniha Talat, mütekaid yüzbaşı Rıza Bey'in kızları Kâmran ve Nemika Rıza, *Kardeş* gazetesi sahibi Vasıf Necdet Bey'in kızı Madelet Vasıf Necdet hanımların mektep muallimleri tarafından gayet tabiî ve dinî telkinata maruz ve binnetice Protestanlık akidesini kabule ikna edildikleri anlaşılmıştır. Bu hanımlar reşit olmadan evvel telkine maruz bulunduklarına göre mektebin çocukların tecrübesizliklerini, vazifelerini istismar ettiği tamamen tahakkuk etmiştir.
>
> Maarif Vekâleti kendilerine evlâd-ı memleketin emniyet olunduğu Amerikan müesseselerinden hiç birisinin, cumhuriyetin âli prensipleri hilafına olarak herhangi bir şekilde dinî telkinat yapmağa mezun olmadığı hakkındaki emirlere ve talimatın bu babdaki sarih hükümlerine rağmen gizlice talebesinin akidesiyle oynayan ve millî seciyelerini bozan ve emniyeti suiistimal eden bu mektebi derhal sedd etmiş ve alâkadarlar hakkında cumhuriyet mahkemeleri nezdinde ikame-i davaya karar vermiştir.[15]

Okulun Kapatılmasına Yönelik Tepkiler

Gazete haberlerinden, okulun kapatılmasının Bursa'da sevinçle karşılandığı anlaşılmaktadır. Haber üzerine yapılan çeşitli yorumlarda da kapatma kararını haklı bulan ve tenassur olayını lanetleyen bir görüş hâkimdir. Ancak bu olayda misyonerler kadar, çocuklarını Amerikan okullarına veren ana babalar da suçlanmaktadır. Yayımladığı bildiriyle yabancı okullara karşı net bir tavır sergileyen Maarif Vekâleti, "Vatanın istinad ettiği ve daima edeceği milli terbiye nokta-i nazarından vekâletimiz bu son vak'anın çocuk babalarında teyakkuz ve intibah hâsıl edeceğini ümit eylemektedir." demektedir.[16]

Diğer taraftan Maarif Vekâleti'nin kapatma kararı Amerikalıları büyük bir endişeye sürüklemiştir. Büyükelçi Grew, notlarında bu olayın bir sonraki adımının tüm misyon okullarının kapatılması olacağını, şimdi her şeyden önemlisinin bu durumun diğer okullara sıçramasını önlemek olduğunu yazar.[17] *The New York Times* ise bu karar üzerine fazla yorum yapmaz. Gazetenin bu çekimser tavrında, Associated Press muhabiri Miss Ring'in okulda gerçekten Hıristiyanlık propagandası yapıldığı ve Miss Sanderson'ın bazı öğrencilerin isteği üzerine gayriresmi olarak din dersleri verdiğini ve İncil dağıttığını itiraf ettiği yönündeki verdiği bilgilerin etkisi olmalıdır.

Olay karşısında Amerikan Dışişleri'nin ilk tepkisi, büyükelçisine "durumu kontrol altına almak ve etkilerini hafifletmek için derhal resmi ve dostane temaslara" başlamasını tavsiye eden bir telgraf göndermek oldu.[18] Ancak Amerikan hükümetinin başta takındığı bu ılımlı tavır, davanın başlaması ve Türk hükümetinin diğer Amerikan okulları üzerindeki baskısını artırması üzerine giderek sertleşti. Üç Amerikalı kadının Hıristiyanlık propagandası yaptıkları gerekçesiyle yargılanması Amerikan kamuoyunda ses getirmiş, kilise çevreleriyle kadın örgütlerini Türkiye aleyhine harekete geçirmişti. Bu tepki, Miss Jillson, Miss Sanderson ve Miss Day'in 30 Nisan'daki duruşmada suçlu görülerek üçer gün hapis ve üçer lira para cezasına çarptırılması üzerine daha da artmıştı.

Kolejin İngiliz öğretmenleri Miss Day ve Miss Sanderson Bursa tren istasyonunda.
Bursa Defteri, S. 10 (Haziran 2001)

Amerikan büyükelçisine göre bu tepkileri dindirmek için Türk hükümetinin takip etmesi gereken en iyi hareket tarzı, kapalı Amerikan okullarından birinin yeniden açılmasına müsaade etmek olacaktı. Talas ve Maraş kolejleri en uygun adaylardı. Ancak Türk hükümeti bu öneriye uzun bir oyalama taktiğiyle karşılık verdi. Sonunda Grew'un içine düştüğü ümitsizlik şu notlarında açıkça görülür: "Ben, [Maarif Vekili] Necati Bey'in okullarımızdan birinin bile yeniden açılmasına izin verme niyetinde olduğuna inanmıyorum. Bana göre Necati Bey Türkiye'deki yabancı eğitim kurumlarına kökten karşı çıkıyor. Bursa'daki olayı, tüm yabancı okulların kapatılmasına doğru atılmış planlı bir adım olarak görüyorum."[19]

Bursa Amerikan Kız Koleji

Bursa'daki Amerikan mektebi sedd edildi.
Cumhuriyet, 31 Ocak 1928

Kültürel Milliyetçilik ve Hars Buhranı

Amerikalıların Bursa olayından sonra cevap aradıkları başlıca soru, laikleşme sürecini tamamlamış bir ülkenin bu küçük olay karşısında niçin bu kadar sert bir tepki verdiğiydi. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Amerikan büyükelçisiyle yaptığı bir görüşme sırasında hükümetin bu denli sert önlemler almak zorunda kalmasını Bursa'nın mutaassıp bir şehir olmasına bağlamıştı. Ama bu tek başına yeterli bir açıklama değildi. Grew'a göre asıl neden, söz konusu olayın anti-milliyetçi bir eğilim olarak algılanmasında yatıyordu. Tepkinin gerçek sebebi "kültürel milliyetçilik"ti. Hıristiyanlık tek başına "laik" bir devlet için önemli bir tehdit olamazdı. Ancak Hıristiyanlığın - hatta isimsiz Hıristiyanlığın - eğitimle gelen etkisi, Türk kültürüne ve Türk milliyetçiliğine karşı bir tehdit olarak farklı anlamlar içeriyordu.[20]

Bu görüş, yabancı okulları milli kültür için önemli bir tehdit, milli birliği bozmaya yönelik bir suikast aracı sayan kimi Türk yazarlar tarafından da açıkça dile getirilmekteydi. Örneğin *Hayat* mecmuasında yayımlanan bir makalede: "En Türk şehrimiz olan Bursa'da niçin bir Amerikan mektebi var?" sorusu sorulduktan sonra şöyle devam edilir: "Seciye çok milli bir keyfiyettir. Ancak milli bir muhit içinde ve o muhitin hem iyi, hem fena tesirleriyle teşekkül eder. Seciye hariçten idhal edilemez... Ecnebi mektebi ancak ecnebi ideallerine göre bir seciye teşkil eder. Bu seciye ise milli Türk ideali için zararlıdır, ister dini mahiyette olsun, ister siyasi."[21]

Diğer yandan Bursa'daki tenassur olayının nedenleri üzerine yapılan yorumlar, temel olarak "hars buhranı" kavramı çevresinde odaklaşır. Sebep ve sonuç kurgusundaki farklılıklara rağmen hemen her yazar, Türkiye'nin cumhuriyet devrimlerinden sonra bir kültür bunalımına girdiği konusunda hemfikirdir. Bir görüşe göre gençleri bu tür sapkınlıklara iten şey, laik tedrisat prensipleri yüzünden çocukların dini bilgilerden mahrum bırakılmasıdır.[22] Köprülüzade ise konuya daha farklı bir açıdan bakar. Ona göre Cumhuriyet Türkiye'sinde devrimlerle yıkılan eski değerlerin yerine yenilerini koymak, toplumsal dayanışmayı çağdaş temeller üzerine yeniden kuvvetlendirmek ve toplumu yeni bir istikamet vermek için Türk aydınına düşen görev, bu işi yapabilecek kudrette olmayan münevverlerimizce başarılamamıştır. Mazisini inkâr eden ve milli kültürünü küçük görerek yabancı kültürlerin propagandasını yapan bu "sözde münevverler", milli şahsiyetimizi yok sayarak derin bir "hars buhranına" yol açmışlardır. "Asrileşme" anlayışındaki bu çarpıklık devam ettikçe, ruhlardaki buhranların tenassur ya da başka şekillerde ortaya çıkması kaçınılmazdır.[23]

Bu görüşü destekleyen Yunus Nadi de devrimlerin yol açtığı değişimi şu sözlerle aktarır: "Muasır medeniyete muvazi bir milli hayata kavuşmak iştiyakı [özlemi] ile ilerledik ve eski kıymetleri yıktık. Fakat onların yerine yenilerini koyduk mu? İşte mesele bu ve işte buhran burada."[24]

Bursa Defteri Genel Yayın Yönetmeni Yılmaz Akkılıç ve Yazışleri Müdürü Esin Karagöz'e yardımları için teşekkür ederiz. *Toplumsal Tarih*

1 Uygur Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 2, s. 496.
2 Eliot Grinnell Mears, *Modern Turkey*, New York 1924, s. 134.
3 Kapatılan okullara Van, Erzurum, Trabzon ve Hacın örnek gösterilebilir. Bu yıllarda Sivas, Harput, Talas, Adapazarı ve Bağçecik gibi yerlerdeki okullar da savaşta yetim kalanları toplayıp barındıran merkezler haline getirilmiştir. Bu bilgi için bkz. Seçil Akgün, "Türkiye'de Cumhuriyet Öncesi Amerikan Eğitim Kurumları", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Ankara 1990, s. 595.
4 H. E. Allen, 1923'te Türkiye'de 836 öğrencinin okuduğu, 7 Amerikan misyoner okulu kaldığını yazar. Bkz. Henry E. Allen, *The Turkish Transformation*, New York 1968, s. 149.
5 *Cumhuriyet*, 22 Teşrinisani 1928.
6 *The New York Times*, 23 Ocak 1928.
7 Joseph C. Grew, *Turbulent Era, A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945*, ed. Walter Johnson, cilt 2, Boston 1952, s. 756.
8 *Cumhuriyet*, 30 Teşrinisani 1928.
9 *Cumhuriyet*, 6 Mart 1928.
10 *Cumhuriyet*, 27 Teşrinisani 1928.
11 Bunlar müdire Miss Jeannie Jillson, beden eğitimi öğretmeni Miss Edith Sanderson, biyoloji öğretmeni Miss Lucille Day ve Miss Parson'dı. Daha önce okulda görev yapan biri Alman, diğeri İngiliz iki yabancı öğretmen ise 26 Aralık 1927'de Marmara Denizi'nde batan Sevinç vapurunda boğulup ölmüşlerdi. Bkz. *The New York Times*, 1 Şubat 1928.
12 *Cumhuriyet*, 26 Teşrinisani 1928.
13 *Cumhuriyet*, 14 Şubat 1928.
14 *Cumhuriyet*, 29 Teşrinisani 1928.
15 *Cumhuriyet*, 31 Teşrinisani 1928.
16 *Ibid.*
17 Grew, *age*, s. 756.
18 Grew, *age*, s. 758.
19 Grew, *age*, s. 782.
20 Grew, *age*, s. 780.
21 "Tenassur Hadisesi", *Hayat*, cilt 3, Sayı 62, 2 Şubat 1928, s. 3.
22 Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul 1999, s. 35.
23 Köprülüzade Mehmed Fuad, "Tenassur Hadisesi ve Hars Buhranı", *Hayat*, cilt 3, Sayı 63, 9 Şubat 1928, s. 2.
24 Yunus Nadi, "Buhran", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1928.

ZAFER TOPRAK

İTTİHAD-TERAKKİ VE CİHAN HARBİ
1914 - 1918

Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik

Harbiyye Nezâreti'nden:

Kefenlik beze ihtiyaç vardır.
Verebileceklerin her gün Levâzımât-ı Umumiyye Dairesi Mübâyaât Komisyonu'na müracaatları...

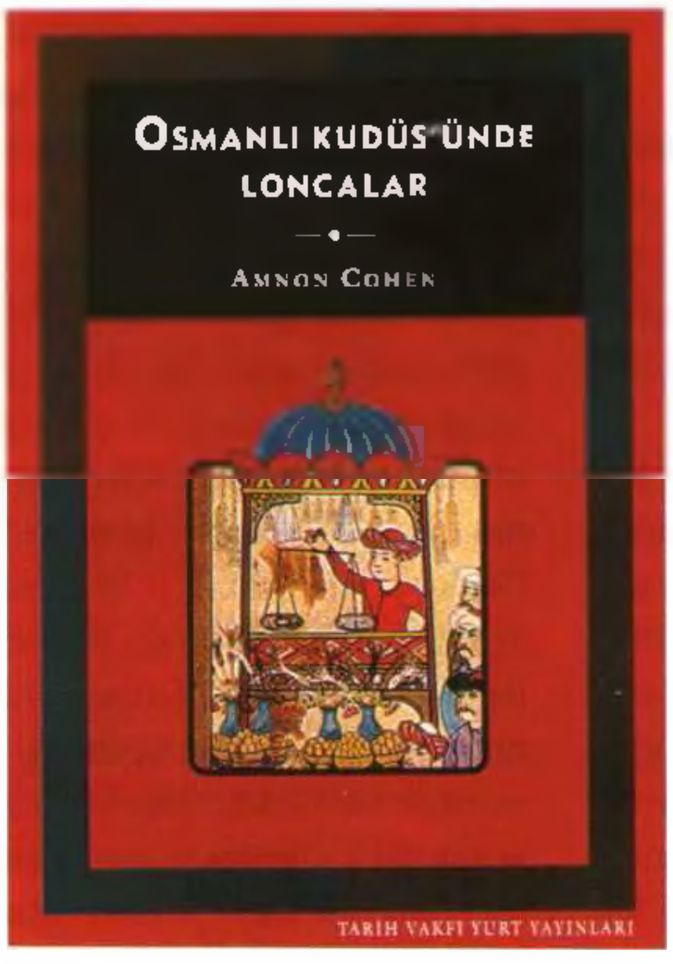
Takvim-i Vakayi', 14 Mart 1916

Altı yüz yıllık Osmanlı iktisadî düzeni Cihan Harbi ile çöktü. Babıâli, savaşı para basarak finanse etti. 1917'de İstanbul'da TÜFE yüzde 300 arttı. Dünya ekonomisi bu tür bir fiyat artışını ilk kez görüyordu. Enflasyonu Türkler icat etti.

ISBN 975-8293-37-0

homerkitabevi

Yeni Çarşı Caddesi, N°:28/A, 34433, Galatasaray-İstanbul/TR
***Tel:** +90 212 249 59 02 / 292 42 79 **Faks:** +90 212 251 39 62*
e: homerkitabevi@superonline.com

OSMANLI KUDÜS'ÜNDE LONCALAR

AMNON COHEN

Zanaatkâr ve tüccar loncaları, asırlar boyunca Osmanlı kent yapısının kilit unsurlarından birini oluşturdu. Osmanlı gerçeğinin bu önemli kurumunun tarihsel ve toplumsal rolü ve yeri üzerine çok sayıda araştırma yapıldı. Araştırmaların büyük çoğunluğu iki temel soru çevresinde toplanıyordu; loncalar, diğer lonca üyelerine, lonca dışındaki tüccar ve çalışanlara karşı kendi çıkarlarını savunan oldukça özerk mesleki kuruluşlar mıydı, yoksa zanaatkârharları denetlemek ve vergiye bağlamak üzere merkezi yönetimce oluşturulmuş mesleki organizasyonlar mıydı? Amnon Cohen, Küdüs adliyesinin sicil arşivlerinde yürüttüğü araştırmaların sonucunda, 17. ve 18. yüzyıllardaki lonca sistemine ilişkin ilginç sonuçlara varıyor. 70 kadar mesleği kapsayan yaklaşık 60 loncayı inceleyerek, İstanbul, Kahire ve birçok Anadolu kentindeki loncalardan farklı olarak Kudüs loncalarının güçlü sivil yapılarını ortaya çıkarıyor.

vi + 217 s. / ISBN 975-333-168-1

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

Valikonağı Cad. Samsun Apt.
No. 57 Kat 2 34365 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61 / Faks: 0 212 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr yayin@tarihvakfi.org.tr

RESMEN BAYRAM OLMADAN ÖNCEKİ 19 MAYIS KUTLAMALARI

19 Mayıs nasıl bayram oldu

Bir "Atatürk Spor Günü" organize etmeye karar veren Beşiktaş Jimnastik Kulübü, 1935 yılı mayıs ayı içinde Galatasaray ve Fenerbahçe kulüpleri ile birlikte düzenlediği bir toplantıda bu düşüncesini açıklamış ve bu spor gününe Galatasaray ve Fenerbahçe kulüplerinin de tüm kadroları ile katılmaları konusunda görüş birliğine varılmıştı.

Nevin Yurdsever Ateş ›

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya ayak bastığı 19 Mayıs gününün ulusal bayram olarak kutlanmaya başlanmasının ilginç bir gelişim süreci olmuştur. Bu konudaki gelişmeleri *Cumhuriyet* gazetesi arşivinde yaptığımız bir çalışmayla ortaya koymaya çalıştık. Ancak salt *Cumhuriyet*'le yetinmeyerek, çalışmamızı yan kaynaklarla da destekledik.

BJK'nin Teklifi ile 1935 Kutlamaları

19 Mayıs'ın ulusal bayram olarak ilan edilmesine ilişkin ilk girişimin Beşiktaş Jimnastik Kulübü'nden geldiğini saptamaktayız. Mustafa Kemal'e beslediği sevgi ve saygıyı dile getirebilmek amacıyla bir "Atatürk Spor Günü" organize etmeye karar veren Beşiktaş Jimnastik Kulübü, 1935 yılı mayıs ayı içinde Galatasaray ve Fenerbahçe kulüpleri ile birlikte düzenlediği bir toplantıda bu düşüncesini açıklamış ve bu spor gününe Galatasaray ve Fenerbahçe kulüplerinin de tüm kadroları ile katılmaları konusunda görüş birliğine varılmıştı.[1] Böylece "Gençlik ve Spor Bayramı", ilk defa 24 Mayıs 1935'te "Atatürk Günü" adı altında tasarlanmış oluyor ve Beşiktaş Jimnastik Kulübü de 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nın öncüsü olarak tarihe geçiyordu.[2]

Bu önemli gelişmenin ardından, 1924 yılından beri yapılmakta olan "Spor Kongresi"nin 1935 yılı toplantısında, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kuruluşunda önemli katkıları olan Ahmet Fetgeri Bey, "Atatürk Günü"nün tüm gençliğe mal edilebilmesi için, "19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı" adı altında her yıl yapılmasını teklif edecek, teklif oybirliği ile kabul edildikten sonra da Mustafa Kemal'e arz edilecektir.

1935'te gerçekleştirilen kutlamalara ilişkin olarak, 24 Mayıs 1935 tarihli *Cumhuriyet*'te "Atatürk Spor Günü" başlığı altında, törenin saat 10 buçukta Cumhuriyet Abidesi'ne çelenk konulmasıyla başlayacağı bildirilmekteydi. Aynı sütunda, programın öğleden sonraki bölümünde, kapılarını herkese parasız açacak olan Fenerbahçe Stadı'nda, Beşiktaş ve Güneş karmalarının yapacakları futbol maçını Adalet Bakanı Şükrü Saraç ve Bolu saylavının [milletvekili] da izleyecekleri belirtiliyordu. Aktarılan bilgilere göre, Fenerbahçe Stadı'nda farklı spor gösterileri de düzenlenecek, atletizmde birkaç rekor kırma denemesi gerçekleştirilecekti.[3]

Cumhuriyet'in 25 Mayıs 1935 tarihli nüshasında "Atatürk Spor Bayramı Heyecanla Kutlandı" başlığı altında bir haber yer almaktadır. Haberde, Büyük Önder'e hürmetin candan gösterildiği, günün büyük bir bayram olarak kutlandığı, Türk sporculuğunun en heyecanlı günlerinden birini yaşadığı, ayrıca Avcılar Kurumu, Anadoluhisarı İdman Yurdu, Beykoz, Beşiktaş, İstanbulspor, Taksim Yeni Yıldız, Fenerbahçe, Beyoğluspor, Vefa, Güneş, Hilal, Altınordu, İstanbul Su Sporları, Süleymaniye ve Galatasaray'ın çelenkler koyduğu belirtiliyor ve törenin şehir bandosunun İstiklal Marşı ile son bulduğu kaydediliyordu.

Atatürk Spor Bayramı'nın tahmin edilenden fazla rağbet gördüğü söylenebilir. Öyle ki, İstanbul yakasından gelenler için posta vapurları yeterli olmadığından, Akay İdaresi pek çok özel vapur kaldırmıştı. Stadyumda 25 bin kişinin bulunduğu ifade ediliyordu. General Fahrettin Altay,

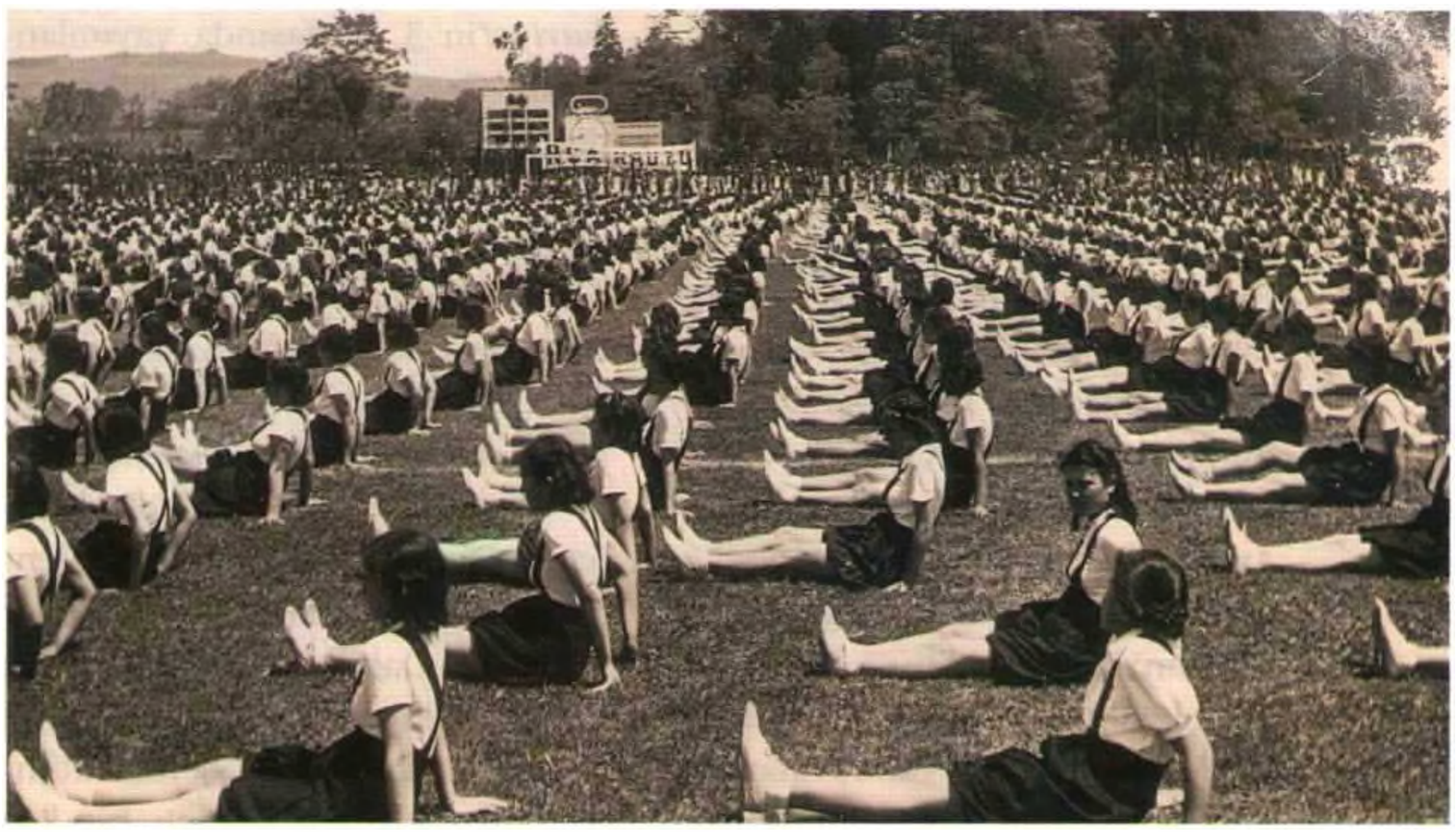
General Halis ve General Salih, orta tribündeki seyirciler arasında yerlerini almış, resm-i geçitten sonra, işlerinin çokluğu nedeniyle törene katılamayan Tüzün [Adalet] Bakanı Şükrü Saraç'ın yerine yapılan konuşmanın ardından sözü alan Bolu Saylavı Abbas Güner'in konuşması bittikten sonra da, Türk sporcuları ant içmeye davet edilmişti.[4]

1935'te Samsun'da yapılan kutlamaların da çok canlı ve coşkulu geçtiğini, Samsunluların bu günü en önemli bayramları olarak kutladıklarını görüyoruz. Ayrıca İzmir'de de 19 Mayıs günü Halkevi'nde bir tören yapılmış ve Erkek Öğretmen Okulu Direktörü Bay Refet Tok bir söylev vererek, Mustafa Kemal'e derin saygılarını sunmuştu.[5]

20 Mayıs 1935 tarihli *Cumhuriyet*, "Her Yerde Bayram" başlığı altında, Atatürk'ün Samsun'a çıkışının 16. yıldönümü dolayısıyla memleketin her yanında büyük şenlikler yapıldığını aktarıyordu. Günün büyük önemi, halkevlerinde verilen söylevlerle halka anlatılmış ve bu günü canlandıran temsiller verilmişti.[6] Günün her yerde bayram olarak kutlandığı haberi, bir sonraki gün de *Cumhuriyet*'in 3. sayfasında çıkmıştı.[7]

1936 Kutlamaları

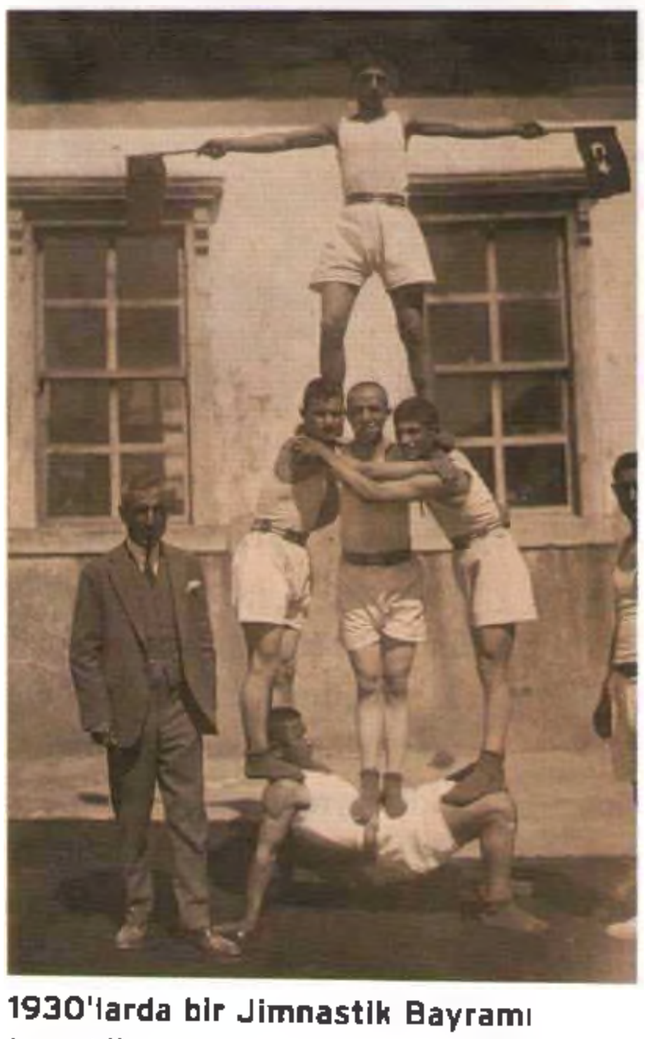
1936 yılı kutlamaları yaklaşırken, İstanbul'a gelen Mustafa Kemal'in[8] vali ve kumandan tarafından karşılandığını[9] öğreniyoruz. "Jimnastik Bayramı" başlığını taşıyan haberden, Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs günü şerefine, bu gün ortaokul, lise ve spor kulüplerinin katılımı ile bayram yapılacağını öğreniyoruz.[10] Sabah 10'da okulların Cumhuriyet Abidesi'ne çelenk koyacakları ve oradan gidecekleri Taksim Stadı'nda 10:15'te jimnastik şenliklerinin başlayacağı anlatılıyor. Aynı haberde sabah 10:30'da İstanbul'daki spor kulüplerinin Cumhuriyet Abidesi'ne çelenk koyacakları, bunun ardından kulüpler arasında

Fenerbahçe Stadı'nda 19 Mayıs gösterileri, 1930'lar. Fotoğraflar: Cengiz Kahraman arşivi.

Taksim-İstinye yolunda 60 kilometrelik bisiklet yarışının yapılacağı, saat ikide Fenerbahçe-Galatasaray B takımları arasında Taksim Stadı'nda bir maç oynanacağı, saat 3'te Bebek'te yelken ve kürek yarışlarının gerçekleştirileceği, saat 4'te Kağıthane sahasında gayri federe kulüpler arasında resm-i geçidin ardından maç yapılacağı ve nihayet saat 5'te de Taksim Stadı'nda çeşitli ödüllerin sahiplerine dağıtılacağı belirtiliyor.

19 Mayıs 1936 tarihli *Cumhuriyet*'te şenlikler için ortaokul ve lise öğrencilerinin aylardan beri çalıştıkları,

1930'larda bir Jimnastik Bayramı hazırlığı.

yapılan provaların iyi sonuçlar verdiği ve hava yağmurlu olsa bile şenliklerin ertelenmeyeceği ilan edilmekteydi.[11] Ayrıca "Üniversitede Yapılacak Tören" başlığı altında Karadeniz Talebe Kurumu tarafından Atatürk'ün Samsun'a ayak bastığı günün bayram olarak kabul edilerek her yıl kutlanmasına karar verildiğinden bu gün saat 3'te üniversitenin konferans salonunda büyük bir tören yapılacağı, gece de Park Otel'de sabaha kadar sürecek bir eğlence düzenleneceği aktarılmaktaydı.

1937 Kutlamaları

18 Mayıs 1937 tarihli *Cumhuriyet*'te "19 Mayıs Bayramımız" başlığı altında jimnastik yapan bir grup öğrencinin resmini görüyoruz. 6. sayfada "Atatürk'ün Samsun'a Ayak Bastığı Gün-Yeni Bir Tarih Doğuracak Milli Bir Şafağın Temelini Kurdu" başlığı altında, ulusal mücadelenin başlangıcı nedeniyle kaleme alınan bir dizi yazısı yayımlanmaktadır. Aynı sayfanın ikinci sütunundaysa, "Türkiye'ye ve İnkılaplara Remz Olan Kutlu Tarih" başlığı altında, İstanbul'daki 19 Mayıs kutlamalarına ilişkin program[12] yer almaktadır.

İlk defa 1937 yılında 19 Mayıs kutlamalarının haber ve fotoğraflarının neredeyse bütün bir gazete sayfasını kapladığını görmekteyiz.

19 Mayıs nasıl bayram oldu

"Bütün Türkiye 19 Mayısı Kutluyor", "Millete Mal Edilen Gençlik Bayramı" başlıkları altında, Ankara'nın büyük bir tezahürata hazırlandığı, İstanbul'da da Taksim ve Fenerbahçe statlarında törenlerin sabah saat 9:50'de başlayacağı duyurulmaktadır.[13] 19 Mayıs 1937 tarihli gazetenin 3. sayfasında, Ankara'da ülkenin ilk heykelini yapan Avusturyalı heykeltıraş Kripel'in ulusal mücadelenin simgesi olan Samsun'daki heykeli ve özellikleri anlatılmakta, "Hem Nalına, Hem Mıhına" köşesinde de 19 Mayıs'ın milli bir bayram olmasının gerekliliğinden bahisle CHP'nin 19 Mayıs'ı jimnastik ve spor bayramı olarak kabul ettiği, fakat, millet ve memleket için bu kadar büyük önemi olan bir günün yalnız jimnastik ve spor bayramı olarak kalmaması gereği üzerinde durulmaktadır.[14] 1937 yılı kutlamalarına ilişkin haber ve fotoğrafları gazetenin diğer sayfalarında da görebiliyoruz.[15]

Cumhuriyet'in 3. sayfasında yayımlanmıştır. Gazetede yer alan haberlerden, Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı tarihi günün 20. yıldönümünün parlak bir biçimde kutlanması ile ilgili hazırlıkların bitmiş olduğunu, son olarak Ankara Şehir Stadı'nda genel bir prova yapılarak idman hareketlerinin tekrarlandığını ve provaların Maarif Vekili Saffet Arıkan tarafından bizzat izlendiğini öğreniyoruz. Bu haberler arasında, Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın resm-i geçitten sonra, şehir stadında halka hitaben önemli bir konuşma yapacağı da duyurulmaktadır.[16] Ayrıca haberlerde, kutlama provalarında maarif camiasına dahil bazı önemli şahsiyetlerle, beden müfettişlerinin de hazır bulunduğu ve kutlamaların geçmiş yıllardan daha da coşkulu olacağı vurgulanmaktadır.[17]

Şükrü Kaya konuşmasında şunları dile getirecektir:

19 Mayıs 1937 Jimnastik Bayramı, Isparta.

> Milletin istikbalini temin eden büyük bir günün yıldönümünü, gençlik ve spor bayramı olarak ebedileştirmenin manası da büyüktür. Bugünü gençlik ve spor bayramı yapmakla istiyoruz ki Türk gençliği, kendi bayramında, 19 Mayıs'ın büyüklüğünden, yüceliğinden ilham ve kuvvet alsın; istiyoruz ki yılmamazlık en büyük ümitsizlikten bile ümit yaratmak gibi yüksek vasıflardan örnek ve ibret alsın.[18]

1938 Kutlamaları

1938 yılı törenleri, 19 Mayıs'ın milli bir bayram olarak "Gençlik ve Spor Bayramı" adı altında kabul edilmesinden önceki son kutlamalardır ve ayrıca Mustafa Kemal'in de katıldığı son törenlerdir. 1938 kutlamalarına ait program, *Cumhuriyet*'in 3. sayfasında yayımlanmıştır. Gazetede yer alan haberlerden, Mustafa Kemal'in Samsun'a ayak bastığı tarihi günün 20. yıldönümünün parlak bir biçimde kutlanması ile ilgili hazırlıkların bitmiş olduğunu, son olarak Ankara Şehir Stadı'nda genel bir prova yapılarak idman hareketlerinin tekrarlandığını ve provaların Maarif Vekili Saffet Arıkan tarafından bizzat izlendiğini öğreniyoruz. Bu haberler arasında, Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın resm-i geçitten sonra, şehir stadında halka hitaben önemli bir konuşma yapacağı da duyurulmaktadır.[16] Ayrıca haberlerde, kutlama provalarında maarif camiasına dahil bazı önemli şahsiyetlerle, beden müfettişlerinin de hazır bulunduğu ve kutlamaların geçmiş yıllardan daha da coşkulu olacağı vurgulanmaktadır.[17]

Yayımlanan resmi programa göre, 1938 yılı kutlamaları İstanbul'da, Taksim, Fenerbahçe ve Beşiktaş statlarında şu şekilde yapılacaktı: 1- Bayrak çekme, nutuklar, geçit resmi; 2- Okulların jimnastik hareket ve gösterileri; 3- Spor hareket ve gösterileri. Tören 9:30'da İstiklal Marşı ile başlayacak, hükümeti Taksim'de vali, Fenerbahçe'de Kadıköy, Beşiktaş'ta da Beşiktaş kaymakamları temsil edecek ve birer konuşma yapacaklardı. Öğleden sonra ise, halkevlerinin düzenlediği spor şenlikleri yapılacaktı. Fatih Halkevi saat 14:30'da Karagümrük sahasında spor ve idman şenliklerini gerçekleştirecekti. Şehremini Halkevi, Kadıköy Halkevi ve Şişli Halkevi de ayrı ayrı programlar hazırlamıştı. Ayrıca Ankara Stadı'nda saat 14:00'te yapılacak töreni, Ankara ve İstanbul radyoları birlikte vereceklerdi.[19]

20 Mayıs 1938 tarihli *Cumhuriyet*, "19 Mayıs Dün Bütün Yurtta Sonsuz Heyecanla Kutlandı" başlığı altında, İstanbul'daki kutlamalardan etraflıca söz etmiştir. Gazetede yer alan haberlerden, Taksim, Fenerbahçe ve Karagümrük statlarında ayrı ayrı törenler düzenlendiği, Ankara'da da 19 Mayıs Spor ve Gençlik Bayramının "muazzam olduğu kadar anlamlı coşkular" arasında kutlandığı anlaşılmaktadır. Haber şöyle devam etmektedir:

> Mustafa Kemal'in yüz bin kadar vatandaşın akın ettiği şehir stadını teşrifleri ise var olan heyecanı en yüksek noktasına çıkardı. Sabahtan itibaren Ankara'daki tüm resmi ve özel daireler, apartmanlar, evler, dükkânlar, bütün taşıtlar kırmızı-beyaz kurdeleler, defne dalları ve bayraklarla donatılmış, büyük caddelere ve meydanlara tarihi günün büyüklüğünü gösteren levhalar asılmıştı. Ankara Stadı'ndaki gösteriye katılacak olan okullar ve spor kulüpleri 12:30'da Halkevi önünde toplandı. Zafer Abidesi'ne çelenk koyduktan sonra, saat 14:00'te başta Riyaset-i Cumhur Bandosu olduğu halde sta-

1930'larda Taksim Stadı'nda 19 Mayıs töreni.

dın şeref kulesi altındaki kapıdan yeşil sahaya giren öğrenciler ve sporcular: mızıka ve halkın katılım ile İstiklal Marşı'nı söylediler. Ardından Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya aynı anda radyo yayını ile de bütün yurda ulaşan önemli bir konuşma yapmıştır.

Şükrü Kaya da yaptığı konuşmada, ülkenin bu duruma nasıl geldiğini, milletçe nelerden geçildiğini. Mustafa Kemal'in önemini anlatmış, aynı zamanda 19 Mayıs'ın tüm millet için ne ifade ettiğini hatırlatarak şöyle devam etmiştir:

> 19 Mayıs, insanlık tarihinin uygarlık lehine olarak gidişatını değiştirdiği gündür. Onu takip eden 18 senenin her günü dünyanın gözü önüne serilmiş ve yayılmış olan eserleri, o devrim gününün ne büyük sonuçlar verdiğini göstermektedir. Ve sürekli bir biçimde gelecekte de göstermeye devam edecektir. Bu geleceğin en kuvvetli kefili, ey Türk gençleri, sizlersiniz. Onun içindir ki, Mustafa Kemal bu 19 Mayıs gününün Türk gençliğine ve Türk sporculuğuna tahsis edilmesini uygun buldular. Milletimiz de o günün hatırasını sizin bayramını olarak kutluyor. Milli bayramlarımız arasına girecek olan bugünü bundan böyle her yıl kutlayacağız.

Şeref tribününde önemli konuklar olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Yugoslav hükümetinin Harbiye ve Bahriye Nazırı General Mariç konuklar arasındadır. Saat 15:30'da stada gelen Cumhurbaşkanı Atatürk'ü muhteşem insan topluluğu hep birden ayağa kalkarak sürekli alkışlarla karşılar. Haberden öğrendiğimize göre önce kız öğrenciler Ankara İsmet Paşa Kız Enstitüsü beden terbiyesi öğretmeni Neriman'ın, sonra erkek öğrenciler de Ankara Erkek Lisesi beden terbiyesi öğretmen Mahmud'un idaresinde başarılı hareketler yapmışlardır. Harp Okulu, Siyasal Bilgiler Okulu, Ziraat Enstitüsü ve Gazi Terbiye Enstitüsü öğrencileri de beden hareketleri ve muhtelif spor gösterileri sunmuşlar ve tören geç vakte kadar devam etmiştir. Mustafa Kemal de saat 16:30'da şehir stadından alkışlar arasında, otomobiliyle ayrılmış ve Başvekil Celal Bayar, Erkân-ı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak, Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya, Hariciye Vekili Dr. Aras'ın aralarında bulunduğu kalabalık bir insan topluluğu tarafından, Mersin'e gitmek üzere, hazır bulunan trene kadar geçirilmiştir.[20]

20 Haziran 1938 tarihinde 346621 sayılı Kanun ile 19 Mayıs günü "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak kabul edilmiştir. Ancak görüldüğü gibi bu tarihe gelinceye kadar da 19 Mayıs günü zaten kutlanmaktaydı. 1980 sonrasında çıkan 17.03.1981 tarih ve 2429 sayılı Kanun[22] ile ulusal bayramlar yeniden tanımlandı. Bu kanun hükümlerine göre 19 Mayıs, "Atatürk'ü Anma ve Spor Bayramı" olarak adlandırıldı.

Nevin Yurdsever Ateş, Doç. Dr.
İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

1 Sedat Özkol. *Övünmekte Haklıyız Çünkü Beşiktaşlıyız*. İstanbul: Uğur Yayınları, 1988, s. 72; Vâlâ Somalı. *Beşiktaş Spor Tarihi*, İstanbul: Flash Yayınları, 1996, s. 13.
2 Sedat Özkol, *age*, s. 73.
3 *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1935.
4 *Cumhuriyet*, 25 Mayıs 1935.
5 *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1935.
6 *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1935.
7 *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1935.
8 *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1936.
9 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1936.
10 *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1936.
11 *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1936.
12 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1937, s. 6.
13 *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1937.
14 *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1937, s. 3.
15 *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1937, s. 5, 7.
16 *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1938, s. 3.
17 *Vakit*, 18 Mayıs 1938, s. 3.
18 *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1938, s. 7.
19 *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1938
20 *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1938.
21 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 5, cilt 18, s. 904; *Düstur*, 3. Tertip, cilt 9, s. 1335. (Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 sayılı kanuna ek olarak 20 Haziran 1938'de 3466 sayılı kanunla Gençlik ve Spor Bayramı olarak kabul edilmiştir.)
22 *Resmi Gazete*, 19 Mart 1981, s. 17284.

Avrupa Kültürünün Bir Parçası Olarak Futbol

Kıtadaki gelişim ve değişim evreleriyle büyülü oyuna bir bakış

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, kıtada futbolun ilerleyişini sekteye uğratır. Olimpiyatlar yapılamaz, lig ve kupa maçları oynanamaz, ancak yaşamı parçalayan savaşın en şiddetli çarpışmalarının yaşandığı yerde futbol yine de eksik olmaz: 1914 Noeli sırasında, Alman ve İngiliz askerleri tarafsız bölgede bir maç yaparlar.

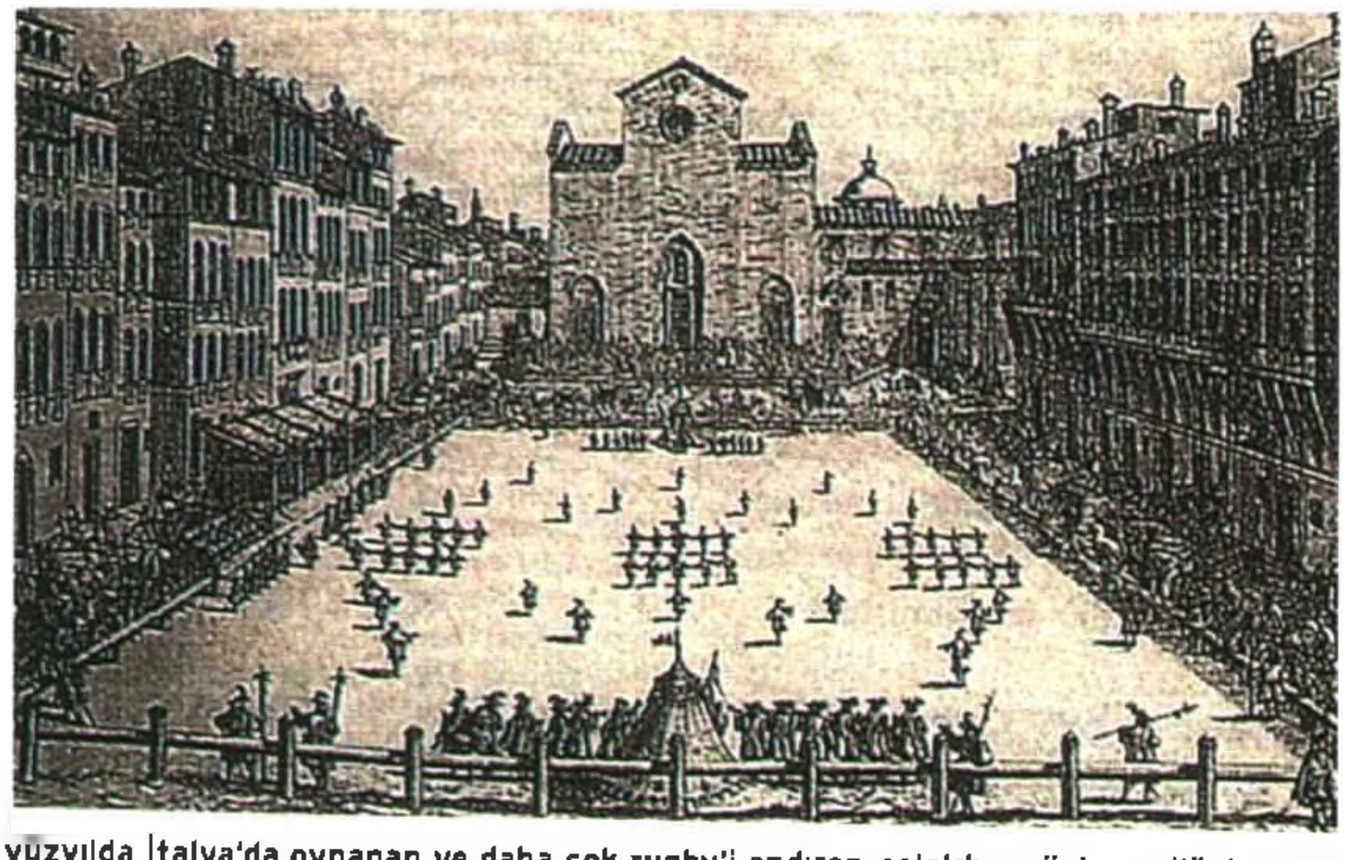
Barış Tut ›

Kökeni yaklaşık dört bin yıl öncesine dayandırılabilecek futbol, Avrupa'da geçirdiği evrimlerin sonunda gezegenin en sevilen oyunu haline gelmiş durumda. Kitleleri saran tutkunun temel sebebi olarak oyunun basitliği düşünülebilir. Ancak bir zamanlar top koşturmuş Albert Camus, "futbolun kendisine hayatta çok yardımcı olduğunu" söylerken bunun tam tersini işaret ediyor olabilir.

Oyunun tarihsel sürecinin başlangıç noktası olarak İÖ 2700'lere gitmek gerekir. Çin'in efsanevi imparatorlarından Huang-ti döneminde, askerlerin savunma becerisini arttırabilmek amacıyla *ts'u kü* adlı oyun oynanmaya başlar. Binlerce yıl öncesinin oyunu zamanımızın futboluyla şaşırtıcı benzerlikler içermektedir: "Yaklaşık onar kişiden oluşan iki takım, dört köşeli bir oyun sahasında –başlangıçta içi tüy dolu– masif bir topu, bambu direklerinden yapılmış ve fileyle örtülmüş olan yaklaşık beş metre yüksekliğindeki bir kaleye sokmaya çalışırdı."[1]

Öte yandan Eski Çin'deki *ts'u kü* ile Avrupa futbolu keskin bir biçimde birbirinden ayrılır. Çinlilerin futbolu, herkesin sırayla vuruş yaptığı bir tür penaltı oyunuydu ve tarafların gerçek bir mücadelesinden söz edilemezdi. Bu oyunun bir versiyonu sayılabilecek Japonların *kemari*'sinde de sayıları sekizi aşmayan takımlar, başka bir oyuncuyla temas etmeden topu ayaklarında olabildiğince çok saydırmaya çalışıyorlardı.

Oyunun Avrupa'da ortaya çıkması konusunda, üzerinde birleşilen tarihin 12. yüzyıl olduğunu görüyoruz. 1137 yılında Fransa'da yazılmış Latince bir vakayinamede "futbol oynayan bir çocuğun maçta yediği tekmeler sonucunda öldüğü" yazılıdır. 13. yüzyıl sonları ve 14. yüzyıl başlarında, İngiltere'de ağırlıklı olarak ordu üyelerinin ve halktan kimi insanların katılımıyla oynanan futbolun Fransız *soule* oyunundan türediği ileri sürülür. Savaşçılarının disiplin ve sağlık durumlarının kötüye gideceğinden endişelenen Kral II. Edward 1365 yılında Londra şeriflerine gönderdiği bir mektupla kamuya açık alanlarda futbol oynanmasını yasaklar. Bu, oyuna duyulan ilgiyi kuşkusuz daha da artırır. 15. yüzyıla gelindiğinde İtalya'da oynanan *calcio*'ya yalnızca soylular katılabilmektedir. Yaklaşık 27 oyuncu iki takım halinde geniş bir alana yayılır ve iki saat boyunca top koşturur. Kuzey'de halk kitleleri tarafından oynanan ve daha çok rugby'yi andıran *calcio* kırıcı ve ka-

15. yüzyılda İtalya'da oynanan ve daha çok rugby'i andıran *calcio*'yu gösteren illüstrasyon.

ha bir oyun izlenimi bırakırken, Floransa'da tümüyle halka kapalı bir aristokrat eğlencesi biçimini alır.

17. yüzyıl süresince futbol, özellikle İngiltere'de çok sayıda köylünün katıldığı, birbirlerinden neredeyse kilometrelerce uzakta olan kaleler arasında kimi zaman yarım gün süren zorlu ve fazlasıyla kuvvet gerektiren bir mücadele olarak dikkat çeker. 18. yüzyılın sonuna doğru özel okul öğrencileri arasında iyiden iyiye yaygınlaşır ve 19. yüzyıl, günümüz futbolunun doğuşu ve hızlı gelişimine sahne olur.

Kurallar ve Kurumlar

1801 yılında Joseph Strutts *Sports and Pastimes of the People of England* adlı kitabında futbolu, İngiltere için "yarı ölü" bir spor olarak tanımlar. Ancak özel okullarda öğretmen ve öğrenci toplulukları, halk arasındaysa işçiler ve gemicilerin başını çektiği meraklılar, oyunu ayakta tutmayı başarmışlardır. 1846'da Rugby School'da oynanan futbola ilişkin 37 maddelik "futbol yasaları"nın, o zamana kadar takımların kendi aralarında belirlediği kurallarla devam eden oyunu kargaşadan kurtararak düzenli bir hale getirmesi açısından önemli bir adım olduğunu söyleyebiliriz. Ağır yaralanmalara, nadiren de olsa ölümlere varan şiddetli mücadeleler zaman zaman büyük kavgalar ve silahlı çatışmalarla son bulabiliyordu.

Hepsi de amatör olan kulüpler yüzyılın ortalarında kurulur. Nihayet 1862 yılında J. C. Thring, *The Simplest Game* kitabıyla "tüm oyunların en kolayı" olarak adlandırdığı futbolun günümüze kadar ulaşan kurallarının temelini oluşturur. 26 Ekim 1863'te Thring'in kuralları üzerinde uzlaşan on bir kulüp, oyunun ilk kurumunu hayata geçirerek "5 pound'luk" bir sermayeyle futbol federasyonunu kurarlar. Büyük tartışmalar sonunda topun elle de oynanmasını savunan rugby'ciler safdışı kalır ve İngiliz Futbol Federasyonu

Harrow okul futbol takımı, 1867.

tek merkezli ve ciddi bir kurum olarak çalışmalarını yürütmeye başlar.

1871 yılında İngiltere Kupası düzenlenmeye başlanır. Bu, aynı zamanda amatörlüğün yerini paralı oyunculara bırakmasına yol açacak bir olaydır. 1880'lerin başında yetenekli oyuncular ekonomik durumu yerinde olan kulüplerce istihdam edilir ve paraları el altından ödenir. 1884'te kupayı kazanan Blackburn Rovers takımının oyuncu listesi bu durumun güzel bir örneği niteliğindedir:

> Üç dokuma işçisi, bir iplik işçisi, bir pamuk işçisi, bir demirci, bir çerçeveci, bir tesisatçı, bir dişçi çırağı, iki profesyonel oyuncu.[2]

1885 yılında federasyon, paralı oyuncu oynatabilmeyi serbest bırakır ve üç yıl sonra dünyanın ilk futbol ligi İngiltere'de doğar. Bu gelişme toplumsal yaşama doğrudan etki eder ve "çayırlar'a sığamayan heyecanlı kitleler yeni yapılan stadyumlara taşınır. Yüzyılın sonlarında karşılaşmalara giriş ücretli olmaya, gazeteler haftasonlarında oyundan haberler vermeye, hatta ileride Manchester United olacak olan Newton Heath takımı bazı reklamlarda boy göstermeye başlar.

İngiliz gemiciler ve tüccarlar giderek bir tutku haline gelen oyunu Kıta Avrupa'sına taşırlar. 1860'ta Portekiz'de, 1872'de Fransa'da, 1889'da İspanya'da, 1892'de İtalya'da futbol hızla kitlelerin yaşamına karışır. 1887 yılında Hollanda'da (RAP-Amsterdam), 1888'de ise Almanya'da (BFC Germania) ilk kulüpler kurulur.

Bugün bile bir erkek sporu olarak değerlendirilse de, kadınlar yüzyılın sonlarında –hem de katılımcı olarak– futbolun içinde bulunmuşlardır:

> 1880 yılından sonra önce İngiltere ve İskoçya'da, daha sonra Fransa ve Almanya'da oyuncuları kadınlardan oluşan ilk futbol takımları kurulmuştur... Eskiden kadın futbolcular alaya alınır ve müstehcen klişelere konu edilirdi.[3]

19. yüzyılın sonunda İngiltere'de kurumsal yapılanmasını tamamlayan futbol, kulüp örgütlenmelerinin Avrupa'nın diğer ülkelerinde de ivme kazanmasıyla birlikte kıtayı kapsayan bir spor haline gelir. Sanayi Devrimi ve ulusçu akımlarla büyük değişimler yaşayan toplumlar, oyunun ruhuyla özlemlerini, belki de bireyin varoluşsal önemini bağdaştırmaya başlarlar.

Büyülü oyuna bir bakış

İki Dünya Savaşı Arasında Futbol

20. yüzyılın başı, Kıta Avrupa'sının futbolda İngiltere'yle arasındaki farkı kapatma gayretiyle geçen bir dönemdir. Ancak bu, kolayca gerçekleşecek bir düş değildir. 1913'te İngiltere liginde maç başına izleyici sayısı 23.000'e ulaşırken, kıtada futbol az sayıda insanın ilgilendiği bir eğlence olarak görülmektedir.[4] Bir yandan da, oldukça sıradışı olaylara rastlanmaktadır: Alman İmparatoru II. Wilhelm'in oğlu Friedrich Karl futbola gönül vermiş ve zamanının önemli bölümünü Berlin'deki SC Charlottenburg takımında top koşturmaya ayırmıştır.

İngiliz komedyen G. Robey, İngiliz Bayan Milli Takımı ile Fransız karmasına karşı oynadıkları maç öncesinde. Londra, 12 Mayıs 1925.

21 Mayıs 1904 tarihi, gelecekte dünya futboluna yön verecek dev bir kuruluşun ortaya çıkışına denk düşer. Fransa, Belçika, Danimarka, İspanya, İsveç, İsviçre ve Hollanda temsilcileri FIFA'yı (Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği) kurar. Başta Danimarka olmak üzere, Hollanda ve Almanya'da futbol federasyonları oluşturularak tek merkezli yönetime geçilir. Ulusal takım düşüncesi seslendirilmeye başlanır. Seçme takımlar ilk karşılaşmalara çıkarlar. Olimpiyatlardaki futbol karşılaşmaları ülkelerin o yıllardaki en ciddi deneyimleridir. 1900, 1908 ve 1912 olimpiyatlarında futbol şampiyonluğunu İngilizler elde ederken, 1906'da Danimarka altın madalyayı kazanır.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, kıtada futbolun ilerleyişini sekteye uğratır. Olimpiyatlar yapılamaz, lig ve kupa maçları oynanamaz, ancak yaşamı parçalayan savaşın en şiddetli çarpışmalarının yaşandığı yerde futbol yine de eksik olmaz: 1914 Noeli sırasında, Alman ve İngiliz askerleri tarafsız bölgede bir maç yaparlar.

Savaşın sona ermesiyle futbola susayan kalabalıklar stadyumlara akın eder. 1918 yılında Fransa Kupası doğar. Ardından yalnızca Kuzey İtalya'dan takımların alındığı İtalya şampiyonasına Güney İtalya takımları da kabul edilmeye başlanır. 1919'da Arsenal'in Highbury'deki maçını tam 50.000 kişi izler ve oradan BBC radyodan ilk canlı maç aktarımını gerçekleştirir.

1920 Anvers Olimpiyatları, savaştan yenilgiyle ayrılanların uzak tutulduğu bir organizasyon olur. Bu tarihten itibaren dört yıl boyunca eski düşmanlar yeşil sahalarda birbirleriyle karşılaşmak istemez. Ancak bu durum dahi futbolun kıtaya yayılma sürecini olumsuz olarak etkilemez. Avusturyalı ve Macar oyuncular diğer ülke oyuncularına neredeyse öğretmenlik yaparak ilgi ve beceriyi artırır ve böylece 1920'lerin sonunda futbolun önündeki kin ve milliyetçilik duvarı nihayet yıkılmış olur. Viyana, Prag ve Budapeşte'de yeşeren üst düzey futbol ortamı hem kıtanın futbol anlayışına yansır hem de yenilikler getirir. Döneme damgasını vuran kulüpler Slavia Prag ve Rapid Wien'dir.

1930'lu yıllar, futbolun Avrupa serüveninde önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. Profesyonelliğin tercih edilmeye başlanmasıyla, tüm dünyada yaşanan ekonomik bunalıma karşın, ülkeler yabancı oyuncu transferlerine yönelir. 1932'de profesyonelliğe geçen Fransa'da neredeyse ligin tamamı yabancı oyunculardan oluşur. Stadyum yapımları hızlanır, izleyici rekorları kırılır: 1933 yılında İskoçya'nın başkenti Glasgow'da oynanan İskoçya-İngiltere ulusal karşılaşmasını 149.000 kişi izler. Bu rekora günümüze dek yaklaşmak mümkün olmamıştır. 1935'te İngiltere karşısına çıkan Alman Ulusal Takımı seremonide "faşist selamını" vererek şaşkınlık yaratmışsa da, üç yıl sonra İngiltere'de gazetelere bu selamı vermeyen takım sayısının pek az olduğu yansır.[5]

FIFA'nın Fransız başkanı Jules Rimet, 1924 Olimpiyatları sırasında "Dünya Kupası" düzenleme düşüncesini açıklar. Uruguay'ın Belçika büyükelçisi bu düşünceden heyecan duyduğunu ve ülkesinin ilk kupaya evsahipliği yapabileceğini belirtir. Altı yıllık bir çalışma sonucunda ilk kupa organizasyonu Uruguay'da gerçekleştirilir ve ev sahibi kupayı kimselere bırakmaz.

1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı, ilkine oranla daha uzun soluklu bir uzaklaşma getirir futboldan. Tüm sportif etkinlikler kesintiye uğrar. Yahudi ve liberallerin ağırlıkta olduğu, Macaristan'ın MTK kulübünün başkanı ve yüzlerce taraftarı, Nazilerin Macaristan'ı işgaliyle toplama kamplarına konulur. Başkan

Alfred Brüll kampta can verir. Orada yaşananlar ünlü "Zafere Kaçış" filmine ilham kaynağı olmuştur.

Her şeye karşın, uçak hangarlarında, savaş tutsaklarının kamplarında, hatta cephelerin yakınlarındaki mayın tehlikesi içeren alanlarda bile futbol oynanır. Ancak çeşitli uluslardan yüzlerce profesyonel futbolcu savaşta yaşamını yitirir, çok sayıda stadyum bombalarla yerle bir edilir. Kıta ağır yaralıdır, futbol kan kaybetmektedir.

Yaşamın Başköşesine Doğru

Savaşın açtığı devasa gedikleri kapatmak epey zaman ve güç gerektirmektedir. Toplumsal yaşamın normale dönmeye başladığı 1950'li yıllar futbol için yeniliklerle dolu bir dönemdir. 1951 yılında ilk kez bir stat ışıklandırılır, 1959'da kimi İngiliz kulüpleri sahayı alttan ısıtma projesine kaynak ayırdıklarını duyurur. 1954'te Fransız *L'Équipe* dergisi Avrupa Şampiyonası düzenlenmesini önerir. UEFA, bir yıl sonra Fuar Şehirleri ve Şampiyon Kulüpler kupalarıyla birlikte bu fikri hayata geçirir. Futbolun büyük ekonomik sıçramasına bu gelişme önayak olur.

Portekiz'de Salazar'ın Benfica'sı'ndan sonra, İspanya'da Franco'nun makyaj seti konumundaki Real Madrid 1960'lı yıllarda büyük başarılar kazanır. İspanya'da etnik ve kültürel kimlikleri yok sayılan Katalanlar futbol kulüpleri FC Barcelona ile var olma mücadelesi verirler. 108.000 üyeli kulübün forması özgürlük ve bağımsızlığı simgeleyen bir bayrağa dönüşür ve ona bir tür kutsallık atfedilir. Katalanlar 70'li yıllarda başlayan reklam ve sponsorluk furyasına hiç kapılmayarak, bilinçli bir duruş sergilemeyi seçmişlerdir.

Televizyonun insanı avcunun içine alan gücü futbolu da etkiler. Beyaz cam, insanların futbola müthiş bir tutkuyla bağlanmasına aracılık ederken, televizyon şirketleri Meksika'daki 1970 Dünya Kupası maçlarının öğle saatlerinde oynanması için FIFA'ya baskı uygular ve amaçlarına ulaşırlar: Avrupa'ya maç yayınları aksamayacaktır. Artık her biri evrensel bir kahraman haline gelen futbol yıldızları evlere doluşmaktadır. Dünya, oyunun çekimine girmiştir.

Alman Milli Takımı İngiltere ile yaptıkları milli maç öncesinde, Tottenham Stadyumu, 4 Aralık 1935.

Forma reklamları, sponsorluk anlaşmaları, yayın, bilet ve ürün gelirleri Avrupa kulüplerini koca bir sektörün parçası haline getirmiştir. Zenginleşen futbol şirketleri arkalarına aldıkları hayran kitleleriyle para odaklı kuruluşlara dönüşür. 80'li yılların başına denk düşen bu dönem, sahalarda şiddetin, ırkçılığın, aşırı milliyetçi-saldırgan tutumların iyiden iyiye kendini gösterdiği bir dönemdir. Bu olaylar gazetelerin ilk sayfalarında yer bulur. Liverpool'lu siyahi oyuncu John Barnes deplasmanlarda muzlarla karşılanmakta, İtalya'daki maç kavgalarında ölümler yaşanmaktadır.

1985, Kıta futbolu için trajik bir yıldır. 11 Mayıs 1985'te Bradford City stadının bir tribününde çıkan yangında 56 kişi yaşamını yitirir. On sekiz gün sonra, Belçika'nın Heysel Stadı'ndaki Şampiyon Kulüpler Kupası finali öncesinde İngiliz taraftarlar İtalyanlara saldırarak 39 kişinin tel örgü ve duvarlara sıkışarak ölmesine, 400 kişinin de yaralanmasına neden olur. 1989 yılında bu kez Hillsborough'da 95 kişi çıkan izdiham sonucu ölür. Sonrasında, Avrupa Konseyi'nden UEFA'ya, çeşitli kuruluşlar bir dizi önleme başvurarak futbol sahalarındaki terörü ivedilikle kontrol altına almaya çalışır.

Bugün centilmenlik ilkesi öne çıkarılarak şiddetten arındırılmak istenen futbol, efsaneleriyle, "öteki" olgusunu canlı kılan yapısıyla, farklı unsurları bütünleştirici özelliğiyle Avrupa kültür mozayiğinin önemli bir parçasıdır. ‹

1 Theo Stemmler, *Futbolun Kısa Tarihi*, çev. Necati Açа, Dost Kitabevi, 2000, s. 13.
2 *age*, s. 99.
3 *age*, s. 116.
4 R. Horak/W.Reiter/T. Bora, *Futbol ve Kültürü*, İletişim Yayınları, 1993, s. 264.
5 Nick Yapp, *Football*, Könemann, 2000, s. 115.

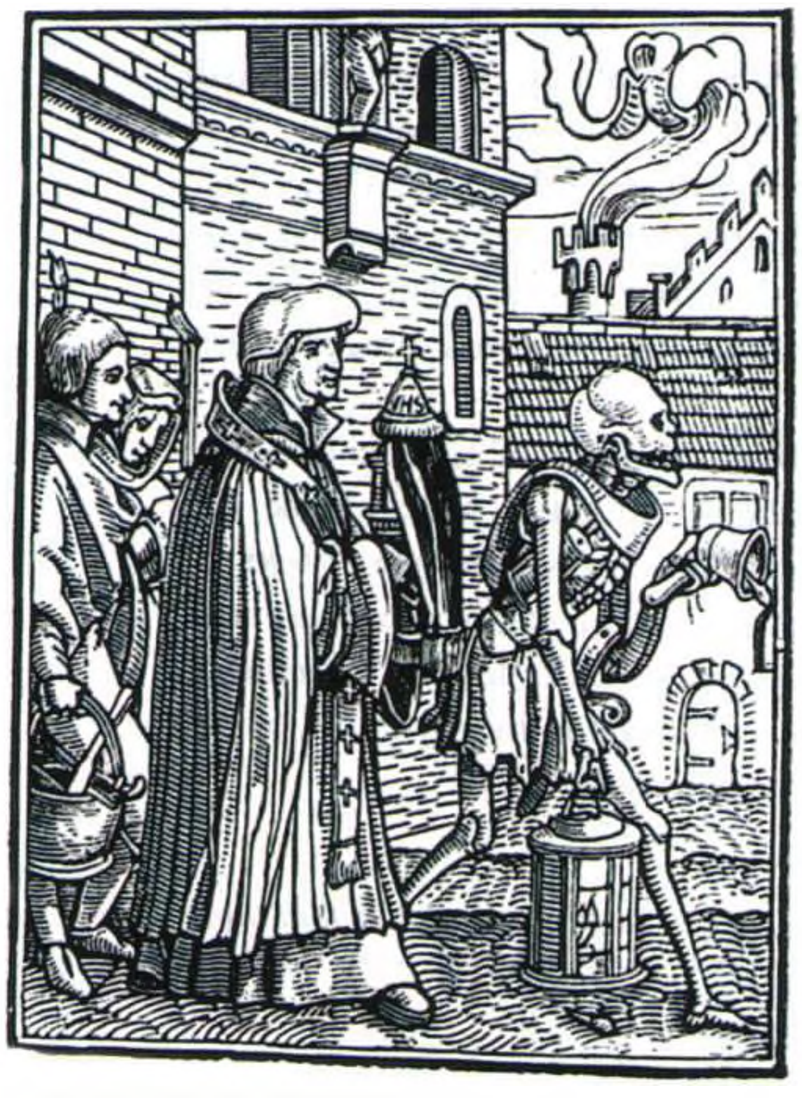
BÜYÜK VEBA SALGINI (1347-1351)

Avrupa'nın çehresini değiştiren felaket

1315-1316 yıllarında havalar çok soğuk ve yağışlı geçti, çok kötü bir hasat elde edildi. İnsanlar ölmemek için ilk yıl otları, yaprakları, ağaç kabuklarını yediler. Ertesi yıl sıra tohumluk buğdaylara çift hayvanlarına geldi. Yaşlılar ve hastalar, gençlerin yaşaması uğruna ölüme terk edilmeye razı oldular. Kulaktan kulağa yamyamlık hikâyeleri yayılmaya başlamıştı. Açlıktan bitkin düşen insanlar da salgın hastalıklar yüzünden telef oluyordu. Neyse ki iklim 1317'de eski haline döndü. Ancak asıl büyük felaket henüz başlamamıştı.

Ayşe Hür ›

1347 yılının ekim ayı başlanıydı. Kırım'ın Kefe limanından yüklediği malları İtalya'ya getiren 12 Ceneviz gemisi Messina limanına henüz girmişti. Ancak gemilerde garip bir durum vardı. Mürettebatın büyük bir kısmı daha limana varmadan hayata veda etmişti. Sağ kalanların vücutlarında büyük yaralar vardı ve ateşler içinde kıvranıyorlardı. Kimse duruma bir anlam veremiyordu. Bir süre sonra, gemiye çıkanlar da, ölülere ve eşyalarına dokunanlar da ölmeye başladı. Şehirdeki her sokakta, her şatoda, her evde ölülerin ardından ağlayanların acı feryatları yükselmekteydi. Felaketi yayan Ceneviz gemileri derhal limandan def edilmesine rağmen tehlike hala şehirdeydi. Hasta birine dokunan, hatta onunla konuşan kişiler üç gün içinde son nefeslerini veriyordu. Sadece insanlar değil evlerdeki, sokaklardaki hayvanlar da ölüyordu. İnsanlar korku içinde kiliselere koşuyor ve günahlarının affedilmesi için Tanrı'ya yakarmak istiyorlar, ancak kilise mensupları tarafından içeri sokulmuyorlardı. Dönemin yazarı Boccacio'ya göre 'Babalar oğullarını, anneler bebeklerini terk ediyor, hizmetçiler hanımlarından kaçıyor, noterler ölülerin son arzularını kaydetmekten vazgeçiyor: doktorlar, rahipler ve rahibeler hastaları ziyarete gitmiyordu... Kimse Hıristiyan usullerine göre gömülemiyordu, evler birer mezarlığa dönüşmüştü... Öğle yemeğini arkadaşlarıyla yiyen biri akşam yemeğinde ataları ile cennette buluşuyordu." Ne olduğunu kavrayamayan halkın bir kısmı bağlara ve tarlalara kaçıyor, bir kısmı ise yakınlardaki diğer şehirlere gitmeye çalışıyordu. Böylece ölüm de onlarla birlikte yayılıyordu. Komşu Katania halkı çareyi şehri tahkim ederek göçmenleri püskürtmekte buldu. Böylece Messinalılar Sicilya'nın diğer yerlerine, oradan İtalya'ya doğru yöneldiler. Panik içinde sığınacak bir yer arayanlar geçtikleri her yerde sayısız ölü bırakıyorlardı. Sanki Azrail tarafından takip ediliyorlardı.

Dönemin resim sanatında ölüm en gözde temaydı, 14. yüzyıl gravürü.

Ölümün Adı: Veba

Gerçi o günlerde adı henüz konmamıştı ama ölümün nedeni günümüzde veba diye bilinen hastalıktı. Ancak 500 yıl sonra anlaşılacağı üzere *pasteurella pestis* (sonraları *yersinia pestis*) olarak adlandırılan basilin neden olduğu vebanın üç çeşidi vardı. Şişmiş ve iltihaplı lenf düğümlerinin (hıyarcık) görüldüğü bubonik veba % 60 oranında öldürücüydü. Ancak

hastalığın akciğerlere yerleştiği pnömonik tip ile mikro organizmaların kan dolaşımına girdiği septisemik tipler % 100 öldürücüydü. Hastalığa yakalanan kişi önce titreme, kusma, ağır kas ağrıları, ışığa duyarlılık, uykusuzluk ve çevreye ilgisizlik göstermeye başlıyor, ateş hızla 40 dereceye çıkıyor, kasıklardaki lenf düğümlerinde önce fındık sonra da yumurta büyüklüğüne ulaşan dev kabarcıklar oluşuyordu. Bu yaralar hızla siyah bir renge büründüğü için hastalık halk arasında "kara ölüm" adını almıştı. Hasta akciğer vebasında iç kanaması geçirerek, diğerinde ise kan kusarak ölüyordu. Hepsinde de hasta üçüncü ya da en fazla dördüncü günde hayata veda ediyordu. Yine de 1347 salgının böylesine öldürücü olmasının nedenleri bilim adamlarınca çok tartışılmıştır. Sonuçta 1315-1316 yıllarında Avrupa'da daha sonraları "küçük buzul çağı" olarak adlandırılacak soğuma döneminin neden olduğu "büyük açlık" felaketinden sonra hastalıklara karşı direncini yitiren halkın, aynı anda yayıldığı sanılan vebanın üç tipine birden neden karşı koyamadığı düşünülmüştür.

Aslında başta fare olmak üzere kemirgengillerde gelişen basillerin pireler ve bitler tarafından insanlara taşınmasıyla gelişen bu hastalığın o tarihlerde Avrupa'da tanınmaması çok doğaldı, çünkü Avrupa yaklaşık altı yüz yıldan beri veba salgını yaşamamıştı. Öte yandan o zamanlar kemirgenlerden ya da haşerelerden korkmak diye bir şey söz konusu değildi, çünkü bu yaratıklar hanelerin binlerce yıllık sakinlerindendi. Bilinen son ciddi veba salgını, 547 yılında Bizans İmparatoru Justinianos'un ordularınca kıtaya bulaştırılmıştı. Bazı kaynaklar bu salgının Doğu Akdeniz'den Doğu Afrika sahillerine kadar yayıldığını, Konstantinopolis nüfusunun yaklaşık % 40'ını, Avrupa'da etkili olduğu bölgelerde ise nüfusun dörtte birini yok ettiğini söylerken, bazı kaynaklar hastalığın bölgesel kaldığını ve bu yüzden insanların belleğinde derin izler bırakmadığını düşünmektedir. Veba salgınının 8. yüzyıla kadar çeşitli aralıklarla bölgesel olarak tekrarlandığı, sonra da tümüyle yok olduğu tahmin edilmektedir. 14. yüzyıla kadar Avrupa hastalıklara karşı oldukça korunaklıdır, çünkü bu tarihlerde kıtanın hem nüfusu azdır, hem de yerleşim yerleri arasındaki irtibat sınırlıdır. Sanki ülke doğal karantina bölgelerine ayrılmış gibidir. Ancak 14. yüzyıla gelindiğinde, ticaretin canlanması, nüfusun ve şehirleşmenin artması durumu kökten değiştirecektir. Artık insanlar bir yerden diğerine daha çabuk gitmekte, Avrupa ile Asya arasında ticaret gemileri, deve kervanları binlerce mal taşımakta, mallarla birlikte çeşitli hastalıklar da bir yerden bir yere kolayca taşınmaktadır. Buna karşılık özellikle yoksulların yaşadığı bölgelerde temizlik, beslenme şekilleri, ısınma ve barınma gibi konularda büyük bir sefalet yaşanmaktadır. (Aslında genel

Yüzyıl Savaşlarını gösteren bir minyatür, 14. yüzyıl.

"Üç Canlı ve Üç Ölü" minyatürü, 14. yüzyıl.

Avrupa'nın çehresini değiştiren felaket

inanışın tersine o zamanlar köylü olsun, şehirli olsun insanlar banyo yapmaktan çok hoşlanıyorlardı. Sadece bunun sağlıkla ilişkisini bilmiyorlardı. 1315-1316 yıllarında yaşanan kıtlık sonrasında, yakacak miktarı da azaldığından kamuya açık banyoların çoğu kapanmıştı. Sıcak su sadece çok varlıklı evlerin sahip olabildiği bir lükstü.) Bu ortamda hem hastalıklar artıyor, hem de hastalıkların insanlarla birlikte yer değiştirmesi kolaylaşıyordu.

Hastalığın Avrupa'ya Yayılması

Vebanın Doğu'dan Batı'ya kervan yollarını izleyerek yayıldığı biliniyor.

1381 köylü ayaklanması sırasında Soylu John Ball köylülere yalvarıyor.
Froissart Kroniği

Başta İpek Yolu olmak üzere tüm ticaret yolları o günlerde tam bir ölüm yolu olmuştur. Hastalığın 1331'de Çin'den yayıldığına inanılsa da hastalık muhtemelen Orta Asya'da başka bir bölgede başlamıştır. Veba'nın 1338'de Baykal Gölü civarında, 1345'te Aşağı Volga Nehri civarında görüldüğü bilinmektedir. 1345'te Kırım'daki Ceneviz kolonisini kuşatan Moğol orduları vebalı ölüleri mancınıklarla şehre fırlatınca hastalık Avrupalı ticaret gemilerinin uğrak yeri olan Kefe'ye sıçramıştır. Ocak 1347'de Konstantinopolis'i, aynı yılın ilkbaharında İskenderiye'yi vurmuş, Haziranda Kıbrıs'a, Ekimde Messina'ya, Ocak 1348'de ise tüm İtalya'ya yayılmıştır. Veba Şubat'ta Marsilya'dan İspanya'ya ve Fransa'ya (Avignon'a); ilkbaharda Paris'e, Eylül'de ise İngiltere'ye geçer. İngilizlerin kadim düşmanı İskoçlar önce bunu tanrının bir intikamı olarak görmüş ve sevinmişlerdir. Ancak kısa bir süre sonra Tanrı'nın sadece İngilizlere değil kendilerine de düşman olduğunu anlamışlardır. Ardından İrlanda, İzlanda hatta Grönland vebanın pençesine düşer. Hastalık Ren boylarındaki ticaret yollarından Almanya'ya ve Benelüks ülkelerine varır. 1349'da tüm mürettebatını yitiren bir hayalet gemi tarafından Norveç'e getirilir. Buradan İsveç, Danimarka ve Prusya'ya geçer, Rusya ise 1351'de vebanın pençesine düşer. Artık tüm Avrupa panik içindedir.

Dünyanın Sonu!

1352 yılına gelindiğinde o sıralar 75 milyon olduğu tahmin edilen Avrupa nüfusunun en az üçte biri, yani tam 25 milyon kişi vebadan ölmüş durumdadır. Ölümün hem hızlı hem de çok acılı olması insanların başlarına gelen bu felaketi kavramalarını zorlaştırmış olmalıdır. O günlerde herkes birbirine "Dünyanın sonu mu geldi?" diye sormaktadır. Ve daha sonraki yüzyıllarda da Tanrı'nın kendilerine neden böyle bir ceza verme ihtiyacı duyduğunu anlamaya çalışacaklardır. Ancak toplam ölüm rakamları belanın büyüklüğünü tam olarak anlatamaz. Veba zengin fakir ayrımı yapmadan toplumun her kesimini vurmuştur, ancak doktorlar, berberler ve kilise mensupları gibi bazı mesleklerde ölüm oranı çok daha yüksek olmuştur. Ayrıca bazı bölgeler az, bazı bölgeler ise çok fazla etkilenmiştir. Paris'te ilk aylarda nüfusun % 80'ini oluşturan 200 bin kişinin daha ilk aylarda öldüğü kaydedilir. Avignon'da ölüm oranı % 50'den fazladır. Floransa'nın bir yıldaki kaybının % 45 ile % 75 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu ölümlerin üçte biri ilk altı ay içinde olmuştur. Venedik'te ise tutulan mükemmel kayıtlar sonucunda salgının ilk 18 ayı içinde şehrin % 60'ı öldüğünü biliyoruz. Yine kayıtların çok iyi tutulduğu Londra ve Bristol nüfusunun % 55-40'ı, Winchester'ın % 50'si 1350'de dünyadan silinmiştir. Buna karşılık Alpler'i aşan ticaret yollarının önemli bir kesişim noktası olan Nuremberg, nüfusunun sadece % 10'unu kaybecektir. Bunda şehrin çok mükemmel bir sağlık sistemine sahip olmasının rolü olduğu düşünülür. Aslında Almanya'nın tümünde Avrupa'nın diğer yerlerine göre çok daha düşük ölüm oranları gerçekleşmiştir. Bohemya bölgesi ise ilginç bir biçimde vebadan uzak kalmıştır. Buna karşılık Tuna Nehri'nin suladığı ovalık Macaristan farelerce kolayca istila edildiğinden hastalık çabuk yayılmıştır. Polonya ve Macaristan gibi Rusya'nın da ölüm kayıtları güvenilir değildir, ancak Rus kronikleri 1351 salgınını tarihte gördükleri en büyük felaket olarak tanımlarlar. Yani kıtanın bazı bölgelerindeki nüfus kaybı

inanılmayacak kadar büyüktür. Bazı şehirler tümüyle ortadan kalkmış ve bazıları ise yıllarca eski haline dönememiştir.

Veba kurbanlarının gömülmelerini gösteren bir Flemenk minyatürü, 14. yüzyıl.

Suçlu, Kötü Hava, Yahudiler ve Ahlaksız Yaşam mı?

Resmi tepkiler tahminlerin tersine, bu hastalığı günahlara karşı Tanrı'nın bir cezası olarak nitelemekten çok, bir hastalık olarak tanımlamak yönünde olmuştur. Gerçi dönemin tıbbı, astrolojinin ve batıl inaçların kıskacında olduğu için o yıllarda hastalıkların yayılmasında en büyük suçlu olarak hava görülüyor, buna karşılık hastalıkların gözle görülür taşıyıcıları fark edilmiyordu. Örneğin Fransa'da Kral VI. Filip, Paris Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bu salgının nedenlerini sorduğunda doktorlar günler ve geceler boyunca süren tartışmalardan sonra hastalığı Satürn, Jüpiter ve Mars'ın 20 Mart 1345 tarihinde Kova (Saka) takımyıldızı ile 40 derecelik ters açı yapmasına bağlamışlardı. Fransız akademisyenler yıldızlardan sonra rüzgârlarla dünyanın dört bir yanına dağılan kötü kokulu havayı, depremler yüzünden evrenin merkezinden kurtulup dünyayı istila eden çürümüş havayı, aşırı ve yağlı yemek yemeyi, kümes hayvanları ve domuz eti tüketmeyi, ahlaksız yaşam tarzlarını, seksle ya da banyo yapmakla fazlaca meşgul olmayı sorumlu tutuyorlardı. Bu görüşler daha sonra Avrupa tıbbının egemen görüşü haline gelecek, hatta Latince'den kopya yoluyla Arap bilim adamlarınca bile savunulacaktı.

Halk ise Azrail'i yenme konusunda şifalı bitkiler, okunmuş taşlar, mucizevi şarkılar gibi garip tedavi yöntemlerine bel bağlamıştı. Doktorlar iyileştirici olmaktan çok kötüleştirici sayılıyorlardı, çünkü hastalarına banyo etmelerini, idrar içmelerini ve kanlarını akıtmalarını tavsiye ederek hastalığın yayılmasını hızlandırıyorlardı. Halkın baş suçlu olduğuna inandığı ölülerden ve hastalardan yükselen inanılmaz derecede kötü kokuyu gidermek için ardıç, defne, çam, limon yaprakları, kayın, biberiye, kâfur, sülfür ve benzeri maddeler yakılıyordu. İnsanlar aromatik yağlarla ıslatılmış mendillerle yüzlerini kapatarak nefes almaya çalışıyorlardı. Bazıları mürver ağacı suyunun her gün içilmesinden, bazıları da yeşim taşından kolye takılmasından medet umdu. Sesle tedavi ise diğer bir yöntemdi. Şehirler kilise çanları ile uyarılıyor, bazı yerlerde top atışı yapılıyordu.

Kamçıyla Kendini Dövenler Tarikatı

Bazılarına göre de veba ilahi öfkenin bir açıklamasıydı. O halde iyi Hıristiyanlar bu kızgınlığı gidermek için ellerinden gelen her şeyi yapmalıydı. Bu büyük salgına bizzat şahit olan Fransız tarihçi Jean de Venette'e bakılırsa "Veba şehirden şehire yayılırken Almanya'nın Lorraine ve Hollanda'nın Hainault bölgelerinde yeni bir tarikat ortaya çıkmıştı. Şehirlerde artık kamçılarla vücutlarında kanamalı yaralar açan insanları görmek olağan hale gelmişti. Beyaz elbiseler giymiş ve ön ve arkalarına kırmızı haçlar asmış 50-500 kişilik erkek grupları Avrupa'yı turluyor ve insanları vebaya karşı uyarmaya çalışıyordu. Bu çileciler vebanın insanların günahlarına karşı gönderilmiş bir ceza olduğunu söyleyerek insanoğlunun günahlarının kefareti olarak kendilerini kamçılarla dövüyorlardı. Bu arada yüksek sesle kendi besteledikleri, duruma uygun şarkılar ve ilahiler söylüyorlardı. Halk bu insanların yaralarından sızan kanları mucizevi kabul edip ellerini sürmeye ya da yalamaya çalışıyordu."

Bu meczupların hastalığın yayılmasında büyük rolleri olduğunu düşünenler çoğunluktadır. Esas olarak kiliseyi eleştiren tarikatın bir diğer hedefi de alışılageldiği gibi Yahudilerdi. Özellikle Almanya'da suları zehirlemekle suçlanan Yahudi nüfus büyük katliamlara uğramıştı. Bu tepkilerin daha çok halka ait olduğunu, kilise ve devlet otoritesinin tahrikiyle

Avrupa'nın çehresini değiştiren felaket

olmadığını belirtmek gerekir. Hatta Papa VI. Clement 1348 yılı yazında iki kez ferman yayınlayarak Yahudilerin mallarına ve canlarına yönelik saldırıları kınamıştır. Ancak bu tutumun Yahudileri korumaya yetmediği ve o tarihte pek çok şehirden Yahudilerin sürüldüğü bilinmektedir. Veba sonrası, Batı Avrupa'dan Yahudilere toleranslı davranan Polonya ve Litvanya'ya doğru büyük bir Yahudi göçü olmuş ve göç edenlerin büyük bir kısmı geri dönmemiştir.

İlk Karantina Uygulamaları

Resmi makamların hastalığı önlemek için aldığı tedbirler ne yazık ki çok etkili olmamıştır. O dönemde evlerin avluları, ormanlar, hatta nehirler toplu mezarlığa dönüşmüştür. (Papa'nın Rhone Nehri'ni mezarlık olarak kutsadığı bilinir.) Vebadan en çok zarar gören liman şehirleri doğal olarak hastalığa karşı en büyük savaşı veren yerlerdi. Milano bu konuda en başarılı örneklerden biridir. Şehir yöneticileri veba salgını görülen evleri derhal duvarlarla çeviriyorlar ve sağlıklı insanlarla hastaları birbirinden ayırıyorlardı. Venedik daha gelişmiş bir karantina sistemi uyguladı ve limana yanaşan tüm gemileri izole etti. Ancak bu tedbirler ölümleri önlememiş, sadece azaltmıştır. Bazı tarihçilere göre bu korkunç kırımdan sonra hayatta kalmayı başaranlar, en korkak olanlar, hiçbir önlem almadan delicesine, yaşadıkları yerleri terk ederek dağlara kaçanlardır. Gerçekten de hastalıktan kaçınmanın tek geçerli yolu tavizsiz bir karantinaydı. Hastalık bulaştıran farelerin ve pirelerin ulaşamayacağı kadar uzakta olmaktan başka çare yoktu. Avignon'daki tahtında otururken, iki yanında ateş yaktıran Papa VI. Clement de farkına varmadan doğru bir şey yapmıştı, çünkü veba basili yüksek sıcaklıkta ölüyordu. Bu korkunç salgın 1352 yılında kendiliğinden söndü ve yerini tifo, tifus, kolera gibi hastalıklara terk etti. Gerçi daha sonraki yıllarda veba sık sık Avrupa'yı yoklamıştır, ancak eskisi kadar korkunç bir yıkıma neden olmamıştır. Bunda şehir yöneticilerinin ve tıp adamlarının halk sağlığı konusunda daha çok kafa yormalarının payı olmalıdır. (1665 Londra salgını, hastalığın karantina yöntemleriyle bölgesel kalmasının mümkün olduğunu gösteren önemli bir örnektir.) Ancak Avrupa artık eski Avrupa değildir, bir şekilde hayatta kalmayı başaran insanlar ahlaki bakımdan zedelenmiş, tıbbı, devleti ve dinsel inançlarını sorgular hale gelmiştir. Artık Avrupa tarihinde yeni bir sayfa açılmaktadır.

Veba kurbanlarının toplu cenaze töreni, 14. yüzyıl gravürü.

Azrail, tırpanıyla Avrupa'yı gözyaşına boğuyor, 14. yüzyıl gravürü.

Veba Sonrası Avrupa

Vebanın ilk büyük etkisi elbette nüfus yapısı üzerinde olmuştur. 1352 sonrasında, daha önceleri 40-45 olan ortalama yaşam süresi 20 yaşın altına düşerken, erkekler için 30, kadınlar için 25 olan ortalama evlenme yaşı yüzyılın ortalarında sırasıyla 24 ve 16'ya inmiştir. Birçok aristokrat aile yeni mirasçılara bir an önce kavuşmak için kızlarını 10-11 yaşlarında evlendirmeye başlamışlardır. Tarihçi Jean de Venette'e göre veba sonrasında İtalya ve Fransa'da büyük bir evlilik ve bunu izleyen doğum patlaması olmuş, kadınlar sık sık ikiz, üçüz doğumlar yapmışlardır. Ancak nüfus artışının ve yaşam ortalamasının eski düzeyine gelmesi için yaklaşık 200 yıl geçmesi gerekecektir.

Vebanın politik yaşam üzerindeki etkileri ise derin olmamıştır. Kastilya Kralı XI. Alfonso, Aragon ve Fransa kraliçeleri (ve Bizans imparatoru V. İoannes Paleilogos'un oğulları) vebadan ölen az sayıdaki aristokrattan bazılarıdır. İngiltere ve Fransa'daki parlamentolar bir süre çalışmalarına ara verdilerse de çabuk toplanmışlardır. Buna karşılık şehir meclisleri uzun süre çalışamaz hale gelmiştir. Fransa ile İngiltere arasındaki Yüzyıl Savaşları'na (1350-1453) askerlerin veba yüzünden telef olması nedeniyle ara verilmiş, fakat savaş kısa süre sonra tekrar başlamıştır. Dinsel alanda sıkıntılar biraz daha fazla olmuştur. Aslında 1309 yılından beri politik nedenlerle Roma yerine Fransa'nın Avignon kentinde yaşayan papaların özellikle İngiltere ve Almanya'nın düşmanlığına maruz kalmalarına karşın kilise ile krallar arasındaki ilişkiler genel olarak iyiydi. Ancak veba sırasında kilisenin halkın ihtiyaçlarını karşılamakta ve durumu açıklamakta yetersiz kalması halkın Tanrı'ya inancını azaltmadıysa da kiliseye olan güvenini ciddi biçimde sarsmıştır. Kilise ise veba sırasında mensuplarının büyük bir kısmını hastalığa kurban vermenin ve bu kişilerin yerlerinin yetersiz kişilerce doldurulmasının

yarattığı moral çöküntünün uzun yıllar etkili olduğunu ileri sürüyordu. Nitekim, bu tarihten sonra Avrupa'da pek çok sapkın hareket gelişmiş ve halkın mucizeler gösteren azizlere olan ilgisi artmıştır.

Buna karşılık vebanın ekonomiye etkisi büyük olmuştur. Şehirlerin büyük kısmı bir daha ayağa kalkamamıştır. Vergiler toplanamamış, kredi mekanizmaları dumura uğramıştır. Ticaret ve inşaat faaliyetleri neredeyse tümüyle durmuştur. Loncalar ustalarını kaybetmiş ve bazıları hiçbir zaman tekrar eski haline dönememiştir. Yeteneksiz ve becerisi eksik insanlar işgücü boşluğunu doldurmaya başlamışlar, ancak bu kişiler en yüksek ücretleri talep etmekten geri durmamışlardır. En yüksek ücrete ulaşma taleplerinin de etkisiyle şehirlerarası seyahatler artmış, işçiler artık eskisi gibi yiyecek ya da mal karşılığı çalışmayı kabul etmedikleri için parasal ödemeler hızla artmıştır. Kırsal alanlarda ise etkiler daha keskindir. Çiftliklerin ve köylerin bazılarında tek bir kişi bile hayatta kalmadığından sahipsiz topraklar artmış, kırsal alanda işgücünün azalması sonucu feodal beyler serflerini serbest bırakmaktan bir süre için vazgeçmişler, hatta onları daha ağır şartlarda çalıştırmaya çabalamışlardır. Buna karşılık yüksek ücretlerle zenginleşen eski serfler yavaş yavaş toprak satın almaya başlamışlardır. Lordların toprakların mülkiyetini serflere kaptırmamak için aldığı ağır tedbirler ise halkın başkaldırısına sebep olmuştur. Bu ayaklanmaların feodal düzenin çözülmesinde önemli rolü olduğu düşünülmektedir. Bu gerilimli dönemi 1358'de Fransa'da Jacquerie hareketi, 1381'de İngiltere'de köylü ayaklanması, 1395'te Katalonya ayaklanması ve Almanya'da bir dizi köylü ayaklanması karakterize eder.

Köylü Ayaklanmaları

Veba sonrası Fransa'sı Avrupa'nın diğer yerleri gibi büyük toplumsal dönüşümlere gebedir. Nitekim dönemin şair ve tarihçilerinden Froissart'ın kroniğine bakılırsa, 1358 yılında Fransa'nın Marne Nehri civarında bir köyde başlayan isyanda, açlıktan kırılan köylüler ellerinde sadece bıçakları ve nacakları ile soyluların mülklerine saldırmış, onları öldürmüş ve şatolarını yakıp yıkmışlardır. Giderek ülkenin diğer bölgelerine de yayılan isyancılar bir ara Clermont bölgesinden Jacques Goodman adında bir köylüyü kral ilan ettikleri için ilerideki yıllarda Jacquerie Hareketi olarak anılacaklardır. İsyancılar Normandy ve Orleans bölgelerini de yakıp yıktıktan sonra Paris'e yaklaşırlar, ancak başarısız olurlar. İsyan bastırıldığında Fransa'da yüzden fazla şato ve kaleyi yok eden isyancılar toprak sahiplerine büyük korkular yaşatmışlardı.

İkinci büyük halk hareketi ise İngiltere'de yaşanmıştır. Daha veba sürerken 1349 ve 1351 yıllarında çıkarılan iki yasa, işçilerin veba öncesi ücretlerden yüksek ücret talep etmelerini yasaklıyordu. 1363 yılında çıkarılan İsrafı Önleme Kanunu ise çeşitli halk kesimlerinden gelen kişilerin giyeceği giysileri cinsinden rengine kadar belirlemekle kalmıyor, insanların günlük öğünlerinin hangi yiyeceklerden oluşacağına bile karışıyordu. Yasanın şiddetine bakılacak olursa, toprak sahipleri veba sonrasında kaybettikleri eski güçlerini yeniden kazanmaya çalışıyorlardı. Bu yasaları, 1377, 1379 ve 1380'deki yeni vergi yasaları izledi. Fransa'nın askeri başarılarının baskısı altındaki parlamentonun yapmak zorunda kaldığı son yasa değişikliği ile devre dışı bırakılan küçük toprak sahipleri köylüleri kışkırttı ve Londra-Essex üçgeninde on binlerce köylünün katıldığı büyük bir isyan başladı. 1381 köylü ayaklanması İngiliz tarihindeki ilk ciddi halk ayaklanmasıdır, ancak isyancıların başı Wat Tyler'ı isteklerini yerine getireceği bahanesi ile Londra'ya çağıran Kral II. Richard sözünü tutmayarak onu idam ettirince isyan kısa sürede bastırılmıştır.

Sonsöz

1347-1351 yılları arasında Avrupa nüfusunun üçte birinin ölmesiyle sonuçlanan büyük veba salgını, ortaçağ Avrupa'sı için çok önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönem aslında barutun icadı, şehirlerin öneminin artması, iklim değişimleri ve bunu izleyen kıtlıklar, ekonomik ve demografik krizler, politik yer değiştirmeler,

"Kral Ölüm": Ölümün egemenliğini sembolize eden resimlerden biri.

bıktırıcı savaşlar ve dinsel çatışmalarla karakterize edilir. Vebanın bu tablo içindeki rolü elbette krizleri ortaya çıkarması değil, bunların etkisini artırması şeklinde olmuştur. Veba sonrasında Avrupa insanı "Tanrı'nın kendisini neden böyle acımasızca cezalandırdığını" sormakla işe başlamış, ancak sonradan yaşamı, ahlakı, kiliseyi, tıbbı, şehir yönetimlerini ve giderek feodaliteyi sorgulamaya geçmiştir. İnsanlık tarihinin gördüğü en büyük demografik felaket olan "kara ölüm" gerçekten büyük bir dönüşümün acı ama hayırlı başlangıcı olmuş gibi görünmektedir.

20. yüzyılın ilk yarısında Batı Avrupa ve Avrupa düzeni

Avrupa Birliği, 19. yüzyıl büyük Avrupa devletlerinin, 20. yüzyılın ortalarında güçten düşerek yitirdiği dünya politikası hakkında söz sahibi olma yeteneğini yeniden elde etmek amacıyla karşımıza çıkmaktadır.

Recep Boztemur ›

Fransız İhtilali'nden tam iki yüzyıl sonra Berlin Duvarı'nın yıkılışı, birbirinden çok bağımsız olmayan üç gelişmenin habercisi oldu: İlk olarak duvarın yıkılışı Soğuk Savaş'ın bitişini simgeliyordu, iki büyük siyasal birlik arasında kurulan güç dengesine dayalı dünya düzeni yeniden biçimlendirilmek üzere değişiyordu. İkinci olarak duvarın yıkılışı, Birinci Büyük Savaş'tan sonra dünya egemenliğini yitirmiş olan Avrupalı güçlerin bu gücü yeniden elde etmek üzere kurdukları ekonomik ve siyasal birliğin genişlemesinin önündeki fiziksel ve kültürel bütün engellerin yıkılışını temsil ediyordu. Son olarak da Berlin'in birleşmesi, yeni bir uzun yüzyılın, Avrupa'nın dünya egemenlik mücadelesinde önemli roller oynamaya aday olduğu 21. yüzyılın başlangıcını simgeliyordu. 20. yüzyılın sonunda Avrupa, yeni yüzyılın dünya düzeninin gerektirdiği koşulları karşılamak, ortaya çıkma olasılığı bulunan toplumsal ve ekonomik gelişme sorunlarına ortak yanıtlar bulabilmek için siyasal bir bütün oluşturmak ve yeni bir Avrupa barışı ve Avrupa güvenlik politikası yaratmak amacıyla genişleme sürecine girdi. Daha özlü bir deyişle Avrupa Birliği, 19. yüzyıl büyük Avrupa devletlerinin, 20. yüzyılın ortalarında güçten düşerek yitirdiği dünya politikası hakkında söz sahibi olma yeteneğini yeniden elde etmek amacıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma özetle, yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da ortaya çıkan siyasal ve ekonomik dönüşümler ile Avrupa'nın dünya egemenlik mücadelesini ortaya çıkmakta olan yeni aktörler lehine yitirişini konu edinmektedir.

Büyük Savaş yalnızca büyük imparatorlukların sonunu getirmekle kalmadı, Britanya, Fransa ve İtalya açısından da yıkımla sonuçlandı; Avrupalı devletler bütün çabalarına rağmen 1914'ten önceki siyasal ve ekonomik sisteme dönüş olanağı bulamadılar. Viyana kongreleriyle oluşturulan güç ve denge ilişkileri değişmiş, "yüz yıllık barış" dönemi geride kalmış ve dünya sistemine yön vermek amacıyla yeni güç arayışları başlamıştı. Savaşın ardından Britanya, Viktorya çağında kurulan dünya egemenliğini ve serbest ticarete dayalı emperyal genişlemesini sürdürmeye kararlı görünüyordu, bu yüzden de 1920'ler boyunca Avrupa devletler sistemini yeniden oluşturma amacını güden Fransız politikalarını –isteksiz de olsa– destekliyordu. Almanya, Birinci Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi Fransa, Polonya, Çekoslovakya ve Belçika için hâlâ bir tehdit unsuruydu. Ayrıca yapılacak yeni düzenlemeler dünya ölçeğinde Britanya egemenliğini bir kez daha sarsamayacak nitelikte olmalıydı. 1925 yılında Britanya Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain ile Fransız muadili Aristide Briand, Alman Dışişleri Bakanı Gustav Stresemann ile Locarno Antlaşması'nı imzaladılar. Almanya'nın doğu sınırlarını belirleyen, daha doğrusu Polonya ve Çekoslovakya sınırlarını güvence altına alan anlaşmanın asıl önemi, Ren bölgesi-

Birinci Savaş sonrasındaki enflasyon ortamında 20 milyon Marklık Alman banknotu, Temmuz 1923.

ni silahlardan arındırarak Almanya'yı Avrupa ile yakınlaştırması oldu. Locarno ruhu, Almanya'yı Cemiyet-i Akvam'a davet etti. Sir Austen Chamberlain ise Avrupa barışını oluşturma çabalarından dolayı Nobel Barış Ödülü'nü kazandı. Ancak Avrupa barışının kurulması için gösterdiği üstün gayretler nedeniyle asıl ödüllendirilmesi gereken kişi Aristide Briand'dı. Briand, 1927 yılında uluslararası bir barış anlaşması önerdi, Amerikan Dışişleri Bakanı Frank B. Kellogg ile çokuluslu bir barış oluşturmak üzere çalıştı. Savaşı hukuk dışı kabul Briand-Kellogg Paktı. Almanya ve Sovyetler Birliği de dahil olmak üzere dokuz ülke tarafından 1929 yılında imzalandı. 1932 yılına gelindiğinde anlaşmanın üye sayısı 62'ye ulaşmıştı. Briand-Kellogg paktı, Başkan Wilson'ın Avrupa ve Ortadoğu müdahalelerinin ardından "açık kapı politikası" ile dünya ticaretinde serbestlik ve "normale dönüş" sloganıyla Monroe doktrinine dönüşünü, başka bir deyişle ABD'nin artık Avrupa işlerinden eteğini sıyırması gerektiğini savunarak başkanlığına seçilen Warren G. Harding ve ardından gelen Başkan Calvin Coolidge'in "izolasyonist" politikalarını sona erdirdi. 1932 yılında Franklin D. Roosevelt'in başkanlığa seçilmesiyle ABD yükümlülüklerini yerine getirmek üzere yeniden Avrupa politikalarının oluşum sürecinde yer almaya başladı. ABD'nin Avrupa'ya dönüşü, Avrupa'daki değişimi hızlandıracak itici bir güç olabilecekti; hatta Avrupa, Briand'ın 1930 yılında önerdiği Avrupa Devletler Birliği'ni oluşturma çalışmalarına çok daha önceden başlayabilecekti. Bütün dünya ekonomilerini alt üst eden 1929 Büyük Bunalımı, yükselen milliyetçi dalga ile Hitler, Mussolini ve Franco gibi totaliter ve ırkçı, irredentist ve yayılmacı liderlerin iktidara gelişi, Cemiyet-i Akvam'ın işlevsizleşip barış çabalarında etkin bir rol üstlenememesi Avrupa'daki istikrarını sona erdirmiş oldu. Aristide Briand emekli olup Normandiya'daki çiftliğine çekilmek yerine Avrupa Devletler Birliği nedeniyle barış ödülünü alabilirdi.

Büyük Buhran'ın Sonuçları

Büyük Buhran'ın yarattığı yeni küresel ekonomik tarih, Avrupa ekonomilerini enflasyon, işsizlik ve durgunlukla mücadele içindeyken yakaladı. 1929-1933 arasında yaşanan ekonomik kriz, New York borsasında başlayan çöküş nedeniyle ABD bankalarının Avrupa'ya verdikleri borçları geri istemeleri ve Avrupa'nın –özellikle de Almanya'nın– yeniden yapılanması ve sınai gelişmesi için yapılan desteğin kesilmesiyle birlikte Avrupa'ya sıçradı. Almanya çöküşü yavaşlatabilmek için Avusturya ile gümrük birliği oluşturma kararı alınca, Fransa Rothschild sermayesinin egemen olduğu ve Almanya'ya krediler sağlamakla görevli büyük bir banka olan Kredit-Anstalt'tan desteğini çekti (Roberts 1999: 341). Bankanın Almanya'nın yapılanmasını artık finanse edemeyeceğini açıklaması üzerine Alman ve Avusturya bankaları birer birer kapanmaya başladı. Alman bankalarının çöküşü, kredi ilişkisi içinde olduğu Amerikan ve İngiliz bankalarına sıçradı ve para

BROOKLYN DAILY EAGLE
And Complete Long Island News
WALL ST. IN PANIC AS STOCKS CRASH
Attempt Made to Kill Italy's Crown Prince
Hollywood Fire Destroys Films Worth Millions
High Duty Group Gave $700,000 to Coolidge Drive
CHINESE CHARGE OF PRO ATHLETES ROUSES COLLEGES
HOOVER'S TRAIN HALTED BY AUTO PLACED ON RAILS
WARNER SOUGHT TO KEEP SEA TRIP SECRET, AID SAYS
SOMERS NAMED AS HEAD OF NEW EXCHANGE BANK
Today's News

Büyük Buhran'da Wall Street'teki paniği duyuran gazete, 24 Ekim 1929.

Büyük Buhran'da işsiz İngilizler.

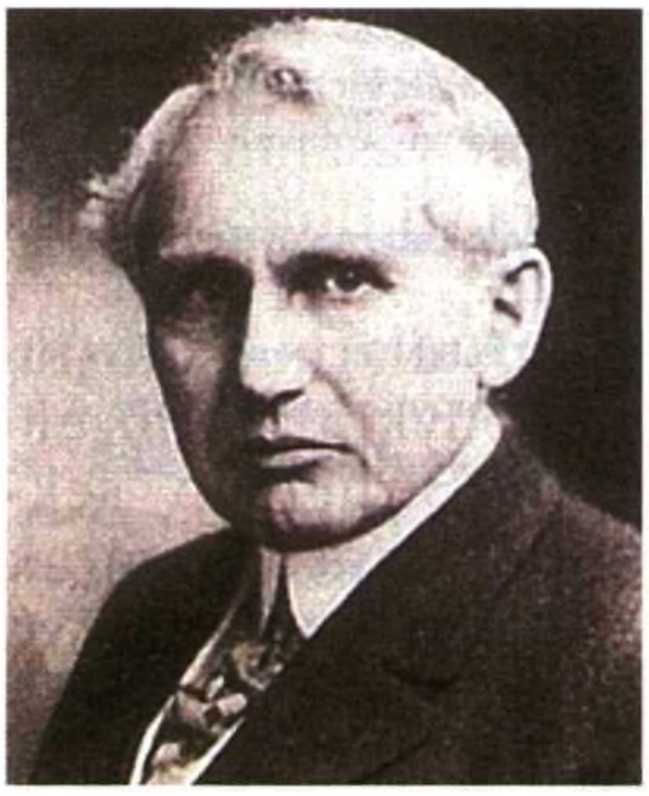

20. yüzyılın ilk yarısında Batı Avrupa ve Avrupa düzeni

krizi dünya ölçeğinde yayıldı. Krizin bu şekilde genişlemesini kolaylaştıran etken, mali kurumların karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin, çoktan uluslararası ticaret, uluslararası hammadde-pazar ilişkileri ve dış yatırım kanalları tarafından kurulmuş olmasıydı.

Dünya ölçeğinde ekonomik genişleme ve daralma süreçleri birlikte gerçekleştiği için savaş yıllarının sınai ve tarımsal genişleme dönemini aynı oranda bir daralma sürecinin izlemesi doğal görülmeliydi. Avrupa tarımındaki yüksek üretim, savaş yıllarının büyük gereksinimleri ve tarımda makineleşme ile gerçekleşmişti. Üretim artışının yarattığı talep fazlası ve uluslararası fiyatların giderek düşmesi, tarım ürünleri ihracatçısı ve mamul madde ithalatçısı ülkelerdeki ekonomik krizin çokboyutlu olarak yaşanmasına sebep oldu. Çiftçiler ürünlerini satamaz hale geldi, tarımsal sanayiye dayalı sektörler çöküş içine girdi, işsizlik yayıldı, küçük esnaf işyerlerini kapatmak zorunda kaldı. Avrupa hükümetleri işsizlik tazminatlarını durdurdu, sosyal yardım ödeneklerini kesti ve Büyük Buhran bütün sıkıntılarıyla toplum geniş kesimlerine yayıldı. 1932 yılında işsizlerin sayısı Almanya'da 6 milyona, Britanya adalarında 3 milyona, ABD'de ise 14 milyona ulaşmıştı.

Özellikle Britanya ekonomisinin durumu hiç iç açıcı değildi; savaşın yıkımı öncelikle gemi yapımcılığı, silah sanayii, madencilik ve demir-çelik üretimi, dokumacılık gibi savaş ekonomisinin itici gücünü oluşturan sektörlerde önce durgunluğa, sonra

ABD Dışişleri Bakanı Frank B. Kellogg

da çöküşe yol açacak ekonomik bir gerileme yarattı. Etki her sektörde aynı olmasa da işsizlik korkunç boyutlara ulaşmıştı. Kriz döneminde pek çok alandaki işgücünün üçte biri işsiz kaldı, işsizlik oranı demir-çelikte yüzde ellilere, gemi yapımcılığında ise yüzde altmışlara varıyordu (Hobsbawm 1998:193). Savaş ve ardından gelen yoksulluk ve belirsizlik yılları muhafazakâr iktidarları sarsıyordu. 1910 seçimlerinde yalnızca yarım milyon civarında oy alabilen İşçi Partisi, 1930 yılında 5 milyonluk bir seçmen desteğine sahip oldu. Bu desteğin ardında İşçi Partisi önderlerinin topluma yeni seçenekler sunma yeteneklerinden çok, seçmenlerin liberal politikalara karşı güvenlerini yitirmeleri ve 1929 bunalımından en az etkilenen planlı Sovyet ekonomisinin işçi ve üretici haklarının korunmasına dayalı devlet anlayışının özendirici etkileri rol oynamaktaydı.

Fransa da ekonomik krizleri siyasal krizlerle birlikte yaşıyordu. Ekonomik kriz, kısmen savaşın getirdiği yıkım, kısmen de savaş sonrası onarım ve gelişme sorunlarından kaynaklanmaktaydı. Fransa üretici nüfusunun 1,5 milyonunu savaşta yitirmişti. Yaşları 18 ile 28 arasında olan bu genç nüfusun kaybedilmesinin etkileri çok uzun soluklu oldu. Fransa'nın nüfus artış hızının eksilere düşmesi ve Avrupa'nın en yaşlı nüfusuna sahip olmasının nedenleri Birinci Dünya Savaşı'na dek gitmektedir. Savaş sonrasında insan gücü kaybının modernleşme ve kalkınma için etkisi açıktı, bu gerileme Fransız sanayisinin diğer Avrupa sanayilerinden çok daha geri kalması nedeniyle artmaktaydı. Örneğin kömür üretimi, savaştan mağlup çıkmış Almanya'nın ancak yedide biri kadardı; savaş sırasında patlayan sınai üretim, savaş sonunda fahiş bir enflasyon, üretimde durgunluk ve sürekli bir vergi geliri darboğazına dönüştü. Orta sınıf Fransızlar, vergi konusunda hâlâ devrimden kalma modası geçmiş bir mali sisteme küfrediyorlardı, yüksek gelirli aristokrasi, 1920 yılına dek gelir vergisinin yürürlüğe konulmasını engellemiş ve hakkaniyete aykırı bir vergi toplama sistemini sürdürmüştü. Ekonomik tatminsizlik ve toplumsal huzursuzluk, siyasal krizleri beraberinde getirdi: Üçüncü Cumhuriyet, 1875 anayasası ile ulusal meclis ve yetkileri aşınmış bir başkan arasında denge kurmaya özen göstermişti, fakat bu iki kurum arasındaki mücadele, yürütme erkinin meclis tarafından seçilen bir başbakan ve bakanlar kuruluna verilmesini gerektiriyordu. Bu durum yarı başkanlık sistemini giderek istikrarsız bir hale getirdi. Öyle ki, Fransa 1918 ile 1939 arasında yirmi farklı başbakan tarafından kurulan otuz altı hükümet tarafından yönetildi (Lee 2002: 281). Savaş sonrasında mecliste farklı görüşlere sahip siyasal gruplar, çok az konu üzerinde uzlaşmaya varabiliyor, fakat her şeyin ötesinde tek bir ortak noktada buluşuyorlardı: güçlü bir başkanlık sistemi. Bu sistem otoriter, hatta giderek otokratik bir yönetim yaratma riskini taşıyordu. Örneğin, 1920'de

Bütün dünya ekonomilerini alt üst eden 1929 Büyük Bunalımı, yükselen milliyetçi dalga ile Hitler, Mussolini ve Franco gibi totaliter ve ırkçı, irredentist ve yayılmacı liderlerin iktidara gelişi, Cemiyet-i Akvam'ın işlevsizleşip barış çabalarında etkin bir rol üstlenememesi, Avrupa'daki istikrarı sona erdirmiş oldu.

meclis grupları başkanın halk oyuyla seçilme önerisini reddetti ve Büyük Savaş'ın zorlu koşullarından başarıyla çıkması nedeniyle belki de başkanlığı herkesten fazla hak eden "Kaplan" lakaplı başbakan Georges Clemencau yerine Deschanel'i başkanlığa seçtiler. Bu seçimle birlikte siyasetin ve parlamentonun tam anlamıyla işlevsiz kaldığı ortaya çıkmıştı, çünkü Deschanel akli melekelerinden yoksundu ve çok geçmeden hastaneye kaldırılacaktı.

Avrupa'nın liberal siyasetçilerinin ekonomik ve siyasal krize buldukları yanıt, Keynes'in neoliberal para ve istihdam politikalarına dayanan korumacılık oldu. İstihdam ekonominin genel dengesinin altında bir noktada, hükümet müdahaleleriyle sağlanmaya çalışılırken, korumacılık küresel ölçekte serbest olan üç büyük akımın, mal, sermaye ve işgücü dolaşımının önüne engeller koyuldu. Uluslararası ticaret açıklarını dengelemek üzere 19. yüzyıldan bu yana kurulmuş olan altın standardı terk edilerek para ekonomisinin önü açılmaya ve Londra yüksek finans merkezinin dünya egemenliği sürdürülmeye çalışıldı. Fransız maliyesi ise enflasyonun siyasal istikrarsızlığı derinleştireceği inancıyla frankı güçlü altın rezervleriyle korumayı sürdürdü ve krizin etkilerini –ancak– 1931'e dek geciktirmeyi başardı. Fakat, İngiltere ve ABD'nin altın standardını terkederek ulusal paralarının gerçek değerini bulmasını sağladıkları bir dönemde, sağcı muhafazakâr Fransız hükümetleri müthiş bir para darlığı yarattılar ve Fransız sanayisi ile tarımın gelişmesini engellediler. Solcu Halk Cephesi, para serbestisi, yüksek ücretler ve enflasyonist devlet desteği politikalarıyla 1936'da iktidarı devraldı, ancak Fransız sanayisinin giderek güçlenen İngiliz ve ABD üretim hacmini yakalaması için çok geç kalınmıştı.

Avrupa'nın savaş yorgunu ülkelerinde, özellikle de Almanya ve İtalya'da krizin siyasal etkileri çok daha derin oldu. Sovyetler Birliği'nin geniş coğrafyasının ve kolektif üretim sisteminin sağladığı olanaklarla Büyük Buhran'dan göreceli olarak daha az etkilenmesi, milliyetçi Avrupa hükümetlerinin Bolşevik bir ayaklanma yaratacağı korkularını yeniden canlandırdı ve siyasal aşırılık, ırkçılık, emperyal yayılmacılık ideolojilerini güçlendirdi. Korku, Sovyet hinterlandı olan Balkanlar ve Baltık ülkelerinde aşırı sağcı militarist rejimler yarattı.

Büyük Savaş sonrasında İtalya'da ortaya çıkan siyasal kaos, kişiliğinde güçlü lider, güçlü iktidar ve devlet otoritesini bütünleştirebilen Mussolini'nin dikta yönetimini doğurdu. 19. yüzyılın liberal toplumsal istemleri olan özgürlük, eşitlik ve dayanışma ilkelerini en az sosyalizm ve komünizm kadar tehdit edici bulan Mussolini'nin İtalyan Faşist Partisi, önderi, hukukun, düzenin ve yaşamın kaynağı olarak ülkenin merkezine yerleştiriyor, görevi emirlere uymak, öndere inanmak ve İtalya için savaşmak olan bireyi ise devlet otoritesi altında hiçleştiriyordu. Büyük ölçekli kamusal harcamalar ve büyük bütçeli bayındırlık işleri ile işsizliğe çözüm bulacağını ve böylece Roma İmparatorluğu'nu yeniden kuracağını belirten Faşist Parti, toplumun krizden en çok etkilenen kesimlerinden, işsizlerden, topraksız köylülerden, toprak sahiplerinden ve sanayicilerden, Birinci Dünya Savaşı'nda istediklerini elde edememiş ordudan ve Katolik Kilisesi'nden destek buldu. Güçlünün zayıfa karşı üstünlüğünü savunan ideoloji, ulusal korporasyonlar konseyi eliyle devleti güçlendirip dünya ölçeğinde genişleme hayaline dayalıydı. Etiyopya ve Arnavutluk işgallerinden sonra en uygun bulduğu bir dönemde, 1940 yılında Dünya Savaşı'na giren Mussolini, kendisini örnek alan Hitler'in desteğini ve ittifak ortaklığını kazandı, hatta 1943'te Doğu ve Kuzey Afrika yenilgilerinden sonra Mussolini'nin iktidarı Alman birlikleri tarafından ayakta tutuldu. Avrupalı önderlerin oluşturmaya çalıştıkları Avrupa kültürünün aksine özgürlük yerine otoriteyi, birey yerine devleti, barış yerine savaşı tercih eden Mussolini, savaştan önce olduğu gibi savaşın bitiminde de dünya ilişkilerini ve çağdaş siyasal-toplumsal gelişmeleri ayakları havada, tersten izliyordu.

Hitler, Mussolini (üstte) ve Franco.

20. yüzyılın ilk yarısında Batı Avrupa ve Avrupa düzeni

Faşizm ve neofaşizm, 1930'larda Romanya, Macaristan, İspanya ve Nazi ideolojisiyle Almanya'ya yayıldı. Nazizm ise 1938 ile 1945 arasında "Anschluss" (Avrupa Almanlarının birleşmesi) ideolojisiyle Hitler ordularının işgal ettiği Fransa, Avusturya, Çekoslovakya ve Polonya'da ırkçı bir diktatörlük rejimine dönüştü. Hitler'i Weimar Cumhuriyeti'nin şansölyeliğine taşıyan, yine 1929 ekonomik bunalımının yarattığı koşullar ve siyasi istikrarsızlıktı. Nazi ideolojisi, Almanlara hayat sahası (*Lebensraum*), silahlanma, ekonomik kendine-yeterlilik, sendikacılığa ve komünizme karşıtlık, ırklar arası eşitsizlik ve üstünlük idealleriyle Avrupa'nın her tarafında Alman gençlerinin desteğini kazanabilmişti. Naziler Almanya'da 1930 seçimlerinde 6,5 milyon oy toplayarak Reichstag'da 107 sandalye edinmişlerdi. Hitler'in 1933'te iktidara gelip meclisi feshetmesinden önce Nazi parlamenter sayısı 230 idi. Parlamenter yapının yıkılışını ve siyasal partilerin ortadan kaldırılmasını toplum, siyaset ve ekonomi üzerinde mutlak bir Nazi egemenliğinin kurulması izledi. Nazi iktidarına son veren ise Avrupa düzenini etkileyip değiştirmesinden korkulan Bolşevizme karşı yapılan saldırı sonucunda Alman ordularının Leningrad ve Moskova'da Rus ordularına karşı yenilgisi oldu.

Britanya'nın dünya güç mücadelesindeki üstün konumu hâlâ devam ediyordu. Londra'nın en büyük avantajı, dünyanın bütün sermaye sahibi sınıflarının güç ve servetlerinin dönüp dolaşıp geldiği yüksek finans merkezinin –the City'nin– henüz dünya ekonomik sistemi içindeki önemini yitirmemiş olmasıydı. Başka bir deyişle, İngiliz dünya hegemonyasının mali yapıları ve kurumları henüz çözülmemişti. Londra savaş sonrası giderek yükselen dünya güç rekabetinde genel olarak Avrupalı, özel olarak İngiliz sermaye sahiplerine kendi egemenliğini sürdürecek koşulları kabul ettirme yeteneğine sahipti. Yükselen güç mücadelesinde ABD'nin dünya mali piyasalarına girişi ve New York karşısında Londra borsasının giderek güç yitirmesi, İngiliz dünya hegemonyasını zayıflatıyordu, ancak ABD henüz uzun 19. İngiliz yüzyılını sona erdirip Amerikan yüzyılını başlatacak güce ulaşmamıştı (Arrighi 2000: 402-3). Bunun iki temel nedeni vardı: İlk olarak Londra güçlü altın rezervlerine sahipti ve dünyanın belli başlı ticaret merkezlerinde bulunan İngiliz kapitalist ortaklıkları aracılığıyla dünya mali piyasalarına yön verebiliyordu. İkinci olarak ise Britanya, Uzakdoğu, Hint alt-kıtası, Ortadoğu ve Pasifik'teki dominyonlarıyla hâlâ bir dünya imparatorluğuydu; sermaye, hammadde ve hizmet akımları azalarak devam etmekteydi. Hong Kong sermayesi, Hint ipeği, Mısır pamuğu, İran ve Irak petrolü İngiliz fabrikalarında ürüne ve artı değere dönüşüyor, mamul madde ve yatırım olarak bu ülkelerin pazarlarına geri gidiyordu. Britanya'nın dünya egemenliğine son veren gelişme, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngiltere ekonomisinin güç kaybetmesiyle başlayan sömürgelikten kurtuluş hareketleri oldu. Londra, deniz aşırı yönetim yükümlülükleri büyük mali harcamalar gerektirdiği için 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığını tanımak ve 1948'de Filistin sorununu Birleşmiş Milletler'e havale etmek zorunda kaldı. 1952'de Mısır'da Nasır önderliğindeki Hür Subaylar darbesi ve 1956'daki Süveyş Savaşı'yla gelen ABD ve Sovyet baskısı İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki askeri varlığını fiilen sona erdirdi. 1958'de Irak'ta Kasım önderliğinde gerçekleşen askeri darbe ise Britanya'nın 17. yüzyıldan beri sürdürdüğü Süveyş'in doğusuna yönelik emperyalist siyasetinin sonunu getirdi. Bu aynı zamanda Britanya dünya hegemonyasının sonu anlamına da geliyordu (Kennedy 1987: 393-4, 401).

Dünya güç mücadelesinde ve ekonomik hegemonya ilişkilerinde üstünlüğün ABD'ye geçmeye başlamasıyla Britanya ekonomisi kitlesel üretim biçiminde örgütlenmiş iç pazara yoğunlaştı. Kitlesel üretim belli sanayi dallarında liberalizme karşı oluşmuş korumacı duvarlardan yararlanıyordu. Özellikle dokumacılık, mobilyacılık ve demir-çelik gibi geleneksel üretim ile otomobil ve elektrikli ev gereçleri sanayileri iç pazarın gereksinimlerini karşılamaya yöneldi. Üreticiler, satın alma gücüne sahip orta sınıfların ve geniş işçi sınıfının kitlesel tüketim isteklerini artıracak yeni yöntemler arayışına girdi. Dünya savaşları arasındaki dönemde taksitli satışlar ile perakende satışların artışı ilginçtir. Taksitli satış, motorlu taşıtlar ve elektrikli eşya gibi pahalı malların bile geniş toplum kesimlerine ulaştırılmasında kullanılan en etkin yöntem oldu (McNeill 1985: 444). Perakende satışlar, sayıları giderek ikiye, üçe katlanarak artan bakkal, manav, tütüncü dükkânları, pasta ve şekerlemeciler, eczaneler, mobilyacılar, elektrikli eşya satıcıları gibi küçük ölçekli işletmeciler tarafından örgütleniyordu. Yurtiçi pazarın genişlemesiyle birlikte hem sunulan malların çeşitlerinde bir artış, fiyatlarında ise bir ucuzlama, hem de çalışan kitlelerin hayat standartlarında belirgin bir iyileşme gözlendi. Çabuk satılan ve tüketilen mallar tercih sebebiydi: Kozmetik ürünleri, kremler, diş macunu ve fırçaları, dolmakalemler 1930'ların ürünleriydi; ayrıca sigara, içki, gazete, dergi, kitap, buzdolabı, elektrik süpürgesi, ütü, radyo ve bisiklet çok satanlar arasında yer alıyordu (Hobsbawm 1998: 200-1).

Yeni Popüler Kültürün Doğuşu

Geniş toplumsal kesimlere ulaşan kitle iletişim araçları altın çağını yaşıyordu. Aynı zamanda kitle tüketimi için etkin bir şekilde kullanılmaları Avrupa'da yeni bir kültürü başlatıyordu. Radyo ve sinema 1920'lerde düşük gelirli sınıfların

Stalin, Roosevelt ve Churchill Yalta Konferansı'nda, Şubat 1945.

kitlesel eğlence araçlarına dönüşürken, yerlerine sadece zenginlerin gidebildiği büyük müzikhol ve tiyatro eğlenceleri ikame edildi. 1930'lara gelindiğindeyse radyo ve sinemanın artık etkili siyasal işlevleri vardı. Televizyon, bu iki aygıttan çok daha etkin bir araç olarak ilk kez 1936'da ortaya çıktı, ancak toplumsal bir aygıt oluşu İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk düşer. 1950 yılında İngiltere'de yarım milyondan fazla aile BBC izlemekteydi; bu rakam bütün Avrupa TV alıcıları toplamından daha fazlaydı. Kitle iletişim araçlarının kültürel ve sınıfsal farklılıkları azaltarak toplumun en yoksul kesimlerinin oturma odalarına kadar girmesi, etkisi altına aldığı toplumsal grupların ortak bir kültür düzeyine yaklaşmaları sonucunu doğurdu. Kitle iletişim aygıtları savaşlarda ve siyasal krizlerde siyasal propaganda amacıyla, barış dönemlerinde ise kitlesel tüketim dürtülerini harekete geçiren reklamlar aracılığıyla ekonomik amaçlarla kullanıldılar. Popüler bir kapitalist kültür, yüzyılın ortalarından itibaren basın yayın organları, fotoğraf ve kişisel kamera, film, plak ve müzik şirketleri aracılığıyla Avrupa'nın her tarafına yayılmaya başladı (Hobsbawm 1996: 229-31).

Ortak bir kültür ve düşünce evreni, ortak Avrupa siyaseti, ekonomisi ve güvenlik politikasının yaratılması için uygun bir zemin hazırlıyordu. Bilimsel ve düşünsel üretim, teknolojik yenilik ile ekonomik ve siyasal örgütlenme alanlarında Avrupa, Batılı bir yaşam tarzı yaratarak kıtanın kültürel açıdan bütünleşmesini sağladı. Bu bütünleşme çabası kendini dünyanın diğer bölgelerinden ayıran temel bir özellik haline geldi. Bu çalışmanın sınırları dışında kalan Avrupa bütünleşmesi –1952 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'yla başlayan, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Birliği'yle devam eden– ekonomik krizler, siyasal çatışmalar ve savaşlar sonucunda ortaya çıkan güvenlik ve barış endişeleriyle oluşan bu ortak kültürün üzerine kuruludur.

Recep Boztemur, Yard. Doç. Dr.,
ODTÜ Tarih Bölümü

KAYNAKÇA

Arrighi, Giovanni, *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri* (çev. R. Boztemur), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2000.

Hobsbawm, Eric J., *Kısa Yirminci Yüzyıl, 1914-1991: Aşırılıklar Çağı* (çev. Y. Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.

Hobsbawm, Eric J., *Sanayi ve İmparatorluk* (çev. A. Ersoy), İstanbul: Dost Yayınevi, 1998.

Kennedy, Paul, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500-2000*, New York: Random House, 1987.

Lee, Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980* (çev. S. Aktur), İstanbul: Dost Yayınevi, 1998.

McNeill, William H., *Dünya Tarihi* (çev. A. Şenel), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.

Roberts, J. M., *The Penguin History of the Twentieth Century: The History of the World, 1901 to the Present*, London: Penguin Books, 1999.

SURAİYA FAROQHİ İLE SÖYLEŞİ

Avrupa'da Osmanlı tarihçiliği

Avrupa'daki Osmanlı tarihçileri ile Türkiye'de aynı konuları işleyenler meslektaşları arasında çok kesin sınırlar yoktur. Uzun süre Türkiye'de kalmış olan Avrupalı tarihçilerin yanı sıra buralı olup da uzun süre Avrupa'da veya Amerika'da çalışmış olan Türk tarihçileri de vardır. İngilizce'nin ortak dil olarak kullanılmasının bu gelişmedeki rolü büyüktür. Osmanlı tarihi söz konusu olunca Avrupalı ve Türkiyeli tarihçiler arasındaki ayrımın eskisi kadar belirgin olduğunu söyleyemeyiz.

Aykut Tunç Kılıç ›

Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?

İsimli kitabınızda Türkiye dışındaki Osmanlı tarihçilerinin çoğunun belli ölçüde Avrupa tarihi öğrendiklerini veya İspanya, Rusya ya da Hollanda tarihi çalışırken karşılaştıkları tarihsel meseleleri daha iyi kavramak için Osmanlı tarihine yöneldiklerini ve Osmanlı tarihinin Avrupa'daki gelişmeleri daha geniş bir tarihsel perspektifle incelenmesini mümkün kıldığını belirtiyorsunuz. Avrupa'daki Osmanlı tarihçiliğini bu açıdan değerlendirebilir misiniz?

Avrupa üniversitelerinde Osmanlı tarihinin dünya tarihi bağlamında incelenmesi henüz çok yenidir. Son on ile on beş yıl öncesine kadar Osmanlı tarihi daha çok filolojiyle yakından bağlantılıydı. Bugün bile birçok yerde Osmanlı tarihi, tarih bölümlerinde değil, Ortadoğu dilleri ve kültürleri gibi isimler altında kurulan küçük bölümlerde öğretilmektedir. Fakat bilimsel toplantılar örgütlendiği vakit, Avrupa üzerinde çalışan yeniçağcılar ve ortaçağcılar birtakım Osmanlı tarihçilerini de çağırmaktadırlar. Bazen biraz alay edip "sembolik olarak çağırılıyoruz" türünden laflar etmeme rağmen bunlar yine de olumlu şeyler; çünkü hiç değilse bir miktar bilgi alışverişi gerçekleşmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, bu aralar Almanya'nın Göttingen kentindeki Max Planck Enstitüsü'ne yeni bir müdür atanacak; istenen özellik, alınacak kişinin Avrupa dışı dünyaya açık olması. Sadece Avrupa tarihine ilgi duyması yetmiyor. Çin, Hindistan, Ortadoğu ve Osmanlı tarihine az çok meraklı olan bir insan isteniyor. Eskiden bütün tarih çalışmaları "kapalı havuzlar" içinde yapılıyordu; artık bu havuzların yavaş yavaş açılmaları gayet olumlu bir gelişmedir.

Avrupa'da yapılan Osmanlı tarihi çalışmalarının şu anki durumunu taribsel arka planını aktararak anlatabilir misiniz?

Eskiden, ellili yıllara kadar Osmanlı tarihi konusunda şu veya bu ülkeye özgü bir gelenek veya çalışma stilinden söz edilebilirdi. Oysa bugün Avrupa bağlamında Osmanlı tarihi üzerinde çalışanlar birbirlerini biliyorlar. Mesleki ilişkiler yoğun olduğundan örneğin Osmanlı tarihinde bir "Fransız ekolünden" veya bir "İngiliz ekolünden" söz etmek eskisi kadar geçerli değil. Diyelim Fransa'da yapılan bir doktora veya doçentlik sınavına Fransızca bilmek koşuluyla Fransa dışından da jüri üyesi çağrılabilir. Diğer ülkeler için de benzeri durumlar söz konusudur. Bu konuda çalışan uzmanların az oluşu ilişkilerin sıkılaşmasında rol oynamıştır. Öte yandan Avrupa'daki Osmanlı tarihçileri ile Türkiye'de aynı konuları işleyenler meslektaşları arasında çok kesin sınırlar yoktur. Uzun süre Türkiye'de kalmış olan Avrupalı tarihçilerin yanı sıra buralı olup da uzun süre Avrupa'da veya Amerika'da çalışmış olan Türk tarihçileri de vardır. İngilizce'nin ortak dil olarak kullanılmasının bu gelişmedeki rolü büyüktür. Osmanlı tarihi söz konusu olunca Avrupalı ve Türkiyeli tarihçiler arasındaki ayrımın eskisi kadar belirgin olduğunu söyleyemeyiz. Bununla birlikte karşılıklı iletişimde yine de önemli eksikler vardır. Avrupa ülkelerine tek tek bakmadan önce "Avrupa" denilince akla önce Avrupa topluluğu ülkeleri gelmektedir. Bunların yanı sıra Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya gibi topluluğa yakında girecek olan ülkeler söz konusudur. Macaristan şu açıdan özel bir duruma sahiptir: Macaristan'ın büyük bir bölümü yüz elli sene boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Macar tarihçiler uzun bir tarihi olan Macaristan'ın gerek ortaçağda bağımsız bir krallık olduğu dönemi gerekse Osmanlıların ve Habsburgluların eline düşmüş Macaristan'ın bu yüz elli yıllık Osmanlı dönemini kendi milli tarihlerinin bir parçası sayarlar. Macaristan'da milli tarih kavramı halen çok canlı olan bir şeydir. Bunu sorgulayanların sayısı da çok fazla değildir. Suriye ve Mısır ile birlikte, herhalde en iyi bilinen Osmanlı vilayeti Macaristan'dır. Macarlar özellikle arkeoloji konusunda çok ciddi çalışmalar yapmışlardır. Çekoslovakya ile Polonya'da da Osmanlı araştırmaları ile ilgili bir gelenek vardır, fakat bu konular milli tarihin bir parçası sayılmadığı için bu araştırmalar daha çok Doğu dilleri bölümlerinde yapılmaktadır. Osmanlı tarihi biraz da egzotik sayılmasına rağmen, Polonya'da çok değerli insanlar çalışmışlardır. Osmanlı belgeleri üzerinde çalışan herkes Andrzej Zajaczkowski ve Jan Reychman'ın *Handbook of Ottoman Turkish Diplomatics* adlı kitabını bilir. Mübahat Kütükoğlu'nun *Osmanlı Belgelerinin Dili* adlı kitabı çıkana kadar bu kitap herhalde öğrencilere en çok tavsiye edilen eserdir. Bu kitabın şimdi bile değerli bir tarafı vardır, çünkü Doğu Avrupa'da bulunan belgeleri de ayrıntılı olarak incelemektedir. Eski Çekoslovakya'da ise durum biraz daha farklıdır. Aslında Birinci Cumhuriyet zamanında, Jan Masaryk cumhurbaşkanıyken Osmanlı tarihine karşı belirli bir ilgi vardı. Masaryk formasyon olarak tarihçiydi ve onun anlayışına göre yeni kurulan bu devlet sağlam bir bilimsel yapıya sahip olmalıydı. Bunun için de Çekoslovakya'nın imkânları fazla olmamasına rağmen kütüphanelere para harcamaya hazırdı. Yirmili otuzlu yıllarda epey Osmanlı yazması satın alınmış, hiç de fena olmayan Prag ve Bratislava koleksiyonları oluşturulmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı orada bir kopukluk yaratmıştır. Savaştan sonra İran edebiyatı ve Arapça daha çok ön plana çıkmıştır. Politik nedenlerden ötürü 1948'den sonra Arap ülkelerine mutlak bir öncelik tanınmasından ve Türkiye'nin NATO ülkesi olmasından ötürü geri plana itilmesiyle başlayan bu süreç bürokratik sosyalizm çökünceye kadar aynı şekilde devam etmiştir. Bu sırada rahmetli Zdenka Veselà ve öğrencisi Jitka Maleckovà Osmanlı tarihini her şeye rağmen canlı tutmak için bürokrasiyle savaşım vermişlerdir. Bu değerli iki bilim insanıyla tanışma fırsatım olmuştur. Dr. Maleckovà öğrenciyken Prag'daki Türk Konsolosluğu aracılığıyla Türkiye'ye gitmek için bir burs kazanmış, ancak kendisi elçiliğe gidip evrakları almaktan men edilmiştir. Sabırlı bir insan olduğu için tekrar denemiş ve ikinci başvurusunda başarılı olmuştur. Bürokratik sosyalizm çökmeden hemen önce Dr. Maleckovà nihayet İzmir'e gidebilmiştir. Bu mücadele halen devam etmektedir, fakat bu sefer neden politik baskı değil, bashayağı parasızlıktır. Bir de Slovakya var, Bratislava'da daha zayıf olmakla birlikte eskiden beri Osmanlı tarihi çalışan insanlar vardır. Slovakya bağımsız olduktan sonra bu insanlar ne ölçüde çalışabiliyorlar bunu zaman gösterecektir.

Batı Avrupa ülkelerinde bu süreç nasıl bir gelişim göstermiştir?

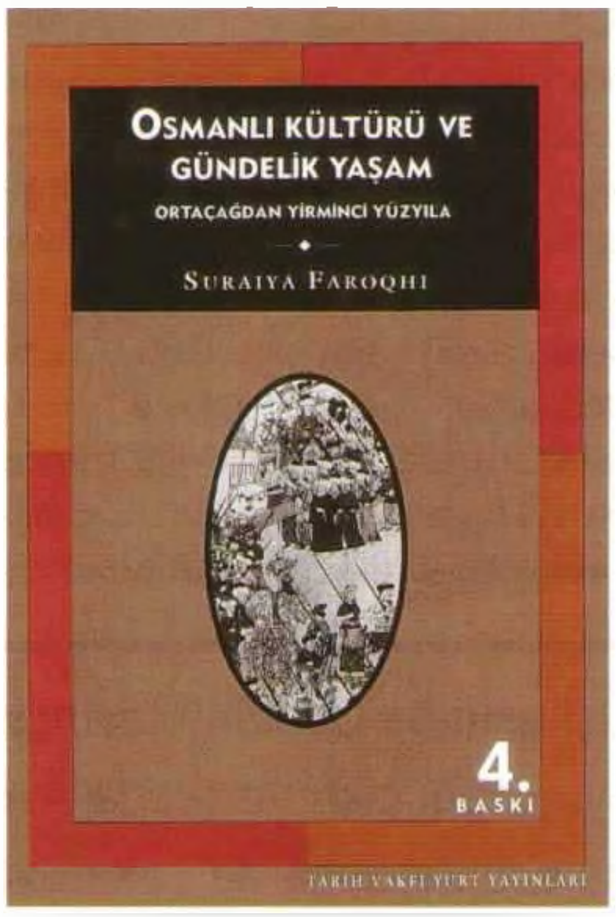
Şu anda Avrupa Topluluğu üyesi ülkelere gelince, bunların içinde en çok faaliyet gösterenler Fransa, Hollanda ve Almanya'dır. Fransa'da Osmanlı tarihi göreceli olarak yenidir. Son zamanlarda vefat etmiş veya bugün seksen-seksen beş yaşlarında

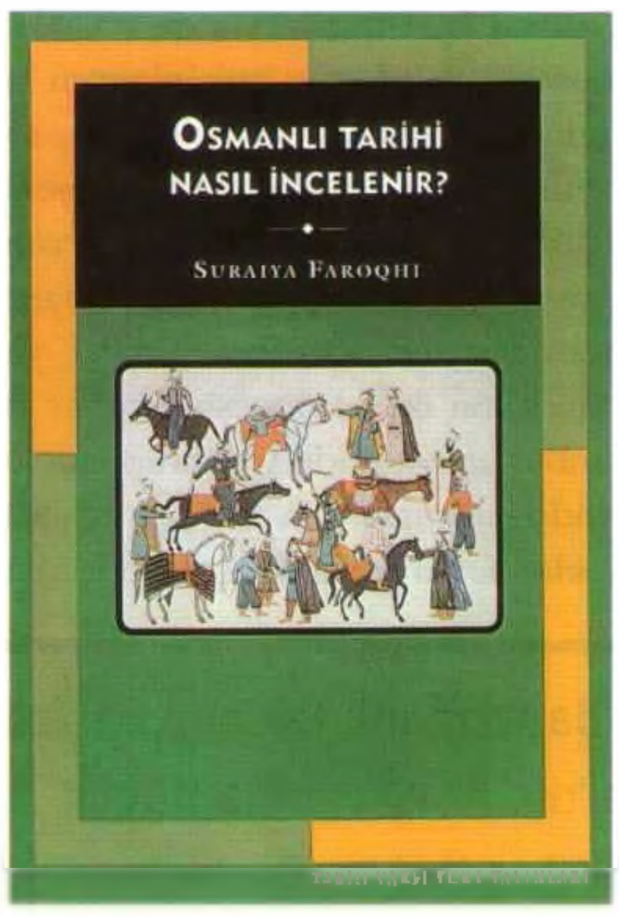
Avrupa'da Osmanlı tarihçiliği

olan insanlar bu disiplinin kurucuları olarak sayılabilirler. İki dünya savaşı arasındaki dönemde sadece Jean Deny Osmanlı tarihiyle bir miktar ilgilenmiştir. Jean Deny aslında ünlü bir dilci ve filolog olduğundan, başyapıtı çok ayrıntılı bir Osmanlı-Türkçe gramer kitabı olmuştur. Osmanlı tarihi Deny için bir yan uğraş olmaktan öteye gidememiştir. Aslında Fransa'da Osmanlı tarihini başlatan kişi aslında Osmanlı tarihçisi olmayan Fernand Braudel'dir. 1949 yılında büyük *Akdeniz* kitabı çıktı ve orada Avrupa tarihçilerinin Osmanlı tarihçilerine ihtiyaç duyduklarını ve gelecekte daha da çok duyacaklarını vurguladı. Kendisi Osmanlı tarihçiliği yapmadı, zaten öyle bir iddiası da yoktu. Ömer Lütfü Barkan kitap çıkar çıkmaz *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda makale şeklinde uzun bir tanıtım ve eleştiri yazısı yayımladı. Barkan'ın daha sonraki çalışmalarında Braudel'in sorduğu bazı sorulara yanıt vermeye çalışacağı bu yazıdan belli oluyordu. Osmanlı tarihi Braudel'in kitabıyla birlikte Avrupalı tarihçiler arasında bir uğraş olarak saygınlık kazanmıştır diyebiliriz. Braudel'den sonra Fransa'da Osmanlı tarihiyle uğraşanlar ilk etapta çalışmalarını Kuzey Afrika üzerine yoğunlaştırmışlardır. Nitekim ellili yıllarda Fransa'nın bu bölgede hâlâ sömürgeleri bulunmaktaydı. Sonradan İstanbul üzerine yazdığı kitabıyla ün kazanan Robert Mantran'da Kuzey Afrika'da bulunan Osmanlı dokümanlarını içeren bir katalogla yayım hayatına başlamıştır. André Raymond da uzun bir süre Tunus'ta kalmış ve ömrü boyunca Arap eyaletleri üzerine çalışmıştır. Mantran ise daha sonra İstanbul'daki arşivlerde çalışan ilk yabancı bilim adamlarından biri olmuştur. Ayrıca Irène Mélikoff'tan da bahsetmek gerekmektedir. Önce İzmir'de lise hocalığı yapmış, Türkçe'sini bir hayli geliştirdikten sonra Fransa'ya geri dönmüş ve döndükten sonra Osmanlı tarihi çalışmaya başlamıştır. Daha çok 14. ve 15. yüzyıllar, bizim açımızdan daha çok beylikler dönemine giren bir dönem üzerinde çalışmıştır. Anadolu tarihinin erken dönem kaynaklarını incelenmesinde büyük katkısı vardır. Fransa'daki Osmanlı tarihçiliği bir hayli gelişkin ve canlı olmakla birlikte geçmişi çok eskilere dayanmamaktadır. Almanca konuşan ülkelere gelirsek, aslında Avusturya'da başkent Viyana ve eski Federal Almanya üzerinde durmamız yeterlidir. İsviçre ve eski Demokrat Almanya Cumhuriyeti'nde Osmanlı tarihine olan ilgi göreceli olarak az olmuştur. Almanca konuşulan ülkelerde ve Fransa'daki gelişim biraz daha değişik olmuştur. Almanca konuşan ülkelerde Osmanlı tarihine olan ilgi Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte gelişmiştir. Çünkü o dönem subay olarak askerlik yapan birtakım insanlar Osmanlı subaylarıyla tanışmış ve Osmanlıca'ya merak sarmışlardır. Paul Wittek bunun bir örneğidir. Sonradan Türkiye'ye gelmiş ve uzun süre kalmıştır, fakat ilk ilgisi Birinci Dünya Savaşı'nda başlamıştır. Ayrıca Osmanlı tarihine karşı duyulan ilgi, Evliya Çelebi'nin keşfedilmesiyle başlamıştır dersek yanlış olmayacaktır. Bu konuyla ilgili olarak akla gelen ilk isim Franz Taeschner'dir. Taeschner yirmili yıllarda Evliya ve Anadolu'daki yol sistemi üzerine çalışmalar yapmıştır. Osmanlı tarihine bu şekilde girmiş ve Osmanlı coğrafyacılığı üzerine çalışmıştır. Öte yandan da ahilik ve esnaf teşkilatları üzerine çalışmıştır. Gerçi o zamanın imkânları çok sınırlı olmuş ve Osmanlı arşivlerinden yararlanamamıştır. Bir yerde Avrupa'da var olanlarla yetinmek zorunda kalmıştır. Gayet tipik olarak Franz Babinger, o da bu nesilden bir insan, yirmili yılların ortasında *Osmanlı Tarih Yazarları* isimli bir kitap yazmıştır. Bu aslında bir katalogdur; içinde geniş bilgi vardır. Avrupa kütüphanelerindeki yazmaları ve Osmanlı kütüphaneleriyle ilgili katalogları esas almıştır. Bu kitap, çok eskidiği halde yerine başka bir şey gelmediği için hâlâ kullanılmaktadır. Birtakım eklerle yapılan bu baskı seksenli yılların başında Türkçe'ye çevrilmiştir. Almanya'da Nazi döneminde büyük bir kopukluk meydana geldi. İnsanlar kaçmak zorunda kaldılar, yenileri de yetişmedi. Ben de bu yolla Türkiye'ye geldim ve büyük bir şans eseri Ömer Lütfi Barkan'ın öğrencisi oldum. Bu fırsat aslında kendiliğinden olmamıştı. Nazi döneminde Hitler'den kaçmış ve oldukça tanınmış bir zooloji hocası olan Kurt Koswig uzun süre boyunca İstanbul Üniversitesi'nde çalışmıştır. Ellili yıllarda Hamburg'da profesörlük kabul ettikten sonra bu mübadeleyi başlatan Koswig daha sonra İstanbul'a dönmüştür ve mezarı da Rumelihisarı'nda bulunmaktadır. Diğer Avrupa ülkelerine bakacaksak olursak, Londra'da Osmanlı tarihini başlatan Paul Wittek olmuştur. Wittek Avusturya'dayken Hitler'den kaçmıştır. Otuzlu yıllarda bir süre İstanbul'da çalışmıştır. Sonra Belçika'da bir süre kalmış, Nazilerin istilası so-

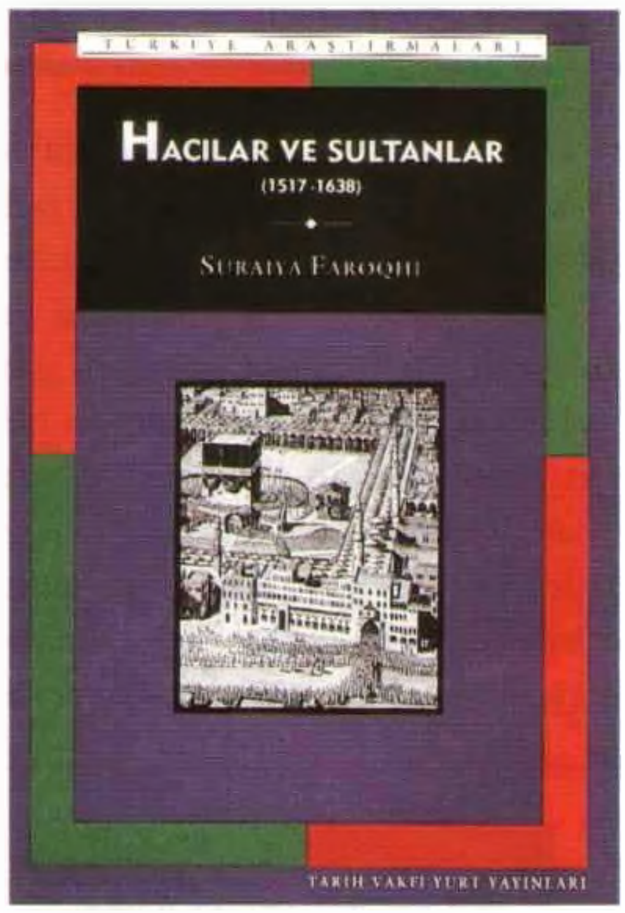
Doğu Avrupa ülkelerindeki Osmanlı tarihi çalışmalarında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir kopukluk olmuştur. Savaştan sonra İran edebiyatı ve Arapça daha çok ön plana çıkmıştır. Politik nedenlerden ötürü 1948'den sonra Arap ülkelerine mutlak bir öncelik tanınmasından ve Türkiye'nin NATO ülkesi olmasından ötürü geri plana itilmesiyle başlayan bu süreç bürokratik sosyalizm çökünceye kadar aynı şekilde devam etmiştir.

nucu İngiltere'ye kaçmıştır. Ölümüne kadar da Londra'da yaşamıştır. Kendisini ölümünden önce bir kere gördüm, yaşlılığında gayet şirin bir adamdı. Anlaşılan bir yandan çok dakik bir belge uzmanı, bir yandan da üniversite hocası olarak birlikte çalışılması zor olan bir insanmış. Yakın zamanlara kadar İngiltere'deki pek çok Osmanlı tarihçisinde bu durumun etkisini gözlemlemekteyiz. Bir de Wittek ekolünden bağımsız olarak Londra'da Osmanlı tarihi kuvvetli gelişmeler göstermiştir. Bu çalışmaları başlatan John Michael Rogers olmuştur. Memlûk dönemi üzerine yaptığı araştırmaların yanı sıra Osmanlı saray kültürüyle de ilgilenmiştir. Şu anda Doris Behrens-Abouseif, Rogers'ın halefi olarak Londra'daki School of Oriental and African Studies'te çalışmaktadır. Sanırım bizler açısından İngiltere'de var olan en büyük problem Margaret Thatcher'ın politikalarından kaynaklanmıştır. Üniversitelere yapılan desteklerin kesilmesi veya çok azaltılması, Osmanlı tarihi gibi insanların az okuduğu dalların bilinçli olarak kurutulmasına yol açtı. Eğer Cambridge'de Osmanlı araştırmaları her şeye rağmen devam edebiliyorsa, bunu bir "özel teşebbüse" borçluyuz. Kastettiğim, Cambridge'deki Osmanlı Araştırmaları Merkezi'dir. Kurucusu Susan Skilliter, özel bir servete sahip olan bir bilim insanıydı. Kendisi eski bir Wittek öğrencisiydi. Çalışmalarında da bu çok belirgindir. Kendisine, Cambridge Üniversitesi "Siz emekli olana kadar buradasınız fakat sonra biz Osmanlı tarihinden vazgeçeceğiz" dedikten sonra Osmanlı tarihçiliğinin devamı için servetini kullanmaya karar verdi. Bunu mümkün kılan Cambridge ve Oxford'taki kolejlerin üniversitenin merkezi kararlarından bağımsız oldukça oluşudur. Kendisi kadınlara özgü olan Newnham College'a bağlıydı. Bu kolej yeni kurulacak merkezi kabul etmeye hazırdı. Sonuç olarak, Skilliter Center İngiltere'deki Osmanlı çalışmaları için önemli bir merkez konumundadır. Bu merkezde Kate Fleet müdür olarak çalışmaktadır. Kişisel gayretlerle bu işin yürüdüğünü söyleyebilirim. Cambridge Üniversitesi'nden göreceli olarak bağımsızdır. Newnham College aracılığıyla ancak dolaylı olarak üniversiteye bağlıdır. Maalesef durum böyle olunca öğrenci yetiştirmek çok zorlaşmaktadır. İşin ilginç tarafı çok yakın zamanlara kadar İtalya'da Osmanlı tarihçiliğinin olmamasıdır. Bu gerçekten şaşırtıcıdır, çünkü İtalya'da Venedik ve Cenova gibi Osmanlı ile çok yakın ilişkileri olan bazı kentler bulunmaktadır. Eski Osmanlı topraklarında bulunmayan bir sürü arşiv malzemesi Venedik'te mevcuttur. Napoli'de uzun süre boyunca Alessio Bombaci çalışmıştır. Ölümünden sonra ise Aldo Galotta bu çizgide devam etmiş, o da artık rahmetli olmuştur. Fakat bunlar tek tük sayılabilecek kişilerdir. Bir de direkt olarak Osmanlı tarihi çalışmadığı halde bizler için önemli olan Salvatore Bono vardır. Kendisinin Akdeniz'deki korsanlık, İtalya'daki esirler ve köleler hakkında çok güzel bir kitapları vardır. Son zamanlarda Venedik'te birtakım gelişmeler olmaktadır. Daha önce Venedik'teki Osmanlı belgelerini takdim etmiş olan Maria Pia Pedani'nin, birkaç yıl önce profesör olarak üniversiteye atanması ilerisi için umut vermektedir.

Avrupa'daki Osmanlı tarihçiliğinin ilk elden tespit edebildiğiniz metodolojik ve teorik sorunları nelerdir?

Avrupa'da Osmanlı tarihçiliği

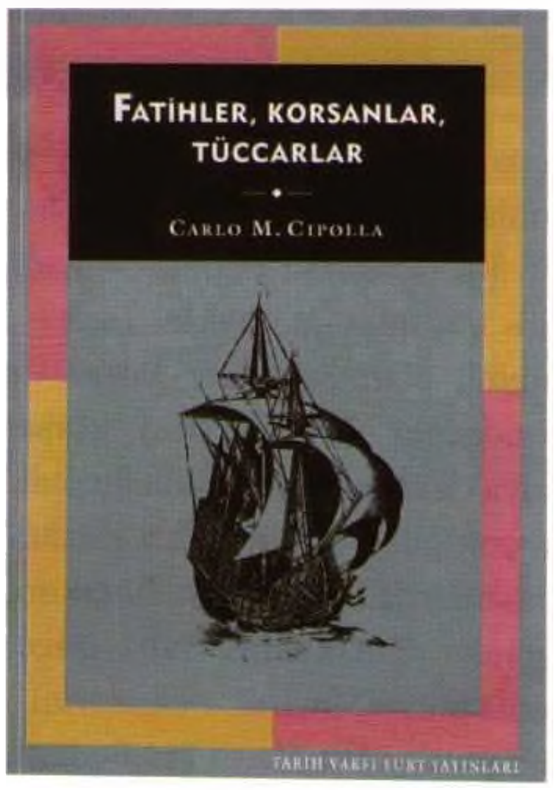
Uzunca bir süre boyunca var olan kaynaklara ulaşma imkânlarının sınırlı olmasından kaynaklanan sorunlar vardı. Bunlar hiç şüphesiz Türkiye'deki araştırmacılar açısından da mevcuttu. Ancak yabancı araştırmacılar için belki daha vahimdi; on iki yıl öncesine kadar İstanbul arşivlerinde ve kütüphanelerinde çalışmak için zor izin alabiliyorlardı. Bu nedenle uzunca bir süre tek belge üzerinde yapılan çalışmalar çok yaygındı. Diyelim bir belge alınır, bu cinsten kaç tane örneğin var olduğu pek bilinmeden incelenirdi. Sonunda inci taneleri gibi yan yana dizilmiş, fakat hiçbir bütün oluşturmayan bir sürü çalışma ortaya çıkmaktaydı. Başka bir deyişle, bugün bir ölçüde yapmaya çalıştığımız gibi başka araştırmalarla karşılaştırarak yapılan çalışmanın bağlamını kurmak gibi teşebbüsler pek olmazdı. Sadece metnin içinde geçen isimler kimlerdir, yer adları nedir ve açıklanması gereken konular ne olabilir gibi münferit sorunlar üzerinde durulurdu. Çok dar bir belgeci yaklaşım mevcuttu. Halil Berktay'ın "belge fetişizmi" veya "doküman fetişizmi" dediği türden bu yaklaşım çok uzun bir süre hâkimiyetini sürdürdü. Bu durumu esasında Fransa'da Osmanlı tarihini başlatan kişi aslında Osmanlı tarihçisi olmayan Fernand Braudel'dir. 1949 yılında büyük *Akdeniz* kitabı çıktı ve orada Avrupa tarihçilerinin Osmanlı tarihçilerine ihtiyaç duyduklarını ve gelecekte daha da çok duyacaklarını vurguladı. Kendisi Osmanlı tarihçiliği yapmadı, zaten öyle bir iddiası da yoktu.

Artık böyle dar bir ufukla çalışmak zorunda olmadığımız için bu tür çalışmalar yapanların gösterecek makisi kadar geçerli olmasa da hâlâ çözümlenmiş bir sorun olarak görmemeliyiz. Öte yandan hem arşivlerde çalışma imkânları artmış hem de internet yoluyla kataloglara ulaşmak kısmen ulaşmak mümkün olmuştur.

Artık böyle dar bir ufukla çalışmak zorunda olmadığımız için bu tür çalışmalar yapanların gösterecek maburgların birbirlerine çok benzeyen yönleri vardır ve bunlara değinilememektedir. Bazı insanlar meselelere geniş bir açıdan bakmaya çalışsalar da yeterince bilgi alışverişi olmadığı için Osmanlı tarihi hakkında çok eski bir literatür ile yetinilmek zorunda kalınıyor. Bu açıdan Braudel çok iyi çalışıyordu, fakat onun çok geniş bir çevreden haber alma imkânı vardı. *Maddi Uygarlık, Eko-*

zeretleri epey azalmıştır. Başka bir sorun ise diğer disiplinlerle olan diyalogsuzluktan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı tarihinin birtakım küçük Ortadoğu çalışmaları bölümlerinde okutulması olumsuz sonuçlar yaratmaktadır. Bu durum yapılması gereken karşılaştırmalı tarihsel analizleri engellemektedir. Mesela birbirlerinden çok farklı olmakla birlikte Osmanlılar ile Habs-

Fransa'da Osmanlı tarihini başlatan kişi aslında Osmanlı tarihçisi olmayan Fernand Braudel'dir. 1949 yılında büyük *Akdeniz* kitabı çıktı ve orada Avrupa tarihçilerinin Osmanlı tarihçilerine ihtiyaç duyduklarını ve gelecekte daha da çok duyacaklarını vurguladı. Kendisi Osmanlı tarihçiliği yapmadı, zaten öyle bir iddiası da yoktu.

TARİH VAKFI

Valikonağı Cad. Samsun Apt.
No. 57 Kat 2 34365 Nişantaşı-İstanbul
Tel: 0 212 233 21 61 / Faks: 0 212 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr yayin@tarihvakfi.org.tr

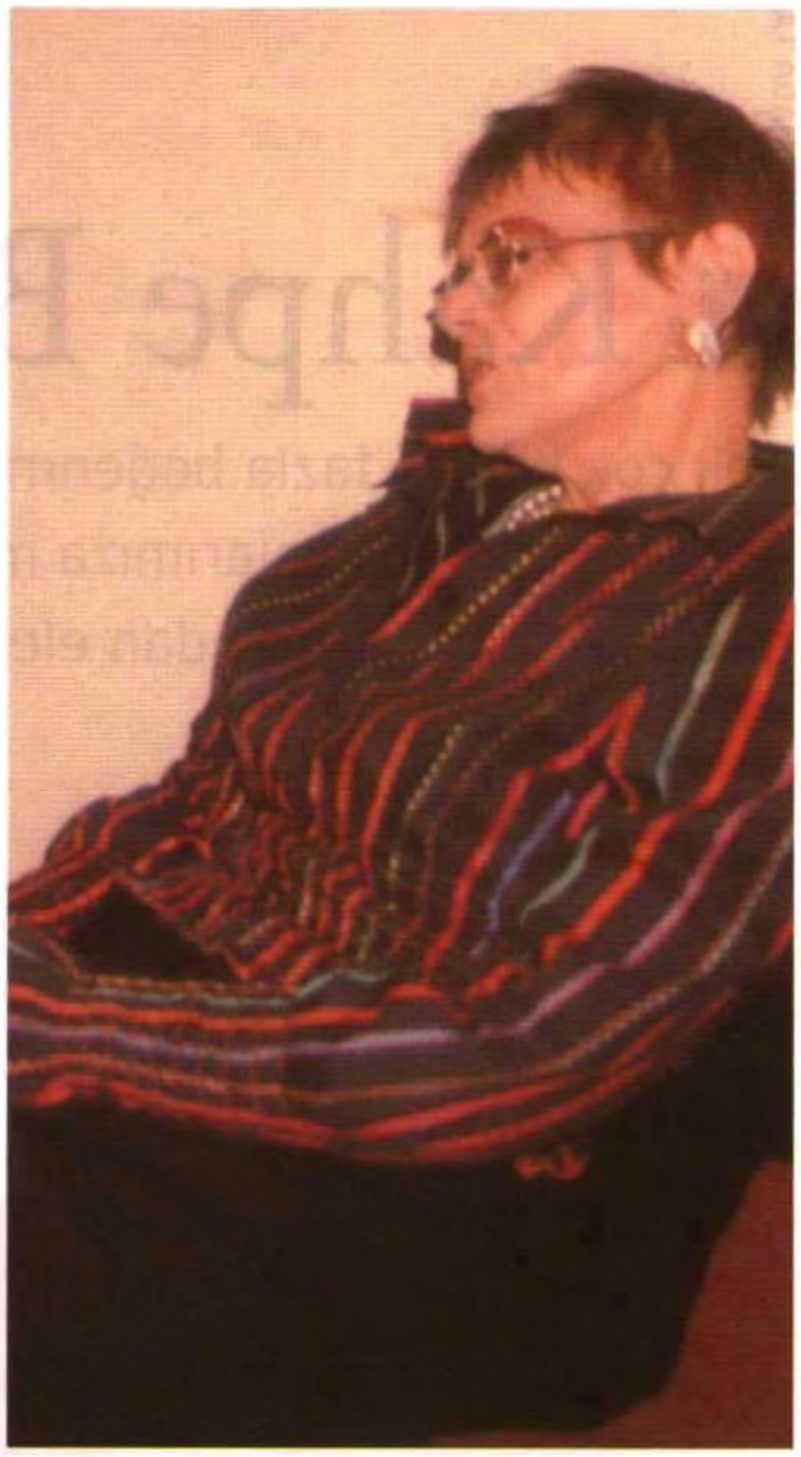
FATİHLER, KORSANLAR, TÜCCARLAR

CARLO M. CIPPOLA

Avrupa tüm Ortaça boyunca değerli maden yokluğu yüzünden büyük sıkıntı çekti. Anhcak beklenmedik bir anda, 16. yüzyılın ortasından başlayarak, Amerika kıtasındaki sömürgeleri, özellikle de Meksika ve Peru, ispanya'ya tonlarca gümüş akıttı. İspanya sınırlarını da aşan bu gümüş bolluğunu, Venedik elçisi Vendramin, "evlerin çatısına yağan ve ilk düştüğü yerdekilere hiçbir yarar sağlamadan süzülüp aşağı akan yağmura" benzetiyordu. İspanyol-Amerikan gümüşünün heyecan verici, ilginç öyküsü ve sekizlik real'in başarısı Cipolla tarafından kitapta büyük bir ustalıkla anlatılmaktadır.

vii + 68 s. / ISBN 975-333-167-3

nomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar isimli eserinin üçüncü cildi *Dünyanın Zamanları*'nda Osmanlı dünyası hakkında yetmişli yıllar için çok iyi sayılabilecek on sayfalık bir bölüm vardır. Braudel'in ne kadar geniş ufuklara bakabildiği bu küçük parçadan çok iyi anlaşılmaktadır; ancak bu çalışma stilinin bugün bile çok yaygın olduğunu söyleyemeyiz. Bir konuyla ilgili küçük ve kendi alanlarına özel akademik dergilerde ve/veya derleme kitaplarda yayımlanan makaleler, karşılaştırmalı çalışmalar yapmak isteyenler tarafından genellikle bilinmemektedir. Var olan bu iletişimsizliğin çaresi, farklı bölgeleri değişik yönleriyle çalışan bu insanların bir araya gelmesidir. Böyle çalışmaların tek başına değil de birkaç kişiyle birlikte yapılması faydalıdır; eğer tek başına yapılıyorsa da değişik çevrelerden kişilerin birbirleriyle haberleşmeleri önemlidir. Bir de Avrupa merkezci yaklaşımlar meselesi vardır. Bir kaynağı değerlendirirken –bu özellikle Avrupalıların Osmanlılar hakkında yazdıkları seyahatnameler için geçerli olmaktadır– kullanılan kalıpları iyi bilmek ve bunları hesaba katmak gerekmektedir. Artık biliyoruz ki 16. ve 17. yüzyıl yazarları birbirlerinden kopya çekiyorlardı. Bazıları bunu belirtir bazıları ise belirtmez. Bu alanda yazılmış monografileri dikkatle okumak gerekmektedir. Stefanos Yerasimos'un bir çalışması var: *Les voyageurs dans l'Empire Ottoman (XIV.-XVI. siècles)*. Ayrıca Frédérich Tinguely tarafından yazılmış ve 2000 yılında İsviçre, Cenevre'de yayımlanmış olan bir inceleme vardır: *L'écriture du Levant à la Renaissance*. Bu yazar, Fransa Kralı 1. François tarafından heyet halinde Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmiş olan bilim insanlarının yazıları ile uğraşmaktadır. Bu çalışma düşünce kalıplarıyla ilgilidir ve bu kalıpların ne kadar zor kırılabildiğini çok canlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu kitapta benim çok sevdiğim bir örnek vardır. Aristoteles ekolünden gelen bir kişinin yazdığı bir yazıda şöyle bir iddia mevcuttur: Rüzgârlar göklerin nispeten alçak bir seviyesinde ortaya çıkmaktadır, öte yandan rüzgârlardan yüksek olan bazı dağlar vardır. Değişim ve bozulma rüzgârla gerçekleştiği için o yüksek dağlarda bozulma yoktur ve her şey olduğu gibi kalır. Sonra birisi Atos Dağı'na çıkar ve görür ki orada da rüzgâr var ve o dağ rüzgârdan yüksek değil. Her yerdeki bozulma orada da var. Bu durum eskiçağdan kalmış bu muteber yazarın yanıldığını göstermektedir. Asıl sorun bu kalıpları kırarak anlatılanların doğru olmadığını ve Aristoteles ekolünden gelen bu kişinin açıkça yanıldığını söyleyebilmektir. Biz de buna benzer bir durumdayız. Avrupa merkezcilikten bir çırpıda kurtulmak mümkün değildir. Öte yandan da bununla mücadele ederken ölçüsünü kaçırmamak gerekir. Konuyla ilgili bazı abartılı iddialar bizi aydınlatmaktan uzaktır.

Osmanlı tarihçiliğinde çok dar bir belgeci yaklaşım mevcuttu. Halil Berktay'ın "belge fetişizmi" dediği türden bu yaklaşım eskisi kadar geçerli olmasa da hâlâ çözümlenmiş bir mesele değildir. Başka bir sorun ise diğer disiplinlerle olan diyalogsuzluktan kaynaklanmaktadır. Bu durum yapılması gereken karşılaştırmalı tarihsel analizleri engellemektedir.

Son olarak Avrupa'daki Osmanlı tarihçiliğinin geleceğini nasıl görüyorsunuz? Değerlendirebileceği imkânlar nelerdir?

Önümüzde aşılması gereken zor ve büyük bir sorun var. Direkt olarak para getirmeyen bilimlere imkân sağlamama ve destek olmama eğilimi giderek artmaktadır. Bazı yerlerde daha fazla olmakla beraber böyle bir sorun her yerde vardır. Bu engel hem hâkim olan düşünce biçimleriyle hem de maddi imkânlarla ilgilidir. Eğer maddi çıkar her şeyin üstünde tutulursa Osmanlı tarihinin geleceği elbette parlak olmayacaktır. Bizden sonra gelen kuşakların bu sorunla bizden daha fazla boğuşacakları aşikârdır. Biz nispeten imkânların arttığı bir dönemde yetiştik. Öğrencilerimiz ise bu kadar şanslı değiller. Öte yandan, insan bu kadar da karamsar olmamalı. Osmanlı tarihçiliği için ilginç ve umut verici olan bir durum vardır: Arşive gittiğimizde pek çok genç arkadaşa rastlamaktayız. Ben insanların birtakım imkânlar yaratarak zor durumlara çare bulabilecek becerileri olduğuna inanıyor ve güveniyorum. ‹

Kahpe Bizans parodisi

Pek çok kişinin fazla beğenmediği bu film, özellikle şu bakımdan hoşuma gitti: Artık kendi tasarımlarımıza mizahla bakabilecek olgunluğa erişmişiz. Keşke, gırgır geçmenin ardından eleştirel düşünme de gelebilse!

Mete Tunçay ›

Mete Tunçay'ın geçen ayki Bizans Dünyası dosyası için kaleme aldığı değinmeyi yer darlığından ötürü yayımlayamamıştık. 29 Mayıs vesilesiyle yazıya bu sayımızda yer veriyoruz.

2000 yılında Özen Film ile Arzu Film'in ortak yapımı olarak beyaz perdeye yansıtılan Kahpe Bizans'ın senaryosunu Kemal Kenan Ergen ve Gani Müjde yazmışlar. Senaryo danışmanlığını Can Barslan, görüntü yönetmenliğini Uğur İçbak, sanat yönetmenliğini ise Deniz Özen yapmış. Filmin oyuncu kadrosu ise oldukça geniş: Mehmet Ali Erbil, Cem Davran, Ayşegül Aldinç, Nurseli İdiz, Sümer Tilmaç, Yılmaz Köksal, Demet Şener, Suat Sungur, Hande Ataizi, Cem Karaca, vd.

Bu komedi filmi bir parodiydi, ama başlıca bizim tarih tezimizin ve Bizans'la Selçuklu ve Osmanlı'nın ilişkilerini konu edinen (Kartal Tibet'li, Cüneyt Arkın'lı) eski böbürgen Karaoğlan filmlerinin ve onlara kaynaklık eden (Suat Yalaz'ın başlattığı) gazetelerdeki çizgi roman dizilerinin bir parodisiydi. Taşlanan Bizans değil, Bizans'a şovence yaklaşımın imgeleriydi.

Anayurtları olan Avustralya'dan kuraklık nedeniyle göç eden Nacar aşireti Anadolu'ya gelmiştir. (Bu aşiretin adı, saat ithalatçısı N. Acar'ı anımsatıyor. Film VCD'sinin kapağında yazdığına göre, Fransa'ya gideceklerken önlerine çıkan bir köpeğin yollarını değiştirmesi üzerine kendilerini burada bulmuşlar; ama seyrettiğimiz filmde, o kurdu simgeleyen köpeği hatırlamıyorum.) Kuraklık öyle kötüymüş ki, uzun yıllar boyu ne yağmur yağmış, ne seller akmış, ne de Arap kızı damdan/camdan bakmış.

Film, Tevrat'taki Firavun-Hz. Musa söylencesinden *The Prince and the*

Pauper romanına kadar birçok kaynağa örtük göndermelerle örülü. Nacar Beyi "Süper Gazi"nin üçüz oğulları olur: Yetişbey, Gâvurbey, Giderbey. İstanbul'da hüküm süren Bizans İmparatoru İlletyus, gördüğü bir rüyayı tabir ettirerek, o gün doğacak bir Nacar çocuğu tarafından öldürüleceğini öğrenir. Hemen bütün Nacar çocuklarının bulunup öldürülmesini emreder. Süper Gazi'nin karısı üç bebeğini ayrı ayrı sepetlere koyarak nehre salar; yiğitlerden biri sepetlerden birini yakalar ve Yetişbey'i kurtarır. Gâvurbey'in içinde bulunduğu sepeti ise, bir türlü oğlan çocuk doğuramayan imparatoriçe ile sarışın "Arap bacı"sı bulurlar ve imparatoriçenin o sırada doğurduğu kızın ikizi olarak saraya götürürler. Gâvurbey böylelikle, veliaht Markus Antonyus olarak büyütülür. Aşiretini savunmak için kendisini bir kale kapısına zincirleyen Süper Gazi esir alınıp zindana atılmıştır. (Üçüncü bebek Giderbey ise çeyrek yüzyıl boyunca sepetin içinde yüzer durur. Sonunda gelin giysili bir kızla karşılaşır. Evlenirler; üç oğulları, iki de su kaplumbağaları olur.)

Babasını kurtarmak isteyen Yetişbey, Markus Antonyus'un yerine geçer ve saraya girer. Bu sefer aşiretin obasında tutulan Markus Antonyus/Gâvurbey de gerçek kimliğini öğrenir. Yetişbey Süper Gazi'yle zindandaki diğer esirleri kurtarır, imparatoru da öldürür. Markus Antonyus'un yerine kendi oğlunun veliaht olması için entrikalar çeviren halası da, meğer o oğlanı Nacarlı bir yiğitten peydahlamıştır. Hala ve o yiğit, kargaşalık içinde kazayla öldürülürler, eşcinsel oğulları da Hollanda'ya yerleşir.

Kahpe Bizans'ın Bizans'la tek doğrudan ilişkisi, jenerikte gösterilen dini resimler, mozaikler ve freskler. Pek çok kişinin fazla beğenmediği bu film, özellikle şu bakımdan hoşuma gitti: Artık kendi tasarımlarımıza mizahla bakabilecek olgunluğa erişmişiz. Keşke, gırgır geçmenin ardından eleştirel düşünme de gelebilse!

Murat Koraltürk koleksiyonundan

TÜRK VE ALMAN BELGESEL SİNEMASINDA TARİH ATÖLYESİ

Unutmamak-Affetmek

Her iki filmden sonra insanlar "aynen öyleydi" diyerek anlatılanlara olumlu tepkiler verdiler. Bu tür filmlerin yoğun bir şekilde çekilmesi ve kamuoyuna sunulması, uzun yıllardır olaylar üzerine konuşamayan ve kimseye anlatamayan insanlar için adeta bir psikolojik tedavi, bir arınma işlevi görür.

***Thomas Balkenhol* ›**

Christoph Boekel'in "Felaketin Anıları" isimli belgesel filmi Rus ve Alman görgü şahitlerin tanıklıklarıyla bir günün hikâyesini anlatır. İkinci Dünya Savaşı sırasında doğu cephesinde, Kursk yakınlarında 12 Temmuz 1943 tarihinde gerçekleşen Alman-Rus tank çatışması bir dönüm noktasıdır; şahitlerin sözleriyle "hayatlarının en önemli günü"dür. Filmde yönetmenin ilk sorusu, o önemli gününde havanın nasıl olduğudur. Her kafadan farklı bir yanıt gelir; savaşı kaybedenlerin anılarında hava kötü, kazanan Rus askerleri için ise güzeldir. Çatışmada çok fazla ün kazanamayan Rus hava kuvvetlerin resmi hava raporu bile çelişkilidir. Böyle bir giriş ile Boekel seyirciyi baştan uyarmak ister: Anılar nesnel değil, öznel gerçeklerin belgesidir.

Boekel'in aksine Alman belgesel sinemacılığında görgü şahitlerinin anılarına ve sözlerine çok önem verilir. Şahitlerin adına konuşan yönetmenin metin ve yorum aracılığıyla gerçekleri ve olguları öğretmesi günah sayılır. Tarih öncelikle insanların yaşadığı tarihtir. Belgesel sinemanın ilk görevi tanıkların söz, anı, kâbus, duygu, şarkı, bakış ve gözyaşlarını belge olarak kaydedip sunmaktır. Bu belgeler kalıcıdır. Yorum ise ses tonu kadar çabuk eskir, tartışılabilir ve yeni bilgilerle değişebilir.

Bu yüzden yapılacak ilk iş görgü şahitlerini bulmak ve seçmek, güvenlerini kazanıp verimli bir sohbet ortamı yaratmaktır. Eskiye nazaran daha zengin olan yapım imkânları (bütçe, teknik yenilikler vb.) titiz bir tarih çalışması için gerekli ortamı sağlamaktadır.

Şahitlerin seçiminde (Türk belgesellerinde çok nadir rastlanan) vazgeçilmez temel ilke, farklı görüşlere sahip insanları bir araya getirip konuşturmak ve dengeyi sağlamaktır. Christoph Boekel, tarihi günü yaşayan erden paşaya kadar değişik rütbeli Rus ve Alman askerleri, değişik kesimlerden insanlarla konuşmuştur. Andres Veiel de "Blackbox BRD" adlı filminde bir terör kurbanı olan bankacının hayatı ile bir Kızıl Ordu (RAF) eylemcisinin yaşamını birlikte anlatmaktadır. Atölyede Türkiye'den örnekler olarak gösterilen Serhan Şahin ve Burcu Şahinyavuz'un "Oyun" belgeseli ve Niyazi Kızılyürek ile Panikos Chrysanthou'nun "Duvarımız" filmleri bu tarz dengeli sunuşun örnekleridir. "Duvarımız" isimli belgesel, Kıbrıslı bir Türk ile Rumun adanın yakın geçmişi üzerine yaptıkları sohbet aracılığıyla Türk ve Rum görgü şahitlerinin anılarını sunar. Kızılyürek ve Chrysanthou'nun filminde geçen "başkaların bize yaptıkları anlatmak kolay, bizim başkalarına yaptıkları-

Enis Rıza Sakızlı'nın mübadeleyle Yunanistan'a göçen insanların hikâyesini anlattığı belgeseli "Ayrılığın Yurdu Hüzün: Kayaköy"den (2001) bir sahne.

mızı anlatmak ise çok zor" cümlesi Almanya'nın karanlık tarihi anlatan belgesellerin içeriğini aktarmaktadır.

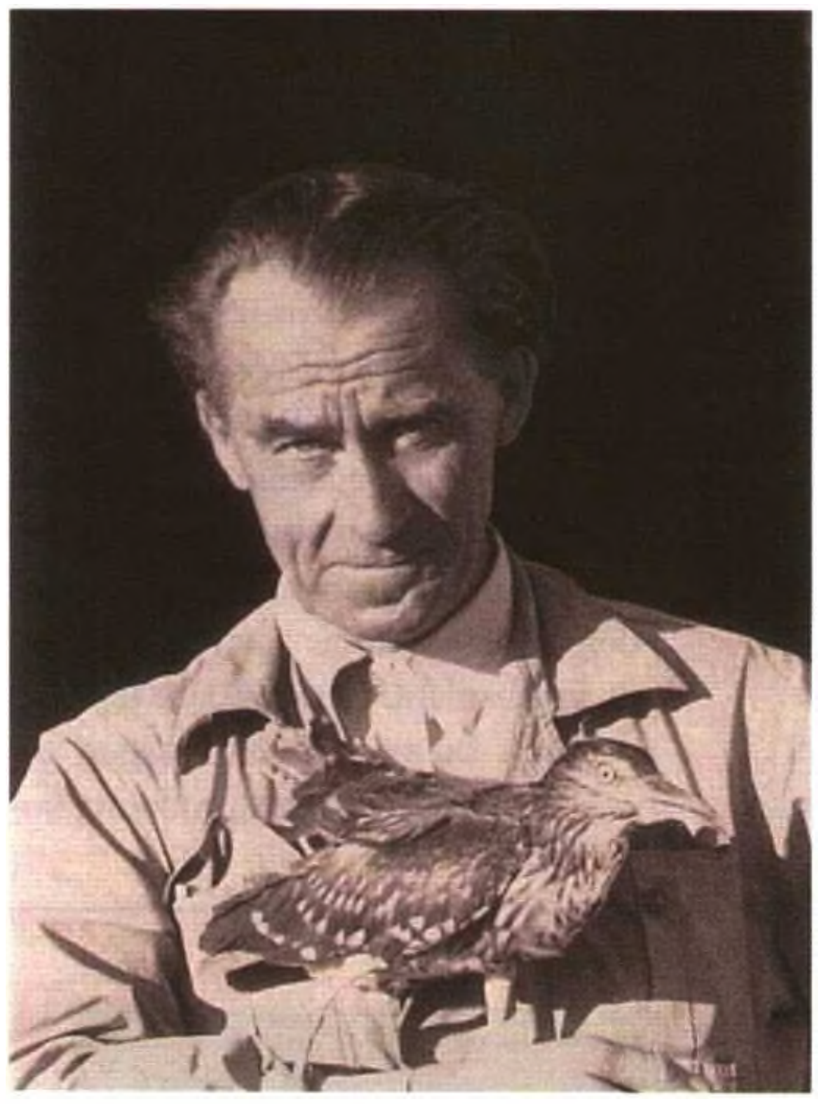
Atölyede "Boğaza Sürgün" adlı filmin yönetmeni Manfred Blank (Merlin Solakhan ile) kendisini de dahil ederek savaştan sonra doğanlara bir sucun miras kaldığını ve belgesel sinemacı olarak sorumluluk taşıdığını söyledi. Bu kuşak, gittiği her yerde Almanların yaptıklarıyla karşı karşıya gelmiştir. Tercih edilen inkâr etmek ve unutmak değil, affedilmek ve dostluk kazanmak olmalıdır. Bu mirastan arınmanın önemli bir yolu, tarihi belgesel çalışmalar aracılığıyla kamuoyunu düşündürecek bir şekilde aktarmaktır. Hatta bu filmlerin büyük bir kısmı okullarda tarih dersleri için malzeme olarak kullanılmalı, sonradan doğanlara tarihten ders alma şansı verilmelidir.

Oberndorf kasabasından bir grup genç, yerel tarih dersleri için ödev hazırlarken İkinci Dünya Savaşı sırasında Mavser silah fabrikasında çalışmış emekli bir işçiyle tanışırlar. Bu işçinin faşist dönemde ölen tutsak yabancı işçiler için kendi bahçesine bir anıt dikmesi üzerine o dönemde tutsak olarak Oberndorf'te çalışmış Hollandalı ve Rus işçiler anıtı ziyarete gelir ve kendisiyle tanışır. Gençler belgesel sinema yönetmeni Wolfgang Landgraeber'i bulurlar ve bu işbirliğinden üç tane belgesel film çıkar. "Unutmamak-Affetmek" o dönemi anlatan filmlerden bir tanesidir. Filmde bir papaz şöyle demektedir: "O dönemde de yardımsever, iyi Almanlar olduğunu bildiğimiz için 'lütfen bizi affedin!' diyebiliriz." Buna karşılık olarak eski Hollandalı tutsak işçi ise, "Keşke böyle bir sözü Belediye ve Mavser fabrika yetkililerinden duysaydık!" demektedir.

"Geçmiş Ölü Değil, Geçmemiş Bile"

Sinema Doğu Almanya'da başından beri antifaşist bir görev üstlenmiştir. Özellikle kurmaca filmler (örneğin Wolfgang Staudte'nin "Katiller Aramızda" filmi) geçmişle yüzleşme görevini yerine getirmiştir. Batı Almanya'da kurmaca filmlere daha gayri ciddi romantik yapıtlar hâkimken belgesel sineması yoğun bir şekilde faşist dönemi ele almıştır. Christa Wolf'un "geçmiş ölü değil, geçmemiş bile" deyimi, Almanya'da her zaman geçerlidir. Geçmişin hortlakları yeniden mezardan çıkıp ortalığı (Türk düşmanı dazlaklar gibi) karıştırabilirler. Almanya'daki faşist parti diğer ülkelere nazaran çok daha az oy almasına rağmen (en fazla %3 civarında), tarihi milli bir gurur meselesi yapan Salkım Hanım'ın röntgencilerinin sayısı hiç de az değildir. Onlara göre ordu sadece vatanı savunmuş, Avrupa'yı komünizmden korumuş ve ordu mensupları da yapması yakışmayanı yapmamıştır. Yapsalar dahi kurbanlar (partizanlar) ya hak etmiş ya da bütün bunları Alman olmayanlar (işbirlikçi uşaklar!) yapmıştır. Geçmiş senelerde "Alman Ordu Cinayetleri" isimli sergi Almanya'da yüz binlerce insan tarafından ziyaret edildi. Faşist protestolara karşı görkemli gösteriler düzenlendi. Etkinlikler arasında bol bol belgesel film gösterileri yer aldı. Alman kamuoyunda "kötü tanınma" ya da "düşmanlar bu belgeselleri bize karşı kullanabilir" paranoyası yoktur. Önemli olan, tarihte neler yaşandığını titizlikle ortaya çıkarmak ve bunların nedenlerini araştırmak; insanların, kendine "düşünür ve şairlerin halkı" adını yakıştıran uygar Alman toplumunun ne kadar barbar olabildiğini anlaması ve tarihten ders almasıdır.

Tarihle yüzleşmenin en zor yanı ise insanın kendi ailesinin, halkının, sevdiği ve saygı duyduğu insanların muhtemelen birtakım suçlar işlemiş olabileceğini araştırmaktır. Christoph Boekel "Babamın İzinde" filmiyle böyle bir işe kalkışmış, babasının verdiği, Rus cephesinde yazılmış savaş günlüklerini kullanarak anlatılan yerlere giden ve olayları Rus sivil görgü şahitlerinin anılarıyla aydınlatmaya çalışan bir film gerçekleştirmiştir. Babasının bu günlükleri kendisine vermesi büyük bir güvenin ifadesidir, çünkü günlükler açık bir şekilde ırkçı ve faşist düşüncelerini yansıtmaktadır. Boekel'in babası film çalışmalarına karışmamış ve güveninin kötüye kullandığından şüphe duymamıştır. Belgesel bir film çalışması tamamen insani ilişki meselesidir. Yönetmenin kendisine ters düşen bir tavır ve düşünceye sahip bir kişiyle ilişki kurup güvenini kazanması en zor işlerden biridir. Bir belgeselde insanları yargılayıp "idam etmek" kolaydır, ancak filmde taraflı bir propagandayı seyirci de çabuk kavrayacaktır.

Manfred Blank ve Merlin Solakhan'ın "Boğaz'a Sürgün" belgeselinde hikâyesi anlatılan zoolog Kurt Kosswig.

Boekel "Felaketin Anıları" filminde SS subaylarının güveni uzun bir araştırma sonucu neredeyse bir savaş uzmanı gibi sorular sorarak kazandı. Rus tankların yapısı neydi, içinde kim ne iş yapardı, kokuları nasıldı gibi yüzeysel sorulardan sonra yavaş yavaş daha kişisel sorulara geçebildi: Savaş rüyalarınıza hâlâ giriyor mu, bir arkadaşınızın ölümünde neler hissettiniz, ilk defa

Unutmamak-Affetmek

Christoph Boehel

insan öldürdüğünüzde neler hissettiniz vb. "Babamın İzinde" filmi hem savaşın ilk zamanlarında tutulan günlüklerde yer alan ırkçı düşüncelerden alıntılar sunuyor, hem de babasının bu düşüncelerinin savaş ilerledikçe nasıl değiştiğini göstererek geçmişi babasının bugünkü düşünceleriyle karşılaştırıyor. Her iki filmden sonra insanlar "aynen öyleydi" diyerek anlatılanlara olumlu tepkiler verdiler. Bu tür filmlerin yoğun bir şekilde çekilmesi ve kamuoyuna sunulması, yıllardır olaylar üzerine konuşamayan ve yaşadıklarını kimseye anlatamayan insanlar için adeta bir psikolojik tedavi, bir arınma işlevi görür.

Görünmeyen Köyün Kılavuzu

Türk belgesel sinemacılarının son yıllarda yoğun olarak işlediği tarihsel olay, mübadele ve Türk-Yunan ilişkileridir. Atölyede iki eski Rum köyü, Kirkitse/Şirince ve Levissi/Kayaköy hakkında belgeseller gösterildi. Bu çabanın iki halkın yakınlaşmasında cesur bir girişim olduğu ve bugün çok daha iyi olan ilişkilerin önemli bir rol oynadığı kesin. Film üzerine "Aslında Rumlar ve Türkler Osmanlı İmparatorluğu'nda birlikte yaşamış ve daha iyi geçinmişler!" biçimindeki izlenimimi söylediğimde, "Ayrılığın Yurdu Hüzün: Kayaköy" filminin yönetmeni hemen bunun gerçeği yansıtmadığını söyledi.

Filmlerde mübadelede insanların neler çektiklerine çok sık yer verilirken, olaylar Alman belgesellerinde olduğu gibi araştırılıp sorgulanmamaktadır. Türk belgesel yönetmenleri daha çok bir duygu, bir üzüntü ve hüznü ifade ederler. Her belgesel, aslında hem işlediği konuyu, hem de yönetmeninin bakış açısını belgeler. Türk belgesel filmlerinde yoğun bir biçimde metin ve yorum kullanılması ve yönetmenin yorumu olan metnin spikerin söyledikleri aracılığıyla seyircilere gerçek gibi sunulması, bu durumun belgeselin inandırıcılığını zedelediğini düşünen Alman konuklar tarafından eleştirildi. Bunun altında yatan, "Görünen köy kılavuz istemez!" sözüdür. Ancak görünmeyen köyün kılavuzunu bulmak gibi bir görevimiz de vardır. Tarihten çoğu zaman görünen kalıntılar, Kayaköy gibi "insanlarını yitirmiş" boş yerlerdir.

Bu boşluğa anlam verebilmek için Türk belgesellerinin anlatımı zaman zaman şiirsel bir hal almaktadır. Tarih bilimi çoğu zaman yazılı ve sözlü kaynaklardan yapılan özetleme ve yorum yöntemini kullanırken, Türk belgesel sinemacıları bunların yanı sıra görüntülerin kurgusu, duyguları ifade eden müzik ve şiirler yardımıyla tarihi aktarırlar.

20. YÜZYIL AVRUPA TARİHİ NASIL ÖĞRETİLMELİ

ROBERT STRADLING

Bu kitap, tarih eğitimiyle ilgilenen kişiler için Avrupa Konseyi'nin "20. Yüzyılda Avrupa Tarihini Öğrenmek ve Öğretmek" projesi çerçevesinde hazırlanmış bir kılavuz niteliğindedir. Tarih derslerinde "ne öğretilmeli"den ziyade, "nasıl öğretilmeli" sorusuna cevap arayan kitap, ulusal tarihi aktarmakla sınırlı kalmayan, Avrupa ve dünya tarihine ağırlıklı olarak yer veren bir yaklaşımı savunmaktadır. Görsel malzemelerin "okunması", televizyondaki "tarih"in analiz edilmesi, yeni teknolojilerin ve internetin öğretimdeki faydalarının incelenmesi, üzerinde durulan diğer bazı konulardır. Yazar Robert Stradling İskoçya'daki Highland Üniversitesi & Islands Millenium Enstitüsü'ne bağlı Leirsinn Araştırma Merkezi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Ayrıca geçmişte Londra Üniversitesi'nde modern siyaset ve iktisat tarihi dersi veren yazar, tarih ve sosyal bilimler öğretmenlerine başlangıç ve hizmet içi eğitim dersleri de vermiştir.

Çeviren: Ayfer Ünal

xiv+272 s. / ISBN 975-7306-96-7

Alman belgeselciler ise önce görgü şahitlerinin sözleri ile olayı anlatıp, geri kalanı metinle, gerekmezse tamamen metinsiz bir şekilde aktarmayı tercih ederler. Kendi yorumunu arkada tutmak o kadar ileri gitmektedir ki, genellikle yönetmenin soruları önemsiz diye kurgudan çıkarılıp sadece yanıtlara yer verilir. Bir belgesel film tabii ki bir tutanak değildir, bilimsel bir tarih kitabı gibi yorumda dayalıdır. Ancak yorumların kim tarafından yapıldığı ve kaynakların seyircinin anlayabilecek şekilde seçilip kendi yorumuna varmasının sağlanması Alman belgesel sinemasında çok önem verilir.

Kurt Kosswig Türkiye'de öğrencileriyle birlikte.

Faşist dönemin Türkiye'ye sığınan Alman bilim adamları ve sanatçılarının hikâyesini anlatan yönetmenler Merlin Solakhan, Manfred Blank ve Nedim Hazar "olumlu bir önyargı ile" araştırmalarına başlamışlardır. Amaçları Almanya'nın bugünkü katı iltica politikasına karşı Türkiye'nin bir zamanlar Alman sığınmacılara nasıl davrandığını göstermektir. Zoolog Kurt Kosswig'in ve çevirmen Cornelius Bischof'un Türkiye anılarının çoğu olumludur. Fakat araştırma sırasında bu iyi tablonun gölgelerine de yer verilmiştir. Kurt Kosswig'in oğlu, 6-7 Eylül 1955 olaylarını büyük bir hayal kırıklığıyla hatırlamaktadır. Sinem Dirlik ve Recep Özcan'ın "Son Meyhaneci" belgeseli bu beraberlik ortamını bozan olayları sadece Balatlı Hristo'nun sözleriyle aktarmaktadır. Bu hayal kırıklıklarının anlatılışı seyircileri düşündürüp her insanın ve toplumun içindeki olumsuz eğilimlerin tarihi nasıl etkilediğini göstermektedir.

DVD-Film ve Ötesi

Alman okullarında tarih eğitimi için yeni bir dönem başladı: DVD dönemi. Bunun sadece bir eğitim aracını değiştirme değil, eğitim ve öğretim alanında yapılan nitelikli bir değişimi olduğu atölyede Alman film yapım şirketlerinin temsilcileri Dr. Erich Weinreuter (Mathias Film) ve Regine Tersteegen (FWU) tarafından örneklerle anlatıldı. Video ile CD Rom'u birleştiren disklere sekiz saatlik film kaydedilebiliyor; ayrıca her türlü belge, fotoğraf, basılabilecek ders malzemesi ve internet dosyası da disklerin içinde yer alabiliyor. Atölyede biri belgesel (Almanya'nın savaş sonrası bölünmesinin tarihi), biri kurmaca (bir papazın, Dietrich Bonhoeffer'in faşizme karşı silahlı direnişe katılması) olmak üzere iki örnek gösterilmiştir. Bu filmler parça parça birlikte izlenebildiği gibi, filmde yer alan arşiv parçaları ham olarak verilebilmektedir. Amaç, öğrencilere bir belgeselin nasıl yapıldığını anlatabilmektir. Almanya'nın yakın tarihinde Doğu ve Batı Almanya'nın tarihe farklı bakış açıları sunulur. Örneğin, aynı olayı anlatan ve yorumlayan ham bölümler hem Doğu Alman (Sovyet), hem de Batı Alman (Amerikan, İngiliz) haftalık sinema bültenlerinden aktarılmıştır. Amaç tarihe yanlı bakışın ne kadar olağan olduğunu göstermek, öğrencilerin derslerde hem bu ham malzemeler üzerinde çalışıp olayın kaynaklarına ulaşmasını, hem de belgesellerin yapım yöntemlerini öğrenerek belgeseller ve TV programlarına eleştirel bir gözle bakabilmelerini sağlamaktır. Bu tür eğitici DVD'lerin üretimi henüz yenidir, her iki kurumun ancak 40 tane DVD'si bulunmaktadır. Alman okullarının, medya kütüphanelerinin ihtiyaçlarına bakacak olursak DVD belgesel yapımı için çok geniş bir piyasa mevcuttur. İleride televizyon programlarının gittikçe daha fazla "McDonalds"laşacak olması, belgesel sinema yönetmenlerine çok daha geniş imkânlar tanımaktadır.

İlk defa Türkiye'ye gelen Alman yapımcılar yoğun ilgi ve bilgiden çok etkilendiler. Atölyede yer alan üniversiteli genç belgeselcilerin çok geniş kapsamlı sözlü tarih çalışmalarıyla karşılaştıklarında şaşkınlıklarını gizleyemediler. Bildikleri Türkiye imajının temelden alt üst olduğunu ifade eden yapımcılar, Türkiye'de daha çok ve daha gerçekçi belgesellerin üretimine yardımcı olacaklarına söz verdiler. Örneğin çağdaş Türkiye yaşamı hakkında Almanya'da hiçbir belgesel gösterilmedi. Böyle bir belgesel Alman okulları için çok yararlı olurdu. Avrupa Belgeselciler Başkanı Tue Steen Müller festivalde kendi atölyesinde projelerin finansmanının bulunması ve yapımı için tek tek yol göstermeye çalıştı. Böylece Türkiye Belgesel Sinemacılar Birliği'nin atölyesi tam bir buluşma, fikir alışverişi ve planlama etkinliği olmuştur. Çok yakında bu buluşmanın ürünlerini her iki ülkede de görmek dileğiyle.

Jugendstil'in Önde Gelen İsmi Heinrich Vogeler ve

Worpswede ressamları

Devrin ünlü İngiliz kültürel eleştiri dergisi *The Studio* Vogeler'in gravürlerini Schuman ve Brahms'ın şarkıları ile kıyaslıyor, onun müzik ve şiiri ustaca birleştiren bir sanatçı olarak tanıtıyordu. Bir Rus sanat eleştirmeni ise, Avrupa'da Heinrich Vogeler'in çizim gücüne erişebilecek başka bir ressam olmadığını dile getiriyordu.

Nedret Kuran-Burçoğlu ›

Almanya'nın kuzeyinde, Bremen'e bir buçuk, Hamburg'a yaklaşık iki saat uzaklıkta yer alan Worpswede kasabası kendine özgü bir doğaya sahiptir. Birkaç yükseltinin dışında, ufukta yitip giden sayısız dere ve yosunlu bataklıklarla örülü alabildiğine düz bir turbalıktır burası. Yer şekillerinin durağanlığını, ara sıra denizden gelen uğultulu rüzgârların taşıyıp getirdiği büyük bulut kütlelerinin hareketi bozar. Güneşin, kış günlerinde çok ender görüldüğü kuzeyin bu turbalığında, ünlü Alman şairi Rainer Maria Rilke'nin de dediği gibi, yaşam oldukça zordur, çetin bir mücadele gerektirir. Fakat doğa alabildiğine büyüleyici ve dingin, ışık son derece gizemlidir. Konsantrasyon ve sanat üretimi açısından ortam idealdir. İşte bu özellikleri ile Worpswede 1880'lerde bir grup genç ressama esin kaynağı olmuş ve çok sayıda sanat eserinin yaratıldığı bir yer olmuştur.

Worpswede Sanat Kolonisi

1884-1897 yılları arasında oluşan ve günümüze kadar varlığını sürdüren Worpswede Sanat Kolonisi'nin kurucuları şu yedi ressamdır: Fritz Mackensen (1866-1953), Otto Modersohn (1865-1943), Fritz Overbeck (1869-1909), Hans am Ende (1864-1918), Heinrich Vogeler von Worpswede (1872-1942), Carl Vinnen (1863-1922) ve Paula Modersohn-Becker (1876-1907).

Worpswede Sanat Kolonisi'nin öncülüğünü, bu kasabada yaşayan kız arkadaşının davetini kabul ederek 1884 yılı yaz tatili için buraya gelen genç ressam Fritz Mackensen yapmıştır. Fritz Mackensen o yıllarda Almanya'nın seçkin sanat akademilerinden kabul edilen Düsseldorf Sanat Akademisi'nde öğrencidir. İlk ziyaretinde Worpswede'ye hayran kalmış ve 1889 yılında üniversite arkadaşı Otto Modersohn'u da gelmesi için ikna ederek kasabaya gelmiştir. Aynı yaz bu iki genç ressama Otto Modersohn'un Münih'te yaptığı stajda tanımış olduğu arkadaşı Hans am Ende de katılmıştır. Worpswede'de akademizmin katı ilkelerinden uzak, serbestçe yaşayıp istedikleri gibi resim yapabilecekleri bir ortam bulan bu gençler, 1889 kışını bu kasabada geçirmeye karar vermişlerdir. Onlar için Worpswede'de yaşam artık bir tatil ve staj olmaktan çıkmış, isteyerek seçilen bir vatanda (Wahlheimat) bilinçli bir sanat uğraşına dönüşmüştür. Burada yaratılacak sanat, Otto Modersohn'un 1990'da günlüğüne kaydedeceği gibi, şu ortak nitelikleri yansıtacaktır: "Özgür, bireysel ve özgün, yapaylığa kaçmayan bir duygusallık, vahşilikten uzak bir güç ve cesaret, ağırbaşlı bir tutku ve heyecan, içtenlik, keskin gözleme dayalı bir duyumsama, sadelik, alçakgönüllülük, çocuksuluk, safiyet, doğallık, dürüstlük ve asalet." Bundan böyle doğa kendilerine yol gösterecek, doğayı değil, "doğa içinde düşünmeyi" kendilerine ilke edineceklerdir.

Paula ve Otto Modersohn, 1903.

Böylece Kuzey Almanya'nın bu gözden uzak küçük kasabasında artık sıcak bir sanat ortamı oluşmuştur. 1892 yaz tatilinde bu ortama Fritz Overbeck katılmış, 1894'te ise grubun en üretkenlerinden biri olan Heinrich Vogeler eklenmiştir. Vogeler kendinden önce bu bölgeye gelen, bölgenin doğası ile adeta bütünleşen ressamlardan sanat görüşü ve kişiliği ile farklı bir çizgi sergiler. Bu nedenle de koloninin genel eğilimlerinin biraz dışında kalmış, ilk başta meslektaşlarının desteğini kazanmış olmakla birlikte, sonraları

yalnızlığa itilmiştir. Worpswede'yi sık sık ziyaret eden Carl Vinnen de 1894 yılında gruba altıncı üye olarak katılır. Ressamlar birlikte gezer, tartışır ve çalışırlar. Oluşan ortak ideallere koşut olarak beliren mali sorunlarını da paylaşırlar.

1895 yılında Bremen Sanat Müzesi'nde Worpswede Sanat Kolonisi'nin ilk toplu sergisi yapılır, bunu aynı yıl Münih'te Kristal Saray'da gerçekleşen Uluslararası Sanat Festivali'nin kapsamındaki sergi izler. Bu sergilerle Worpswede Sanat Kolonisi'nde yaratılan eserler Avrupa'da büyük ilgi ile karşılanır. Modersohn'un Teufelsmoor'da Fırtına adlı yapıtı çok beğenilerek satın alınır. Koloninin öncüsü Mackensen de altın madalya ile ödüllendirilir. Ayrıca kendisine Bremen kenti şeref ödülü olarak 3000 mark verilir. Devrin ince zevkini yansıtan Heinrich Vogeler'in grafikleri çok beğenilir, kendisine tiyatro broşürü ve kitap tasarımı siparişleri verilir. Bunun dışında ressamlar Hamburg'da, Berlin, Dresden ve Münih'te gerçekleşecek olan sergilere katılmaya davet edilirler. Böylece zaman içerisinde kooperatife dönüşen koloni mali sorunlarını da çözüme kavuşturmuş olur.

Doğada huzur ve esin kaynağı bularak kentleri terk eden Fransa, İskoçya, Belçika ve Bavyera'da yaşayan çağdaşları gibi koloninin öncü ressamlarından Fritz Overbeck ve Hans am Ende de 1896'da Worpswede'ye yerleşmeye karar verirler. 1897'de genç ressam Paula Becker'in kasabaya gelmesi ile koloninin ilk oluşumu da tamamlanmış olur.

Kısa zamanda tanınan ve adını Almanya'nın sanat çevrelerine duyuran Worpswede, 20. yüzyılın başında bir çok sanatçının uğrak yeri haline gelmiştir. Bunların arasında Carl Hauptmann, Clara Westhoff ve Rainer Maria Rilke de vardır. Rilke'yi Worpswede'ye Heinrich Vogeler davet etmiştir. Bir yıl sonra, 1901 yılında burada bir dizi evlilik gerçekleşir. Vogeler buraya geldiği yıl tanıştığı ve Bremen'de müzik ve edebiyat eğitimi görmesini sağlayarak yetişmesine katkıda bulunduğu Martha Schroeder ile, Modersohn meslektaşı Paula Becker ile, Rilke ise Paula Becker'in yakın arkadaşı Clara Westhoff ile evlenir. Rilke, 1903 yılında dört yılını geçireceği bu gizemli kasabayla ilgili ilk kitabını yayımlar.

Otto Modersohn, Yılbaşı Sabahı, 1888, tuval üzerine yağlıboya, 19,5x20 cm.
Otto Modersohn Müzesi

1905'ten itibaren koloniden kopuşlar başlar. Önce Fritz Overbeck ayrılır. 1907'de Paula Modersohn büyük bir özlemle beklediği ilk çocuğunun doğumundan sonra ölür. 1908'de Otto Modersohn Fischerhude kasabasına taşınır. 1914'te ise Fritz Mackensen, Hans am Ende ve Heinrich Vogeler savaşa katılırlar. Hans am Ende savaşta ölür. Bu arada Worpswede'ye başka sanatçılar gelip yerleşirler. Vogeler, 1931 yılında Sovyetler Birliği'ne göçtüğü için, 1938'de yapılan toplu sergide temsil edilmez. Paula'nın resimleri de bu sergide yer almaz. Kırklı yıllarda artık koloni tamamen el değiştirmiştir. 1972'de yıkılma tehlikesi ile karşılaşan Barkenhoff'a devlet sahip çıkar. Ev 1980 yılında onarılarak Worpswede arşivine dönüştürülür. 1994 yılında Worpswede'de, koloninin kurucularına esin kaynağı olan Fransa'daki Barbizon sanat kolonisinin resimleri ile birlikte karma bir sergi düzenlenir. Bugün kasabada kurulan Barkenhoff Vakfı ve diğerleri kurumsallaştırdıkları Worpswede Sanat Kolonisi'ni yaşatmayı sürdürmektedirler.

Heinrich Vogeler von Worpswede (1872-1942)

Worpswede Sanat Kolonisi'nin en üretken ressamlarından olan Heinrich Vogeler von Worpswede'nin meslektaşlarından ayrılan sanat çizgisi, çokyönlü sanatçı kişiliği, büyük bir değişime uğrayan siyasi kimliği ve tüm bunların sanatına yansıması, Avrupa sanat tarihçiliğinde çeşitli nedenlerle gözden kaçmış, incelenmeye değer bir olgudur.

1894 yılında Worpswede Sanat Kolonisi'ne katılan bu genç ressam 1895'te babasından kalma mirasla bu kasabada geniş araziye sahip küçük bir ev satın alır. Zamanla bu evi kendi tasarladığı plana göre bü-

Worpswede ressamları

yütür ve arkasındaki bahçeye kayın ağaçları diker. Bu nedenle bu köşk daha sonraları Almanca "kayın ormanı köşkü" anlamına gelecek olan "Barkenhoff" adını alacak ve Worpswede'de gerçekleşen sanat toplantılarının merkezi olarak ünlenecektir. Heinrich Vogeler yalnızca bu köşkün mimarisini belirlemek ve bahçesini düzenlemekle kalmamış, evin duvar kâğıtlarından eşyalarının tasarımına, perdelerinin deseninden evde kullanılacak porselen çay ve tabak takımının, gümüş çatal bıçağın ve aksesuvarın tasarımına kadar her türlü görsel nesneyi de, benimsemiş olduğu *Jugendstil* (*art nouveau*) tarzında kendisi üretmiştir. Diğer bir deyişle, ressamın sanatçı kişiliği yaşam biçimini belirlemiş, kurduğu yuvanın her ayrıntısına ve atmosferine yansımıştır.

Heinrich Vogeler, 1898.

Heinrich Vogeler'in bir illüstratör ressam olarak ünü çağın başında Almanya sınırlarını çoktan aşmıştır. Bunda sanatçının, 1895 yılında Worpswede Sanat Kolonisi'nin Münih'te Uluslararası Sanat Festivali'nde gerçekleştirmiş olduğu toplu sergide yer alan, çoğaltılmaya müsait ve devrin zevki ile bütünleşen masalsı gravürlerinin önemi büyüktür. Devrin ünlü İngiliz kültürel eleştiri dergisi *The Studio* onun gravürlerini Schuman ve Brahms'ın şarkıları ile kıyaslıyor, Vogeler'i müzik ve şiiri ustaca birleştiren bir sanatçı olarak tanıtıyordu. Bir Rus sanat eleştirmeni ise, Avrupa'da Heinrich Vogeler'in çizim gücüne erişebilecek başka bir ressam olmadığını dile getiriyordu. Bu sözler sanatçının 1899 yılında Münih'te yayıma başlayan Die Insel yayınlarına davet edilmesine yol açmış, burada yayımlanan eserleri de 27 yaşındaki ressamın sanatının doruğuna ulaşmasını sağlamıştı. Aynı yıl Vogeler'in, büyük aşkı Martha için yazıp resimlemiş olduğu şiirleri *DIR* (Sana) adlı bir kitapta toplanır ve Insel Yayınları'ndan çıkar. Birinci baskısı hemen kapışılan bu zarif kitabın, 1922 yılında 8000 adetlik ikinci baskısı yapılacaktır.

1872 yılında Bremen'de ticaretle uğraşan varlıklı bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Heinrich Vogeler'in sanat yeteneği okul yıllarında yapmaya başladığı karikatürlerle su yüzüne çıkmış, bunların küçük bir çocuğun zekâ ve espri gücünu yansıtmakla sınırlı kalmadığı, güçlü bir çizim yeteneğine işaret ettiği kısa zamanda anlaşılmıştır. Bunun üzerine ailesi onu, her ne kadar baba mesleğini devam ettirmesi arzulansa da, özveride bulunarak o devirde ünlü Düsseldorf Sanat Akademisi'ne yollamaya karar verir. Heinrich kendisine yol gösterecek büyük ustalara Düsseldorf Akademisi'nde değil, öğrencilik yıllarının uzun tatillerini geçirdiği Brüj'de, Londra'da National Gallery'de, Louvre'da, eski Pinakothek'te ve Palazzo Pitti'de rastlayacaktır. İngiliz Preraffaelistlerden, Memling'den, erken Floransa akımının temsilcilerinden etkilenecek, Rosetti, Burne Jones, Boticelli ve Fra Angelico onun ince ruhuna en çok hitap eden ustalar olacaktı.

Worpswede Sanat Kolonisi'nde, resimlerinde vatan sevgisi ve doğa lirizmi ağır basan meslektaşlarından Heinrich Vogeler'i ayıran özellikler şöyle sıralanabilir: Sanatını, içinde yaşadığı uzamdan her tür kullanım nesnesine uzanan tüm çevresine uygulamış olması; esin kaynağını doğa ile sınırlamamış olması; sanatında imgelem olarak masalsılığın, teknik olarak ise çizgiselliğin ağır basması; grafik tekniğinin avantajlarından yararlanması ve *Jugendstil* akımını Almanya'da yaygın bir biçimde uygulamış olması.

Bu özellikleri ile 1903-1905 yılları arasında öne çıkan Vogeler, ünlü yayınevlerinden siparişler alarak Rilke, Jacobsen, Dante, de Musset, Turgeniev, Flaubert, Wilde, Hugo von Hofmansthal ve Goethe'nin kitaplarını tasarlayıp süsleme; tiyatro broşürleri, exlibrisler, reklam tasarımları yapma; kardeşi Franz ile kurduğu mobilya atölyesinde mobilya tasarlayıp üretme; takı, çatal bıçak tasarlama; mimari ve iç mimari tasarımları üretme fırsatı bulmuştur. O yıllarda onarılmakta olan Bremen Rathaus'un Güldenkammer adlı geniş salonuna uyguladığı *Jugendstil* tarzındaki iç mimari tasarım bugün türünün en güzel örneklerinden biri sayılmaktadır. Bugün seçkin bir lokanta olarak kullanılan, 1911'de yapılan Worpswede istasyon binasının mimari tasarımı da gene Heinrich Vogeler'e aittir.

Bu arada Vogeler'in 1901'de evlendiği Martha Schroeder'den üç kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Barkenhoff şair, müzisyen ve ressamların uğrak yeri olmuştur. Ancak bu mutlu hayat kısa sürmüş, 1910 yılından itibaren düş kırıklıkları sanatçının peşini hiç bırakmamıştır. Yaşam biçiminin bir parçası olarak gördüğü karısının başkasına âşık olarak evi terk edişi onu derinden yaralamış, katılmak zorunda kaldığı savaşın acımasızlığı barış ve adalete olan inancını kökünden sarsmıştır. Savaş sonunda yaptığı tepkisel açıklamalar onu idamın eşiğine kadar getirmiş, ancak sevilen bir sanatçı oluşu nedeniyle hayatı bağışlanmıştır.

Art arda yaşadığı düş kırıklıkları sonucunda Heinrich Vogeler yaşam tarzını tamamen değiştirmiş, Barkenhoff'u radikal pasifistlerin, fabrika işçilerinin, aktivistlerin barındığı bir ko-

müne, bahçesini ise çevreyi doyuran bir bostana çevirmiştir. Yaşadığı bu değişim onu Leon Trotsky'nin görüşlerine yakınlaştırmış, benimsediği fikirler doğal olarak sanatına da yansımıştır. Barkenhoff'un bir duvarı, işçi ayaklanmaları, kızıl yardım ve yok oluş sahneleri ile dolu bir duvar resmi ile kaplanmıştır. Daha sonra büyük tartışmalara yol açacak, sonra da sessiz sedasız yıkılacak olan bu ünlü duvar resmini, Meksikalı ressam Diego Rivera da merak etmiş ve 1927'de Rusya'ya giderken Worpswede'ye uğrayarak Vogeler'in eserini görmüştür.

Arada Vogeler önce "Kızıl Marie" lakaplı bir aktivist ile, daha sonra da Sonja Marchlewska adlı bir Polonyalı ile hayatını birleştirmiş, üçüncü evliliğinden oğlu Jan dünyaya gelmiştir. Bu arada Vogeler Barkenhoff'u çocuk yuvasına çevirecek olan "Kızıl Yardım"a terk ettiği için bir dönem yersiz kalmış, 1931 yılında sık sık gidip geldiği Sovyetler Birliği'ne yerleşmiştir. Büyük ümitlerle gelmiş olduğu bu ülkede de bireyin idealizmine yer olmadığını öğrenmek, sanatçının yaşayacağı son ve onulmaz düş kırıklığı olmuştur. 1942 yılında sefalet içinde Kazakistan'da ölen bu çokyönlü sanatçının koleksyonunun önemli bir bölümü Sovyetler Birliği'nde kaldığı için, onun zamanında Almanya'da *Jugendstil* akımına yapmış olduğu önderlik Avrupa sanat tarihinde yeterince belgelenememiş ve Vogeler dünya uygarlık tarihinde hak etmiş olduğu konumu ne yazık ki alamamıştır.

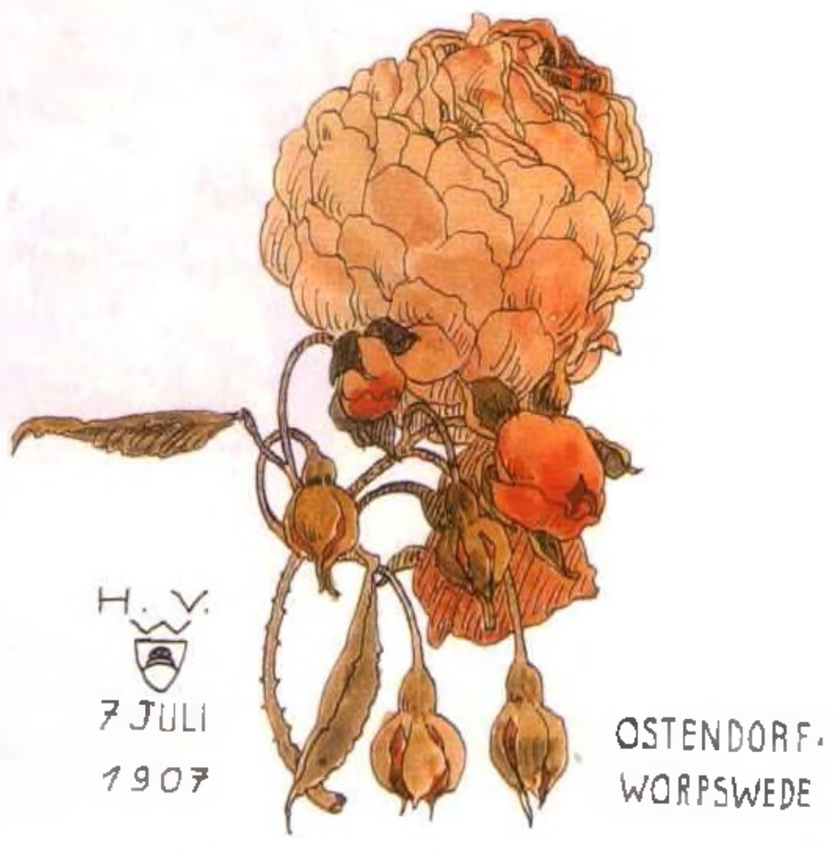
Nedret Kuran-Burçoğlu, Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Heinrich Vogeler, İlkbahar, 1896, gravür (üstte)

H. Vogeler'in yaptığı iki exlibris.

KAYNAKLAR

Der Barkenhof Worpswede, Folge 9 der Schriftenreihe, Worpswede: Barkenhof-Stiftung.

Rief, Hans-Herman, *Heinrich Vogeler-Das Graphische Werk*. Schriftenreihe der Barkenhoff-Stiftung, Worpsweder Verlag, 1983.

Stock, Wolf-Dietmar, Werner Wischnovski *Fischerhude-Malerdorf an der Wümme*, Fischerhude: Verlag Atelier im Bauernhaus, 1988.

Vogeler, Heinrich, *DIR-Gedichte*, Frankfurt am Main, Leipzig: Insel Verlag, 1987 (1899).

Von Reinken, Liselotte, *Paula Modersohn Becker*, Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1983.

Weltge-Wortmann, Sigrid, *Die ersten Maler in Worpswede*, Worpsweder Verlag, 1997.

Worpswede-Einführung in Landschaft und Kunst, Fischerhude: Verlag Atelier im Bauernhaus, 1996.

OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN KARTPOSTALLARI

Sultan V. Mehmed Reşad'ın "Tasvîr-i Hümâyûn"u (1915)

Yavuz Selim Karakışla ›

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki ellinci sayısıyla, "küçük dalya" diyoruz. *Toplumsal Tarih* dergisinin son elli sayısında yayımlanmış olan Arşivden Bir Belge dizisi, toplam 156 dergi sayfasına ulaştı. Bu vesileyle, Arşivden Bir Belge'nin sadık okurlarına, artık diziyi kitap haline getirmemiz gerektiğini belirten sevgili hocalarımıza ve dizide emeği geçen bütün dostlarımıza teşekkür borçlu olduğumuzu bir kez daha belirtmek istiyoruz. Arşivden Bir Belge dizisini *Toplumsal Tarih* dergisinin kalın ciltlerini anımsatan hacimli bir tıpkıbasım kitap halinde yayımlamak istiyoruz. Artık sıra, kısmetse, *Toplumsal Tarih* dergisinin Temmuz 2007 tarihli 163. sayısında yayımlanacak olan Arşivden Bir Belge dizisinin 100. sayısındaki "dalya"da...

Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında, birbiri ardınca gelen Trablusgarp Savaşı (1911), Balkan Savaşı (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve Milli Mücadele (1919-1923) boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun yaralarını sarmaya çalışmış olan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne gelir sağlamak amacıyla çıkartılmış olan kartpostal dizisi kapsamında, Avusturya'da yayımlanmış olan ve üzerinde Sultan V. Mehmed Reşad'ın resmi bulunan bir kartpostalın hikâyesi yer alıyor.[1] Burada yayımladığımız belgelerde anılmış olan Sultan V. Mehmed Reşad kartpostalının yanı sıra Hilal-i Ahmer kartpostalları koleksiyonunu oluşturan diğer kartlardan bazılarını da bir arada görmek fırsatı bulacaksınız.[2]

1 BOA, İrâdeler Tasnifi, Meclis-i Mahsûs, Sıra: 2349, Genel: 263, Hususi: 7, Aded: 2, 18.Z.1333.

2 Meraklısına Not: Ben şimdiye değin renkli ve damgalı Hilal-i Ahmer kartpostallarından 25 adedini bir araya getirmeyi başarabildim. Ne yazık ki, Hilal-i Ahmer Cemiyeti yöneticileri çeşitli zamanlarda yayımlamış oldukları bu kartpostallara birer sıra numarası vermemişlerdir. Bu nedenle, Hilal-i Ahmer kartpostallarını koleksiyonun toplam kaç kartları oluşturduğu ve bunların nasıl sıralanması gerektiği ile ilgili olarak, elimizde pek bilgi yoktur.

‹ *Yavuz Selim Karakışla*,
Boğaziçi Üniversitesi
ykarakisla@boun.edu.tr

Taht-ı Himâye-i Hazret-i Mülûkânede
Osmânlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti
Merkez-i Umûmîsi
aded
430 / 2573

Huzûr-ı sâmî-i cenâb-ı sadâret-penâhîye
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir
İ 27 Eylül sene 1331 tarihli ve 328360 umûmî, 76 husûsî numerolu tezkere-i fehîmâneleri arîza-i cevâbiyesidir.
Almanya ve Avusturya ve memâlik-i Osmâniye'de tasvîr-i hümâyûnun teksîri husûsunun Hilâl-i Ahmer menfaatine hasrı ve cemiyetimizin vâridât-ı ciddiyeye ihtiyâcı hasebiyle bu bâbda iltizâm-ı sür'at buyurulması pek münâsib görülmekle keyfiyetin âcilen Viyana sefâret-i seniyyesine âcilen iş'ârına müsâade buyurulması müsterhamdır. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.
fî 30 Eylül sene 1331 [13 Ekim 1915].
Osmânlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti
Re'îs-i Sânîsi
Doktor Besîm Ömer.

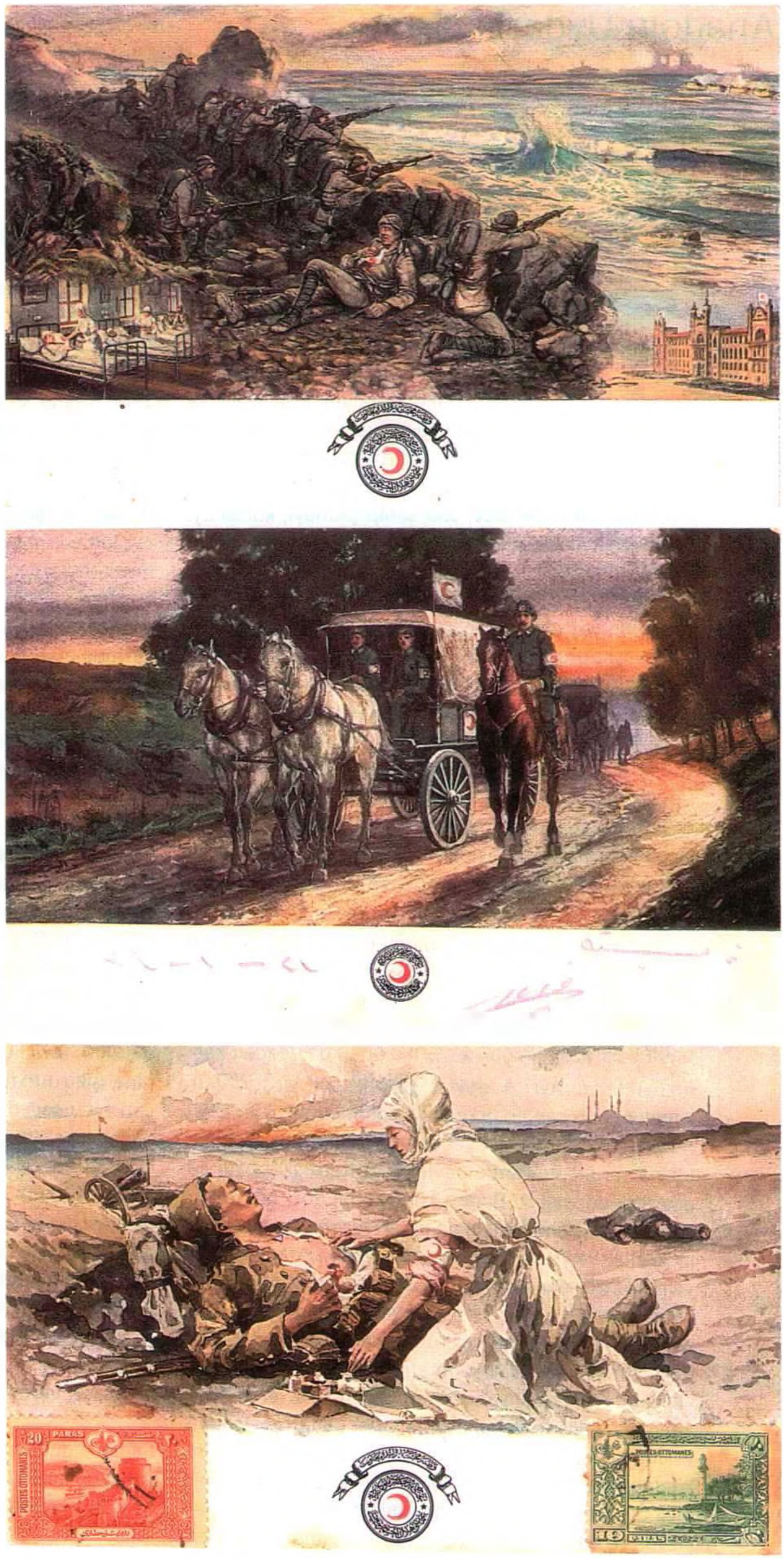
BOA, İrâdeler Tasnifi, Meclis-i Mahsûs, Sıra: 2349, Genel: 263, Hususi: 7, Aded: 2, 18.Z.1333, Vesika: 1.

Bâbıâlî
Meclis-i Mahsûs
263

Tasvîr-i hümâyûn-ı hazret-i pâdişâhînin Avusturya dâhilinde Hilâl-i Ahmer'e i'âne cem'i maksadıyla teksîr ve fürûhtu hakkında şâyân buyurulan müsâade-i hazret-i pâdişâhî üzerine icâbı icrâ kılınmak ve sebk eden iş'âra cevâben Osmânlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti riyâset-i sânîyesinden vârid olup meyâne-i bendehânemizde mütâlaa edilen 30 Eylül sene 1331 tarihli ve 425/2573 numerolu tezkerede beyân olunduğu vechile memâlik-i Osmâniye dâhilinde tasvîr-i hümâyûn-ı hazret-i pâdişâhînin teksîr ve fürûhtu husûsunun Hilâl-i Ahmer'e tefvîzi vâridât-ı ciddiyeye ihtiyâcı olduğu anlaşılan cemiyet-i mezkûreye te'mîn-i menâfi eyleyeceği derkâr olduğundan bu cihet dahi nezd-i mükârrem-vefd-i cenâb-ı mülûkânede karîn-i tasvîb buyurulduğu takdîrde îfâ-yı muktezâsına mübâşeret olunacağı tahîi bulunmuş olmağla kâtıbe-i ahvâlde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir. fî 18 Zilhicce sene 1333 ve fî 14 Teşrînievvel sene 1331 [27 Ekim 1915].

Mehmed Reşâd
Mehmed Said Paşa (kabinesinin imzaları).

BOA, İrâdeler Tasnifi, Meclis-i Mahsûs, Sıra: 2349, Genel: 263, Hususi: 7, Aded: 2, 18.Z.1333, Vesika: 2.

Anadolu Uygarlıkları

Oğuz Tekin | Dosya Editörü

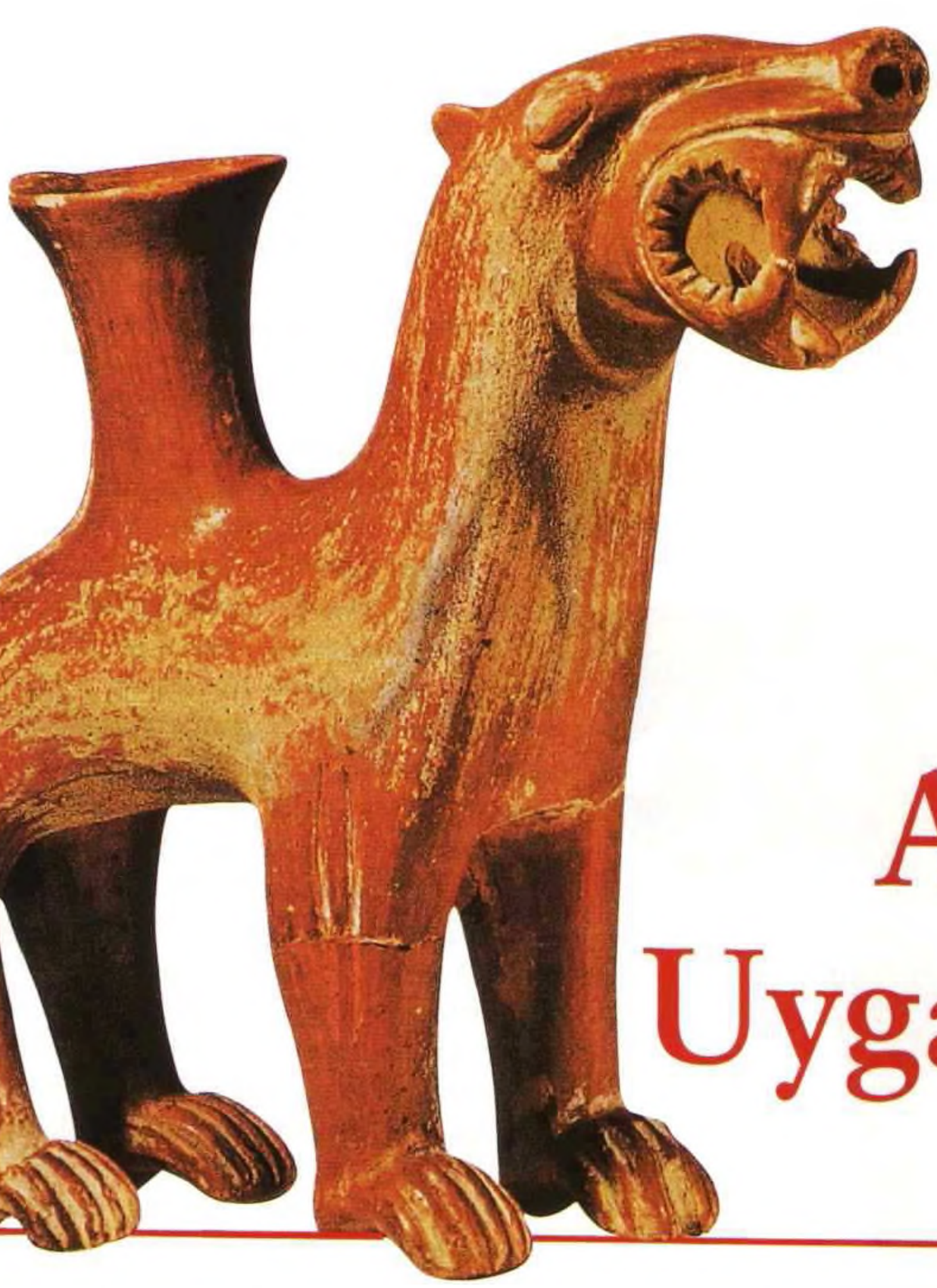
İnsanoğlunun Anadolu topraklarındaki ilk izleri hayal bile edemeyeceğimiz tarihlere uzanmaktadır. Mağara ve kaya sığınakları gibi barınaklardan köylere, köylerden de kent büyüklüğündeki yerleşimlere geçiş sürecinin kesintisiz izlendiği, büyük krallıklara ve imparatorluklara yurt olmuş Anadolu toprakları bugün için adeta bir tarih ve arkeoloji laboratuvarıdır. Böylesine zengin bir kültürel geçmişe sahip olmak, beraberinde, ona sahip çıkmayı, korumayı ve gelecek kuşaklara en iyi şekilde aktarılma çabasını da getirmektedir.

Üzerinde yaşadığımız topraklardaki kültür mirası, ileride, başka ulusların hak iddiası olmaması için olsa gerek, uzunca bir süre, Osmanlı ya da biraz daha geriye giderek Selçuklu mirası olarak anlaşıldı ya da anlaşılmak istendi. Türkiye'ye bu miras yeterdi, fazlası gereksiz olduğu kadar zararlı da olabilirdi. Nitekim eğitim de bundan nasibini aldı. Oysaki ilk ve orta öğretim ders programlarında "Kültür Mirası" ya da "Anadolu Uygarlıkları", başlı başına bir ders olarak okutulmayı hak eden öneme sahip konulardır. Bu, sadece öğrenmeyi değil, bilinçlenmeyi de beraberinde getirecek, eski eserlere yaklaşımımızı olumlu yönde etkileyecektir.

Anadolu'nun tarihsel geçmişine yaklaşımda, yine önemli bir kesimin çok duyarlı olduğu da gözden kaçmamaktadır. Ayrıca devlet politikasını eleştirirken, Anadolu'nun zengin arkeolojik kalıntılarının gün ışığına çıkartılmasında, ele geçen eserlerin müzeler aracılığıyla sergilenmesinde devletin gösterdiği çabayı da göz ardı edemeyiz. Bugün Türkiye'nin dört bir yanında yerli ve yabancı bilim adamları tarafından arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları yapılmaktadır. Türkiye'nin kültür envanterinin çıkartılmasında önemli mesafeler katedilmiştir. Her yıl mayıs ayının son haftasında (genellikle Ankara'da) düzenlenen Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, Türkiye'de bu alanda çalışan yerli ve yabancı yüzlerce bilim adamına çalışmalarının sonuçlarını anlatma imkânı vermektedir. Son on yılda arkeoloji ve eskiçağ tarihi konularında yayımlanan kitapların sayısında inanılmaz bir artış olmuştur. Kültür mirası meseleleri, televizyon programlarında hararetli tartışmalara neden olmakta, sivil toplum örgütlerinin toplantılarında ele alınmaktadır. Kuşkusuz bütün bunlar, Türkiye'nin sahip olduğu kültürel değerlerle karşılaştırıldığında olması gerekenin çok altındadır, ancak süreç başlamıştır.

Tarih Vakfı olarak bizler de bu konuda üzerimize düşeni yapmaya çalışıyoruz. *Toplumsal Tarih* dergisinin sürekli okuyucuları, her sayıda en az bir arkeoloji ya da eskiçağ tarihi yazısına yer verildiğini izliyorlardır. Bu kez de bir dosyayla karşınıza çıkıyoruz. Dosyaya ayrılan yerimizin sınırlı olması nedeniyle, ele alacağımız konularda seçici davranmaya mecbur kaldık. On binlerce yıllık bir zaman tünelinden kesitler sunmaya çalıştık. Bunu yaparken Anadolu'da büyük birer devlet kurmuş olan krallıkların dördünü de dosyamıza dahil ettik. Anadolu tarihine damgasını vurmuş olan Hititleri Ali Dinçol, Urartuları Veli Sevin, Phrygleri G. Kenneth Sams, Lydialıları Gül Gürtekin-Demir ele aldı. Asıl yurtları İran (Persia) olan Persler, Lydia Krallığı'nı yıktıktan sonra 200 yıldan fazla bir süre Anadolu topraklarında egemen olmuştur. İranlı bir hanedanın Anadolu'daki izlerini merak edenler için Tomris Bakır'ın yazısı aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Persler de, tıpkı Hititler, Urartular, Phrygler ve Lydialılar gibi büyük bir devletti, hatta kendi toprakları dışına yayıldıkları göz önüne alındığında bir imparatorluktu. Bu satırların yazarı ve dosya editörü tarafından kaleme alınan yazı ise, hiç bir zaman devlet olamamış ama bilimde ve uygarlıkta hayli ileri bir bölgenin, Ionia'nın, eskiçağ tarihine ışık tutmaktadır. Anadolu Uygarlıkları adını taşıyan bir dosyada uygarlık kavramıyla özdeşleşen Ionia'nın yer almaması eksik olurdu. Ve son olarak, Anadolu'da yer alan bir kent-devletini tanıtmak istedik sizlere. Büyük devletlerin yanında, Anadolu'da yer alan yüzlerce kent-devletinden biri olan ve çoğumuzun adını belki de ilk kez duyacağı Termessos'u, yirmi yılı aşkın bir süredir orada araştırma yapan Ahmet Vedat Çelgin yazdı. Böylece dosyamızı, tümü konunun uzmanı olan bilim adamlarınca yazılmış yedi yazı ile tamamlamış oluyoruz. Burada yer veremediğimiz konular ise, verdiklerimizin kat kat üstündedir.

Sahip olduğumuz kültürel değerlere, aynı zamanda sahip de çıkılması temennisiyle sizleri dosyamızla baş başa bırakıyoruz.

Anadolu Uygarlıkları

Hititlerin kimlik sorunları *Ali Dinçol* | Doğu Anadolu'nun kralları Urartular-Vanlılar *Veli Sevin* | Gordion kazılarının ışığında Phrygler *G. Kenneth Sams* | Bereketin, zenginliğin ve paranın krallığı Lydia uygarlığı *Gül Gürtekin-Demir* | Daskyleion (Ergili) kazılarının ışığında Anadolu Pers dönemi ve sanatı *Tomris Bakır* | Bilimsel düşüncenin yurdu eskiçağda Ionia *Oğuz Tekin* | Toroslar'ın koynunda uyuyan antik kent Termessos *Ahmet Vedat Çelgin*

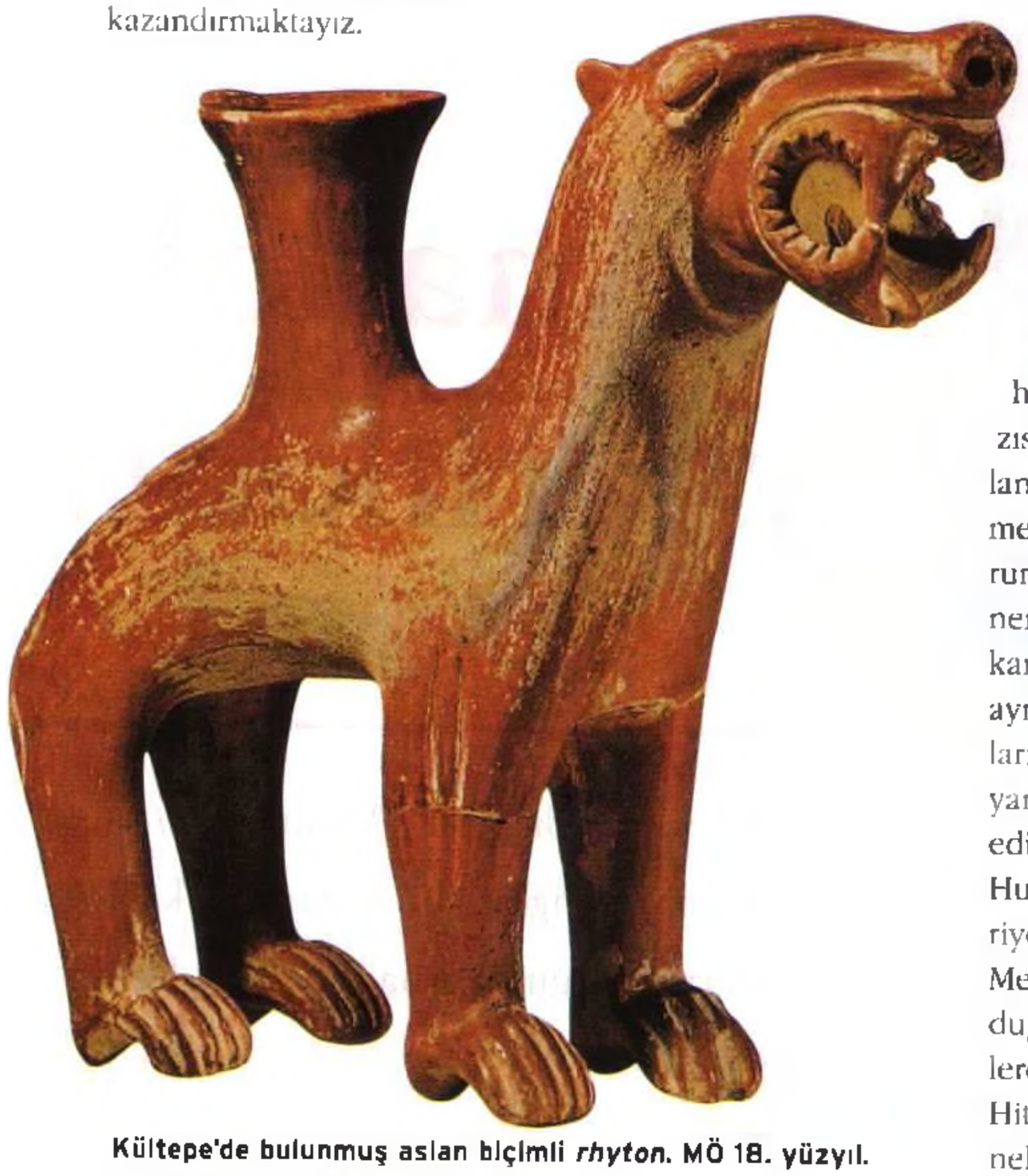

Hititlerin kimlik sorunları

Bir toplumun kimliğini oluşturan antropolojik, linguistik ve kültürel özellikleri, kimlik saptamasına yarayacak nitelikte yorumlamak hiç de kolay değildir.

Ali Dinçol ›

Toplumların kimliklerini biçimlendiren nitelikler, fiziki özelliklerini, yani kafa biçimlerini, iskelet yapılarını ve derilerinin rengini kapsayan antropolojik öğeler ile konuştukları "dil"in en önemli göstergesi olan "etnisite"dir. Bunlar, bir insan grubunun bilinen başka bir insan grubuna aidiyetini kanıtlar veya diğerlerinden farkını ortaya koyar. Bu niteliklere, içerik ve parametreleri her zaman tartışma konusu olan, "ırk", "soy", "ulus", "akrabalık" ya da "kan bağı" gibi adlar da verilmektedir. Ancak, dil açısından belli bir gruba aidiyet gösteren insanın, antropolojik yönden çoğunluğun özelliklerini taşıması gerekmez. "Kimlik" saptaması için en az bunlar kadar önemli bir başka öge de, toplumların yarattıkları "kültür"dür. Bazen antropolojik ya da linguistik özelliklerini tanımadığımız insanları, kullandıkları ve belirli bir coğrafyaya yayılmış özel bir tür çanak çömlek ile de eşitleyip bir kimlik kazandırmaktayız.

Kültepe'de bulunmuş aslan biçimli *rhyton*. MÖ 18. yüzyıl.
Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Günümüzde artık yaşamayan toplumların dillerini, eğer yazıyı kullanmaya başlamışlarsa ve bu yazı da günümüzde anlaşılıyorsa öğrenebiliyoruz. Başka bir deyişle, tarih yazıyla başladığına göre, tarih öncesi toplumlardaki etnisiteyi bu yolla saptamak olanaksızdır. Ancak araştırdığımız tarih öncesi toplumu belirli bir coğrafyada sürekli olarak izleyebiliyorsak ve yazıyı kullanmaya başladıkları evreyi de kanıtlayabiliyorsak, tarih öncesine ait etnisitelerden kesinlikle söz edebiliriz. Özetleyecek olursak, bir toplumun kimliğini oluşturan antropolojik, linguistik ve kültürel özellikleri, birbirlerini doğrular ve tamamlar biçimde ortaya çıkarmak ve kimlik saptamasına yarayacak nitelikte yorumlamak, eskiçağ bilimcileri için karmaşık ve zor bir süreç olagelmiştir.

Anadolu'da Yazıya (Tarihsel Çağlara) Geçiş

Anadolu, MÖ II. binyıl başında, 19-18. yüzyıllarda Kuzey Mezopotamya'daki Asur kentinden gelerek, Anadolu'daki yerel beylerle karşılıklı çıkarlara dayalı bir ticaret örgütü oluşturan, menzil istasyonları ve pazar yerleri (karum) kuran tüccarların kullandıkları "çiviyazısı" ile tarihsel çağlarına başladı. Mezopotamya'da yazı, bir Sümer icadı olarak MÖ 3250 yıllarından beri geliştirilerek, farklı dil ve lehçelere uygulanarak kullanılıyordu. Asurlu tüccarlar Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu'da siyasal birlik yoktu ve küçük bölgelere hükmeden yerel beyler, tüccarlardan gördükleri çiviyazısını Eski Asur dili ile birlikte kendi yazışmalarında kullandılar; yazıyı kendi dillerine uygulamadılar. Buna rağmen, Anadolu'nun insanları, politik yapısı, ekonomik durumu hakkında yazılmış Asurca belgelerden dahi, o dönemdeki Anadolu insanının kimliğine ilişkin bilgiler çıkarsanabilmektedir. Bu belgelerde geçen özel adların ve aynı yerde konuşulan dillerin birbirlerinden ödünç aldıkları özel terimlerin analizi sonucunda, Anadolu'da yaşayan toplumların etnisiteleri özetle aşağıdaki gibi şematize edilebildi: 1- (Yerli ?) Anadolular, 2- Hint-Avrupalılar, 3- Hurriler, 4- Asurlu tüccarlar (Doğu Semitik), 5- Kuzey Suriyeliler (Batı Semitik). MÖ 17. yüzyılda kurulan ve yine Mezopotamya kökenli çiviyazısını alıp kendi dillerine olduğu kadar o dönemde Anadolu'da konuşulan diğer dillere de uygulayan ve günümüze binlerce belge bırakan Hitit devleti arşivlerinden öğrendiğimize göre, adları genellikle Gaga, Dada gibi tek hecenin tekrarlanmasından oluşan ve Anadolulu olarak nitelenen grup, Hitit metinle-

Tokat'ta bulunmuş gaga ağızlı testi, MÖ. yaklaşık 1700.
Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

rindeki Hatti halkı ile eşitlendi. Bu grubun, ülkeye de adlarını veren yerli halk olduğu varsayıldı; ancak dillerinin yaşayan akrabası saptanamadı.

Son yıllardaki araştırmalarda, dillerinin Batı Kafkas dillerinden Gürcüce'ye yakınlık gösterdiği ileri sürülmüştür. Ayrıca Gürcistan'da Trialeti bölgesinde bulunan bazı kabartmalı madeni kaplar üzerindeki tasvirler de Hatti kökenli olarak bilinen, örneğin sivri uçları yukarı kalkık pabuçlar gibi Anadolu öğeleri içermekteydi. Bilinen en eski Gürcüce yazılı belgeler ile Hititlerin çiviyazısıyla kaydettikleri Hattice metinler arasındaki büyük zaman farkı nedeniyle iki dilin akrabalığı kanıtlanamamaktadır. Buna rağmen, bu durumda Hattileri otokton (yerli) saymak ne kadar doğru olabilir? Hint-Avrupalı adlar taşıyan ve Asurlu tüccarların diline "kontrat" gibi bazı teknik terimleri "ödünç" veren grubun "kimliği" hakkında neler biliniyordu?

Hitit devletinin kurulmasından sonra yazıya geçirilmiş belgelerden anlaşıldığına göre, Hint-Avrupalıların hepsi aynı "boy"dan değillerdi; Hititler dediğimiz boy, Luwi ve Pala boyları, Anadolu'daki Hint-Avrupalı toplumu oluşturuyordu. Hint-Avrupa dil ailesi içinde yer alan modern diller, Hint Okyanusu'ndan Atlantik kıyılarına kadar yayılan geniş bir coğrafyada konuşulan Türkçe, Macarca ve Fince dışında kalan tüm dilleri kapsamaktadır. Amerika'nın keşfi sonucunda bunlar kıtanın hem kuzey hem de güneyinde Atlantik'in diğer kıyısından Pasifik Okyanusu'na kadar ulaşmışlardır. Bu dil ailesinin ölü bireylerini içeren MÖ II. binyıl Anadolu dilleri, bu coğrafyada ne zamandan beri konuşulmaktaydı? Bunun yanıtını linguistik verilere dayanarak vermek olanaksızdır; çünkü Anadolu, Asurlu tüccarlar öncesinde, yazısız (analfabet) dönemini, yani henüz tarih öncesini yaşamaktadır, dolayısıyla da, dil konusunda bizi aydınlatacak belge yoktur.

Fiziksel Antropoloji ve Maddi Kültür Belgelerinin Yorumu

Bu durumda, Hint-Avrupalıların Anadolu'daki varlıklarını saptamak için antropolojik ve kültürel/arkeolojik verileri irdelemek gerekmektedir. Hemen her kazıda insan iskeletlerinin bulunmuş olmasına karşın, bunlar nicelik ve nitelik açısından kesin sonuçlara götürecek değerde değillerdir. Bununla birlikte, Anadolu'nun "ırksal" özellikleri hakkında kaba bir fikir verebilmektedirler. Yozgat ilindeki Alişar kazılarında ele geçen insan kalıntılarından elde edilen antropolojik ölçümlere göre, Hitit devleti öncesi Anadolu insanının narin kemik yapısına sahip, "Akdeniz ırkı" özellikleri gösterdiği anlaşılmıştır. Buna karşın, özellikle Karadeniz kıyılarında, yine Hitit öncesine tarihlenen kazı yerlerinde ortaya çıkarılan mezarlardan sağlanan iskeletler üzerine yapılan çalışmalar, bu insanların "robüst" kemikli, iri ve uzun boylu olduklarını kanıtlamaktadır. Antropologların savlarına göre, bu tür iskeletler bütün Karadeniz litoralinde bulunmaktadır. Anadolu'nun Karadeniz bölgesi, kültürel açıdan da farklı bir özellik göstermektedir. Hatti olarak nitelenen ünlü "güneş kursları", boğalar, geyikler vs. gibi Alaca Höyük, Horoz Tepe, Mahmatlar vs. gibi yerlerde bulunmuş olan madeni eserler. Bafra İkiztepe'de ele geçen olağanüstü zengin bronz alet ve silahlar, bu bölgenin maden işleme sanatında ileri gittiğini göstermektedir. Bu noktada akla birkaç soru gelmektedir: 1- Antropolojik özellikleri farklı iki insan grubundan birisi Anadolu'ya göç yoluyla mı gelmiştir? 2- Farklı ırksal nitelik taşıyanlarla metalürji sanatını geliştirmiş olanların ilgisi nedir? 3- Bu insanları belli bir dil ailesine bağlayacak ipuçları var mıdır?

Sondan başlayacak olursak, öncelikle bir başka soruya yanıt bulmak gerekmektedir: Üç ayrı Hint-Avrupalı boy belli bir Hint-Avrupa anayurdundan mı çıkmışlardır? Dil ailelerinin önce bir merkezde birlikte gelişen gelişen bir anadilin, değişik faktörlerle ama ağırlıklı olarak da farklı coğrafi bölgelere yayılıp birbirlerinden uzaklaşmaları sonucu farklılaşarak oluşan dillerden ortaya çıktığına inanılır. Bir anadilin anayurdunu saptamak kolay değildir, ancak belirli bir bölgenin faunasına, florasına ilişkin adların, dağ ve akarsu gibi coğrafya adlarının aynı dil ailesinin özellikleriyle açıklaması sonucu, bazı savlar ileri sürülebilir. Bir görüşe göre, Hint-Avrupa anadili Güney Rusya steplerinde ortaya çıkmıştır. Bu konum, yukarıdaki antropolojik ve kültürel veri-

Yazılıkaya, Tanrı Şarruma'nın Hitit Kralı IV. Tuthaliya'yı kucaklarken gösterildiği kabartma, MÖ 13. yüzyıl.

Hititlerin kimlik sorunları

lerle uyum göstermesine karşın, herşeyi açıklamadığı gibi yeni sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu üç Hint-Avrupa dili, anayurtlarından doğu (Kafkasya) ya da batı (Trakya, Boğazlar) yolunu mu izleyerek Anadolu'ya gelmişlerdir? Aynı coğrafyadan geldilerse, her üçünün ayrışması, niçin ve nerede olmuştur? Ne zaman gelmişlerdir? Bu soruların yanıtları da kesinlikten uzaktır. Bir toplumun göç yolunu saptayabilmek için, o topluma özgü maddi kültür belgelerini izlemek gerekir. Tuhaftır ki, Anadolu'daki Hint-Avrupalıların Anadolu dışındaki kültürünü tanımıyoruz. Başka bir deyişle, karakteristik bir Hitit eserine, gelmiş oldukları düşünülen Hint-Avrupa anayurdunda ya da buradan çıkış yolları üzerinde rastlanmamaktadır. Diğer yandan, Anadolu'nun kültürel gelişiminde, Hint-Avrupalıların yazılı belgelerde saptandığı tarihlerde veya birkaç yüzyıl öncesinde, herhangi bir göçe işaret edecek bir kesinti ya da değişim yoktur. Metalürji sanatını geliştirenler dışardan gelenler ise, bunu kanıtlayan buluntuların da yoğunlukla Anadolu dışında bulunması gerekirdi, ancak bu yöndeki veriler de şimdilik yeterli görünmemektedir. Bu toplumlar yazıyı kullanmaya başladıktan sonra da, bu konuya açıklık getirecek şekilde, nereden ve hangi koşullarda geldiklerine ilişkin bir ipucu bırakmamışlardır. Öyleyse, Hint-Avrupalıların Anadolu'ya ne zaman ve hangi yönden girdiklerinin yanıtları da yine sadece varsayımlardan oluşmak zorundadır.

Burada bir iki noktaya daha değinmek gerekmektedir. Hitit devlet arşivlerinde bulunan ve bizim "Hititçe" olarak adlandırdığımız dille yazılmış binlerce çiviyazısı tabletin dilini, Hititlerin kendileri Neşa (Kaneş) dili olarak niteliyorlardı. Bu kent, yukarıda sözü edilen Asurlu tüccarların örgütledikleri ticaret ağı içindeki en önemli "karum" (pazar) yeriydi. Yaklaşık MÖ 1750 yıllarında, başka bir Anadolu kentinin beyi olan ve diğer beylikleri egemenliği altına alarak Anadolu'da ilk kez siyasal birliği kuran Anitta, bu kenti de ele geçirerek, topraklarının başkenti yapmıştı. Anitta'nın icraatlarını anlattığı metnin Hitit döneminde yazılmış nüshasında, Kaneş kentini ele geçirdiğinde kent halkına dokunmadığı, onlara "analar, babalar (gibi)" davrandığı anlatılmaktadır. Bunun nedeni, acaba bu halkın da kendisi gibi –konuştuğu dile adını verecek kadar– Hint-Avrupalı olması değil midir? Acaba burası "Hititçe"(Kaneş/Neşaca) konuşan topluluğun bağımsız beylik kurduğu ilk Anadolu yerleşmesi midir? Çünkü, Asurca belgelerden anlaşıldığına göre, Anitta öncesindeki Kaneş beylerinin adları da Hint-Avrupalıdır.

Çıkarılacak diğer bir sonuç da, Hint-Avrupalıların Anadolu'da beylikler kuracak kadar eski bir nüfus olduğudur. Hitit devleti sırasında yazılmış bir "masal"ın içeriği de Bafra dolayındaki Zalpa kenti ile Kaneş/Neşa'yı ilişkilendirmektedir. Özetle, bir batında otuz erkek çocuk doğuran Kaneş kraliçesi onları istemez ve sepetlere koyup nehre (büyük olasılıkla Kızılırmak) bırakır; nehrin denize döküldüğü Zalpa'da (Bafra bölgesi) onları tanrılar bulur ve büyütürler. Eski Ön Asya'da çok kullanılan ve Sargon'dan Musa'ya kadar kökeni gizlenmek istenen kişilere uygulanan bu "nehre atma" motifi, burada çocukların daha sonra analarını bulmak için yola çıkmaları ile sürer. Acaba bu masalın anlatmak istediği bir "köken/sebep mitosu" (etiyolojik mitos) mudur? Öyle kabul edilirse, Kaneş'e geliş Kızılırmak vadisini izleyerek Orta Karadeniz üzerinden mi gerçekleşmiştir? Bu açıdan bakıldığında, Hint-Avrupa anayurdunun Karadeniz kuzeyinde yer aldığı savı, ister istemez yine akla gelmektedir.

Tarihsel Çağlara Geçişten Sonra Kimlik Sorunları

Hitit devleti kurulup Hititlerin kaydettikleri yazılı belgelerin sayısının artmasıyla, Anadolu'nun o dönemdeki politik durumu, ekonomisi, toplum yapısı, dinsel inançları gibi çeşitli konulardaki bilgimiz de bu belgeler ölçüsünde çeşitlenmekte ve zenginleşmektedir. Fakat "Hitit toplumu" gibi genel bir adla andığımız Anadolu nüfusunun çeşitli kimliklere sahip olduğunu ve yine yanıtlanması zor bazı soruların bu çağda ortaya çıktığını görüyoruz. Bu sorunlardan ilki, yukarıda sözünü ettiğimiz üç Hint-Avrupalı boyun, Anadolu içindeki yerleşim bölgeleri ve toplam nüfus içindeki oranları ve ilişkileri sorunudur. Bunlardan Palaların diğerlerine oranla daha az sayıda oldukları ve Batı Karadeniz bölgesinde (Klasik Blaene; belki de buna dayanarak, Pala adını da Bla olarak seslendirmek gerekir) yaşadıkları anlaşılmaktadır. İkinci boy olan Luwilerin ise yayıldıkları alanın çok geniş olduğu ve kalabalık bir topluluk oldukları anlaşılmaktadır. Önceleri Luwiya olarak anılan Batı Anadolu'nun bir kısmı (belki de tümü?), daha sonra Arzawa Ülkeleri olarak anılmaya başlanmıştır. Bu ülkelerin Hapalla, Kuwaliya, Mera gibi kesim veya bölgeleri olduğu ve bazen Hitit devletine bağımlı, bazense düşman oldukları çeşitli belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Akdeniz Bölgesi halkının da Luwili olduğuna kuşku yoktur. Adana bölgesinde (Kizzuwatna) ise, Luwilerin yanı sıra, Hint-Avrupalı olmayan bir başka unsurun, Hurrilerin varlığı da önemlidir. Hititlerin sadece Orta Anadolu'da Kızılırmak kavisi içinde çoğunlukta oldukları anlaşılmaktadır. Luwi unsurunun Hitit Anadolu'su içindeki ağırlığının nedeni, geniş bir alana yayılmış olmalarından ya da sayısal faz-

Madeni Kurs. Orta kesimde bir boğa ve her iki yanında birer panter. Alacahöyük, MÖ 2300-2100.
Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Geyik heykelciği şeklinde dinsel simge, bronz, Alacahöyük, MÖ 2200-2100.

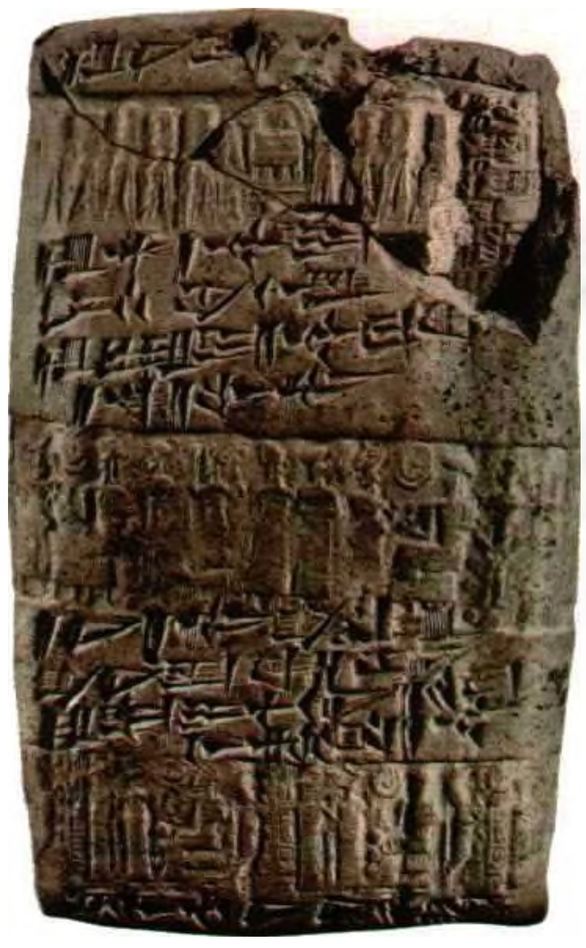
lalıklarından gelmemektedir. Hitit Anadolu'su iki yazı sistemi kullanmıştır. Birincisi, özellikle Neşa/Kaneşçe'nin, yani devletin dilinin uygulandığı, Sümer icadı çiviyazısının Kuzey Suriye devletlerinde kullanılan biçimidir. Başkenti Hattuşa yapan I. Hattuşili'nin bu bölgeye yaptığı askeri sefer sırasında, oradan getirttiği ve sarayında görevlendirdiği kâtipler aracılığı ile, önce yazıyla beraber alınan Akkad dilinde metinler yazılmış, sonra yazı "Hititçe"ye uygulanmıştır. Böylece Anadolu çiviyazısı kültür alanına girmiştir. Sonuç olarak ilk kez bir Hint-Avrupa dili, yazıyı icat eden Sümerlilerden ve onu geliştiren Akkadlılardan (Akkad dili kuzeyde Asur, güneyde Babil lehçelerine ayrılmıştır) yazıya geçen linguistik öğelerle tanışmış ve bunları kullanır hale getirmiştir. Bu durumuna karşın, çiviyazısı sadece resmi yazışmalar ile sınırlı kalmış, halka ait ticari, ekonomik, hukuki belgeler veya mektuplar bu yazıyla düzenlenmemiş, hiçbir anıt böyle bir yazıtla donatılmamıştır. Buna karşın, büyük olasılıkla Ege dünyasındaki resim yazılarından esinlenerek yaratılan Anadolu hiyeroglif yazısı, Luwi diline dayanmaktadır. Bu yazı tüm anıtlarda (kayalara yapılan ya da mimari parçalar üzerindeki), çeşitli görevlilerin ya da herhangi bir unvanı olmayan halktan kişilerin mühürlerinde, bazı madeni kap, silah ve kurşun levhaların üzerinde görülmektedir. Kral ve kraliçe mühürlerindeyse, hem hiyeroglif, hem de çiviyazısı birlikte kullanılmıştır. Kazılarda ele geçen, kilden yapılmış, koniye benzeyen, tabanları daire şeklinde olan bu mühürlerle (arkeoloji literatüründe bunlara "bulla" adı verilir) hazırlanmış baskılar, hiyeroglifle, tahta gibi zamanla çürüyüp yok olabilen bir malzeme üzerine yazılmış belgelere bağlanıyor ve böylece onları onaylamış oluyordu. Bu tahta "tabletler" ortadan kalktığı için, sadece onların imzaları olarak adlandırabileceğimiz bullalar günümüze kalmıştır. Çiviyazılı tabletlerde bulunmayan halka ait belgelerin hiyeroglifle yazılmış bu tahta tabletlerde olduğu düşünülmektedir. Hititler Luwiceyi çiviyazısı ile de kayda geçirmişlerdir. Bu Luwice ile, hiyeroglifle yazılan Luwice arasında farklar vardır. Halka açık yerlerdeki anıtların, halk mühürlerinin ve belgelerinin hiyeroglifle yazılmış olması, Anadolu toplumunun büyük çoğunluğunun çiviyazısını benimsemediği anlamına gelmektedir. Bunun yanında, hiyeroglif Luwice'sinin farklılığı, acaba bu dilin, kökeni hangi boy olursa olsun, tüm Hint-Avrupalılarca anlaşılmasını sağlamak için meydana getirilen bir tür "koine" (ortak dil) oluşundan mıdır? Bu durumda, herhalde Hititler (Kaneş/Neşaca konuşanlar) azınlıktaydılar. Hititçe ve çiviyazısı, devletin resmi dili ve resmi yazısı olarak kullanıldı. Doğal olarak, resmi dil olsa dahi bu durum Hititçe'nin azınlıkta da olsa, belli bir grup tarafından konuşulmadığı anlamına gelmektedir. Eğer öyle olsaydı, zaman içinde Hititçe gelişmez ve değişime uğramazdı. Halbuki, Hititçe'nin eski, orta ve yeni olmak üzere üç evresi hem yazı, hem dil olarak saptanabilmektedir. Tüm bunlardan, "Hitit toplumu"nun aslında Luwi kökenli olduğu sonucu çıkar mı?

Yalnız toplum değil, idareci sınıfın, yani kral hanedanının da safkan Hititli kaldığını söylemek olası değildir. Onlar da olağanüstü biçimde Hurri etkisine girmişler, bu, adlarına ve dinsel inançlarına da yansımıştır. Tuhaf olan, Hurro-Urartu dil grubu olarak tanımlanabilen ve günümüz Doğu Kafkas dilleri (Çeçen, İnguş, Dağıstani) ile yakınlığı saptanan bir dil konuşan Hurriler içinde etkin bir grubun İndo-Ari olmasıdır. Bunların İndra, Mitra, Varuna gibi Hint kökenli tanrılarını Hititlere aktardıkları anlaşılmaktadır.

Teoriler ve Çalışma Hipotezleri

Sorular ve sorunların çok olduğu konularda, çeşitli çözüm önerilerinin olması kaçınılmazdır. Bilim adamlarının işlevi, karşılaşılan sorunları açıklamaktır ve bilimi ileri götüren de bu arayışlardır. Örneğin, Hint-Avrupalıların Anadolu'ya nereden, ne zaman ve hangi yolla geldikleri sorularına kesin yanıtlar bulunamıyorsa, bazı araştırıcıların çalışma hipotezi olarak "Hint-Avrupalılar bir yerden gelmediler, zaten hep buradaydılar" varsayımını düşünmesi ve bu hipotezin kanıtlanabilirliğini sınaması, bilimdışı bir yönelim değildir. Aksine, her yeni görüş gibi, tartışmalı konulara farklı boyutlar kazandırır. Diğer taraftan bilimci, 3-4 bin yıl öncesinin bazı olgularını şu anki bazı politik amaçlarına hizmet etmek için kullanıyorlarsa, bilim adamları böyle eğilimleri değerlendirmeye almaz ve yavaşça elimine eder. "Her şeyi ben bilirim" diyen bireysel megalomani gibi, "en köklü biziz, buranın sahibi biziz" diyen kolektif megalomani de, aklın ve bilmin süzgecine takılır. Onların saptırmalarına ve saldırılarına rağmen, varsayımları kendine özgü akademik üslubu içinde tartışarak, bilim kervanı gerçeğe doğru yürüyüşüne devam eder.

Ali Dinçol, Prof. Dr.
İstanbul Üniversitesi

Eski Asurca yazılmış bir tablet; kırılmış zarfın içinde mektup görülmektedir. Kültepe, MÖ 2000-1700.

SEÇİLMİŞ OKUMA LİSTESİ
Dinçol, A., "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul: Görsel Yayınlar, 1982.
Gurney, O. R., *Hititler* (Çev. Pınar Arpaçay), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2001.
Macqueen, J. G., *Hititler ve Hititler Çağında Anadolu* (Çev. Esra Davutoğlu), Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2001.

DOĞU ANADOLU'NUN KRALLARI

Urartular-Vanlılar

MÖ 1000 yıllarından biraz önce Urartu uygarlığı Van Gölü havzasında hızla gelişmeye ve biçimlenmeye başladı. MÖ 9. yüzyılın ortalarına gelindiğinde başkent Tuşpa (bugün Van Kalesi ve eski Van şehri) olmak üzere küçük bir krallık kuruldu önce Van Ovası'nda. Güneylilerin yakıştırdığı Uruatru ya da Urartu adına karşılık kendilerine daima "Biainili" yani "Vanlı" diyorlardı bu insanlar.

Veli Sevin ›

Kökleri çok derinlere uzanan renkli uygarlıkların beşiği Anadolu'nun çatısında yaşadı Urartular, 3000 yıl kadar önce, dopdolu, ışıl ışıl. En acımasız doğa koşullarıyla boğuşarak yarattılar uygarlıklarını, hem de görkemli bir devletle taçlandırarak dağların üzerinde. Bugün Doğu Anadolu denen bu ülkede Nuh'un gemisi karaya oturmuştu. Tufan'dan sonra, Ağrı'nın (5. 122 m.) tepesine.

Eski İbranice ile kaleme alınmış kutsal kitap Tevrat'ta (Tekvin 8:4; II. Krallar 19:37; İşaya 37:38) "rrt" olarak geçer Ağrı'nın adı, tüm Sami dillerindeki gibi yalnızca ünsüz harflerle. Ortaçağ rahipleri bunu, birer "a" ünlüsü ekleyerek "Ararat" okumuşlardı hemencecik, yanlışlıkla. Ve bu yanlış sürüp gitti günümüze dek hiç sorgulanmadan ve de hiç yadırganmadan nedense. Oysa dorukları hep karlı bu ulu dağın adı Ararat değil, "u" ve "a" ünlüleri eklenerek pekâlâ "Urartu" olarak da okunabilirdi. Anlamsız Ararat'a karşı Uruatri, Urartu ya da Uraştu bölgeye güneylilerin verdiği ve en azından MÖ 1270'li yıllardan itibaren 800 yıl süreyle kullanılan yaygın bir addı. Nitekim Yeremya'da (51:27) "rrt"den, Mini ve Aşkenaz ile birlikte bir krallık olarak söz edilmektedir ki, o tarihlerde bu krallık ancak ve ancak Urartularınki olabilirdi. Anlaşılacağı üzere, Ararat adı bir hatanın ürünüdür ve Ağrı'nın eski adı Urartu olmalıdır.

Ağrı-Patnos'ta bulunup şimdi Kudüs Müzesi'nde sergilenen, kral Minua'ya ait büyük tunç şamdanın ayağını süsleyen aslan. Van Müzesi

MÖ 2. binyılın başlarında bu koca dağların eteklerindeki geniş otlaklarda yaşıyordu Urartular aşiretler halinde. Yemyeşil yüksek yaylaklar ve alçak kışlaklar arasında gidip geliyorlardı göçebe aşiretler sürüleriyle beylerin gözetiminde. Kıl çadırlar kuruluyor ve bozuluyordu sık sık. Giderek şatolusu küçük kaleler kuruldu dağların tepesinde. İçleri zengin armağanlarla dolu mezar anıtları yaptırdılar öteki dünyadaki yaşamları için. MÖ 1500 yıllarından sonra devletleşme sürecine girilmişti artık Doğu Anadolu'da.

Urartu halkının büyük bir devletin çatısı altında toplanmadan önceki tarihleri ve kültürleri hakkında daha birkaç yıl önceye değin pek bir şey bilinmiyor. Ön Asya dünyasında bir meteor gibi parladıklarına inanılıyordu. Oysa bu uygarlık üzerinde 19. yüzyılın ikinci yarısından beri çalışmalara girişilmişti. Ama tüm çabalara karşın sonuç değişmemiş. Urartuların karanlık geçmişini aydınlatacak somut kanıtlara hâlâ ulaşılamamıştı. Son yıllarda genç Türk bilimcisi Aynur Özfırat Süphan, Ağrı ve Doğu Beyazıt yöresindeki yaylalarda yağmalanmış binlerce mezar saptadı eski göçebe aşiretlere ilişkin. Karanlık tarih biraz ışıldadı böylece. Şimdi MÖ 2. binyılın başlarından Urartu Krallığı'na değin geçen 1000 yıllık süredeki gelişmeleri kabaca da olsa izleyebilmek olası.

MÖ 2. binyılın son yüzyılları içinde Van Gölü havzasının kuzey ve doğu yakasında gelişmeye başladı Urartu kültürü. 1992 yılında Van'ın hemen kuzeyindeki Erçek

Evliya Çelebi'nin çökmüş bir deveye benzettiği Van Kalesi kayalıkları aynı zamanda zengin bir su kaynağıdır. (üstte).

Bugün Van kenti içinde kalmış Meherkapı Anıtı kayalara oyulmuş bir tapınak kapısını simgeliyor (altta).

Vian adı küçük bir değişimle günümüzün Van'ında yaşamaktadır hâlâ.

Gölü'nün kuzey kıyısı yakınlarındaki Karagündüz'de onların aşiret düzenine ait bir mezarlık saptandı. Bu satırların yazarınca kazılmış olan bu mezarlıkta cesetler oda biçimli mezarlara toplu halde gömülmekteydi. Bu odada bazen sayıları 90'a varan iskelete rastlanıyordu. Gömülen cesedin yanına, kap kacak içine konmuş yiyecek ve içeceklerle çeşitli süs eşyaları ve silahlar bırakılması âdettendi. Mezar armağanlarından en ilginçleri demirdendi. Hançer ve mızrak gibi törensel silahların yanında, iğne, yüzük, bilezik ve halhal gibi süs eşyaları hep demirdendi. Önceki dönemlerin popüler alaşımı tunç unutulmuştu neredeyse. Onlar ülkelerinde bol olan demir cevherinin potansiyel gücünü anlamışlardı kuşkusuz. Bütün Urartu devletinin tarih sahnesinde aldığı etkin rolde demirin yarattığı itici gücün önemi büyüktü gerçekten.

Doğu Anadolu'da MÖ 3. binyıldan beri var olan Hurrilerle aynı kökene dayanan bir halktı Urartular. Büyük çapta bu dağlık ülkenin yerlileriydi onlar. Konuştukları dil ne Sami ne de Hint-Avrupa dillerine benziyordu. Bu dilin temel özelliği, Türkçe'nin de dahil olduğu tüm Asianik dillerdeki gibi bitişken (*agglütine*) oluşudur. Günümüzün Doğu Kafkas dilleriyle kimi benzerlikler gösteren bu dil aynı bölgede daha sonra konuşulmuş. Hint-Avrupa karakterli Ermenice'den tümüyle farklıydı. Zaten aslında Balkan kökenli bir halk olan Ermeniler de Doğu Anadolu'ya ancak MÖ 7. yüzyıla doğru varabilmişlerdi.

MÖ 1000 yıllarından biraz önce Urartu uygarlığı Van Gölü havzasında hızla gelişmeye ve biçimlenmeye başladı. MÖ 9. yüzyılın ortalarına gelindiğinde başkent Tuşpa (bugün Van Kalesi ve eski Van şehri) olmak üzere küçük bir krallık kuruldu önce Van Ovası'nda. Güneylilerin yakıştırdığı Uruatru ya da Urartu adına karşılık kendilerine daima "Biainili" yani "Vanlı" diyorlardı bu insanlar. Bian Birbirini izleyen I. Sarduri (MÖ 840-830), İşpuini (MÖ 830-820), Minua (MÖ 810-785/80), I. Argişti (MÖ 785/80-760) ve II. Sarduri (MÖ 760-730) gibi baba-oğul kralların yüzyıl kadar süren hükümdarlıkları sırasında büyüyüp güçlendi ve kurumlaştı Urartu Krallığı. Sınırları batıda Fırat'tan doğuda Azerbaycan'a, kuzeyde Ermenistan'dan güneyde Toroslar'a değin yayılıyordu artık. Ön Asya dünyasının en dikkat çekici devletlerinden birinin yurdu olmuştu Doğu Anadolu. Uluslararası politikada büyük koalisyonların başını çekecek kadar enerjikti hükümdarları. Pek çoğu kurucu kralın adını (Sardurihinili, Rusahinili, Argiştihinili) taşıyan yüzlerce kale ve kent kurulmuştu bu alanda. Doğu Anadolu yaylasında gerçek bir devlet doğmuştu tüm kurumlarıyla. Ancak, MÖ 743'te, Adıyaman-Gölbaşı civarında Asur kralı III. Tiglathpileser karşısında uğranılan bozgun bu hızlı çıkışa son verdi. Bunu MÖ

Urartular-Vanlılar

714'te, önce Kırımlı göçebe Kimmerler, sonra da Asurlu II. Sargon karşısında uğranılan yenilgiler izledi. Urartu devleti yayılmacı politikasını terk ederek kendi kabuğuna çekilmek zorunda kaldı. MÖ 675'lerde tahta çıkan ve 25 yıl kadar iktidarda kalan II. Argişti'nin oğlu II. Rusa döneminde yeniden bir kalkınma hamlesi yapıldıysa da, tüm

Boğa üzerinde duran tanrı kabartması aslında Bitlis-Adilcevaz'daki bir tapınağın girişini süslemekteydi. Van Müzesi

çabalara karşın MÖ 640'larda tarih sahnesinden silindi. Doğu Anadolu yeniden göçebe aşiretlerin arasında paylaşıldı ve tarihte bir daha böyle organize bir devletin merkezi olamadı.

Merkezi karakterli teokratik bir krallık görünümündeki Urartu devleti soylular, savaşçılar, çiftçiler-köylüler ve köleler gibi sınıflardan oluşuyordu. Kral, ülkesini başkent Tuşpa'daki sarayından büyük bir bürokrat ordusu yardımıyla yönetmekteydi. Örneğin MÖ 7. yüzyılda saraydaki hizmetlilerin sayısı 5.507 kişiyi bulmaktaydı. Bunların 3.784 tanesi, gılmanlık, hazinedarlık, av köpekleri bakıcılığı, dokumacılık, sakilik, müzisyenlik vb. görevler üstlenmiş olan hadım ağa, 1.113'ü soylu-saraylı ve 300'ü de saray muhafızı idi. Ülke toprakları genişledikçe eyaletlere ayrılmıştı ve her bir eyalet çoğu kez doğrudan doğruya başkentten atanan valilerce yönetiliyordu. Titia ve Zaia MÖ 8. yüzyılın ilk yarısında Batı sınır bölgelerinde hizmet vermiş, adları bilinen ünlü Urartu valilerindendi. Günümüze iyi durumda kalmış eyalet merkezleri arasında, Van'ın 25 km. güneydoğusunda, Gürpınar vadisindeki Çavuştepe (eski Sardurihinili) Kalesi'nin görkemli saray ve tapınaklarıyla ayrıcalıklı bir yeri vardır. Burada MÖ 750 yıllarında yapılmış iki katlı eyalet sarayının harem dairesinde dünyanın en eski alaturka tuvaleti bulunmaktadır. Bu, Urartuların hijyenik yaşama karşı gösterdikleri duyarlılığın simgesidir.

Güçlü ordulara sahipti Urartular. Başkent Van'da, kralın hep yanında olan ve Osmanlı'daki yeniçerileri andıran büyük bir hassa ordusu bulunuyordu. Bunun yanında eyaletler de ordu beslemekle yükümlüydü. Bu birlikler savaş zamanı tek bir başkomutanın yönetimi altında birleşiyordu çoğu kez. Ordu süvari, piyade ve arabalılar gibi farklı sınıflara ayrılmış ve askerler zırh, miğfer, kalkan, kılıç, mızrak, balta, ok, yay vb. silahlarla donatılmıştı. Sportif anlamda at yarışları ve ok atma müsabakaları düzenlenerek askerlerin hep eğitimli olması sağlanmaya çalışılıyordu. Kral Minua'nın 11.20 m. uzaklığa sıçrayabilen atı Arşibi (Kartal), devletin resmi yazıtlarına adı kazılacak denli ün kazanmıştı. Kral II. Argişti (MÖ 713-?) ise okunu 475 m. uzağa fırlatarak ünlenmiş ve onurlanmıştı.

Urartu Krallığı topografik ve coğrafi koşulların en zor ve en acımasız olduğu bir bölgede kurulmuştu. Burada çetin doğa koşulları ile savaşılmaksızın merkezi gücü yüksek ve gerçek anlamda bir devletin kurulup yaşaması hemen hemen olanak dışı idi. Nitekim Urartu öncesi binlerce yıllık geçmiş ya küçük köyler ya da göçebe aşiret düzenlerinin çevresinde biçimlenmişti daima. Bu nedenle onlar çabalarına doğaya karşı etkili bir altyapı sistemi geliştirmeye ve böylece de yerleşik bir uygarlık olmaya harcadılar. Uzun kış aylarının güven içinde geçirilebileceği kaleler, uzak sınır noktalarıyla kesintisiz bir iletişim sağlayan karayolları ve kısa ve yağışsız geçen yaz aylarında yapılacak sulu tarım için yaşamsal önem taşıyan su kanalları ile bentler onların bu büyük başarıları arasındadır. Urartu Krallığı'nı çağdaşı diğer Anadolu devletlerinden (Phryg, Geç Hitit, Lydia) ayıran en önemli özellik de, her biri son derecede ustaca tasarlanmış bu yoğun altyapı yatırımlarıdır. Bugün Doğu Anadolu'nun en ıssız köşelerinde bile onlardan kalan bu altyapı tesislerinin kalıntıları görülebilir. Örneğin modern Van kentinin sulanmasında hâlâ Urartu Kralı Minua'nın MÖ 800 yıllarına doğru yaptırttığı Şamram Kanalı ile Kral II. Rusa'nın (MÖ 675-645) Erek Dağı'nın tepesinde inşa ettirtmiş olduğu yapay baraj gölünün (Keşiş Gölü) sularından yararlanılmaktadır. Ela-

zığ'dan Van'a doğru yapılacak bir seyahat sırasında Bingöl Dağları üzerinde, zaman zaman modern karayoluna koşut olarak karşınıza çıkacak olan yol kalıntıları Urartulardan kalma, dünyanın en eski ulaşım sistemlerinin parçalarıdır. Onların başarılarını daha iyi anlamanın bir yolu da Van Müzesi'nin salonlarından geçer. Bu müzede Urartuların üstün maden işçiliğinin en çarpıcı örnekleri hayranlıkla içinde izlenebilir.

Urartulardan günümüze ulaşan en büyük ve en etkileyici anıt ise başkentleri Van Kalesi (Tuşpa)'dir. O, Urartuların 200 yıllık egemenliğinin simgesidir dimdik haliyle hâlâ. Ortaçağlarda Asur Kraliçesi Semiramis (Şammuramat)'in getirdiği 12 bin işçi ve 6 bin usta tarafından kısa sürede yapıldığına ve Şamramkent adını taşıdığına inanılıyordu. Oysa inşasına MÖ 9. yüzyılın ortalarından hemen sonra Urartu Kralı I. Sarduri başlamıştı. Onu izleyen hükümdarların yaptığı eklentilerle zamanla gelişip büyüyerek bir yüzyılda tıka basa dolmuştu yapılarla. Osmanlılar döneminin sonuna değin (1917) yoğun bir yerleşme dokusuna sahip olan bu anıt-kale üzerinde Urartu krallarının, dünyanın ilk mozoleleri diye tanımlanabilecek mezar anıtları tüm anıtsallıklarıyla ayaktadır günümüzde. Kalenin güney eteklerindeki, yakın geçmişin Osmanlı şehir harabesi ise bir terk edilmişliğin, bir unutulmuşluğun ve gözyaşının öyküsüdür adeta...

Bir gurup vakti Van Kalesi kayalıklarında, bir yandan bakır bir topu andıran güneşin Urartuların denizine dalışını, bir yandan da bembeyaz doruklu Süphan Dağı'nın görkemini izleyerek bu yaratıcı ve yaşam dolu insanları düşünmek ayrı bir zevk ve ayrıcalıktır. "Dünyada Van, ahrette iman" atasözünün haklılığını bu yöreyi görmeden anlamak mümkün mü?

Van Kalesi'nde kayaya oyulmuş anıtsal kral mezarları şatafatlı cenaze törenlerinin izlerini taşımaktadır (üstte).
Urartu ülkesinin çatısı Ağrı Dağı (altta).

Veli Sevin, Prof. Dr.
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

GORDİON KAZILARININ IŞIĞINDA

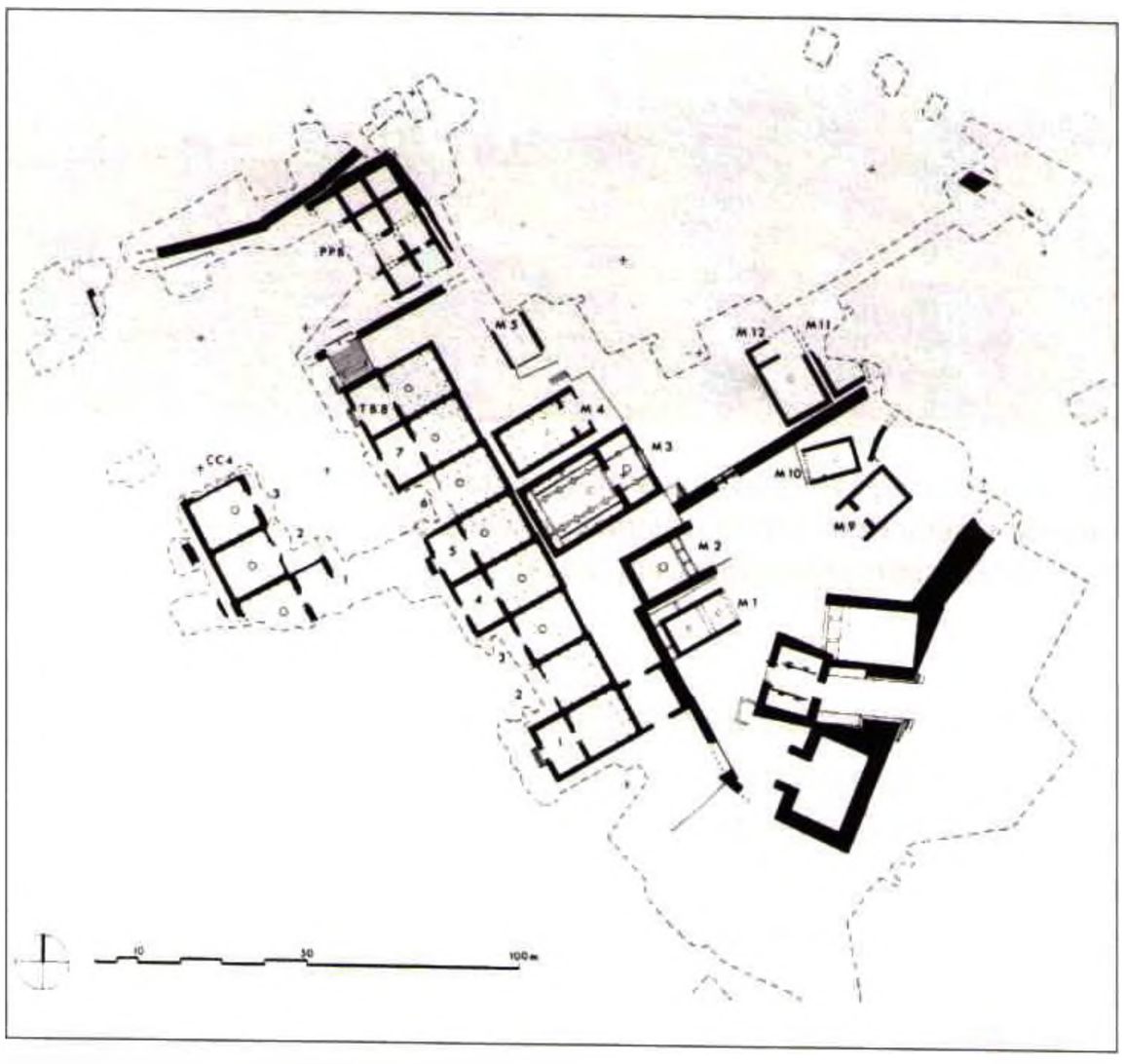
Phrygler

Büyük İskender'in MÖ 334 yılında Pers İmparatorluğu'nu fethiyle birlikte Phryg kültürünün birçok özelliği yok olmaya yüz tutmuştur. Bunun sebebi, İskender'in fetihleri sonucu Anadolu'da ve Doğu Akdeniz'de gerçekleşen Hellenleşme olgusunda saklıdır.

G. Kenneth Sams ›

Phrygler (Frigler), eskiçağda Orta Anadolu'da yaşamış halklardandır. Hitit devletinin MÖ 1200 civarında yıkılmasından sonra muhtemelen Güneydoğu Avrupa'dan buraya gelmişlerdir. Herodotos ve Strabon gibi eskiçağ yazarlarının verdikleri bilgiler, dilbilim bulguları ve Güneydoğu Avrupa halkları ile aralarındaki maddi kültür benzerlikleri nedeniyle Phryglerin Avrupa orijinli oldukları düşünülmektedir. Genellikle Yunanca ve Ermenice gibi dillerle akraba olduğu ileri sürülen Phryg dili Hint-Avrupa dil ailesindendir.

Phryglerin ilk başkenti, Ankara'nın 100 kilometre kadar güneybatısında, Polatlı ilçesi sınırları içinde ve Sakarya (eski adıyla Sangarios) Irmağı üzerindeki Gordion'dur (bugünkü Yassıhöyük köyü). Diğer önemli Phryg yerleşimleri arasında Ankyra (Ankara) ve Doryleion (Eskişehir) sayılabilir. Gordion'un konumu Phryglere, Anadolu'yu kat eden ana yolların kavşağında bulunması, ırmak ve diğer kaynaklar sayesinde suyun bolluğu ve çevresinin kuru tarım ve hayvancılığa uygun açık araziyle çevrili olması gibi çeşitli sebeplerden dolayı çekici gelmiş olmalıdır. Aynı doğal ortam koşulları, Gordion'un MÖ 3. binyıldan başlayarak Hitit egemenliği zamanında da iskân görmesini şüphesiz açıklar niteliktedir.

Resim 1. Gordion'daki Phryg Kalesi planı.

1900 yılında iki Alman kardeş, Alfred ve Gustav Körte, Gordion'da bir sezonluk kazı gerçekleştirmiştir. Yarım asır sonra 1950'de Pennsylvania Üniversitesi'nden Rodney S. Young'ın başlattığı proje ise halen devam etmektedir. Gordion, Phryg maddi kültürü hakkında bilgi edinebildiğimiz başlıca kaynak durumundadır.

Arkeolojik bulgulara göre Phrygler, Gordion'a Hititlerin yıkılması sonucu MÖ 12. yüzyılın sonları gibi erken bir tarihte gelmiş olabilirler. Kazılarda gün ışığına çıktığı kadar en erken Phryg yerleşim yerleri gündelik hayata ilişkin malzemeler içeren, hafif konstrüksiyonlu küçük evlerden oluşan köy karakterine sahiptir. MÖ 9. yüzyılda ise büyük bir dönüşüm gerçekleşir ve yerleşim, içinde büyük yapıların yer aldığı, muazzam surlarla çevrili bir kale halini alır. Yerleşimdeki bu önemli değişim muhtemelen, bu şekilde büyük inşaat projelerinin yapımını yürütebilecek merkezi bir Phryg devlet yönetiminin oluşmasıyla açıklanabilir. 9. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Phryg Kalesi birkaç inşaat evresinin ardından Resim 1'de görülen ve kazılarla açığa çıkartılmış olan yerleşim planına sahiptir. Güneydoğudaki ana kale kapısının (Resim 2) hemen içerisinde, iki üstü açık büyük avlunun çevresinde dizili dikdörtgen binalar, saray alanını oluşturmaktadır. Güneybatıdaki teras üzerinde ise merkezi bir mekân ve ön odadan oluşan birimlere bölünmüş iki uzun bina yer almaktadır.

Bu kale, MÖ 800 civarında kent sakinlerinin tüm mallarını bırakarak yalnızca canlarını kurtarabildikleri büyük bir yangında tahrip olmuştur. İşte bu kalıntılar ve yangının hemen öncesi ve sonrasına ait zengin –hırsızlarca tahrip edilmemiş– mezarlar sayesinde Phyrglerin bu dönemdeki maddi kültürü ve ekonomisi hakkında önemli bilgiler edinebiliyoruz. Teras üzerindeki sıra-yapılar, tahıl işlenen ve dokumacılık yapılan hareketli yerlerdi. Saray alanındaki yapıların sadece birinde karşılaştığımız çakıltaşı mozaik taban döşemesi ise eskiçağda bilinen bu tip zemin döşemesinin en eski örneği olup belki de bu bezemeci döşeme tarzının ilk kez Phryglerce icat edildiğini gösteriyor olabilir. Saray alanındaki yapıların en büyüğünde bulunan çok iyi ince dokumalar ve fildişi kakmalı ahşap mobilya (Resim 3) gibi lüks eşyalar, bu yapının krala ait, belki de yöneticinin kabul salonu olabileceğini akla getiriyor. Tahrip olmuş kalede bulunan büyük miktarda seramik kap ve demir obje, Phryglerin bu malzemelere dair büyük bir endüstriye sahip olduğunu kanıtlıyor (Resim 4). Suriye ve Filistin bölgelerinden ithal edilmiş lüks malzemeler ise Phryglerin MÖ 800 civarındaki dış ticaret ilişkileri hakkında ipucu sağlıyor.

Gordion'un çevresinde yaklaşık 85 adet konik biçimli tepe vardır. Bu tepeler önemli bireylerin mezarları olup MÖ 9. yüzyıldan 2. yüzyıla kadar uzanan geniş bir zaman dilimine aittir. Bu tip mezar biçimi (tümülüs), Anadolu'da daha önce görülmediğinden, bu uygulamanın Phrygler tarafından Avrupa'daki memleketlerinden getirildiği düşünülmektedir. Bu mezar tipi Doğu Avrupa ile Karadeniz'in kuzey ve doğusundaki toprakların uzun zamandır ortak bir özelliği olarak tanınmaktadır. Gordion'da kazılan bu tepe mezarlardan birkaçı büyük yangının hemen önce ve sonrasında yaşamış nesillere aittir. Özellikle yangından hemen sonraya ait iki tanesi, üzerinde durmaya değer örneklerdir. Bunlardan biri MÖ 775 yılına tarihlenmekte olup Phryg kraliyet ailesinden bir prens veya prensese ait bir çocuk mezarıdır. Ahşap mezar odasında ele geçen ve çocuğun ikinci yaşamı için sunulmuş etkileyici lüks eşyalar arasında geometrik motifli çok ince kakma işçiliğe sahip ahşap mobilyalar ve belki de oyuncak olarak yapılan ahşap ve seramik hayvanlar dikkati çeker. Hemen yakındaki diğer mezar ise 50 metreyi aşan yüksekliği ile Orta Anadolu'da bu tip mezarların bilinen en büyük örneğidir. İçinde ölünün yer aldığı ahşap mezar odası bozulmamıştır ve dünyanın bilinen sağlam en eski ahşap yapısı olduğuna inanılmaktadır. Tıpkı çocuk mezarında olduğu gibi bu mezarda da ele geçen geometrik motifli zarif kakma bezemeli mobilyalar, Phryg sanatçılarına özgün büyük bir ustalığa işaret etmektedir. Burada ayrıca belki de krallar arası hediye değiş-tokuşuyla ta Suriye'den Gordion'a kadar gelmiş hayvan başlı kovalar ve kazanlar gibi çok sayıda tunç obje bulunmuştur. Bu kaplardan bir kısmı

Resim 2. Gordion, Güneydoğu'daki ana kale kapısı.

mezarın yanı başında verilen baharatlı et yemeği, mercimek ve bira ile şarap ve ballı bir içecekten oluşan ziyafette kullanılmıştır. Kapların üzerindeki balmumu bantlar üzerindeki yazılar bilinen en eski Phrygce yazı örnekleri olup bize ziyafete katılanların adını veriyor olabilir. Bu mezarın sahibi 1.60 metre boyunda ve altmışlı yaşlarının başlarında ölmüş bir erkek olup muhtemelen Phrygia kralıdır. Yakın zamanda mezarın ahşapları üzerinde yapılan radyo karbon analizleri kralın MÖ 740 civarında defnedildiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu kral, Phrygia'nın ünlü kralı Midas'ın babası olarak bildiğimiz Gordias olabilir.

Resim 3. Fildişi kakmalı ahşap Phryg mobilyası.
Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Phrygler

Resim 4. Gordion'da bulunmuş bir Phryg testisi.
Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

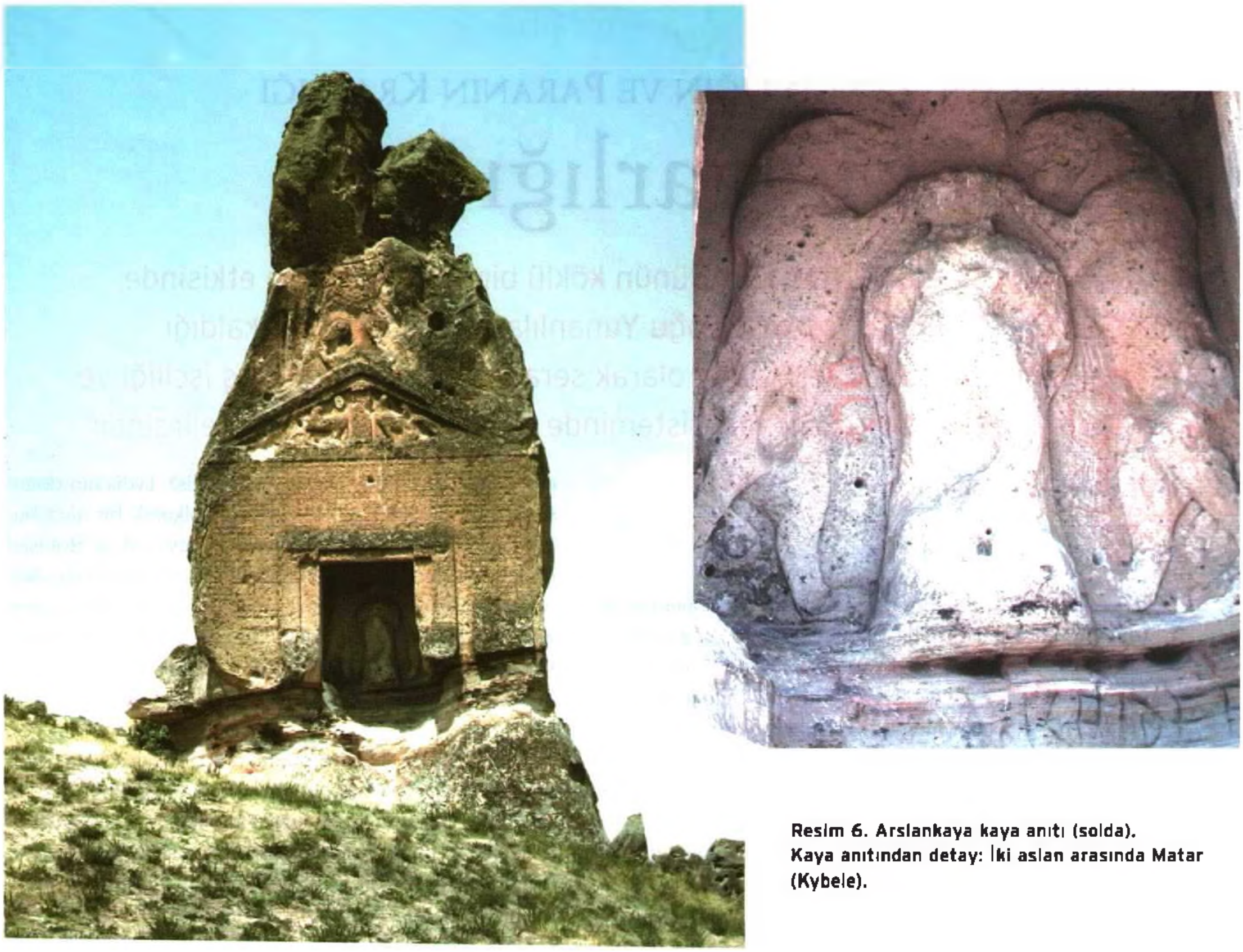
Resim 5. Matar (Kybele) kabartması.
Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Asur kayıtlarında Anadolu'yla ilgili olarak Midas'ın adı MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında geçmektedir. Klasik dünyanın yazarları Midas'ın 7. yüzyılın erken bir döneminde öldüğünü bildirmektedir. Tüm bu kaynaklar Midas'ın uluslararası bir kişilik olduğunu, bir yandan diğer Anadolu, Suriye ve Asur liderleriyle uğraşırken diğer yanda da batıdaki Yunan dünyasıyla ilgilendiğini anlatır. Hem tahtını Delphoi'daki Apollon Tapınağı'na armağan etmiş hem de bir Yunanlı prensesle evlenmiştir. Eşek kulaklı ve her dokunduğu altın olan Midas öyküleri, her ne kadar mitik de olsa, 8. yüzyılda yaşamış bu tarihsel kişilikten muhtemelen esinlenilmiştir.

Gordias ve oğlu Midas, MÖ 800 felaketinin ardından Phryg Kalesi'nin yeniden inşasında önemli rol oynamış olabilirler. Yeni kale, eskisini tamamen kaplamakta ve çok daha yüksek bir kotta yükselmektedir, çünkü 4-5 metre kalınlığındaki sert kil tabakası dolgunun üzerinde inşa edilmiştir. Eski kale yapı birçok özelliğiyle birlikte kopyalanmış ve yeni yapılarında eskilerin işlevini sürdürmüş olması muhtemeldir. MÖ 8. yüzyılın sonuna doğru tamamlanan bu devasa proje, devlet yönetimi altında çalışan muazzam büyüklükte bir iş gücünü yansıtır. Ne yazık ki, daha alt tabakalara ve kötü durumdaki yapılara ulaşmak pahasına kazı ekiplerince kurban edilen bu kaleden günümüze oldukça az bulgu kalmıştır.

Yeni kale Gordion'a üç asırdan fazla, MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısı ortalarına kadar hizmet verecektir. Bu uzun zaman diliminde Phrygia'yı etkileyen bir dizi önemli olay gerçekleşmiştir. 7. yüzyılda, muhtemelen Kafkaslardan gelen akıncı göçmen Kimmerler Anadolu'yu kasıp kavurmuştur. Phrygia'nın da bu felaketten nasibini aldığı söylenmektedir. 7. yüzyılın sonuna doğru Kimmerleri batıda bastıran Lydler (Lydialılar) siyasi egemenliklerini Anadolu'nun içlerine doğru genişletir. Gordion'da ana yerleşime bitişik bir kalenin, içinde ele geçen çok sayıdaki Lydia seramiği nedeniyle bir Lydia askeri garnizonu barındırdığı düşünülmektedir. Bu askeri kale muhtemelen, 6. yüzyılın ortasından hemen sonra, MÖ 334'te Büyük İskender'in gelişine kadar Anadolu'nun yeni hâkimleri olacak Persler tarafından tahrip edilmiştir. Pers İmparatorluğu döneminde Gordion, Marmara Denizi'nin güneyindeki Daskyleion'daki Pers satrabına tabi, ikinci derece bir idari ve askeri merkez durumundadır.

MÖ 8. yüzyılın sonlarından 4. yüzyıla kadar yaşayan uzun ömürlü bu yeni kale de Gordion'daki Phryg maddi kültürünün en iyi temsil edildiği yerdir. Yazılı Phryg belgelerinin çoğu bu döneme aittir. Harfler Yunan alfabesinden uyarlanmıştır. Yazıtlar kısa ve kullanılan dil hakkında bilgimiz ise sınırlıdır. Yine bu dö-

Resim 6. Arslankaya kaya anıtı (solda). Kaya anıtından detay: İki aslan arasında Matar (Kybele).

nemde Phryg diniyle ilgili kimi unsurlar da ön plana çıkmaktadır. Phryglerin baş tanrısı bir ana tanrıça ya da doğa tanrıçasıdır. Genellikle Kybele olarak tanınan bu tanrıçaya Phrygler sadece Matar, yani Ana demektedir. Gordion'daki birkaç taş heykelciğin bu tanrıçayı temsil ettiği düşünülür. Bu heykelciklerden birinde ona şahinler eşlik etmektedir. Ayrıca ele geçen küçük taş şahin heykelciklerin de tanrıçaya adak sunuşu ya da onun kültüyle ilgili tılsımlar olduğu tahmin edilmektedir. Tanrıçanın muhtemelen kendi tapınağının kapısında ayakta dururken betimlendiği kabartma bezemeli taş levhaların da gösterdiği üzere Matar'a Ankyra'da da tapılmaktadır (Resim 5). Gordion'un güneybatısında, Eskişehir ile Afyon arasında "Frig Vadisi" olarak da bilinen Phryg yaylaları uzanır. Bu bölgede etkileyici büyük kaya çıkıntıları ve mesalar dikkati çeker. Phrygler, kaya yüzeylerine, belki de hepsi Matar tapınaklarını temsil eden mimari cepheler yontmuşlardır. Bunların en büyüğü ve en ünlüsü, Yazılıkaya köyündeki Midasşehir'de olup cephesinde, halkın lideri ve kralı Midas'a ithaf yazıtı yer alır. Matar adı burada da birkaç kez yinelenir. Arslankaya'daki cephe ise daha göz alıcıdır; burada kapıda ayakta duran Matar'ın iki yanında birer aslan vardır. Kapı kanatları, sanki tanrıça müritlerinin karşısına henüz çıkmış gibi açık betimlenmiştir (Resim 6).

Büyük İskender'in MÖ 334 yılında başlayan seferi sonrasında Pers İmparatorluğu'nu fethiyle birlikte Phryg kültürünün birçok özelliği yok olmaya yüz tutmuştur. Bunun sebebi, İskender'in fetihleri sonucu Anadolu'da ve Doğu Akdeniz'de gerçekleşen Hellenleşme olgusunda saklıdır. Gordion'da yeni kalenin son kalıntıları terk edilir ve MÖ 3. ve 2. yüzyıllara, yani Hellenistik döneme ait bir dizi kent katmanıyla örtülür. Tıpkı daha önceleri Phryg maddi kültürünü karakterize eden diğer birçok eşya gibi artık Phrygce yazıtlar da görülemez. Yine de Phryglerin kendileri şüphesiz dilleri ve geleneksel dinlerine ait unsurlar gibi varlıklarını sürdürmüşlerdir. MS 3. yüzyıla ait mezar taşlarında hala Phrygçe yazıt formülleri ve mezarları rahatsız edenlere karşı laneter görülebilmektedir.

Çev. İnci Türkoğlu

G. Kenneth Sams, Prof. Dr.
University of North Carolina

Bereketin, Zenginliğin ve Paranın Krallığı

Lydia uygarlığı

MÖ 7. ve 6. yüzyıllardaki Lydia kültürünün köklü bir şekilde Yunan etkisinde, özellikle de Ege kıyısında yaşayan Doğu Yunanlıların etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. Yunan etkileri temel olarak seramikte, mimaride (taş işçiliği ve pişmiş toprak süslemelerinde), yazı sisteminde ve heykel sanatında belirgindir.

Gül Gürtekin-Demir ›

Batı Anadolu'daki yerli antik krallıkların en önemlilerinden biri olan Lydia Krallığı, tarihteki yerini zengin maden yatakları, verimli toprakları ve Kroisos gibi ünlü kralları ile almıştır. Ancak Lydia uygarlığı sadece bu özellikleri ile değil aynı zamanda mimarisi ve sanat eserleri ile de dikkat çekmektedir. Coğrafi konumundan dolayı hem kıyı Ege'deki komşu Yunan kentleriyle, hem de doğudaki komşusu Phryg Krallığı ile yakın ilişkilerde bulunan Lydia uygarlığı, bu iki farklı kültürden de etkilenmiş ve bunu sanat eserlerine yansıtmıştır.

Ege kıyısına yakın ve iç kesimde bulunan Lydia bölgesi, dağlık bir alan ve aralarından nehir akan vadiler içerisinde konumlanmıştır. Gediz (Hermos) ve Küçük Menderes (Kaystros) nehirleri Lydia'nın önemli verim kaynaklarıdır. Bakır Çay (Kaikos) ve Büyük Menderes (Maiandros) nehirleri Lydia bölgesinin kuzey ve güney sınırlarını oluşturmaktadır. Bölgenin en yüksek ve uzun sıra dağları Bozdağ (Tmolos) ve Bey Dağı'dır (Mesogis). Lydia'nın doğusunda, Gediz Nehri'nin kuzeyinde volkanik bir alan bulunmaktadır. Bu alan geç Pleistosen veya erken Holosen dönemlerinden bu yana aktifliğini yitirmiş durumda olup Antik Yunanlılar tarafından "yanık toprak" anlamına gelen *Katakekaumene* olarak adlandırılmıştır. Lydia bölgesindeki önemli göl olarak Göl Marmara (Gyges Gölü veya Coloe Gölü) dikkati çekmektedir.

Lydia Elektron sikkesinin ön yüzü: Sırt sırta aslan ve boğa protomları, MÖ 560-545.

Antik kaynaklar krallığın Mermnadlar sülalesinden önce hüküm süren sülaleleri hakkında fazla bilgi vermezler. Elde edilen bilgilerin çoğunluğu Mermnadlar sülalesinin ilk kralı Gyges'in hüküm sürdüğü yıllar ve haleflerinin dönemlerine aittir. Herodotos bize MÖ 7. yüzyıl öncesinde Lydia krallığının iki ayrı hanedanlık tarafından yönetildiğini bildirir. Bu hanedanlıklardan ikincisi olan Heraklid sülalesi Herakles tarafından kurulmuş ve 500 yıl kadar devam etmiştir. Arkeolojik kaynaklar Lydia bölgesindeki en erken kalıntıların neolitik zamanlardan (MÖ 8.-4. binyıl) kaldığını gösterir. Daha gelişmiş kültürlerin varlığı MÖ 3. ve 2. bin yıllarında, Tunç çağında karşımıza çıkar. Bu buluntular Sardis kentinde ve Göl Marmara'nın güney kıyısındaki Eski Balıkhane, Ahlatlı Tepecik ve kıyı boyunca dikkati çeken diğer birkaç yerleşimde görülmektedir. Batı Anadolu'nun diğer kesimlerinde olduğu gibi, Lydia bölgesi Thera (Santorini) Adası'nda MÖ 2. binyılda meydana gelen yanardağ patlaması sonucu volkanik *tephra* ile kaplanmıştır. Herodotos Lydia'da meydana gelen açlık sonucunda Lydialıların İtalya'ya göç ettiklerinden ve bu halkın Etrüsklerin atası olduğundan bahseder. Volkan patlaması ve İtalya'ya yapılan göç arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. MÖ 7. yüzyılın başlarında Lydia krallığındaki Heraklid sülalesinin son kralı Kandaules, Gyges tarafından devrilir ve böylece yönetim Mermnadlar sülalesinin eline geçer. MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı krallığın önemli bir devlet olarak ortaya çıktığı ve yoğun dış ilişkilerin olduğu bir dönemdir.

Antik yazar Plinius, *Naturalis Historia* adlı eserinde Lydia'nın Ionia'nın ötesine yayıldığını, doğuda Phrygia ile ve kuzeyde Propontis ile komşu olduğunu, güneyin-

Sardis, Artemis Tapınağı.
İnci Türkoğlu arşivi

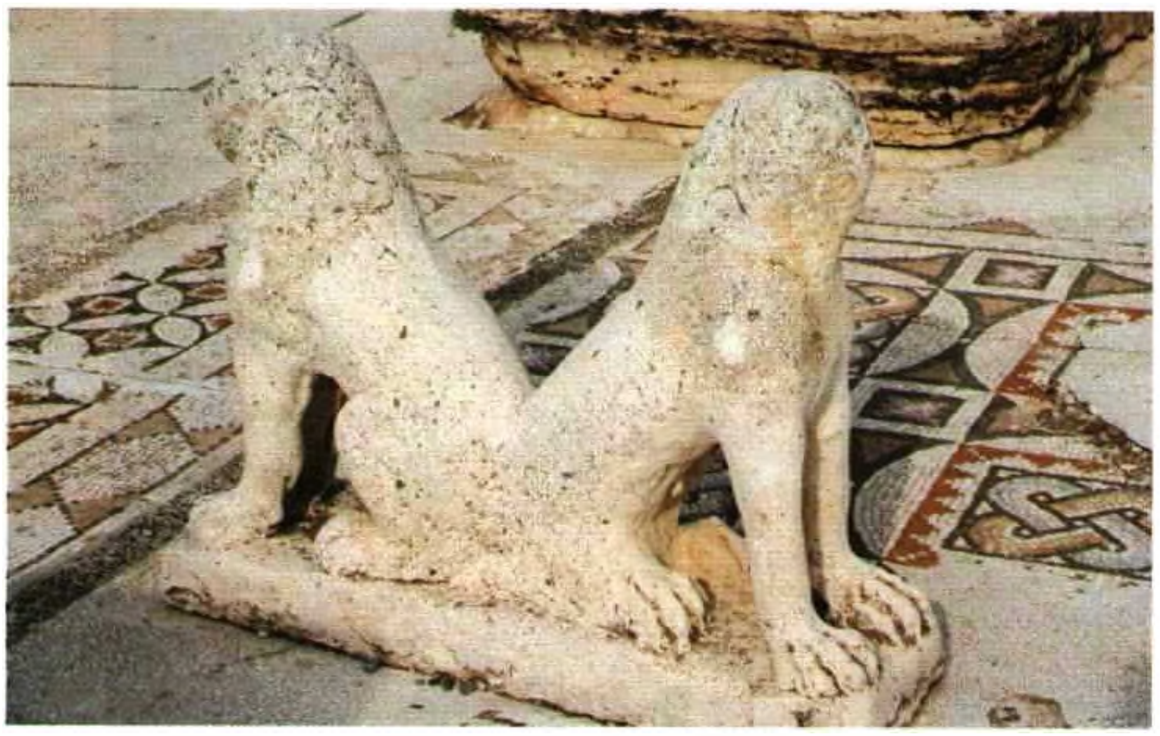
de ise Karia'nın bulunduğundan söz eder. Anadolu kökenli antik yazar Strabon, Gyges zamanında Lydia'nın kontrolünün Troas bölgesine kadar uzandığından ve yöredeki Gygas isimli bir burnun varlığından bahsetmektedir. Damaskoslu Nikolaos ise aynı kral zamanında krallığın sınırlarının Propontis bölgesine kadar uzandığını belirtir. Lydia Krallığı'nın ilgisi sadece kuzeyde değildir. Batı Anadolu'da yer alan Ionia bölgesindeki Yunan kentlerine olan ilgi Gyges zamanında başlar. Gyges döneminde Miletos, Smyrna, Kolophon ve Magnesia'ya saldırılar düzenlenmiştir. Bu kral zamanında Mısır ve Asur devletleriyle müttefik olunur. Gyges'in halefleri olan Ardys ve Alyattes Yunan kentlerine (Priene, Miletos, Smyrna ve Klazomenai) saldırılara devam ederler. Lydia Krallığı'nın sınırları hakkındaki bilgiler Kroisos döneminde en geniş halini alır: Lydia Krallığı'nın sınırları Kilikia ve Lykia hariç, Kızılırmak'ın (Halys) batısında kalan bütün ulusları kapsamaktadır.

Hint-Avrupa kökenli olan Lydia dilini konuşan Lydialılar yerli Anadolu halkıdır. Lydialıların kültürü, yine yerli Anadolu halkları olan komşuları Phrygler ve Karialılar ile benzeştiği gibi diğer komşusu Doğu Yunanlılar ile de benzerlik göstermektedir. Bu kültürler arasında her ne kadar etkileşim ve benzerlik varsa da bir o kadar farklılıklar bulunmaktadır. Lydia dilinde yazılmış belgeler azdır; bunlar çoğunlukla mezar ve adak taşlarında, ayrıca seramikler, mühürler ve sikkeler üzerindeki graffitolarda görülmektedir. Lydialıların yazısı MÖ 3. yüzyıla kadar, Lydia dili ise MÖ 1. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

MÖ 7. ve 6. yüzyıllardaki Lydia kültürünün köklü bir şekilde Yunan etkisinde, özellikle de Ege kıyısında yaşayan Doğu Yunanlıların etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. Yunan etkileri temel olarak seramikte, mimaride (taş işçiliği ve pişmiş toprak süslemelerinde), yazı sisteminde ve heykel sanatında belirgindir. Ön Asya kültürlerinden gelen etkiler çok azdır. Anadolu etkilerine baktığımızda yığma toprakla örtülü tümülüs tipi mezarları, kaya mezarları ve bazı seramik tiplerini örnek gösterebiliriz. Bununla birlikte, Anadolu'nun diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi, Lydia'da da ana tanrıça Kybele'ye tapınım görülmektedir. Lydia tanrıları ve kültleri hakkındaki bilgiler Lydia Krallığı'ndan sonraki dönemlerde daha fazladır. Magnesia ad Sipylum'da (Manisa) ana tanrıça Kybele'ye ait bir kaya kabartması dikkati çekmektedir. Bu kabartma MÖ 2. bin yılın ikinci yarısına aittir. Sardis'te de önemli bir yere sahip olan ana tanrıça Kybele kültünün izlerine altın arıtma işliğinde ve mermer tapınak modellerinde rastlanılmaktadır. MÖ 6. yüzyıldan Erken Hıristiyanlık dönemine kadar Artemis tapınım görmektedir. Sardis'te tanrıçanın Hellenistik ve Roma dönemlerinde kullanılan tapınağı yer almaktadır. Çeşitli yazıtlarda ve sikkelerde Kore, Demeter, Hera ve Zeus'un Lydia'da tapınım gördüğüne dair bilgiler yer almaktadır.

Gyges zamanından itibaren izlenen ticaretin ve refah düzeyinin artışı hem Lydia, hem de Ionia'yı yoğun bir ticaret ağı içerisine yerleştirmiştir. Yunanlılar iç bölgedeki

Lydia uygarlığı

Sardis'teki sinagogda tekrar kullanılmış arkaik aslan çifti.
İnci Türkoğlu arşivi

ürünleri alıp kendi endüstrilerine ait ticaret ürünlerini getirmekteydiler. Yunan yazılı kaynaklarında belirtilen önemli Lydia ürünleri arasında tekstil (kilim, altın iplikle dokunmuş kumaş ve *sandykes* olarak adlandırılan ince ve şeffaf dokulu elbise), kırmızı boya ve kozmetik maddeler (*bakkaris* ve *brenthion*) yer almaktadır. Kozmetik maddelerin konduğu kap bugün *lydion* olarak adlandırılmaktadır. Pişmiş topraktan yapılan şişkin gövdeli bu kap Lydialı seramik ustalarının icat ettiği en ünlü Lydia kap formu olarak bilinmekte ve Anadolu dışına (Yunanistan ve adalar, İtalya, İspanya ve Fransa) ihraç edilen ve yerel olarak üretilen tek Lydia seramik türü olarak dikkati çekmektedir. Lydia seramiğinin genel özelliklerine baktığımızda kap formları olarak daha çok Yunan seramiklerinden ve az olarak da komşu Phryg seramiklerinden etkilenildiği görülmektedir. Lydia seramiğine has diğer bir öğe de "mermer taklidi bezeme" olarak adlandırılan boyama tekniğidir. Bu teknik sulandırılmış boya ile yapılan dalgalı veya fiyonk şeklindeki bezemelerden oluşmaktadır. Bezemelerde kullanılan temel renkler beyaz, kırmızı-turuncu ve kahverengi-siyah tonlarından oluşmaktadır. "Mermer taklidi boyama" tekniğinin haricinde bikrom, kırmızı üzerine siyah teknikleri de uygulanmaktadır. Bununla birlikte, Doğu Yunan Oryantalizan seramiklerinden etkiler taşıyan Ephesos tipi ve erken Fikellura seramikleri de kaliteli seramikler arasında yer almaktadır.

Lydia'nın en ünlü zenginlik kaynağı değerli metaldir. Lydia Krallığı, Sardis yakınlarında kolaylıkla elde edilebilen elektron madeni kaynağına sahip bulunmaktaydı. Hayatta olduğu dönem boyunca zenginliği ile ön plana çıkan Kral Gyges'den sonraki nesillerde, elektron para basımı icat edilmiş ve para Lydia ile Ionia arasındaki ticaret alanındaki ihtiyaçlara hizmet etmiştir. Sardis bölgesi verimli ve yeterli ormanlık alanlarına sahip bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu vadi üzerindeki Paktolos Nehri (Sart Çayı), Tmolos Dağı'ndan gelerek Hermos nehriyle buluşmaktadır. "Altın Paktolos" olarak da bilinen bu nehrin yatak ve kıyıları, MÖ 7. ve 6. yüzyıllardaki Lydialılara elektron şeklinde doğal bir maden sunmaktadır. Herodotos bize Lydialıların ilk parayı basan ve daha sonra da hem altın, hem gümüş para basan halk ve ilk "perakende tüccarlar" (*kapeloi*) olduğundan bahsetmektedir. Sardis kentinde "Kuzey Paktolos" olarak adlandırılan alanda 1960'lı yıllarda yapılan kazılar altının arıtıldığı işliğin varlığına işaret etmektedir. MÖ 6. yüzyılda kullanılmış olan bu işlik belki de dünyada bilinen en erken altın arıtma merkezidir. Yere açılan ve içleri çamur ve kemik tozuyla sıvanan çukurlar (*cupel*) ocak olarak kullanılmaktadır. Bu ocaklarda, Paktolos Nehri'nden toprağı yıkayarak ya da koyun postu yardımıyla çıkartılan altın eritilmekteydi. Sementasyon denilen bir başka işlem sayesinde de yerli altın olan elektron madeni içerisindeki altın ve gümüş elementler ayrıştırılmaktaydı. Paktolos nehri haricinde Lydia sınırlarında bulunan diğer altın kaynakları arasında Magnesia ad Sipylum, Troas bölgesindeki Astyra ve Atarneos ile Pergamon arasındaki bir yerleşim yeri bulunmaktadır.

Lydia Krallığı zamanında yaşayan ve güçlü sur duvarlarıyla korunan insanlar, öldükten sonra sosyal sınıfına göre farklı yerlerde gömülmekteydi. Temel gömü geleneği *inhumasyon*, diğer bir deyişle ölünün yakılmadan direkt gömülmesidir. Başkent Sardis kentindeki temel mezarlık alanı, Paktolos Nehri'nin her iki tarafında yer alan tepelerde ve kayalık alanlarda bulunmaktadır. Bunlar basit taş lahit mezarlardan kaliteli taş işçiliğine sahip oda mezarları ve görkemli tümülüs tipi mezarlara kadar çeşitlilik göstermektedir. Lydia kralları ve kraliyet ailesi mensupları anıtsal, görkemli ve üzeri yığma tepeyle örtülü mezarlar, yani tümülüsler yaptırma ayrıcalığına sahiptiler. Lydia tümülüsleri Phryg tümülüslerinden farklılıklar taşımaktadır: Phryg tümülüslerinde mezar odaları ahşaptan yapılırken Lydia'da taştan yapılmaktadır; Lydia'da mezar odaları bir ya da iki odalı ve *dromos* (giriş koridoru) tavansız olabilmektedir. Tümülüslerin tepesinde genellikle *phallos* şeklinde bir taş işaret bulunmaktadır. Bu tip mezarlar Sardis kentinde, Göl Marmara yakınlarındaki Bin Tepe mezarlık alanında ve Uşak sınırındaki Bagis'te (Güre) yer almaktadır. Bin Tepe'deki tümülüsler arasında en büyüğü ve Herodotos tarafından da anlatılmış olanı Kroisos'un babası Alyattes'e ait olan tümülüstür. Taban çapı 350, yüksekliği ise 60 metre olan mezara Roma döneminde mezar soyguncuları tarafından tüneller açılmıştır.

Lydia krallığının hâkimiyeti altına aldığı toprakların genişliği ne olursa olsun, başkent her zaman Sardis olmuştur. Sardis, Bozdağ'ın eteklerinde ve Gediz Nehri'nin üzerinde yer almaktadır. Herodotos ve erken Yunan kaynakları Sardis haricindeki Lydia kentlerinden çok söz etmezler. Bu durum bazı bilim adamlarının Lydia'nın tek merkezli (Sardis) ve bu merkezin etrafında tarım ve hayvancılıkla uğraşan insanların yaşadığı çevre köylerin yer aldığı bir bölge, ayrıca Sardis'in de yönetici ve asil sınıfın ikamet ettiği endüstri ve ticaret merkezi olduğunu düşünmelerine neden olmuştur. Lydia Krallığı'nın en parlak dönemi olan MÖ 7. ve 6. yüz-

Sardis'te bir Lydia evinin rökonstrüksiyonu.

yıllara ait olan arkeolojik bulgular kapsamlı bir şekilde sadece Sardis kentinden elde edilmiştir. Hellenistik ve Roma dönemlerinde Lydia bölgesine ait bazı önemli yerleşim birimleri olasılıkla daha önce de varlıklarını göstermişlerdir. Bu kentler arasında Hypaipa, Magnesia ad Sipylum, Magnesia ad Maeandrum ve Iulia Gordos yer almaktadır.

MÖ 546 yılında gerçekleşen Pers hâkimiyeti bağımsız Lydia devletinin sonunu getirmiştir. Son kral Kroisos (MÖ 561-546) büyük zenginliği ve gücü ile tanınmaktadır. Gyges'in soyundan gelen ve Alyattes'in oğlu olan Kroisos tahtında, Miletoslu filozof Thales ve Atinalı devlet adamı Solon gibi önemli ve ünlü Yunanlı konukları ağırlamıştır. Pers kralı Kyros'un Lydia Krallığı'na son vermesinin ardından Kroisos önce Kyros'un daha sonra da Kambyses'in danışmanı olmuştur. Pers egemenliğinde Lydia'nın zenginliği devam etmiştir. Her ne kadar Persler Kroisos'un hazinesini İran'a götürseler de servetin çoğu Lydia'da kalmıştır. Bu durum geç 6. yüzyıla ait olan zengin mezar hediyelerinden anlaşılmaktadır. Bu mezarlar Bagis'te bulunmaktadır. Buluntular arasında oldukça kaliteli bir işçilik gösteren gümüş, altın ve elektron kaplar ve mücevherler dikkati çekmektedir. Bu eserlerin bir kısmı, bugün, halk arasında "Karun Hazinesi" olarak adlandırılan ve yasadışı yollarla yurtdışına kaçırıldıktan sonra izine New York Metropolitan Müzesi'nde rastlanılan eserler arasında yer almaktadır. Bu eserler şimdi Türkiye'ye geri getirilmiş ve Uşak Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmeye başlanmıştır.

Pers Kralı Kyros'un MÖ. 546'da zaptetmesinden MÖ. 334'e kadar Sardis, Pers hâkimiyetinde önemli bir şehir merkezi, batı satraplığının da başkenti konumundadır. Bu satraplık Sparda (Sardis, Lydia), Karka (Karia) ve Yauna (Ionia) bölgelerini kapsamaktadır. Lydia başkenti Sardis'in Pers satraplığı merkezinden Hellenleştirilmiş Yunan kentine geçişi farklı görünümler altında izlenebilir. Dil açısından bakıldığında Aramca ve halk dili olarak Lydia dili yerine Yunanca kullanılmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde Sardis anayasal açıdan teorik olarak otonom bir Yunan kent devletine geçiş yapmıştır. Aynı zamanda da Seleukoslar Krallığı'nın, MÖ 4. yüzyılın sonundan 3. yüzyıl sonlarına kadar ana idari merkezi konumuna gelmiştir. Kültürel ve dini geleneklerde bir değişim yaşanmıştır. Kent, MÖ 118 yılında gerçekleşen ve Romalılar ile Pergamonlular arasında yapılan Apamia Antlaşması gereği Pergamon Krallığı'na verilmiştir. Hellenistik Krallıkların ardından Roma ve Bizans dönemlerinde de Sardis önemini yitirmeyen kent konumunu sürdürmüştür.

Gül Gürtekin-Demir, Yrd. Doç. Dr
Ege Üniversitesi

DASKYLEION (ERGİLİ) KAZILARININ IŞIĞINDA

Anadolu Pers dönemi ve sanatı

Daskyleion Pers satraplık merkezindeki kazıların 1988 yılında yeniden başlaması ve bu dönemin eserlerinin bilimsel incelemeye alınmasıyla Anadolu Pers sanatı kavramı yaratılmış ve arkeoloji bilimine bu kavram yerleştirilmiştir.

Tomris Bakır ›

Pers Kralı Kyros'un MÖ 547 yılında Lydia Kralı Kroisos'u yenmesiyle Anadolu iki yüz yıl sürecek olan Akhaemenid hanedanlığı yönetimine alınmıştır. Akhaemenidler, I. Dareios döneminde ele geçirdikleri yerlerde yirmi satraplıktan oluşan yeni bir idari sistem kurarak Anadolu'da da dört satraplık (genel valilik) oluşturmuşlardır. Anadolu'nun Pers/Akhaemenid satraplıkları dönemi sanatının adı, "Greko-Pers sanatı" kavramı ile 19. yüzyılda Alman bilim adamı Furtwaengler tarafından arkeoloji literatürüne kazandırılmıştır. "Greko-Pers" diye anılan bu eserler Daskyleion (Bandırma, Ergili Köyü, Hisartepe), Sardis (Salihli), Larisa (Menemen/Buruncuk), Phokaia, Uşak/Güre, Balıkesir, Prusa, Seleukia, Çeçtepe (Çivril), Ödemiş, Pergamon, Manisa, Afyon, Karadeniz Ereğlisi, Çanakkale, Maşat, Lidar, Elmalı gibi merkezlerde bulunmuştur. Pers sanatı etkisinde kalıp yerel eserler ortaya koymuş antik merkezler olarak da Ksanthos, Limyra, Kadyanda ve Halikarnassos sayılabilir. Özgün bir grup oluşturan bu ürünler mimari, plastik sanatlar, mezar stelleri, kabartmalar, duvar resimleri, toreutik (üzerlerinde kabartma/aplike edilmiş Pers kıyafetli figürler yer alan altın ve gümüşten yapılmış içki kaseleri ve takılar), nümizmatik (Pers Kralı I. Dareios ile basılmaya başlanmış olan altın dareikoslar ve gümüş sigloslar), glyptik (mühürler, yüzük taşları), seramik ve epigrafi alanlarına giren eserleri kapsamaktadır. Bu grup eserler bugüne kadar Batılı sanatseverlerin ilgisini çekmiş ve bu nedenle de Anadolu'nun birçok yerinde yapılan kaçak kazılarla yurtdışındaki özel koleksiyonlara ya da müzelere satılmışlardır. Bunlar arasında, bazıları "Barut Hazineleri" olarak adlandırdığı eserler New York Metropolitan Müzesi tarafından satın alınmıştır. Kültür Bakanlığı'nın, Metropolitan Müzesi'ne açtığı dava kazanılmış ve aralarında Pers dönemine ait çok sayıda altın, gümüş takılar ve içki kaplarının, duvar resimlerinin ve mimari parçaların da bulunduğu yüzlerce değerli eser Türkiye'ye iade edilmiştir. Bu eserler, şimdi Uşak Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedirler. Daskyleion Pers satraplık merkezindeki kazıların 1988 yılında yeniden başlaması ve bu dönemin eserlerinin bilimsel incelemeye alınmasıyla Anadolu Pers sanatı kavramı yaratılmış ve arkeoloji bilimine bu kavram yerleştirilmiştir. Büyük İskender, Granikos'ta (Biga Çayı) MÖ 334 yılında Persler ile yaptığı savaşta onları yenmiş ve Anadolu içlerine doğru yönelerek, sonunda, İran'da, Persepolis'te büyük kralın (III. Dareios) sarayını ve hazinelerini ele geçirmiştir. Böylece Anadolu'nun iki yüz yıl süren Pers egemenliği dönemi de sona ermiştir. Bandırma'da 2003 yılında faaliyete geçecek olan arkeoloji müzesinde Anadolu Pers kültürünü ve Zoroastrian (Zerdüşt) dinini yansıtan eserler görülebilir.

Resim 1. Aramca yazılı Anadolu-Pers stilinde mezar stel. Bursa Müzesi

Pers Satraplık Merkezi Daskyleion (Tyaiy Drayahya)

1952 yılında Alman arkeolog Kurt Bittel, Ergili köyündeki Hisartepe'yi Pers satraplık merkezi olarak keşfetmiştir. Daskyleion'daki ilk kazılar Ekrem Akurgal tarafından yapılmıştır. 1988'de Tomris Bakır kazıları yeniden başlatmıştır. MÖ 547-480 yılları arasında yer alan erken Akhaemenid evre boyunca Pharnakes, Mitrobates, Megabazos ve Megabates olarak bilinen satraplar Daskyleion'da genel valilik yapmışlardır. Bu döneme ait arkeolojik buluntular arasında, saraylara ait mimari bloklar ve görkemli "Teras Duvarı", Pers saray mimarisinin tipik örnekleridir. MÖ 480-370 yılları arasındaki orta Akhaemenid evre Daskyleion'un "altın çağını" oluşturur. Bu dönemin buluntuları olan bazı mimari parçalar soylu yöneticilere ait bir "andron" ile saraya ait bir bölümü oluşturmaktadır. Sarayda I. Artabazos, I. Pharnabazos, I. Pharnakes ve II. Pharnabazos gibi satraplar yaşamışlardır. Bu saray MÖ 395 yılında Spartalı komutan Agesilaos tarafından yakılıp yıkılmıştır. Daskyleion'da, Anadolu-Pers stilinde ve üzerlerinde Aramca yazıtlar taşıyan mezar stelleri (Resim 1), fildişi eserler, dokuma tezgâh ağırlıkları ve 500'ü aşkın sayıda bulla (mühür baskıları; İran'daki Büyük Şah'ın batıdaki satrapları ile yaptığı yazışmaların kanıtları) ele geçmiştir. Bazı kalıntılar, Zoroastrian dinine ait yapıların da Daskyleion'da yer aldıklarına işaret ederler. Zoroastrian dininin rahipleri olan "magosları" gösteren iki kabartmalı blok üzerindeki magoslar, padan giymişlerdir ve ellerinde bransman tutarak, dini bir kurban sahnesinde yer almaktadırlar (Resim 2). Bu mermer bloklar bir ateş tapınağı ya da sunağına ait olmalıdır. MÖ 4 yüzyıl Anadolu ve Daskyleion'daki satrap ayaklanmaları ile karmaşa içinde geçmiştir. Büyük İskender, generali Parmenion'u, Granikos (Biga) Savaşı'nın ardından, MÖ 334 yılında Daskyleion'u ele geçirmesi için göndermiştir. Makedonya ordusu kenti almış ve yakıp yıkmıştır. Bu tarihi anın arkeolojik kanıtları 2002 yılında "teras duvarı"nda yapılan kazılarda *in-situ* olarak bulunmuştur. Daskyleion'a gelen Makedonya ordusu burada Residenz'in etrafının anıtsal bir "teras-sur" duvarı ile çevrili olduğunu görür. Tepenin tırmanmaya en uygun olan kesiminde bu sur duvarının bir kısmını yıkar. Makedonyalılar bu işle uğraşırken, Residenz'de bulunan Persler de içerden korunabilmek için aceleyle yüksek bir duvar daha örerler. Ancak Makedonya ordusu yıkıma devam eder ve hatta iç kısımda örülen bu ikinci sur duvarını da yıkarak satraplık merkezini ele geçirip sarayları, saray arşivini ve resmi yapıları yıkıp yakarlar. Kazılarda ele geçen buluntular tam bu anı göstermektedir: Bir kısmı yıkılmış sur duvarı, bunun arkasında acele ile yapıldığı duvar örgü özelliğinden anlaşılan ve gene yıkılmış olan koruma duvarı. Yıkılan bu kısımdan duvarların önüne akan toprak, duvar önünde bir yangın tabakası ve bu yangın tabakasının üstünde de yer alan kırık dökük seramik içki kapları, günlük kullanım kapları, sikkeler, ok uçları. Tüm bu malzeme arkeolojik olarak değerlendirildiğinde, buluntuların bir *terminus ante quem* verdikleri, diğer bir deyişle, buluntular arasında MÖ 334 yılından daha geç bir malzemeye rastlanmadığı anlaşılmaktadır. Duvarın bu kısmı eskiçağ tarihine tanıklık ettiği için bir çatı ile örtülerek koruma altına alınmıştır (Resim 3). Bu savaş hem Daskyleion'da hem de Anadolu'da Pers hâkimiyetine son vermiştir.

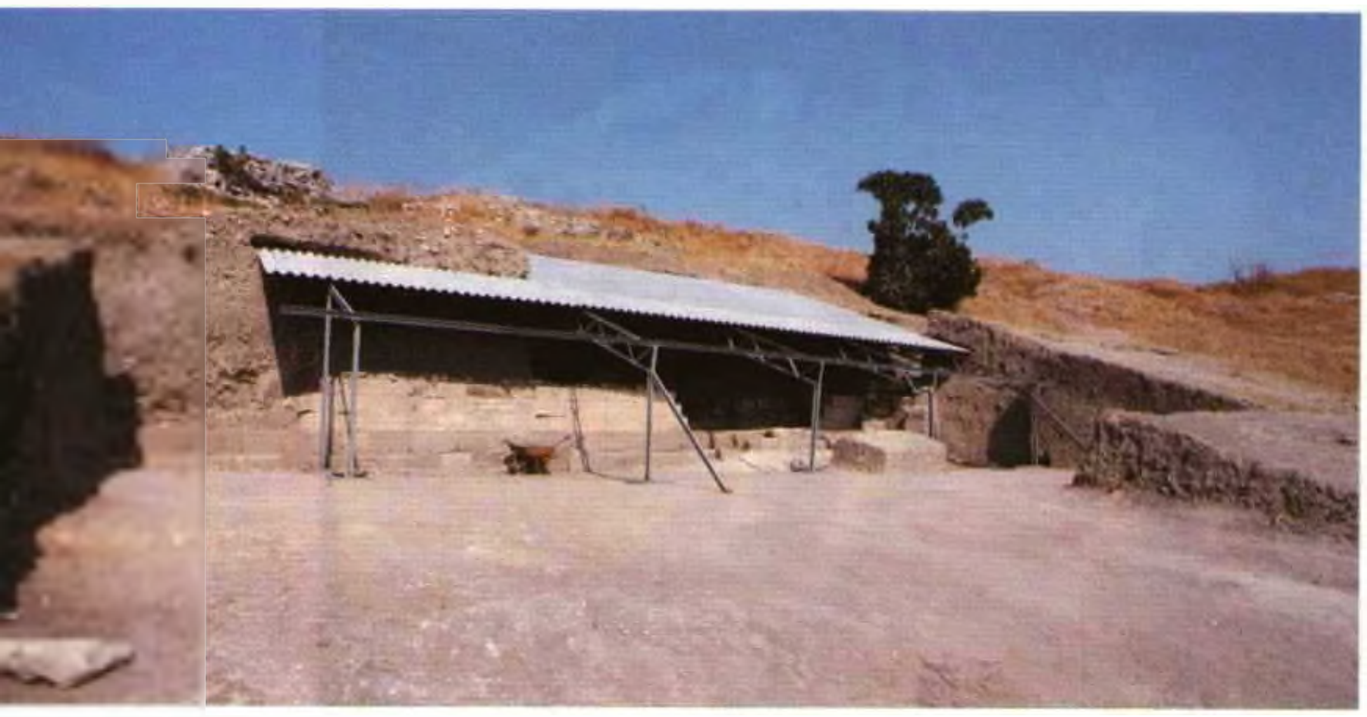

Resim 2. Daskyleion'dan Magos'lu kabartma.
İstanbul Arkeoloji Müzeleri

Mezar Stelleri

Daskyleion'da ve yakın çevresinde ele geçen ve İstanbul, Bursa, İzmir ve Bandırma Müzeleri'nde sergilenen mezar stelleri kendilerine özgü bir tür oluşturmaktadır. Bunlar 3 metre yükseklikte, mermerden yapılmış, üzerlerinde kat kat kabartma tasvirler ve bazılarında bu tasvirler altında Aramca yazılar ve üst uçlarında da *anthemionlar* (palmetli süsleme) olan stellerdir. Bu steller taş kaidelere gömülerek, tümülüsler önünde açıkta durmaktaydılar. Daskyleion kazılarında ele geçmiş olan ve "Manes steli" olarak adlandırılan stelde kabartma tasvirlerin altında yer alan üç satırlık yazının alışılagelmiş şekilde Aramca değil de, Phryg dilinde olması düşündürücüdür (Resim 4). Steller üzerinde yer alan tasvirlerde Pers soylularının yaşamlarından sahneler olarak ziyafet ve av sahnesi ile ölünün bir araba ile mezara getirilmesi ya da ölü kültünün gereği olan törenlere ait sahneler seçilmiştir. Bu sahnelerde yer alan figürler arasında ölen soylu kişi ve onun yakınları, oranları ile diğer figürlerden (genellikle hizmetkârlar) ayrılarak yüceltilmişlerdir. Kabartmaların stilleri de kendine

Anadolu Pers dönemi ve sanatı

Resim 3. Daskyleion'da Pers terası.

özgüdür. Figürlerin yüzeyleri düz bırakılmıştır ve detaylar (yüz, saç, giysi) zamanında boya ile belli edilmiştir. Bu tasvirler Yunan sanatı ile hiçbir benzerlik göstermez ve doğrudan Ön Asya kültürlerinin ikonografisini yansıtırlar.

Piramit Benzeri Mezar Anıtları

Anadolu Pers sanatına ait diğer bir grup eser de, piramit şeklinde yapılmış mezar anıtlarıdır. Phokaia yakınında yer alan ve "Taş Kule" olarak anılan eser ile Sardis'te ele geçmiş ve Perslere ait olan piramit benzeri mezar anıtlarının bir benzeri de, Halikarnassos'ta (Bodrum) Karia Satrabı Mausolos için yaptırılmıştır.

Bullalar (Mühür Baskıları) Tarihte Hızlı ve Güvenli İletişim

Tarih boyunca insanlar hızlı ve güvenli bir iletişim için çareler üretmişlerdir. Günümüzden 2500 yıl önce Persler, Ön Asya'dan Anadolu'ya güvenli bir iletişim sistemi kurmayı başarmışlardır. Tarihçiliğin babası olarak kabul edilen Herodotos'a göre, Persler Ön Asya'dan yola çıkan bir mektubun, Ege'deki satraplıklara güvenle ulaşması için bir yöntem geliştirmişlerdi. O günün en hızlı ve güvenli iletişimi için yapılan "Kral Yolu" bu yönde atılan ilk adımdı. Eski dönemlerin hızlı haberleşmesi için de bu yol güzergâhında, bir atlının bir gün boyu gidebileceği mesafelere özel iletişim karakolları kurulmuştu. Kralın Anadolu'daki satraplarına, satrapların da İran'daki kralarına ulaştıracakları haberler, deri veya papirüs üzerine yazılır, sonra da deri, kumaş ya da başka bir malzemeye sarılan mektup, iplerle bağlanırdı. Ardından düğümün üzerine, içinden yine iplerin geçirildiği kil hamurundan bir parça konulup, kral ya da satrap, o zamanki adı bulla olan bu kil yumrusu üzerine mührünü basardı. Sonra mektup itina ile muhafazasının içine yerleştirilip postayı götürecek görevliye verilirdi. Atlı haberci, yola çıkar, gün sonunda iletişim karakoluna varır, mühürlü mektubun açılıp açılmadığı iletişim görevlilerince kontrol edilir, hemen hazır bekleyen diğer bir atlıya verilen mektup 93 günde hep değiştirilerek güvenli bir şekilde yerine ulaşırdı. Bulla adı verilen mühür baskısı, iplerinden kesilerek çıkartılır, haber okunurdu. Sonra mektup bullasıyla birlikte saklanmak üzere saray arşivine kaldırılırdı. Kili henüz yaş iken mühür basılan bullalar üzerinde, hem papirüsün izleri, hem de çamuru hazırlayanın parmak izleri görülürdü. (Eskiçağdan kalma bir parmak izi arşivi olsaydı, bu bullaların sahiplerini bulmak kolay olurdu!) Haberin yazıldığı papirüs veya deri zaman içinde yok olduğundan, arkeologlar bugün sadece toprak altında korunmuş olan bullaları bulabilirler. Satraplık merkezi Daskyleion'da yüzlerce bulunan bu bullalar şimdi Bandırma Müzesi'nde sergilenmektedirler (Resim 5). Bullalardan otuzunda çivi yazısı ile yazılmış eski Pers dilinde, onunda Aramca ve birinde Eski Yunanca yazı vardır. Bunlardan birinde büyük Pers Kralı Kserkses'in adının geçtiği görülmektedir. Daskyleion bullalarının dönemi MÖ 5. yüzyıl başı ile 4. yüzyıl ortasıdır. Daskyleion bullaları üzerinde yer alan tasvirler arasında av sahneleri ve bitki motifleri ile kralın kabul sahnesi önem taşımaktadır. Bullaların koruduğu mektuplar ele geçmediği için bunların ne tür yazışmalara ait olduklarını ancak tahmin edebiliriz. Bu yazışmalar bazen özel yazışmalar olabilse de, genel olarak askeri ve siyasi içerikli olmalıdır.

Resim 4. Phryg yazıtlı Manes'in mezar steli.

Antik Paradeisos ve Bugünkü Kuş Cenneti

1976 yılında Avrupa Konseyi tarafından "A sınıfı diploma" ile ödüllendirilmiş olan Bandırma kuş cennetinin Daskyleion ile bağı, aynı zamanda antik dünyanın Paradeisos diye anılan en eski, resmi/devlet parklarından birisi olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Günümüzden 2500 yıl önce Anadolu'yu yöneten Pers satrapları tarafından resmi park olarak kurulan, 1939 yılında Alman bilim adamı Curt Kosswick ve eşi Leonore Kosswick tarafından keşfedilen, 1959 yılında 640 dekarlık alanı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin millî parkı olarak ilan edilen kuş cenneti artık bir "dünya mirası"dır. (Resim 6). Büyüleyici doğal güzelliğinin ve olağanüstü ilginç kuşlarının yarattığı romantizmin yanı sıra, Anadolu uygarlık tarihinde oynadığı önem yadsınamayacak kadar büyüktür. Kuş Gölü'nün (Lacus Daskylitis) kuzeyinde bu-

gün antik çağlardaki haline göre ufak bir bölümü korunmuş olan kuş cennetinin, gölün güney doğusunda yer alan Daskyleion ile organik bağının olduğunu antik dönem yazarlarından da öğreniyoruz. Ksenophon'un *Hellenika*'sından (IV, 1, 33) satrapların, bu parkın bakımını üstlendiklerini ve içinde gezinti yolları yaptırdıklarını, parkta değerli ağaç ve çiçeklerin üretildiğini ve soylu yöneticilerin bu parkta avlandıklarını (aslan, yaban domuzu, geyik avı tasvirleri yöreye özgü mezar stelleri üzerinde bulunmuştur), sayısız güzel kuşun (beyaz ve gri balıkçılar, kaşıkçılar, pelikanlar sayıca en fazla olanlardır), gölde ve derelerde büyük balıkların (özellikle yayın balığı) ve midyenin bulunduğunu öğreniyoruz. Bu görkemli antik dönem devlet parkından günümüze sadece göçmen veya yerli 240 çeşit kuşun barındığı kuş cenneti kalmıştır. Satrapların Pers büyük kralları gibi şatafatlı bir yaşam biçimi oluşturmaları kendi varoluşları için zorunluydu. Arkeoloji literatüründe "imitatio regis" olarak adlandırılan bu kralı taklit eden bir yaşam biçimine hem görkemli saraylar ve lüks eşyalar hem de Paradeisos dahildi. Yapılan kazılarda, Pers dönemi tabakalarında *in situ* (yerinde korunmuş buluntu) olarak balık omurgaları, kuş kemikleri ve bol miktarda midye ve bronzdan yapılmış, küçük ve büyük boyutlarda olta iğneleri gibi, antik dönem ornitolojisine ve zoolojisine ışık tutacak özel bir koleksiyon ele geçmiştir. Milli Park yetkililerinin yürüttükleri arazi düzenlemeleri çalışmaları sırasında antik Paradeisos'a işaret eden bazı buluntular da ele geçmiştir. Bunlar arasında üzerinde kuş tasvirleri olan gümüş ve bronz sikke benzeri objeler dikkati çekmektedir. Bazı antik yol kalıntıları da büyük olasılıkla eski yazarların sözünü ettikleri, Paradeisos'ta yer alan gezinti yollarıdır. Paradeisos o gün için yalnız av ve gezinti parkı değildi, bu alanda yer alan çok sayıda tümülüs, parkın aynı zamanda

Resim 5. Daskyleion'da bulunmuş bulla.
Bandırma Arkeoloji Müzesi

"nekropol" olarak da kullanıldığını göstermektedir. Eskiçağ dünyasında Daskyleion Paradeisosu'nun ünü ve güzelliği Büyük İskender'i bile etkilemiş olmalı ki, Granikos Savaşı'ndan sonra, parkının güzelliği ile ün salmış Daskyleion'u ele geçirmesi için komutanı Parmenion'a emir vermiştir. Her beş yılda bir, Avrupa Konseyi tarafından Kuş Cenneti'nin korunma durumunun kontrolü yapılmaktadır. Şimdiye kadar Bandırma Kuş Cenneti, "A sınıfı" özelliğini hep korumuştur. Ancak gölün sanayi atıklarından kirlenme durumu son yıllarda giderek ürkütücü bir hal almaktadır.

Tomris Bakır, Prof. Dr.
Ege Üniversitesi

Resim 6. Bandırma Kuş Cenneti-Daskylitis (Manyas) Gölü.

Bilimsel Düşüncenin Yurdu

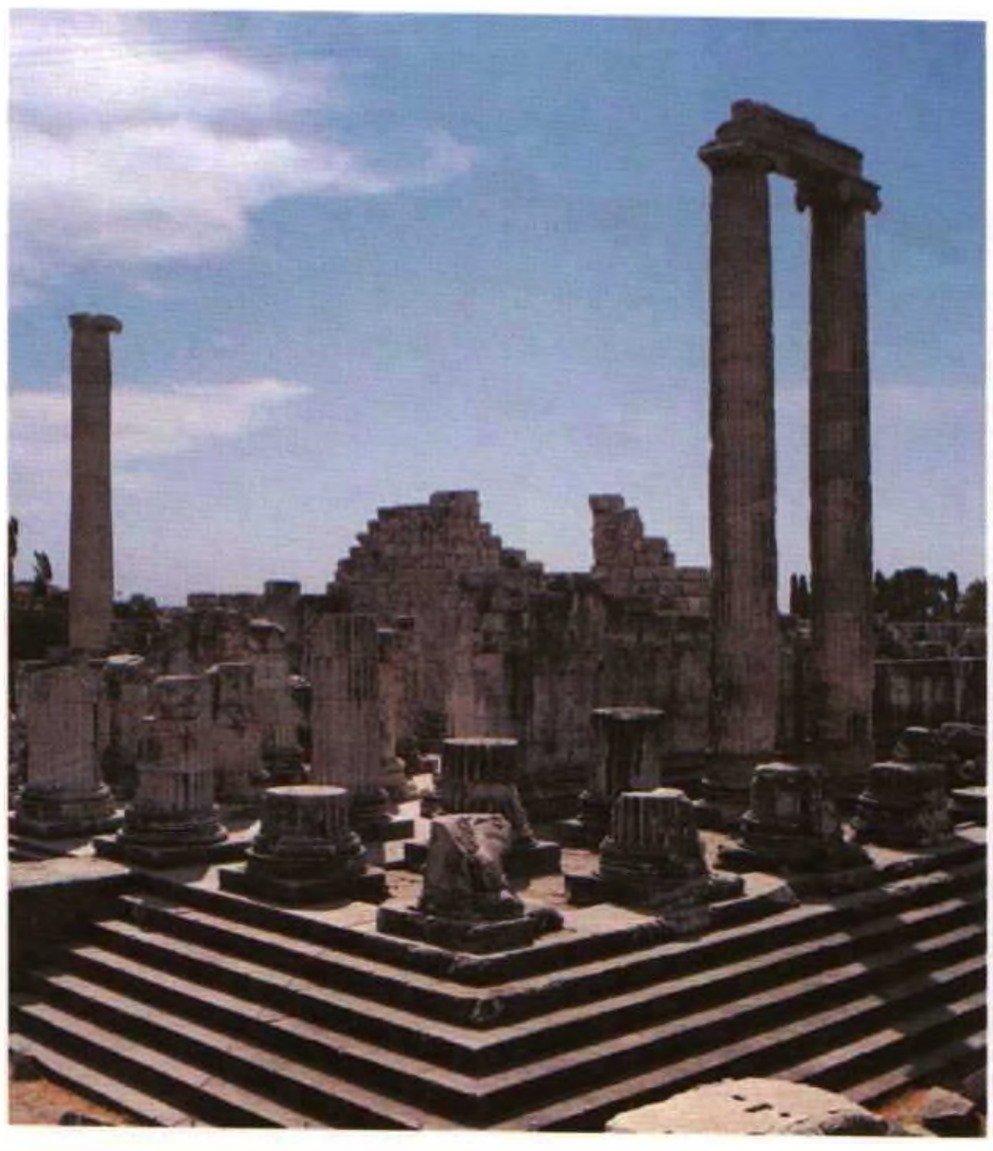
Eskiçağda Ionia

Ionia bölgesinde yer alan kent-devletleri hiçbir zaman bir araya gelip tek bir devlet çatısı altında toplanmamıştır. Söz konusu kent-devletlerini bir arada tutan dil, din ve kültür birliğiydi.

Oğuz Tekin ›

Akha (Myken) Krallığı'nın çöküşünden sonra Yunanistan'dan Batı Anadolu kıyılarına yapılan göçler çerçevesinde Batı Anadolu'nun orta kesimi (İzmir ve civarı) Ionların iskânına sahne olmuş ve Ionların yerleştikleri bu bölge yeni gelenlere izafeten Ionia olarak anılmaya başlanmıştır. Herodotos'un sözünü ettiği 12 Ion kent-devleti Miletos (Balat), Myus (Avşar Köyü), Priene (Güllübahçe), Ephesos (Selçuk), Kolophon (Değirmendere), Lebedos (Gümüldür), Teos (Sığacık), Klazomenai (Urla), Phokaia (Eski Foça), Khios (Sakız Adası), Erythrai (Ildırı) ve Samos (Sisam Adası)'tur. Bu kentlere daha sonra 13. kent-devleti olarak Smyrna (İzmir) katılmıştır.

Ionia bölgesinde yer alan kent-devletleri hiçbir zaman bir araya gelip tek bir devlet çatısı altında toplanmamıştır. Söz konusu kent-devletlerini bir arada tutan dil, din ve kültür birliğiydi. Ionia kent-devletleri Eski Yunanca konuşuyorlar, Homeros'un anlattığı tanrılara (Zeus, Athena, Apollon, Artemis, Aphrodite gibi) inanıyorlardı. Sanat, mimarlık, giyim kuşam, gelenek ve görenekler açısından da Eski Yunan dünyası ile benzeşen bir kültürü paylaşıyorlardı.

Didyma, Apollon Tapınağı. İnci Türkoğlu Arşivi

Ionia bölgesindeki yerleşimlerin büyüyerek bir kent-devletine dönüşmeleri süreci kuşkusuz çok hızlı olmamıştır. Böyle bir büyüme en azından birkaç kuşak boyunca sürmüş olmalıdır. Bölgenin en eski yerleşimlerinden biri olan Smyrna'nın kuruluşunu Ekrem Akurgal MÖ 11. yüzyıla kadar götürmektedir. Keza Miletos da oldukça eski bir yerleşimdir. Ancak bölgedeki yerleşimlerin gelişkin bir kent-devleti olarak ortaya çıkma tarihine ilişkin yaygın görüş MÖ 8. yüzyıldır. Ionia kent-devletlerinin başında önceleri *basileus* denen krallar vardı. Diğer bir deyişle monarşik bir yönetim söz konusuydu. Kent-devletlerinin krallarca yönetildikleri döneme ilişkin bilgilerimiz ne yazık ki sınırlıdır. Ancak çok geçmeden krallar toplumun soylu ve güçlü kişileri tarafından devrilerek yerlerini aristokratik hükümetlere bırakmak zorunda kaldılar. Bu arada Atina'da esmekte olan demokrasi rüzgarları Ionia kentlerini de etkiledi ve Ionia kentleri aristokratik hükümetlerin yerine demokratik rejimi benimsediler. Krallık rejiminden demokrasi rejimine uzanan bu süreç sancılı geçmiştir. Örneğin MÖ 6. yüzyılda bazı Ionia kent-devletlerinde tiranların egemenliğini görüyoruz. Miletos'ta Thrasybulos; Ephesos'ta Pythagoras, Melas, Pindaros, Komas, Athenagoras; Samos'ta Polyratos tiran olmuşlardır. O dönemde Ionia'nın hemen doğusunda, Lydia Krallığı bulunuyordu. Lydialılar Ionia kent-devletleriyle her zaman iyi ilişkiler kurmadılar. Kral Alyattes zamanında Smyrna ve Miletos saldırıya uğramış, Lydia Kralı Kroisos, Ephesos Tiranı Pindaros'un üzerine yürümüş ve onu kaçmak zorunda bırakmıştı. Lydia egemenliğine girmiş olan Ephesoslular daha sonra Atina'dan Aristarkhos adlı birini çağırmışlar ve bu kişi Ephesos'ta beş yıl kalarak demokratik rejimin kurulmasına yardımcı olmuştu. Her ne kadar Ionia kent-devletleri fiilen Lydia Krallığı'nın ege-

Priene, Athena Tapınağı.
İnci Türkoğlu Arşivi

menliği altında olsalar da yine de kısmi otonomileri mevcuttu.

Lydia Krallığı'nın MÖ 547'de Perslerce yıkılmasından sonra Ionia kent-devletleri bu kez Perslerin egemenliğine girdiler. Persler Anadolu'yu satraplık adı verilen çeşitli vergi bölgelerine ayırmışlardı. Sayıları ve kapsadıkları bölgeler zaman içerisinde değişiklik gösteren bu satraplıklar hakkında Herodotos'tan bilgi almaktayız. Ionia bölgesi kent-devletleri, Aiolis, Karia, Lykia, Milyas, Pamphylia ile birlikte bir satraplığı oluşturuyor ve Pers büyük kralına yıllık 400 talanton gümüş vergi veriyordu. Ancak Herodotos, Sardis satrabı Oroites'ten bahsederken onun Phrygia, Lydia ve Ionia bölgelerini elinde tuttuğunu söylemektedir (III. 127). Ama yine aynı Herodotos, satrap Oroites'in ikametgâhının bazen Sardis'te (III. 126), bazen de Menderes Magnesia'sında (III. 121) olduğunu belirtmektedir.

Herodotos Lydia Krallığı'nın yıkılmasından sonra olanları açık bir şekilde anlatmaktadır (I. 141). Ionia ve Aiolis bölgelerindeki kentlerin elçileri Sardis'te bulunan Kyros'a gelerek, Kroisos'a bağlı oldukları koşulların aynısıyla onun hükümranlığını kabul edeceklerini bildirdiler. Ancak Kyros bu isteği reddetti. Çünkü, Lydia üzerine yürüdüğü sırada Ionia ve Aiolis kentlerine haber yollayarak Lydia Krallığı'na karşı ayaklanmalarını istemiş, fakat bu isteği kabul edilmemişti. Herodotos, Kyros'un yalnızca Miletos kentiyle anlaşma yaptığını söylemektedir. Bunun üzerine diğer kentler Ionia bölgesi kentlerinin merkezi konumundaki Panionion'da toplandılar ve Sparta'dan yardım istediler. Sparta yardım isteğini reddetti. Kyros, Ionia ve Aiolis kentlerini işgal etmeye kararlıydı. Ancak, yine Herodotos'un anlattığına göre Kyros, Lydia Krallığı topraklarını yönetmek üzere Tabalos adlı bir Persi atamıştı. Kroisos'un hazinesini İran'a (Persia) getirmek için de Paktyas adlı bir Lydialıyı görevlendirmişti. Kyros İran'a dönerken, Paktyas elindeki hazineye güvenerek asker topladı ve Tabalos'u Sardis'te kuşattı. Bunu haber alan Kyros, Sardis'e Mazares komutasında bir ordu gönderdi; ordu Sardis'e vardığında Paktyas ve beraberindekiler kaçmıştı. Kyme (Aliağa civarında) kentine sığınan Paktyas, halktaki hoşnutsuzluk sonucu Lesbos Adası'ndaki Mytilene'ye sürüldü. Mazares bu kez Mytilenelilerden para karşılığı Paktyas'ı istedi. Tam bu sırada, bu pazarlığın gerçekleşmesini istemeyen Kyme, Mytilene'ye bir gemi göndererek Paktyas'ı almış ve Khios Adası'na (Sakız) kaçırmıştır. Ancak, ne olduysa olmuş, Khios halkı Paktyas'ı Mazares'e teslim etmiştir; karşılığında da Lesbos Adası'nın hemen karşı kıyısındaki Atarneus'u almışlardır.

Mazares, Paktyas'a yardım eden kentleri cezalandırmak üzere harekete geçti. Önce Priene'yi (Güllübahçe) ele geçirip halkını köleleştirdi. Fakat çok geçmeden hastalanıp öldü. Yerine Med soyundan Harpagos geçti. O da Phokaia (Foça) üzerine yürüdü ve kenti kuşattı. Phokaialılardan sur duvarlarının küçük bir kısmını yıkmaları ve bir binayı Pers büyük kralı için ayırmaları halinde, onlara zarar vermeyeceğini bildirdi. Phokaialılar düşünmek için bir gün izin istediler ve o zaman zarfında –köle olarak yaşamaktansa– gemilere atlayıp Khios'a doğru yelken açtılar; Persler boş bir kente girdiler. Ancak, Phokaialılar Khios'ta tutunamadılar, buradan Kyrnos'a doğru yola çıktılar. Bu arada memleketleri Phokaia'da karaya

Ephesos Celsus Kütüphanesi. İnci Türkoğlu Arşivi

çıkarak Harpagos'un kentte bıraktığı bir garnizonu kılıçtan geçirdiler ve hemen ayrıldılar. Bir süre Kyrnos'ta yaşadılar, bir kısmı Rhegion'a gitti. Bu arada yaşanan bir deniz muharebesi sırasında batan Phokaia gemilerinin tayfaları esir alınmış ve taşa tutularak öldürülmüştür.

Harpagos komutasındaki Persler daha sonra Teos (Sığacık) kentine saldırdılar. Harpagos, daha önce başka kentlere yaptığı gibi, kentin sur duvarlarının dibine toprak yığdırarak elde ettiği suni yükseltilerle, askerlerinin sur duvarını aşmasını sağlamış ve kenti ele geçirmiştir. Teoslular da hemen gemilere atlayıp Trakya'daki Abdera kentine yerleşmişlerdir. Daha sonra Ionia'nın diğer kentleri ile Aiolis kentlerinin de Harpagos karşısında tutunamadığı ve teslim oldukları anlaşılmaktadır.

Ionialılar, Pers egemenliğine girmelerinden sonra da Panionion'daki toplantılarını sürdürüyorlardı. Bu toplantılardan birinde Prieneli Bias, Ionia kentlerinin ortak bir donanma ile Sardunya Adası'na gidip orada tek bir kent kurmalarını, böyle yaparlarsa kölelikten kurtulacaklarını ve huzurlu bir yaşam süreceklerini önermişti; fakat bu öneri gerçekleşmedi.

Pers egemenliği altındaki kent-devletlerinin Perslere karşı hoşnutsuzluğu giderek artıyordu. Nitekim MÖ 500 yılı civarında Ionia bölgesi kent-devletleri arasında bir kıpırdanma başladı. Miletos Tiranı Aristagoras Perslere karşı ayaklandı. Bundan böyle tiran kisvesinden sıyrılarak Batı Anadolu'daki demokratik rejimin savunuculuğuna soyundu. Ionia bölgesindeki başka kent-devletlerini de yanına çekerek Ionia'da Perslere karşı isyan bayrağını açmış oldu. Ancak Persler MÖ 494'te Lade Adası açık-

Doğa Filozofları

Doğa filozoflarının ve bilimsel düşüncenin ilk yurdu Ionia'dır. Özellikle Miletos'ta ortaya çıkan ilk filozoflar, evrenin oluşumu, doğa olayları, varlığın ve nesnenin kökeni gibi sorulara doğayı inceleyerek yanıt bulmaya çalıştıklarından "doğa filozofları" olarak da anılırlar. Ionia Okulu'na mensup ilk doğa filozofları Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Diogenes ve Herakleitos'tur. Miletoslu Thales (MÖ 624-545) evrendeki her şeyin kökeninin "su" olduğunu ileri sürmüştür. Herodotos'un sözünü ettiği MÖ 28 Mayıs 585'teki güneş tutulmasını önceden hesaplayan da kendisidir. Anaksimandros da (MÖ 610-547) Miletosludur. Ona göre her şeyin özünde "apeiron" yani "sonsuzluk" vardır. "Arkhe" (ilk şey, başlangıç) kavramını ortaya koyan ve güneş saatini icat eden de Anaksimandros'tur. Bir başka Miletoslu filozof Anaksimenes (MÖ 580-525) ile Apolloniali Diogenes (MÖ 460-390) her şeyin kaynağının "hava" olduğunu kabul etmekteydiler. Ephesoslu Herakleitos (MÖ 550-480) ise her şeyin başlangıcı olarak "ateş"i kabul etmektedir. Ona göre hiçbir şey aynı kalamaz; sürekli bir değişim söz konusudur.

larında mevzilenmiş olan bir Ionia donanmasını bozguna uğratıp bir süre sonra da Miletos'u ele geçirdiler. Miletos halkının bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da sürgüne gönderildi. Ancak Persler, Ionia bölgesi kent-devletlerinin demokratik idare şekline hoşgörüyle yaklaşmıştır.

Ionia bölgesi kent-devletleri, Pers egemenliği altında bulundukları dönemde, Atina'nın önderliğinde kurulan Delos Deniz Birliği'ne üye olarak alınmışlardır. Birliğe üye kentler gemi ya da para katkısında bulunmaktaydılar. Örneğin Ephesos 6-7 talanton gümüş öderken, Miletos 5, Kolophon 3, Teos 1.5, Lebedos 3, Klazomenai 1.5 talanton ödemiştir; ancak bu miktarlarda zaman içinde artma ya da azalma olmuştur.

Büyük İskender Perslere karşı yaptığı Doğu seferi sırasında Ionia'dan geçmiştir. Ephesos'a geldiğinde sürgünleri geri çağırarak oligarşik idareye son vermiş ve demokrasiyi tekrar kurmuştur. Perslere ödedikleri vergileri bundan böyle Artemis tapınağı için vermelerini istemiştir. Ephesos halkı oligarkların korkusunu üzerinden atmış olarak çabucak Memnon'u çağıranları, Artemis tapınağını soyanları, tapınaktaki Philippos heykelini kıranları ve kentin kurtarıcı kahramanı Heropythes'in agoradaki mezarını talan edenleri ölüme mahkûm etmiştir.

Bu sırada Magnesia ve Tralles'ten gelen elçiler kentlerini İskender'e teslim ettiler. İskender, Alkimakhos'u Aiolis kentlerine ve halen Pers boyunduruğunda bulunan Ionia'nın diğer kentlerine gönderdi. Oligarklardan ayrılmalarını ve demokrasiyi kurmalarını istedi. İskender Ephesos'ta biraz daha kalarak Arntemis'e kurban adadı ve askeri bir tören alayı düzenledi.

İskender ertesi gün Miletos'a yola çıktı. Kentin yakınında bir Pers donanması vardı. Miletos'daki Pers garnizonu komutanı Hegesistratos bu filoya güveniyordu. Fakat 160 gemilik bir filoya komuta eden Nikanor'un Miletos'a Perslerden birkaç gün önce varması ve kentin karşısındaki Lade Adası açığında demirlemesi Miletos'a doğru yola çıkan 400 gemilik Pers donanmasının planını bozdu. Pers donanması Mykale Dağı açıklarında demirlemek zorunda kaldı. İskender'in kuvvetleri yardımın ulaşamadığı Miletos'taki direnişi kırarak kenti ele geçirdi. İskender daha sonra Karia'ya inerek Pers ülkesine ilerlemeye devam etti. Büyük İskender'den sonra, Hellenistik krallıklar zamanında da Ionia kent-devletleri demokratik rejimlerini koruma mücadelesi içinde oldular. Ancak, gerçek kent-devletinin sahip olması gereken özellikler Hellenistik dönemle birlikte son bulmuştu. Görünüşte demokratik olsalar da aslında monarşik krallıkların gölgesinde sözde bir demokrasiydi bu. Ionia kent-devletlerinde egemenlik yine halkın elindeydi, meclisler (*ekklesia* ve *boule*) işliyordu, kendi kanunlarını kendileri yapıyorlardı yani özerktiler (otonom); sikke basıyorlardı, ancak bütün bunlar egemenlikleri altında bulundukları

Didyma, Apollon Tapınağı frizinden bir Medusa başı.
İnci Türkoğlu Arşivi

krallıkların bunu isteyip istememeleriyle doğru orantılıydı. Statüleri, monarkların iki dudaklarının arasındaydı; onlarla iyi geçinmek zorundaydılar. Bu nedenle İonia kent-devletleri, gerçek *polis* niteliklerini kaybetmişlerdi ya da bu sürecin içindeydiler.

Hellenistik krallıkların birer birer Roma tarafından ele geçirilmeleriyle, Ionia'daki sözde kent-devletleri bu kez Roma'nın egemenliği altına girdiler. Ancak Roma egemenliğinde Ionia kent-devletleri artık siyasal-toplumsal kimlikleriyle değil, idari ve kültürel bir yapı olarak varlıklarını sürdürdüler. Yine de Ionia kent-devletleri, Roma İmparatorluğu'nun şemsiyesi altında refaha ulaşmışlar, bayındırlık faaliyetleri artmış, kentler yapılar ve anıtlarla donatılmışlardır. Bunda Roma imparatorlarının payı olduğu kadar söz konusu kent-devletlerin cömert zenginlerinin de payı vardır. Özellikle deprem gibi büyük doğal felaketlerden sonra imparatorların yaptığı yardımlar kayda değer miktardadır. MS 17 yılındaki Batı Anadolu depremi Büyük Menderes (Maiandros) ırmağı ve kollarının suladığı coğrafyadaki kentlerin bir gecede yıkımına neden olmuştu. Depremin merkez üssünün Lydia bölgesi (Manisa ve civarı) olduğu ancak Ionia bölgesi (İzmir ve civarı) ile Aiolis bölgesinin de (Edremit Körfezi'nin güney kesimi) etkilendiği anlaşılmaktadır. O sırada tahtta bulunan Roma İmparatoru Tiberius depremden zarar gören kentlere büyük maddi yardımda bulunmuştur.

Ionia kent-devletlerinin Roma İmparatorluğu'nun şemsiyesi altındaki güzel günleri imparatorluğun çözülmeye başlama sürecinde (MS 4. yüzyılda) artık nostaljiyle anılır olmuştu. Hellenistik dönemle birlikte kaybolmaya yüz tutan kent-devleti olgusu, geç antikite dediğimiz Roma İmparatorluğu'nun sonlarında ve Bizans İmparatorluğu'nun başlarında adeta metamorfoza uğrayarak Hıristiyanlık kisvesi altında salt bir kente dönüşmüştür.

Oğuz Tekin, Prof. Dr.
İstanbul Üniversitesi

TOROSLAR'IN KOYNUNDA UYUYAN ANTİK KENT

Termessos

Termessos'ta bugüne değin arkeolojik bir kazı yapılmamıştır; fakat doğal güzelliklerinin yanı sıra günümüze oldukça iyi durumda gelen zengin kalıntıları antik kenti 19. yüzyılın ortalarından bu yana gezgin ve araştırmacıların ilgi odağı haline getirmiştir.

Ahmet Vedat Çelgin ›

Antik yazarlardan öğrendiğimize göre Pisidia'nın "Milyas" olarak anılan güneybatı kesiminde yer alan Termessos, Batı Toroslar silsilesine bağlı Güllük/Güldere (Solymos) Dağı'nın sarp yamaçları arasındaki bir dere (Güllüalan Deresi) vadisinin yukarı kısmında, deniz düzeyinden ortalama 1000 m. yükseklikte kurulmuştur. Antalya kent merkezinin 34 kilometre kuzeybatısında bulunan ören yerine, Antalya-Korkuteli karayolunun 25. kilometresinden güneye ayrılan, 9 kilometrelik, hayli virajlı asfalt bir yoldan ancak özel bir araçla ulaşılabilmektedir. En yakın modern yerleşme, antik kentin 12 kilometre kuzeybatısındaki, Merkez İlçeye bağlı, üç mahalleli Çığlık Köyü (Beldesi)'dür. Antikçağda Pamphylia-Pisidia-Phrygia ve Pamphylia-İçbatı Anadolu bağlantılarını sağlayan ana yollar, oldukça geniş bir egemenlik alanına sahip olduğu anlaşılan Termessos'un yakınlarından geçerek burada bir kavşak meydana getiriyor, dolayısıyla, bu durum kente jeopolitik ve stratejik açılardan olduğu kadar, ekonomik ve kültürel bakımdan da büyük bir avantaj sağlıyordu.

Halkının Kökeni

"Termessos" adının içerdiği -ss soneki kentin köken itibariyle, Anadolu'nun en eski kavimlerinden Luvilere kadar uzanan bir yerleşme yeri olduğuna işaret etmekte, ayrıca yazıtlarda rastlanan "Trokondas", "Armasta", "Nanelis", "Sanda" ve diğer pek çok karakteristik Luvi adı bunu açıkça desteklemektedir. Öte yandan, ören yerinde ele geçen birkaç epigramda (şiir) kent halkının "Solymler", kentin ise "Solymlerin vatanı" olarak nitelendirildiğine tanık oluyoruz. Gene bu yazıtlardan birinde "Solymios" şahıs adına rastlanmaktadır. Ayrıca, coğrafya yazarı Strabon'un *Geographika* adını taşıyan eserinde, Termessos antik kentinin üzerinde yer aldığı dağa "Solymos" dendiğine, Termessosluların da, kendilerini "Solymler" diye adlandırdıklarına dair bir kayıt mevcuttur. Bunların yanı sıra, Termessos ile çevresinde ele geçen yazıtlarda, Solymlerin ulusal tanrısı sayılan ve Luvilerin en önde gelen tanrısı Tarhu/Tarhunt'un Hellenleşmiş biçimi olduğu kabul edilen Zeus Solymeus'un ismi sıkça anılmakta; dolayısıyla, bu tanrının, kent ve egemenlik alanında baştanrı konumunda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu kanıtların ortaya koyduğu sonuç, Termessosluların, adlarını ilk kez ünlü ozan Homeros'un *İliada* destanı sayesinde duyduğumuz, savaşçılıklarıyla tanınmış, Luvi kökenli Solymlere mensup olduklarıdır. Herodotos, Strabon, Plutarkhos, Plinius, Byzantionlu Stephanos gibi antik yazarların verdikleri bilgiler, ayrıca son yıllarda yoğunlaşan epigrafik ve filolojik araştırmalar, Solymlerin, Lykia'nın kuzeydoğusuyla Pamphylia'nın kuzeybatısında yer alan ve Pisidia'nın güneybatı sınır kesimini oluşturan Milyas bölgesinde, özellikle Beydağları çevresinde yaşadıklarını, en önemli yerleşmelerini de Termessos'un oluşturduğunu hiçbir şüpheye yer kalmayacak şekilde göstermiştir. Anlaşıldığına göre, Milyaslılarla özdeş, fakat Lykialılardan (Termillerden) ayrı, Pisidialılarla akraba olan bu savaşçı kavim bir zamanlar tüm Lykia'yı ve Pisidia'nın bir kısmını (batı ve güneybatı kesimlerini) kendisine yurt yapmıştı. Ancak, sonradan Lykialıların (Termillerin) ve Rodos kökenli Hellen kolonicilerin baskıları sonucunda, evvelce yaşadıkları bölgeleri terk ederek Termessos ve dolaylarını kapsayan dağlık Milyas bölgesine çekilmek zorunda kalmışlardır. Güllük (Solymos) Dağı üzerinde kurulu Termessos onların son vatanı ve kültürlerinin temsilcisi olmuştur. Solymler Hellenleşmenin güçlü etkisi karşısında sadece kendi özel adlarını (özellikle mezar yazıtlarında) koruyabildiler. Ulusal adları giderek unutuldu, sadece halk arasında nostaljik olarak yaşamaya devam etti.

Tarihçesi

Kentin ilk kuruluşundan Hellenistik çağa kadar olan tarihi hakkında çok az bilgiye sahibiz. İlk kuruluşun MÖ 3. binyıla kadar uzandığı kabul edilmekle birlikte, filolojik ipuçları dışında bu çağlara ait bir iskânın izlerine rastlanmamaktadır. Zaten kentin yer aldığı Güneybatı Pisidia (Milyas)'da olduğu gibi, Lykia ve Pamphylia gibi komşu bölgelerde de genel olarak MÖ 3. binyıl iskânı arkeolo-

Tiyatro.

jik açıdan tam bir açıklık kazanmamıştır. Kent tarihinin MÖ 2. binyılı da bugün için karanlıktır. Özellikle son yıllarda bilim çevrelerinde giderek yoğunlaştığını gözlemlediğimiz tartışmalara neden olan, Hitit-Batı ve Güneybatı Anadolu, Hitit-Güney Anadolu ilişkileri bağlamında Termessos ve çevresiyle ilgili olarak da bazı görüşler mevcuttur. Her şeyden önce, Termessos'un, Hititler zamanında (MÖ 2. binyılda) "Lukka Ülkesi/Ülkeleri" adıyla anılan bölgede yer aldığı artık kesinleşmiş gibidir. Öte yandan, "II. Murşili yıllıkları", "Tawagalawa metni", "Madduwatta metni" gibi bazı önemli Hitit belgelerinde adı geçen "Attarimma" kentinin Termessos'la özdeş olduğuna dair bir teori ortaya atılmıştır. Bu görüşün sahibine göre, bir Hitit sınır eyaleti olan Lukka'nın komutanı, kartal yuvasını andıran ve denizden kuzeye (Hititlerin başkenti Hattuşa'ya) giden yolu ve Kastraja (Aksu) Irmağı'nın aktığı Pamphylia (Antalya) Ovası'nı kontrol edebilen Termessos'ta yeni bir yönetim merkezi kurmuştu. Ancak, söz konusu görüş henüz kesin dayanaklardan (arkeolojik kanıtlar) yoksundur.

Termessos'un MÖ 1. binyıl başlarındaki durumu hakkında da çok az bilgi mevcuttur. Homeros, Herodotos, Strabon gibi antik yazarlardan elde edilen bu bilgiler ise, bölük pörçük ve genel olarak efsanelerle karışık vaziyette olduğundan, söz konusu dönemde meydana gelen tarihi olayların net bir biçimde rekonstrüksiyonu yapılamamaktadır. Bu döneme ilişkin bugün için söyleyebileceğimiz, antik kaynaklarda Solymlerin (Milyasılların) MÖ 9.-7. yüzyıllar arasında Lykialılar (Termiller) ve Rodoslu Helen kolonicilere karşı giriştikleri belirtilen kanlı savaşların tarihi gerçekler olma olasılığının giderek güç kazandığıdır.

Termessos adının gerçek anlamda tarih sahnesinde ilk kez, Makedonya Kralı Büyük İskender'in Hellen Birliği'nin lideri olarak Asya'ya düzenlediği sefer vesilesiyle geçtiğini görüyoruz. Tarihçi Arrianos'un *Aleksandrou Anabasis* adlı eserinde anlattıklarına göre, İskender MÖ 334 yılında, Pamphylia kentlerini itaat altına aldıktan sonra kışı geçirmek üzere Pisidia üzerinden Phrygia'ya doğru ilerlerken Termessos önlerinde, bugün "Kapıkaya" olarak anılan geçitte Termessosluların direnciyle karşılaşmış, fakat bir savaş hilesi (*strategem*) uygulayarak geçidi aşmış, kenti kısa sürede ele geçirmeyi ummadığından kuşatmaktan vazgeçip Sagalassos (Ağlasun)'a doğru yoluna devam etmiştir. Bu olay, Termessosluların ve genel olarak Pisidialıların özgürlüklerine ne kadar düşkün olduklarını gösteren bir örnektir. Daha sonra Termessos adının, İskender'in ardıllarından Antigonos Monophtalmos ile Perdikkas taraftarları arasında geçen bir mücadeleye karıştığına tanık oluyoruz. Tarihçi Diodoros'tan öğrendiğimize göre, Perdikkas'ın kardeşi Alketas, Antigonos'la yaptığı mücadeleyi kaybederek Termessos'a sığınmış ve yaşamı burada trajik bir şekilde noktalanmıştır. MÖ 281-280 yıllarında kısa bir süre Ptolemaiosların egemenliğine girdiği anlaşılan Termessos'un, MÖ 200 civarında Lykia Birliği'yle savaştığı bilinmekle birlikte, bu savaşın nasıl sonuçlandığı hakkında

Termessos

Gymnasion.

kesin bir bilgiye sahip değiliz. Aşağı yukarı aynı tarihlerde kent, Lykia topraklarında, Oinoanda (İncealiler) kenti yakınlarında bir koloni kurmuştur. "Küçük Termessos" adını taşıyan ve kesin kuruluş tarihi halen tartışmalı olan bu koloninin Kibyra kentine karşı bir ileri karakol işlevini yerine getirmek amacıyla kurulmuş olma olasılığı söz konusudur. Termessos'un, o zamanlar dünyanın süper gücü konumundaki Roma'yla ilk teması, MÖ 189 yılına rastlar. Bu sıralarda Termessos komşusu Isinda'yı kuşatmaktadır; ancak, Roma senatosu tarafından Küçük Asya işlerini düzenlemekle görevlendirilmiş olan Konsül Cn. Manlius Vulso, Isindalıların kendisinden yardım talebinde bulunmaları üzerine duruma müdahale eder. Termessoslular kuşatmayı kaldırmak zorunda kalır ve konsülle bir barış antlaşması imzalarlar. Termessos Isinda seferinden umduğunu elde edememesine ve antlaşma için Vulso'ya yüklüce bir haraç ödemesine rağmen, bu olay sayesinde Roma'nın dostu olmuş, onun ittifak sistemine kabul edilmiştir. Bu olay Termessos tarihi açısından son derece önemlidir. Çünkü, Termessoslular bundan sonra Roma'yla dost olup iyi geçinmelerinin semeresini görecekler, tarihleri boyunca ne bu süper güç ne de başka bir güç tarafından rahatsız edilmeksizin, bağımsız olarak, huzur içinde yaşayacaklardır. MÖ 188'de Roma'yla Seleukoslar Kralı III. Antiokhos arasında imzalanan Apameia Antlaşması'na göre Pergamon (Bergama) devletine verilen topraklar üzerinde bulunmasına karşın Roma'nın dostu ve müttefiki olması dolayısıyla bağımsızlığını koruyan Termessos'un, MÖ 200-190 yılları arasında, diğer bir Pisidia kenti olan Adada (Karadiken/Karabavlu) kentiyle bir dostluk antlaşması imzaladığını görüyoruz. Söz konusu antlaşmanın hangi nedenlerle imzalandığı bilinmemekle beraber, Termessos'un siyasi ve idari tarihi açısından büyük önem taşıdığı şüphesizdir. Çünkü bu antlaşma Termessos'un Hellenleştiğini ve yönetim bakımından demokratik bir yapıya kavuşup *polis* (kent devleti) statüsüne benzer bir statü kazandığını göstermektedir. Termessos'la Roma arasındaki ilişkiler, MÖ 91 yılında yapılan bir antlaşmayla yeniden düzenlenmiş, böylece kentin bağımsızlığı onaylanmış ve Termessos bazı haklar elde etmiştir. 1990 yılında Korkuteli'nin Bayat köyünde ele geçen bir yazıt, Termessos'un, Pisidia'da Roma adına otorite kurma çabasındaki Galatia Kralı Amyntas (MÖ 39-25) zamanındaki durumuna ışık tutmaktadır. Yazıttan, Termessos'un Amyntas'la bir antlaşma imzaladığı ve onun müttefiki olduğu, daha da önemlisi, MÖ 1. yüzyılın sonlarında bağımsızlığını korumaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

Roma imparatorluk çağı, tüm Küçük Asya kentlerinin olduğu gibi, Termessos tarihinin de en iyi bildiğimiz dönemine tekabül etmektedir. Bunun başlıca nedeni, gerek kent gerek egemenlik alanında bugüne kadar ele geçen yazıtların –birkaç tanesi hariç– söz konusu döneme ait olmasıdır. Augustus'un (MÖ 27-MS 14) başlattığı imparatorluk çağı (*Principatus* dönemi) tüm Akdeniz havzası için uzunca bir evrensel barış (*pax Romana*) dönemi ve özellikle Anadolu kentleri için bir toparlanma ve gelişme süreci olmuştur. Termessos'un, Augustus tarafından kurulan ve Pisidia bölgesini de kapsayan Galatia eyaletinde otonom kent (*civitas libera*) statüsünü koruduğunu görüyoruz. MS 1. yüzyılın sonlarına doğru Lycia-Pamphylia eyaletinin *Pamphylia secunda* olarak

anılan bölümünde yer aldığı anlaşılan Termessos, MS 2. yüzyılda diğer Küçük Asya kentleri gibi bir "altın çağ" yaşamış, her alanda gelişmesinin doruğuna çıkmıştır. Sözkonusu çağ özellikle yoğun bir kentleşme sürecinin yaşandığı bir dönemdir. Kent bu huzur, refah ve imar döneminde surlarının dışına taşmış, her tarafta görkemli yapılar inşa edilmiş, meydanlar ve caddeler anıtlar, heykeller ve yazıtlarla donatılmıştır. Ancak, Roma İmparatorluğu'nun MS 2. yüzyılın ortalarından itibaren girmeye başladığı ekonomik kriz ve bundan kaynaklanan siyasal ve sosyal çalkantılar 3. yüzyılda daha da artmış, bu durum tüm eyaletleri derinden etkilemiş, görkemli kentler yavaş yavaş sönmeye yüz tutmuştur. Bu olumsuz koşullardan Termessos'un da nasibini aldığını görüyoruz. Halkının özgür olanları MS 212'de İmparator Caracalla'nın yayımladığı *Constitutio Antoniniana* adlı fermanla kitlesel olarak Roma vatandaşlığı hakkı elde eden Termessos'ta yüzyılın sonlarına doğru özellikle kültürel alanda belirgin bir gerileme göze çarpar. Artık heykellere ve onur yazıtlarına gösterilen ilgi azalmakta, eski yazıtların silinerek üzerlerine yenilerinin yazıldığına dahi tanık olunmaktadır. İmparator Diocletianus (MS 284-305) ile başlayan "*Dominatus* dönemi"nde devam eden bu gerileme ve çöküş süreci Hıristiyanlığın bölgede MS 4. yüzyıldan itibaren güçlenmeye başlamasıyla daha da belirginleşmiştir. 5. yüzyılın ortalarına doğru konsillerde Eudokias ve Iobia gibi kentlerle birlikte temsil edilmeye başlanan Termessos, 6. yüzyılda tamamen önemini yitirmiş durumdadır. Antikçağda egemenlik alanındaki kasabalardan biri konumunda bulunan ve muhtemelen Anydros adını taşıyan yerleşme (şimdiki Yukarıkaraman) Hıristiyanlık döneminde "Eudokias" adıyla giderek önem kazanmış ve sonunda ana kentin yerine geçmiştir. Termessos'un kesin olarak ne zaman terk edildiği ise bilinmemektedir.

Şehircilik Özellikleri ve Başlıca Kalıntılar

Kuruluşu itibarıyla çok eski bir yerleşim yeri olmasına karşın Termessos'un gerçek anlamda kent kimliğine Hellenistik çağda kavuştuğunu ve plan özelliklerini bu devirde kazandığını görüyoruz. Aslında bir Hellen *polis*'i olmamakla birlikte Hellenleşmenin güçlü etkisi altında, anayasası, tüm kurum ve kuruluşlarıyla *polis* tarzında örgütlenen bir kent söz konusudur. Termessos'un kendine özgü yerleşim planının oluşmasında bir yandan topografya belirleyici rol oynamış, diğer yandan ise Seleukos ve Pergamon şehircilik özellikleri etkili olmuştur. Sonuçta, Termessos "araziye bağlı kalan şehircilik" ya da "anıtsal şehircilik" olarak nitelenen antik kent planlamacılığının tipik ve başarılı bir örneği olarak karşımızdadır.

Bizans çağında yoğun bir iskâna sahne olmaması ve bugün üzerinde veya çok yakınında köy veya mahalle gibi modern bir yerleşimin bulunmaması antik yapıların oldukça iyi koşullarda günümüze kadar ulaşmasını sağ-

Güney nekropolünden bir mezar anıtı.

lamıştır. Kurulduğu arazinin adeta bir "kartal yuvası" konumunda bulunması, yerleşim alanını çepeçevre kuşatan bir sur duvarının inşasını gerektirmemiş, yalnızca, doğal tahkimatın zayıf noktaları kısa sur parçalarıyla takviye edilmiştir. Ayrıca, bulunduğu vadi birbirine yaklaşık 200 m. uzaklıktaki iki sur duvarıyla kapatılarak kontrol altına alınmıştır. Kentin yerleşim alanının çekirdeğini, Güllük Dağı'nın iki doruğu, Toptepe (1.265 metre) ile Atbaşı Tepesi (1.152 metre) arasında kalan ve Güllüalan Vadisi'nin yukarı kısmına tekabül eden, yığma dolgu toprakla düzleştirilmiş hafif eğimli arazi oluşturmaktadır. Termessos'un günümüze ulaşan belli başlı kalıntıları yedi tapınak, agora, tiyatro, iki gymnasion, bouleuterion-odeion ve sütunlu caddedir. Ancak, Termessos'un en çarpıcı özelliklerinin başında, nekropolü gelmektedir. Yerleşim alanının dört bir yanına dağılmış olan nekropollerde en basit toprak mezarlardan kaya mezarlarına, lahit ve ostoteklerden mezar anıtlarına kadar bildiğimiz hemen her mezar tipinin örneklerine rastlamak mümkündür. Mezar tipleri arasında lahitler sayıca egemen grubu oluşturmaktadır. Kenti kuşatan kayalık sırt ve tepelerin dış yamaçları genellikle taşocakları olarak kullanılmış, bu ocakların çevrelerinde yerleştikleri anlaşılan taşçı atölyeleri gerek kentin çeşitli yapıları için kesme taş gerekse nekropollerin ihtiyacını karşılamak üzere lahit ve ostotek üretimi alanında faaliyet göstermiştir.

Termessos, 1970 yılında çevresiyle birlikte milli park statüsünü kazanmıştır. Güllük Dağ (Termessos) Milli Parkı, peyzajı ve pitoresk görünümü tamamlayan zengin arkeolojik kalıntılarıyla Antalya bölgesinin en ilgi çeken köşelerinden biridir.

Ahmet Vedat Çelgin, Doç. Dr
İstanbul Üniversitesi

MURAT BELGE İLE

Türkiye'de tarih ve tarihçilik

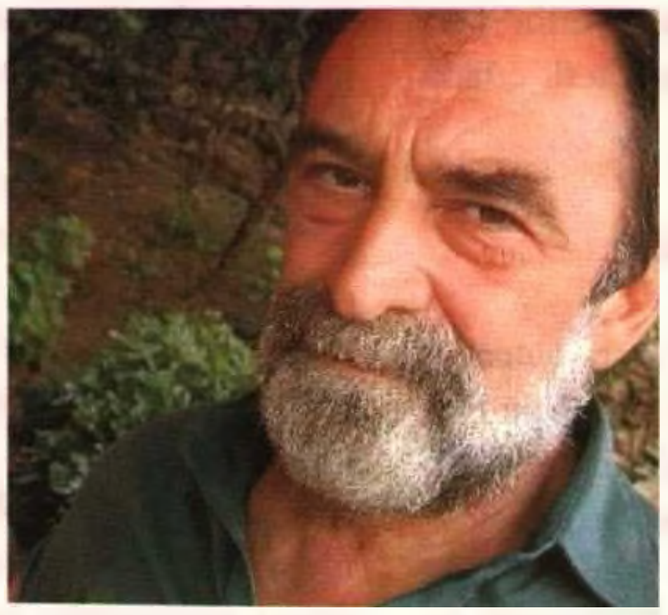
Türkiye'de tarih bir muharebe meydanı. Bu alanda bitmez tükenmez bir savaş cereyan etmekte. Bu da anlaşılır bir şey. Değişik siyasi güçler, ideolojiler, savaşacak ordular mevcut. Ne için savaştıkları ortada: Kendi istedikleri bir geleceğin kurulması için.

Aykut Tunç Kılıç ›

Tarih Vakfı'nın düzenlemiş olduğu Tarihçinin Mutfağı söyleşilerinin şubat ayı konuğu Murat Belge'ydi. Kötü hava koşullarına rağmen ellinin üzerinde katılımla gerçekleşen buluşma keyifli bir tarih sohbetine sahne oldu. Sözlerine tarihçi olmadığını, en fazla edebiyat tarihçisi olarak nitelendirilebileceğini belirterek başlayan Murat Belge, öte yandan yaptıklarının mutlaka tarihle bağlantısı olduğunu belirtti. Tarihçiliği gerçek tarihçilik ve palavra tarihçilik olmak üzere ikiye ayırdığını söyleyen Belge, karikatürize ederek kendisini "palavra tarihçi" olarak nitelerken yaptığını gerçek, akademik tarihçilerin "emekleri üzerinde bir çeşit dans" olarak nitelendirdi. Son çalışmalarının neler olduğunu, Türkiye'de tarih algısını ve tarihçiliğe bakışını ayrıntılarıyla kendisinden dinledik:

"Detaylı ve sabırlı araştırma yapan gerçek tarihçiler ve ortaya çıkardıkları bilgileri yorumlayanlar: Bu iki tarihçilik kolunun ortaya çıkardığı manzara budur. Ama önemli olan sabırlı ve mütevazı çalışmadır. Türkiye toplumunun uzun zamandır antitarih bir toplum olduğunu düşünüyorum. İki lafın başında tarih diyen bir antitarih toplumu. Uzun süredir olmamış ama mutasavver bir tarih üzerinden gitmekteyiz. Bir tarih sanki olmuş gibi yapılarak tarihçilik yapıldı uzun bir dönem. Şu aralar bitirmek üzere olduğum bir tarih kitabı yazıyorum. Kitabı yazarken devamlı olarak dersuz bir yerlerde dolaştığım hissine kapıldım. Çünkü Osmanlı tarihi üzerine yazıyorum. Kitabı yazmaya başlamamın sebebi, öğrencilerle Osmanlı tarihi üzerine bir konu açılıyor. Birkaç laf ediliyor, herkes neden konuşulduğunu anlıyor. Fakat birkaç laf daha ediliyor ve kimsenin bir şey bilmediği ortaya çıkıyor. Bu kitap bir tür Osmanlı terimleri sözlüğü gibi. Ama böyle bir kitabı sözlük gibi yazmak hem çok sıkıcı, hem de pratik olarak mümkün değil: ister istemez kronolojiye giriyorsunuz. Dolayısıyla ben de 3 K dediğim yöntemi kullandım. Kitabı kronoloji, kurumlar ve kültür olarak üçe böldüm. Bir ders kitabı niteliğinde olan bu kitapta anlattığım bu antitarihçiliğin bilincindeyim ve bunun polemiğini yapıyorum. Başından beri Batı medeniyeti tarihi ile ilgileniyorum ve bu kıyaslama yapılmadan olmayacağını düşünüyorum. Yetmişlerden başlayarak her şeyin başına "milli" koyarak yazmaya başladık; milli tarih, milli coğrafya vb. Dünyanın gerisi bizi ilgilendirmiyor. Bizi milli olan ilgilendiriyor, o da bahsettiğim ölçülerde.

Tarihi bu şekilde öğrenen bir çocuk, lise mezunu olup üniversiteye geldiğinde, eğer psikolojik bir bozukluğu yoksa tarihten nefret ediyor. Onu yakalayıp kıstırmak, başka yöntemlerle merakını uyandırmak gerekiyor. Bu yalnız tarih için değil, edebiyat için de geçerli. Bunları yapmak son derece gerekli olduğu için kitapta da bir polemik ister istemez ağır basıyor. Biraz da kendimi serbest bıraktım. Palavra tarihçiliğin lüksü birtakım spekülasyonlar yapabil-

Murat Belge 1943'te Ankara'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1966). 1980'de doçent oldu. 1982'de YÖK'ün kurulmasından sonra üniversiteden istifa etti. *Halkın Dostları* (1970) ve *Birikim* (1975) dergilerinin kurucuları arasında yer aldı. *Demokrat* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yazdı. *Yeni Gündem* dergisinin ve İletişim Yayınları'nın genel yayın yönetmenliğini üstlendi (1984). Helsinki Yurttaşlar Derneği'nin uluslararası başkanlığını da yapan Belge halen Bilgi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Yazdığı Eserler: *12 Yıl Önce 12 Eylül, Başka Kentler Başka Denizler, Edebiyat Üstüne Yazılar, Marksist Estetik, Sosyalizm Türkiye ve Gelecek, Tarih Boyunca Yemek Kültürü, Tarihten Güncelliğe, Türkiye Dünyanın Neresinde?, Türkler ve Kürtler: Nereden Nereye?, Yaklaştıkça Uzaklaşıyor mu? Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul Gezi Rehberi.*

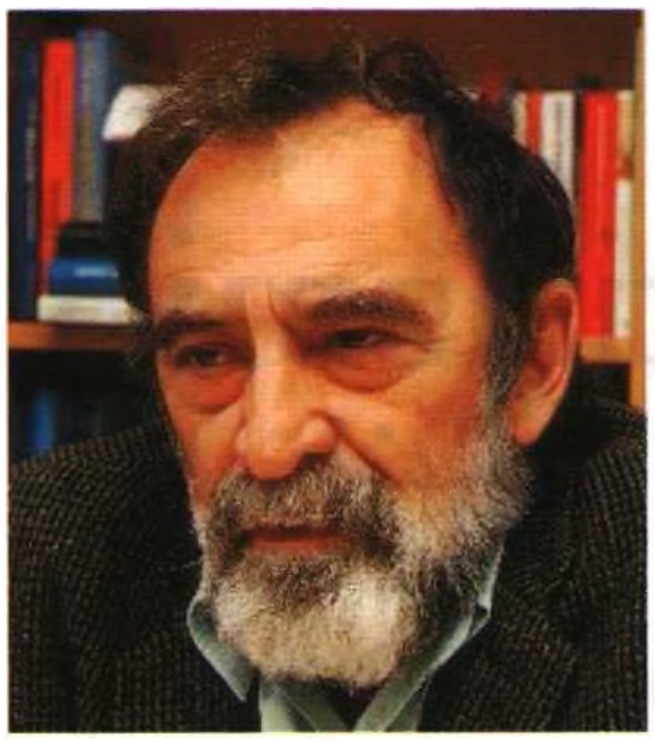
Çevirdiği Eserler: *1844 Elyazmaları, Ağustos Işığı, Ayı, Bir Zamanlar Europa'da, Döşeğimde Ölürken, Dublinliler, Dünya Vatan, Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla, Hegel Üstüne, Lenin ve Felsefe, Leylak ve Bayrak, Sanat ve Edebiyat Üzerine, Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi, Yurtsuzların Ülkesi.*

Derlediği Eser: *John Lewis'e Cevap.*

mekte. Mesela Kıbrıs'ın fethedilmesinin alternatifleri neler olabilirdi, o zamanki stratejik önemi hâlâ sürüyor mu, İspanya ve Osmanlı'nın gerek yükselişleri gerekse güç kaybetmeleri arasındaki tarihsel paralellikler, Granada ve Konstantinopolis'in alınmasının önemi veya Otlukbeli Savaşı'nı Fatih değil de Uzun Hasan kazansaydı tarih nasıl değişirdi şeklinde spekülasyonlar... Ama dediğim gibi bunlar sahici tarihçilik değil, sahici tarihçilerin emekleri üzerinde yaptığımız küçük danslar. Onlar sayesinde bu imkânı bulup bu lüksü yaşayabiliyoruz. Bu kitaptan sonra asıl yapmak istediğim ve başladığım, yakın tarih üzerine çalışmak. Bu sefer Tanzimat'a, hatta Abdülhamit sonrasına kadar yazmayı düşünüyorum. Bu da benim özgün araştırma yaptığım, arşivlere gidip şu ana kadar bilinmeyen bilgileri bulduğum bir çalışma olmayacak. Çok da inanmıyorum şu ana kadar bulunmayan bilgiler kaldığına, yani en azından bütün bildiklerimizin çerçevesini değiştirecek yeni bilgiler bulabileceğimize. Belki bildiklerimizi besleyecek, bir şeyler katacak bilgiler olabilir, ama ana hatlarıyla yakın tarih ortada gibi.

Meydan muharebesi diye bir laf var ya malum ve bu da tarihin bir konusu. Tersine çevirip söyleyelim: Türkiye'de tarih bir muharebe meydanı. Bu alanda bitmez tükenmez bir savaş cereyan etmekte. Bu da anlaşılır bir şey. Değişik siyasi güçler, ideolojiler, savaşacak ordular mevcut. Ne için savaştıkları ortada: Kendi istedikleri bir geleceğin kurulması için. Bunun böyle olabilmesi için geçmişe de hâkim olmak gerekiyor. Geçmişe hâkim olunamaz, geçmiş geçmiştir. Ama geçmişin ne olduğu gibi bir ideoloji var. Hep bildiğimiz şeyler; mesela rejime muhalif bir adam gelecekte de böyle bir tarihin yaşamasını istiyor. Osmanlı tarihini ele alıyor; bu Osmanlı'dan, mümkün değil, hayır gelmez diyor. Bu sadece bize mahsus değil. Bu tür takıntılı bir tarihçilik Balkanlar'da da mevcut. Hatta Balkanlar'da tarih ve kültür lafı edildikten sonra kan çıkar. İsveç'te kültür ve tarihten bahsedildiği zaman kimsenin aklına biraz sonra birilerinin kafasına sandalye ineceği gelmez.

Bizim dünya görüşümüz içinde tanklarla toplarla tarihi fethetmemiz gerekiyor. İstediğimiz tarihin yazılması gerekiyor. Onun için kimi bitmez tükenmez, Türklerin tarihi ne zaman, nerede, nasıl başladı tartışmaları vardır. Bilimsel merak falan değil, bu neredeyse bir ölüm kalım meselesidir. Böyle olunca tarih hakikaten bir muharebe meydanı, bir hegemonya aracı haline geliyor. Türkiye gibi ülkelerde, bu alanda öyle sere serpe ıslık çalarak dolaşmak çok tavsiye edilir bir şey değildir. Yakın tarih çalışmayı böyle bir müdafaa ve ikna alanı olarak görmek durumundayız. Kitabı iki cilt olarak düşünüyorum, ilk cildi kabataslak yazdım. Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar geliyor. Oradan da aşağı yukarı Demokrat Parti'nin sonuna kadar, çok da fazla yakınlara getirmek istemiyorum. Belki uzunca bir sonsöz yazabilirim, ama buna ciddi bir şekilde başlamama epey vakit var gibi geliyor. Bu kitabı bir an önce yazıp bitirmek gibi içimde fazla bir istek yok, çünkü kendi araştırmama dayanmadığı için bu konuda yazılmış bütün kayda değer malzemeyi okumak gibi bir kaygım var.

Bir de şu aralar içinde bulunduğum kolektif bir proje var. Bu milliyetçilik denen şeyden haz etmeyen bir insanım. Dünyanın bu bölgesinde milliyetçilikten haz etmediğiniz zaman başınız derde girer, çünkü herkes çok haz ediyor. Büyük kalabalıklar bunsuz yaşamak istemiyor. Aydın, entelektüel gibi kavramları çok yüceltmesem de birinci vazifem kendi yaşadığım toplumun eleştirmeni olmaktır. Toplumların entelektüel dalkavuklara ihtiyacı olmadığını düşünüyorum; zaten yeterince dalkavuk var. Eleştirenlerin sayısı ise çok az. Eğer tarih hakkında bir şeyler öğrenmişsen, bunu bazı şeylerin iyi gitmediğini söylemek için kullanmak durumundasın.

Bir proje geliştirdik. Bizim üniversitedeki bölümde başlayacak fakat orada kalmayacak bir teşebbüs bu. 19. yüzyıldan bu yana milliyetçilik siyasi arenada kendini gösterirken edebiyat eserleri üzerinde de çok etkili olmuş. Yani aslında siyaset ve edebiyat çok iç içe geçmiş. Bazen bakıyorsunuz siyaset edebiyatı kamçılıyor, bazen bakıyorsunuz edebiyat siyaseti. Milliyetçilik, milli devlet ve milli edebiyatın oluşumu ortada böyle bir üçlü var. Bunların arasında sürekli bir karşılıklı etkileşim ve birbirini belirleme söz konusudur. Farklı süreçleri karşılaştırınca ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu milli devletleri kuranlar modern bir eğitim almış, radikal dini aygıtla sorunu olan aydınlardır. Bu, Yunanistan ve Bulgaristan'da aynı şekilde olmuş. Mesela Bulgaristan'da Karamelov isimli bir romancı var, 1870'te daha Bulgarlar Hıristiyan olmadan önceki zamanlarda Bulgarların tarihinin romanını yazıyor. Bu tam olarak etnik Hıristiyanlık da değil. Bir Bulgar milliyetçiliği yapılacaksa Hıristiyanlık öncesinden başlamak gerekebilir. Mesela Osmanlı'da bunun benzerini bulmak çok zor. Osmanlı'dan yetişme bir Türk aydınının Müslümanlık bulaşmamış bir Türklük tahayyül etmesi kolay bir durum değil. Fakat Sırbistan, Arnavutluk, Romanya benzeri ülkelerde din ve etnisite ilişkilerini karşılaştırmak, bu süreçlerin nasıl gerçekleştiğini bilmek çok önemlidir. Milliyetçiliği körükleyen düşmanı, "öteki"yi alıp ortaya koyduğumuzda şu şu özelliklere sahip aynı insan tipi ortaya çıkmıyor mu ya da sonunda Bulgarlar, Romenler hepimiz birtakım varyantlarıyla aynı romanı yazmamış mıyız? Mesela seküler etnik bir milliyetçilik temasını işleyen bir roman nasıl bir siyasi değişimi, ekonomiyi ve kadın erkek ilişkisi anlatıyor? Sonuç olarak akademik olarak milliyetçilikle nasıl savaşılabilir diye düşündük ve en iyi fikir olarak bunu yapmaya karar verdik.

Bizim dünya görüşümüz içinde tanklarla toplarla tarihi fethetmemiz gerekiyor. İstediğimiz tarihin yazılması gerekiyor. Onun için bitmez tükenmez, Türklerin tarihi ne zaman, nerede, nasıl başladı tartışmaları vardır.

Belge fetişizmi ya da belgesiz tarih

Sürekli olarak belgeyi ya da belge yayınını ön plana çıkaran bir tarih yöntemi eleştiri konusu olurken, arşiv belgelerini geri plana iten bir zihniyetin de yerleşmeye başladığını gözlenmekteyiz.

Zeki Arıkan ›

Kemal Beydilli- İlhan Şahin, *Mahmud Râif Efendi ve Nizam-ı Cedide Dair Eseri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001, XVIII+245.

1806 yılında nizam-ı cedidi (usul-i cedid) Rumeli'de yaymak için görevlendirilen Kadı Abdurrahman Paşa, Silivri ve Çorlu'daki direnmeleri etkisiz hale getirmiş, ancak Edirne'de toplanan âyanların büyük bir ayaklanma çıkardıklarını duyunca "padişah zaaf gösterip" paşayı geri çekmişti. İkinci Edrine vakası (ilki 1703) denilen bu olay, Nizam-ı Cedid hareketinin dönüm noktasıdır. Nitekim bu olaydan sonra, padişahın otoritesi epeyce sarsıldı; selamlığa çıkamaz oldu ya da çıkarken yeniçerilerin olurunu almak zorunda kaldı. Üsküdar'da yaptırmış olduğu caminin açılışını sürekli olarak erteledi. Nizam-ı Cedid kadroları değişti ve bütün yeniliklere düşman bir kadro işbaşına geldi. Çok geçmeden Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında savaş patlak verdi.

TABLEAU

DES

NOUVEAUX REGLEMENS

DE

L'EMPIRE OTTOMAN,

Composé par MAHMOUD Raïf Èfendi,
ci-devant Secrétaire de l'Ambassade Impériale près
de la Cour d'Angleterre.

Imprimé dans la nouvelle Imprimerie du Genie,
sous la direction D'ABDURRAHMAN Èfendi
professeur de Geometrie et d'Algèbre.

A CONSTANTINOPLE.

1798.

İşte bu gergin ortamda, "Hâşâ, Moskof olurum da Nizam-ı Cedid olmam" anlayışının egemen olduğu bir sırada, uhdesine Karaman eyaleti tevcih olunan Ragıp Paşa adında bir dalkavuk, sözde padişah ve çevresine hulus çakmak için maiyetindeki kavaslarına Nizam-ı Cedid elbisesi giydirmeye kalkıştı. "Gâvur elbisesi" giymek istemeyen kavaslar, Boğaz'daki kalelere gidip topçu yamaklarını kışkırttılar. Aslında bu sinsi plan, Kaymakam Köse Musa Paşa ile Şeyhülislam Topal Ataullah Efendi'nin oyunundan başka bir şey değildi. İşte bu kargaşa ve ayaklanmada yamaklar, ağaları Halil Haseki'yi katletmiş, kayığına atlayıp durumu İstanbul'a bildirmek için denize açılan Mahmud Raif Efendi'yi yakalamış ve yanındaki hizmetkârı ile birlikte öldürmüşlerdir (25 Mayıs 1807).

Kimdi Mahmud Raif Efendi? Mahmud Raif Efendi, III. Selim döneminin seçkin devlet adamlarından ve aydınlarından birisidir. Kendisi ilk Londra sürekli elçisi Yusuf Agâh Efendi'nin sırkâtibi olarak İngiltere'ye gitmiş, orada uluslararası bir dil, bir *lingua Franca* olduğu için Fransızca öğrenmiş ve izlenimlerini de Fransızca olarak kaleme almıştır. Ayrıca harita çevirileri ve coğrafya üzerine de birtakım eserleri vardır. Burada yeni bir yayın dolayısıyla Mahmud Raif Efendi'nin Fransızca kaleme aldığı Nizam-ı Cedid ile ilgili eseri üzerinde duracağız. *Tableau des Nouveaux reglements de l'Empire Ottoman* (Constantinople, Mühendishane Matbaası, 1798) başlığını taşıyan bu eser, Nizam-ı Cedid'in çeşitli uygulamaları üzerine bilgiler içermektedir. Fransızca yazılmasının asıl amacı, büyük ihtimalle III. Selim'in yeni düzeni hakkında Avrupa kamuoyunu bilgilendirmektir. Nitekim eser basıldığından beri sürekli bir ilgi odağı olmuş, baş-

ka yabancı dillere de çevrilmiştir. J. H Von Menu tarafından yapılan Almanca çevirisi, 1802 yılında Berlin'de, 1985 yılında Halid Ziya tarafından yapılan Arapça çevirisi ise Trablus/Lübnan'da yayımlanmıştır. Eser, 1988'de H. Hatemi ve A. Terzioğlu tarafından Fransızca tıpkıbasımı ve Türkçe çevirisi ile birlikte Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu yayınlarından çıkmıştır. Fakat Fransızca'sı esas alınarak yapılan bu çevirinin birçok yanlışlıkla dolu olduğu, deyimlerin ve kavramların yerli yerine oturtulamadığı anlaşılmaktadır. Bu çevirideki yanlışlıklar, şimdi üzerinde duracağımız yeni bir yayında geniş bir eleştiri süzgecinden geçirilmiştir. Şimdi, söz konusu eserin yeniden ele alındığını ve deyim yerindeyse dördüncü kez kamuoyuna sunulduğunu görüyoruz. Bu yeni yayını, günümüz Osmanlı tarihçiliğinin seçkin isimlerinden Prof. Dr. Kemal Beydilli ile Prof Dr. İlhan Şahin'e borçluyuz. Özellikle Beydilli, Mühendishane Matbaası, Osmanlı Prusya İttifakı (1790), Seyyit Mustafa, D'Ohsson vb. üzerine yaptığı çalışmalarla bu dönemin büyük bir uzmanı olduğunu kanıtlamıştır. Her iki tarihçimizin birikimi, söz konusu eserin değerlendirilmesi konusunda yeterli güvenceyi vermektedir. Nitekim bu sonuncu yayın, şimdiye kadar yapılan basımlardan son derece farklı ve kapsamlıdır. Karşımıza yepyeni malzeme ve arşiv belgelerini içeren oldukça sistemli bir çalışma çıkmaktadır. Araştırmanın girişinde Nizam-ı Cedid'le ilgili eserler topluca değerlendirilmiş, Mahmud Raif Efendi'nin yaşamı ve eserleri üzerine ayrıntılı bir incelemeye de yer verilmiştir. Ayrıca layihada bulunan nizamnameler özet halinde değerlendirilmiş ve eserin son zamanlarda bulunmuş Osmanlıca metni yeni harflerle ve tıpkıbasım halinde ilk kez bu yeni yayında gün ışığına çıkarılmıştır. Osmanlıca metin dışında ekler bölümünde Mahmud Raif Efendi ve eserleriyle ilgili arşiv belgelerinin tıpkıbasımlarına ve bunların çeviri yazılarına da yer verilmiştir.

Kitabın sonunda Fransızca tıpkıbasımı yayımlanan Mahmud Raif Efendi'nin *Tableau des Nouveaux réglements de l'Empire Ottoman* başlıklı Nizam-ı Cedid'e ilişkin layihası, bu dönemin ilginç bir eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Her şeyden önce işaret edilmesi gereken nokta, eseri yayıma hazırlayanların bu layihanın Mahmud Raif Efendi'nin kaleminden çıkmadığı sonucuna varmalarıdır. Bu sonuca, Mahmud Raif Efendi gibi Türkçe'yi iyi bilen birinin kimi sözcüklerin Fransızca'ya çevrilmesinde büyük yanlışlıklar yapmayacağı görüşünden hareketle varılmaktadır (s. 38-39). Nitekim Türkçe olan Maltız ocağının Maltalı esirler olarak Fransızca metinde yer alması, bunun önemli bir kanıtı olarak görülmektedir. Kitap, Fransızca olarak sadece 200 adet basılmıştır. Eserin 100 nüshasının Reisülküttap Atıf Efendi'ye teslim edilmiş olması, bunun Nizam-ı Cedid'i tanıtan bir nitelikte ve bu nüshaların yabancı devlet temsilcilerine dağıtılmış olma olasılığını güçlendirmektedir.

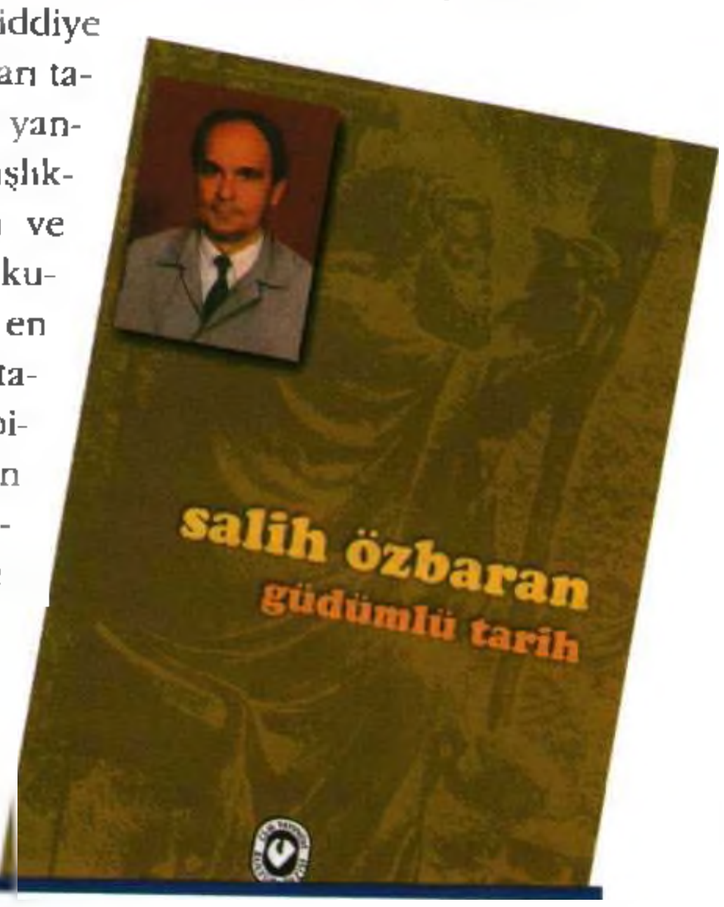
Mahmud Raif Efendi'nin eseri için 36 parça gravür hazırlanmıştır. Bunlar 28 levha halinde basılmış ve kimi levhalarda birden çok gravüre yer verilmiştir. Bunların Mahmud Raif Efendi tarafından resmedilmedikleri anlaşılmaktadır. Arşiv belgeleri, bu gravürlerin birden çok ressam tarafından hazırlandığını ortaya koymaktadır. Bu gravürler, Nizam-ı Cedid dönemi savaş araçlarını, kışlaları, baruthane, tophane, mühendishane, tersane gibi mekânları göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Belge fetişizmi ya da belgesiz tarih! Bu karşıtlık son yıllarda ülkemiz tarihçiliğinin en önemli sorunlarından biri olmaya başladı. Sürekli olarak belgeyi ya da belge yayımını ön plana çıkaran bir tarih yöntemi eleştiri konusu olurken, arşiv belgelerini geri plana iten bir zihniyetin de yerleşmeye başladığını gözlenmekteyiz. Ancak bu iki anlayış arasında bir denge kurulmasının gerekli olduğuna şüphe yoktur. Sözünü ettiğimiz bu çalışmanın böyle bir dengeyi başarıyla kurabildiğini görüyoruz. Kaldı ki bu eser, arşiv belgelerine başvurmadan Mahmud Raif Efendi'nin layihası üzerinde yapılacak bir çalışmanın ne kadar eksik kalacağını ortaya koymaktadır. ‹

Güdümlü Tarih

Salih Özbaran / Cem Yayınevi, İstanbul 2003, 310 s.

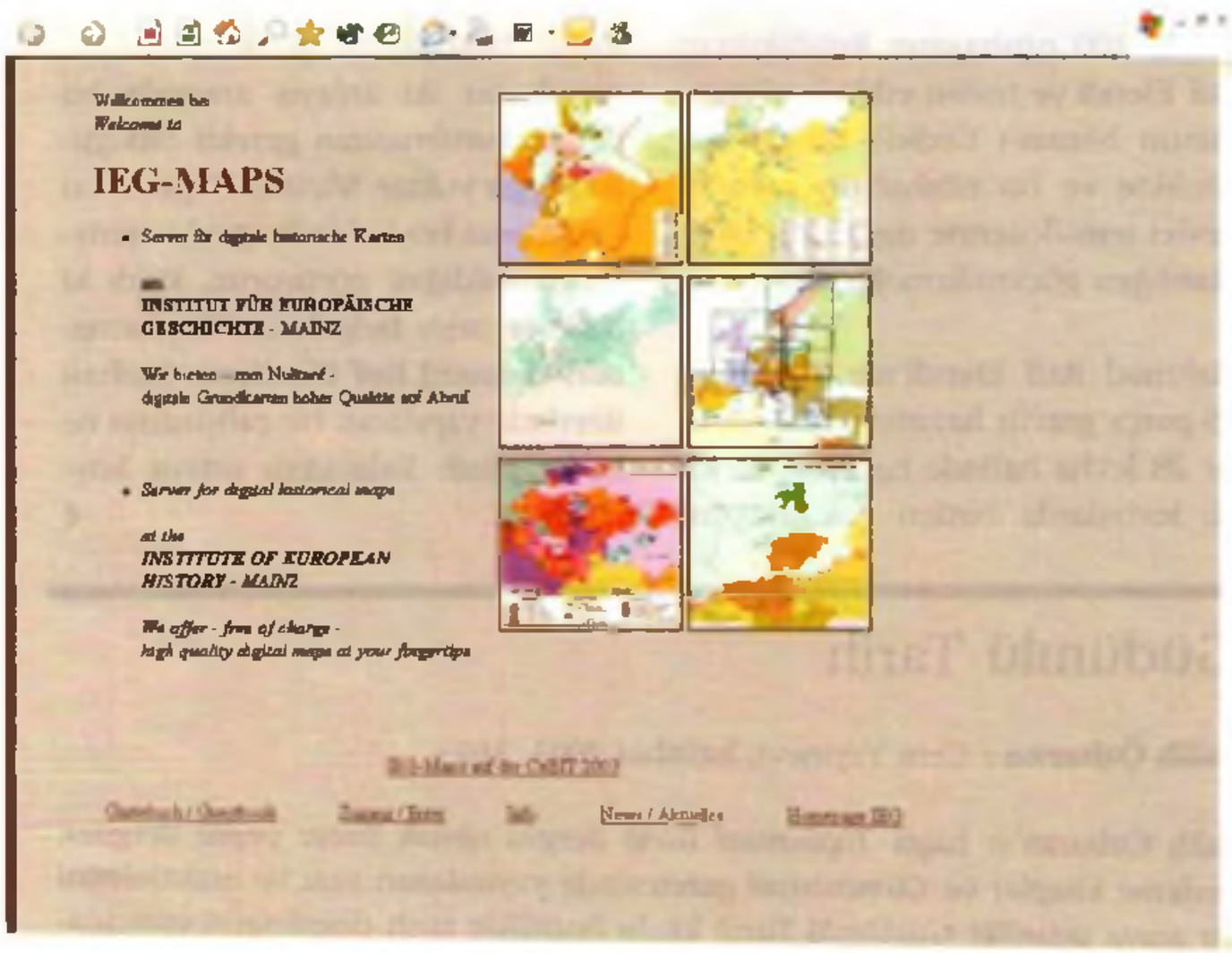
Salih Özbaran'ın başta *Toplumsal Tarih* dergisi olmak üzere çeşitli dergiler, derleme kitaplar ve *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan yazı ve makalelerini bir araya getirdiği *Güdümlü Tarih* kitabı öncelikle tarih disiplininin yaratacağı politik sonuçlar itibariyle ne kadar ciddiye alınması gerektiğini belirtiyor. Temel konuları tarihin eğitimi, politik kullanımı ve medyaya yansıyan biçimleri olan kitapta tartışılan alt başlıkları tarih eğitiminde "öteki" sorunu, tarih ve milliyetçilik, gençlerin tarihe bakışı, resmi kurumların tarih öğretimi programları ve en önemli olarak da tarih ve güncellik ilişkisi, tarihin kamuoyuna etkisi oluşturuyor. Tarih biliminin "geçmişe" yönelik bilgilendirmeden ibaret olmadığını, hayli karmaşık olan tarihsel süreçlerin gündelik değerlendirmelerde çok basite indirgenerek kullanıldığını belirten Özbaran, tarih disiplinini kuşatan yeni problemleri teşhis ederken çıkış yolları ve alternatifler sunmayı da ihmal etmiyor.

Web'de iktisat tarihi

Gürel Tüzün ›

İktisat tarihiyle ilgileniyorsanız, Economic History Services'in www. eh.net adresindeki geniş kapsamlı ve zengin içerikli sitesiyle başlamanızda yarar var. Ana sayfadaki bölümler arasında, bankacılıktan Sanayi Devrimi sırasında çocuk emeği kullanımına, tarımdan ekonomik dalgalanmalara, uluslararası ticaretten çeşitli sanayi dallarına kadar uzanan bir dizi maddenin yer aldığı bir ansiklopedi var. Veritabanı bölümünde online veri kaynakları ile çeşitli veri tabanlarını içeren listeye erişebiliyorsunuz. Bibliyografya bölümü ise çok sınırlı. Listeler bölümünde ise tartışma grupları yer alıyor. İktisat tarihi konusundaki makalelerin özetlerine ve ders programları ile okuma listelerine de ana sayfadan ulaşılabiliyor.

EH.NET'in en önemli kısmını konuyla ilgili web sitelerinin listelendiği bölüm oluşturuyor. İktisat tarihi alanında etkinlik gösteren meslek kuruluşlarının hemen hepsini burada bulabiliyorsunuz. Bunlar arasında Uluslararası İktisat Tarihi Derneği (www.neha.nl/ieha), İktisat Tarihi Topluluğu (www. ehs. org.uk) ve İktisat Tarihi Derneği (www. eh.net/ EHA) sayılabilir. Ayrıca, Brezilya (www.abhe.org.br), Meksika (www. amhe.org.mx), Danimarka (www. hum.ku. dk/historie/dsesh/english. html), Almanya (www.unternehmengeschichte.de), Avustralya ve Yeni Zelanda (www.une.edu.au/ehsanz) ile Güney Afrika (http://home.intekom. com/ehsoc. htm) gibi ülkelerdeki benzer kuruluşlarla ilişkiye geçme imkânı bulabilirsiniz.

Eğer iş dünyasının tarihiyle ilgileniyorsanız Uluslararası İş Tarihi merkezi (www.rdg.ac.uk/cibh), Avrupa İş Tarihi Merkezi (www.businesshistory.de/cebh.html), İş Tarihçileri Derneği (www.sbu.ac.uk/abh/homepage.html), Avrupa İş Tarihi Derneği (www.univ-tlse1.fr/EBHA ve www.businesshistory.de) ve İş Tarihi Konferansı (www2.h-net.msu. edu/~business/bhcweb/index.html) adreslerine uğramanızda yarar var. İlgi alanınız emek tarihi ise başvurabileceğiniz önemli bir kaynağa www.iisg.nl/~w3vl/index.html adresinde erişebilirsiniz. Burası aynı zamanda sanal bir kütüphane. Bankacılık konusunda Avrupa Bankacılık Tarihi Derneği (www.bankinghistory.de), madencilik konusunda Madencilik Tarihi Derneği (www.lib.mtu.edu/mha/mha.htm), tarım konusunda Tarım Tarihi Derneği (www.iastate.edu/~history-info/aghissoc.htm) siteleri, teknoloji tarihi konusunda ise http://shot.press.jhu. edu/ adresindeki site size yardımcı olacaktır. İktisat tarihi konusunda bir başka yararlı site de Hollanda İktisat Tarihi Arşivi (www.neha.nl/about/index.html).

Eğer eski Sovyet arşivleriyle ilgileniyorsanız, bu konuda çalışan bir uluslararası grubun www.soviet-archives-research.co.uk adresindeki sitesine uğrayabilirsiniz. İstediğiniz sayısal tarih haritalarıysa, Avrupa Tarihi Enstitüsü'nün arşivine (www.ieg-maps. uni-mainz.de) göz atmanız iyi olur. İktisat tarihiyle ilgili yeni makaleler konusunda yeterli bilgiye http://nep.repec.org ya da www.nuff.ox.ac.uk/Economics/History adreslerinden erişebilirsiniz.

Niceliksel iktisat tarihi alanında çalışanlar için de web üzerinde zengin kaynaklar bulunuyor. Bunlar arasında Essex (http://hds.essex.ac.uk), Michigan (www.icpsr.umich.edu), Georgia Teknik (http://mansell.stucen.gatech. edu/rlg7/latamdata/) ve Harvard (http:// icg.fas.harvard.edu/census) üniversiteleri ile ABD Ulusal İktisat Araştırmaları Dairesi'ndeki (www.nber.org) arşivler sayılabilir.

Genellikle üniversitelerin tarih ve iktisat bölümlerinin web sayfalarında da iktisat tarihiyle ilgili listeler yer almakta. Tarih bölümlerinin web adresleri için iyi bir kaynak http://odur.let.rug.nl/ahc/histlink/history.html adresinde bulunuyor. İktisat bölümleri ve araştırma merkezleri için başvurabileceğiniz adresler ise http://ideas.ugam.ca/EDIRC/, http://price.bus.okstate.edu/ econdept.html ve http://uvic.ca/econ/ depts.html. Örneğin Londra İktisat Okulu'ndaki İktisat Tarihi Bölümü'nün web sayfası (www.lse.ac.uk/Depts/economic-history/index.htm) bazı makalelere erişme olanağı da veriyor. Ayrıca buradan, konuyla ilgili çeşitli gruplara ve web sitelerine de erişebilirsiniz.

Bu sayıda iktisat tarihiyle ilgili web sitelerini ele aldık. Gelecek sayıdaki konumuz iktisadi düşünceler tarihi olacak.

Son olarak, konumuzla ilgisi olmamakla birlikte, İstanbul Özel Saint Joseph Lisesi'nde kurulan Tabiat Müzesi'ne kısaca değinmek istiyorum. Bu müzeye bağlı olarak oluşturulan bir de sanal müze var (www.sj.k12.tr/html/muze/menu/menu-tr.html). Burada müzedeki kuşlar, böcekler, kelebekler ve öteki hayvanların fotoğraflarına erişebilirsiniz. Bir başlangıç olarak, kutlanması gereken bir girişim. Darısı diğer eğitim kurumlarının başına! ‹

Tarih Vakfı'ndan Haberler | Mayıs

Galibi olmayan, olmayacak bir savaş yaşandı...

Savaş bitti! Binlerce sivil katledildi. Çocuklar, sakat çocuklar...
Çocuklar, ölü çocuklar...
Çocuklar, bir toplumun geleceği, geleceğimiz...
Savaş bitti! Mezopotamya, Asur, Babil, Sümer, kaç uygarlık, kaç geçmiş, geçmişimiz...
Savaş bitti! Bağdat Müzesi, tüm Mezopotamya kültürlerinin en önemli eserlerinin yer aldığı, depolandığı dünyadaki en zengin müzelerden biri, bitti!
Savaş bitti! Irak'ın ve Mezopotamya'nın düzlüklerindeki bilgiler müzelerdekinden çok daha önemlidir. Onları kaybettiğinizde asla yerine koyamazsınız. Müzedeki eserlerin belgeleri, hiç değilse resimleri vardır. Oysa Irak'ta kazılmayan en azından 10 bin tane höyük ve kilometrekarelerle ifade edilen büyük yerleşimler bulunmaktadır (-taydı...).
Savaş bitti! Şiddetin ve dramının yaşandığı yerde kimseye kültür varlıklarının önemini anlatamazsınız. İnsan faktörü doğal olarak öne çıkar ve kültürel varlıklar arka planda kalır. Milyonlarca insanın kafasına bombalar atıldığı, gıda ve ilaç dahil her türlü yoksunluğun yaşandığı bir ortamda hiç kimse kalkıp da, benim çanağım, heykelim nerede, diye sormaz. Sormadı da. Artık soramaz da. Yandı, bitti, kül oldu!

İşte tüm bunlara "durun" demeyi isteyen, savaşın tarihi ve kültürel mirasa etkilerinin tartışıldığı bir panel düzenlendi.

Meclis Başkanı Bülent Arınç ve parlamenterlerin katılımıyla Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Savaş ve Tarihsel-Kültürel Miras" konulu panel, TBMM Eski Cumhuriyet Senatosu Salonu'nda yapıldı. (3 Nisan 2003)

Ankara Milletvekili Prof. Dr. Mehmet Tomanbay'ın oturum başkanı olduğu panelde açış konuşmasını Meclis Başkanı Bülent Arınç yaparken, toplantının diğer konuşmacıları Tarih Vakfı yönetim kurulu üyesi Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, gazeteci Özgen Acar, Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Orhan Silier'di. Geniş bir katılımın gözlendiği toplantıda Irak'ın işgaliyle bölgedeki kültürel ve tarihi mirasın tahribine işaret edilirken, ortak mirasa sahip çıkılması çağrısında bulunuldu.

Bu toplantının meclis tutanaklarından tam metni için www.tarihvakfi.org.tr/irak adresini tıklamanız yeterlidir.

Europa Nostra'nın Basın Duyurusu

Avrupa'daki kültür mirası kuruluşlarının ortak örgütü olan Europa Nostra, Irak'taki kültür kıyımıyla ilgili bir bildiri yayınladı. Tarih Vakfı'nın çalışmalarını aktif biçimde desteklediği örgütün söz konusu bildirisi aşağıda yer almaktadır:

Irak Kültürel Mirası'na Tehdit

Avrupa çapında kültürel miras federasyonu Europa Nostra, Bağdat'ta Ulusal Arkeoloji Müzesi'ndeki yıkım ve talan karşısında tüm Avrupa sivil toplumunun duyduğu dehşet ve derin kaygıyı ifade etmek istiyor.
Büyük uygarlıkların binlerce yıllık birikiminin ürünü olan ve Irak'ta yer alan bu maddi kültürel varlıklar, dünyadaki en zengin koleksiyonlardan ve kültürel miraslardan biridir. Dolayısıyla, bu kültürel mirastaki geri dönüşü olmayan kayıplar ve ciddi hasarlar, sadece Irak halkı için değil, tüm insanlık için bir trajedi olarak algılanmalıdır.
Europa Nostra, UNESCO ve diğer uluslararası kurum ve kuruluşların Irak kültürel mirasının mümkün olan en üst seviyede korunması, gözetilmesinin garanti altına alınması, talan edilen eserlerin yasadışı yollarla kaçırılması ve satışına karşı ortaklaşa savaşılması konularında, tüm ilgili kişi ve kurumları uyaran güçlü çağrı mesajlarını tamamen desteklemektedir.
Europa Nostra, daha özelde, "uygarlığın beşiği" sayılan ve Avrupa uygarlığının evriminde önemli etkisi olan bir bölgedeki kültürel mirasın korunması için, uluslararası kamuoyunun mutlak seferberliğe geçirilmesinin, Avrupa ülkelerinin, Avrupa Birliği'nin ve Avrupa Konseyi'nin rollerini sonuna kadar yerine getirmelerinin gerekliliğine inanmaktadır.
Son olarak, Europa Nostra, kültür, kültürel miras ve eğitimin savaş sonrası yeniden yapılanma sürecindeki önemli rolüne, tüm ülkelerin ve uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmektedir.
Tarih Vakfı, Irak'taki kültür kıyımı ile ilgili belgeleri http://www.tarihvakfi.org.tr/irak adresinde toplamaktadır.

Euro-Clio'nun 2003 Toplantısı Bologna'da Yapıldı

Avrupa Tarih Öğretmenleri Birliği (Euro-Clio)'nun bu yılki konferansı ve genel kurulu 25-30 Mart tarihleri arasında İtalya'nın Bologna şehrinde yapıldı. İtalyan tarih

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

TOPLUMSAL TARİH: 113. SAYI
İSTANBUL DERGİSİ: 45. SAYI

YAYINLAR

Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri
Kemal Karpat
vi+ 338 s. / ISBN 975-333-169-X

Tarihi Öğrenmek ve Öğretmek

20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli
Robert Stradling
xiv+272 s. / ISBN 975-7306-96-7

VAKIF'ta BU AY

öğretmenleri kuruluşu Clio-92'nin evsahipliğini yaptığı ve 38 ülkeden 200'e yakın öğretmen ve kurum temsilcisinin katıldığı toplantı, ülkemiz tarih öğretmenleri bakımından çok ilgi çekici bir dizi özelliğe sahipti.

Konferansın genel başlığı "Eğitim Reformları On Yılında Tarih Öğrenimindeki ve Eğitimindeki Değişiklikler" biçiminde tanımlanmıştı. Bu başlık altında dört günde 40 civarında ana konuşma yapıldı, ayrıca 7-8 paralel oturumda da çok sayıda sunuş yer aldı.

Ev sahibi İtalyanlara ek olarak Hollanda, Büyük Britanya ve Portekiz'den gelen öğretmen grupları en büyük katılımcı gruplarını oluşturuyordu. Birçok ülkeden öğretmenlerin yanı sıra, tarih eğitimi alanında ihtisaslaşan öğretim üyeleri de konferansa ve kongreye aktif olarak katıldılar.

Toplantının İtalya'da yapılması Berlusconi hükumetinin yapmaya niyetlendiği, tarih ders kitaplarında geriye (1968 öncesine) doğru değişiklik konusunda bilgi alma olanağını verdi. Konferansa sunulan tebliğler ve tartışmalar sırasında verilen ek bilgiler, İtalya'ya ilişkin bu istisnai durum dışında, Güneydoğu, Doğu ve Orta Avrupa'da tarih eğitiminde hızlı iyileşmeler sağlandığını gösteriyordu. Üç beş yıl önce uluslararası standartlarda ders kitaplarına sahip bulunmadıklarını söyleyip duran ülke temsilcilerinin elinde bu kez genellikle imrenilecek kitap örnekleri vardı.

Öğrenci merkezli, çokperspektifli, yaratıcı, eleştirici, bazı temel becerileri geliştiren, şovenizmden uzak bir tarih eğitiminin gerekliliği artık tartışma dışı kalmıştı. Tartışmaların ağırlığı beceri-kavram-bilgi dengesi, web ve internet uygulamalarının sınırları, yerel-ulusal-Avrupa tarihinin görsel ağırlıkları gibi konular üzerine yoğunlaşıyordu. "Sınıfta demokrasi", "öğrenci demokrasisi", "güncel tarihle eğitim", "tarih öğretmenlerinin mesleki eğitimlerinin sürekliliği ve kesintisiz bağlantıyla sağlanması" gibi kavramlar yaygın olarak kullanılıyordu.

Toplantının en ilgi çekici konuşmasını Britanya Tarih Derneği (Historical Association) tarafından yayımlanmakta olan *Tarih Öğretmek (Teaching History)* adlı dergının editörü, Cambridge Üniversitesi'nden Christine Counsell yaptı. Counsell, yarım saatlik bir tiyatro performansı ile bir dizi örnek metin ve görsel malzeme kullanarak bilgi, kavram ve becerilerilerin nasıl bir arada öğrenciye verilebileceğini tartıştı.

Euro-Clio'nun genel müdürü Joke van der Leeuw-Roord geçen aylar içinde üye kuruluşların bulunduğu ülkelere dağıtılan tarih eğitimin son 15 yıldaki gelişimi ile ilgili anket sonuçlarını açıkladı. Bir dizi önemli ipucu veren bu araştırma, karşılaştırmalı bir çerçevede Türkiye'de tarih eğitimindeki durağanlığı bir kere daha gözler önüne seriyordu.

Toplantıya paralel olarak yapılan müze gezilerinde müzelerin tarih eğitiminin önemli bir alanı olarak kullanılmasında ne kadar büyük olanaklar bulunduğu bir kere daha somut olarak yaşandı.

Euro-Clio Kongresi'nde kuruluşun İngiliz başkanı Kelvin Sinclair görevini Portekizli başkan yardımcısı Manuel Carvalho'ya bıraktı ve iki İtalyan tarih eğitimi kuruluşu daha birlik üyeliğe kabul edildi. Büyük Britanya'da Cardiff'te yapılacak olan 2004 yıllık toplantının programı kesinleştirildi ve 2005 kongresinin Latvia'da yapılması kararlaştırıldı.

Bu ilgi çekici toplantının tamamlayıcı bilgilerini Avrupa Tarih Öğretmenleri Birliği'nin www.eurocliohistory.org adresindeki internet sitesinden alabilirsiniz. Toplantında sunulan ve İngilizce yazılı metni bulunan konuşmaları okumak isteyenler ise osilier@tarihvakfi.org.tr adresine başvurabilirler. Bu arada eklemeyi unutmayalım: Bu toplantının kitapçığı da Avrupa-Türkiye Tarih Eğitimcileri Buluşmaları kapsamında geçen yıl Türkiye'ye gelen (bu seminerlerin kitabı Tarih Vakfı tarafından *Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar* başlığı ile geçen ay kitap olarak yayımlanmıştı) Prof. Ian McKellar'ın editörlüğü altında hazırlanıyor.

Tarihten bilime dayanan, adil, onurlu, tarihsel ve doğal mirası geliştiren hızlı bir değişim için yararlanılması ve tarih eğitiminin zeki öğrencilerin merakını çeken, keyifli, yaratıcı, kapasite geliştirici bir alan durumuna getirilmesi, uygar ve geleceği kurmaya yönelik bir yaklaşımla olanaklıdır. Boyun eğen "kul"lar ya da politik demagojinin yönlendirmesi altında saldırıya hazır "kalabalık"lar değil, sorumlu yurttaşlar yetiştirilmesi amaçlanıyorsa, tarih eğitiminde yeni bir modele geçilmesi şarttır.

(Tarih Eğitimine Eleştirel Yaklaşımlar, s. 197)

Avrupa Kültürel Miras Ödülü Lefkoşe Türk-Rum Belediye Başkanlarına

Europa Nostra tarafından bu yıl verilmeye başlanacak olan Avrupa Kültür Mirası Ödülü'nün ilkini Lefkoşe'nin Türk ve Rum eski belediye başkanları Mustafa Akıncı ve Lellos Dimitriades alacak.

Yunanistan'daki Yunan Kültür Mirası Birliği ile Türkiye'den Tarih Vakfı'nın ortaklaşa aday gösterdikleri bu iki kişi şehrin altyapı sistemini ortaklaşa yeniledikleri ve her iki kesimde önemli restorasyon çalışmaları yaptıkları için uluslararası jüri tarafından Avrupa Kültür Mirası Ödülü'yle ödüllendiriliyorlar.

Ödül töreni 8-9 Mayıs günleri Avrupa Komisyonu'nun kültür ve eğitim işleriyle görevli komiseri Viviane Reding'in katılımıyla Brüksel'de yapılacak. Bu toplantı hakkında gelecek sayımızda daha ayrıntılı bilgi vereceğiz.

İzmir'de Tarih Dostlarıyla buluştuk

İzmirli Tarih Dostlarıyla Tarih Vakfı arasındaki ilişkinin geliştirilmesi, yeni Tarih Dostlarına ulaşılması, Osmanlıca seminerlerinin başlatılıp yerleşik hale getirilmesi, Tüyap vesilesiyle kitap satışlarının artırılması, İzmir'de kısa ve uzun erimli etkinlikler planlanması ve diğer etkinlik imkânlarının araştırılmasına yönelik olarak vakıf, on gün boyunca İzmir'de yoğun bir çalışmanın içindeydi. 12-20 Nisan 2003'teki Tüyap 8. İzmir Kitap Fuarı vesilesiyle kitapseverlerle aktif bir diyalog içine giren vakıf görevlileri Tarihe Bin Canlı

Tanık, Tarih Kütüphanesi, Tarihçinin Mutfağı, Osmanlıca seminerleri, İnsan Hakları sergisi projeleri için kurum, şirket ve kişilerle çeşitli görüşmeler yaptılar. Kitapseverlerin ilgisinin geçen yıla göre daha az olduğu gözlenen kitap fuarında genel cirolar da düşüktü. Yoğun yağmur ve birer hafta arayla yaşanan iki depreme rağmen cirosu en yüksekler arasında da olsa, Tarih Vakfı da bu ortamdan payını aldı. GMY İlhami Mısırlıoğlu'nun konuşmacı olduğu "Tarih Dostlarının Penceresinden Dünya ve Türkiye" konferansı ise 250 kişinin katılımıyla gerçekleşti. İzmir'deki üye ve Tarih Dostlarının sayısı, yeni katılımlarla yüze ulaştı. Osmanlıca seminerleri Efdal Sevinçli'nin yönetiminde Büyükşehir Belediyesi'nin Kültür Park içindeki etkinlik salonunda başladı. Tarihe Bin Canlı Tanık projesi kapsamında, yaşlı kuşaktan bir İzmirli ile söyleşinin yayımlandığı *Milliyet gazetesinin* pazar ekinden çok miktarda sağlanarak fuar süresince katılımcılara dağıtıldı. Tarihe Bin Canlı Tanık projesine maddi destek ve Tarih Kütüphanesi satışı için yeni bağlantıların kurulması için girişimlerini sürdüren vakıf, Tarihçinin Mutfağı tarzında bir toplantının her ay İzmir'de yapılması için de kaynak arayışına başladı.

Sivil Toplum Kuruluşlarına Kapasite Gelişimi İçin Yeni Kaynak: Eğitim Kitapçıkları

Tarih Vakfı, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği Komisyonu'nun gençlikle ilgili direktörlüklerinin ortaklaşa hazırladıkları eğitim kitapçıklarını Türkçe'ye kazandırarak ücretsiz dağıtıma sunuyor. Avrupa kurumlarının gençlik çalışanlarının eğitimine yönelik olarak imzaladıkları anlaşma kapsamında yayımlanan ve internet üzerinden ücretsiz olarak ulaşılabilecek kitapçıklar, ele aldıkları konularda hem pratik bilgileri, hem de bu konularda yapılacak etkileşimli eğitimler için yöntemler ve ipuçlarını içeriyor.

Dizinin basılan ilk kitabı "Kültürlerarası Öğrenme", eğitimlerde kullanılabilecek grup çalışması yöntemleri, canlandırıcı oyunlar, hoşgörü geliştirmeye yönelik simülasyon ve rol oyunları, tartışma alıştırmaları ve değerlendirme yöntemleri ile bunların bütüncül olarak bir araya getirildiği eğitim programı önerileri gibi araçları sunuyor. Bunun yanında "kültür" tartışmalarının ve kuramlarının başta genç insanlar ve gençlik eğitmenleri olmak üzere, konunun uzmanı olmayan kişilere aktarılabilecek düzeyde, grafiklerle tamamlandığı bölümler ile birçok kültürün bir arada yaşadığı ve bütünleşme deneyini sürdüren ortak Avrupa alanının değerleri de bu alıştırmaları destekleyecek şekilde sunuluyor.

Yılın ilk yarısı içinde çıkacak ikinci ve üçüncü kitaplar "Uluslararası Gönüllü Hizmetler" ve "Proje Yönetimi" Avrupa Birliği Avrupa-Akdeniz Gençlik Eylem Programı Ulusal Koordinatörlüğü'nün (EuroMed-Türkiye) desteğiyle basılıyor. Dizinin diğer kitapları olan "Örgüt Yönetimi", "Eğitimlerin Temelleri", "Avrupa Yurttaşlığı", "Sosyal Dışlanma" ve "Fon Geliştirme ve Yönetimi"nin ise yılın ikinci yarısında çevrilerek basılması planlanıyor. Kitapçıkların tamamına Tarih Vakfı'nın web sayfasından, EuroMed Türkiye sitesinden (http://www.euromed.org.tr) ve Avrupa Konseyi-Avrupa Komisyonu ortaklığı web sayfasından (http://www.training-youth.net) ücretsiz olarak da ulaşılabilecek. Kitapçıkların başta İngilizce olmak üzere çeşitli dillerdeki orijinallerine http://www.training-youth.net sitesinden ulaşılabiliyor.

Toplumsal Arkeoloji Platformu

Toplumsal Arkeoloji Platformu'nun 1. Ortak Çalışma Atölyesi 5-6 Nisan tarihlerinde İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde gerçekleştirildi. Arkeolog, sanat tarihçi, müzeci, turist rehberi, belgesel sinemacı, tasarımcı, hukukçu, tarihçi, sosyolog ve antropologlardan oluşan renkli bir yelpazeden konuşmacıların iki gün boyunca arkeolojinin farklı boyutları üzerine toplam 23 bildiri sunduğu atölye, içerik açısından cesaretli, yaklaşım açısından da samimi bir diyaloğun son derece umut verici bir başlangıcı oldu.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'de arkeolojinin ulusçuluk ve Anadoluculuk politikaları bağlamındaki tarihine odaklanan bir oturumla açılan toplantının birinci günü, "kültürel miras" kavramı ve uygulamalarının tartışıldığı bir panelle devam etti. Disiplinin müzecilik, turizm ve eğitimle ilişkilerine değinen öğleden sonraki oturumun ardından, Türkiye'de 1950'lerden bu yana yapılmış olan arkeoloji belgesellerinden bir seçki izlendi ve belgesellerde görsel temsil ve anlatı meseleleri tartışıldı.

Disipline görece olarak daha "içeriden" yaklaşan tartışmaların ağırlıklı olduğu ikinci günkü oturumlarda ise arkeolojinin kültürel kimlik politikalarıyla ilişkileri ve bu bağlamdaki olası açılımları, disiplinin bilgi ortamı ve kuramsal yaklaşımları ve son olarak da geçmişin yorumlanması etrafındaki farklı dinamikler tartışmaya açıldı.

Konuşmacılarla birlikte yaklaşık 150 kişinin kayıt yaptırıp farklı bölümlerine katıldığı atölye, dostça bir atmosfer içinde gerçekleşti ve oldukça ilginç ve heyecanlı tartışmalara sahne oldu. Uzayan tartışmalar önceden planlanmış olan sürelerin aşılmasına sebep olduysa da, tartışmaktan ziyadesiyle memnun gözüken katılımcılar genelde bu durumdan pek de şikâyetçi olmadılar.

Bildiri metinleri ve tartışma çözümlemeleri, mayıs ayı sonunda Ege Yayınları'ndan "Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne için?" adıyla çıkacak olan kitapta yer alacak.

Toplumsal Arkeoloji Platformu'nun Birinci Ortak Çalışma Atölyesi düzenleyicilerinden Oğuz Erdur'un samimi izlenimleri:

CESUR, SAMİMİ ve ARKEOLOJİK

Arkeolojinin iç ve dışa dair kamusal bir tartışma ortamı oluşturmak için çabalamak fikri Güneş [Duru] ve benim için geçtiğimiz yazın ürünü. Arkeologların nerede ne yaptıklarına dair haberler, gazete sayfalarına nadiren düşen birkaç satırı saymazsak, şehre pek ulaşmıyor genelde; hem de arkeolojik faaliyetin son derece yoğun olduğu bir ülkede yaşamamıza rağmen.

Yaz geldiğinde Türkiye'nin pek çok yerinde hummalı ve bir o kadar da detaylı bir hafriyat başlıyor. Arkeologlar haziran sonra şehirlerde duramıyorlar; "Elleri kaşınmaya başlıyor" kendi deyimleriyle; bir mala, bir çapa tutmak, toprağa dokunmak istiyorlar. Anadolu'nun dört bir yanına dağılıp, bir yandan geçmişin izlerini ortaya çıkarmak için büyük bir sabırla uğraşarak iğne ile kuyu kazarken, diğer yandan da şehir hayatının insanın algı mekanizmalarında yarattığı tozu, pisliği, pası temizliyorlar kendi üzerlerinden. Bu arada bol bol da konuşuyorlar doğal olarak; arkeolojiden, Türkiye'den, dünyadan...

Ama sonbahar gelip de şehre geri dönüldüğünde, bambaşka ruh ve zihin hallerine de dönülüyor. Yani yaz aylarının güneşli konuşmaları, sıcak tartışmaları, yerine

göre de ateşli eleştirileri, genel bir "medenileşme" probleminden mustarip maalesef. (Medeni "şehirli" demek biliyorsunuz.) O uzak yerlerin büyülü ortamlarında beliren parıltılar, asfalt labirentlere varıp da şehir hayatında farklı ışıltılar yaratamadan kaybolup gidiyor çoğunlukla...

Geçtiğimiz yaz, böyle bir ortamda çakan bir kıvılcımı şehre taşımaya niyetlendik Güneş'le. Fikir aslında çok basitti: Arkeoloji ve ilgili alanlarda çalışan genç ruhlu insanların bir araya gelip arkeolojinin tarihsel, toplumsal ve politik boyutlarına dair çeşitli konuları tartıştıkları, arkeolojinin toplumla ve diğer bilgi alanlarıyla ilişkilerini sorguladıkları, hatta arkeolojinin var ettiği olağanüstü potansiyele dayanan sanatsal çalışmalar yaptıkları bir etkileşim ortamı yaratmak; öncelikle bir toplantı düzenlemek, ardından da burada yaratılacak olan diyaloğu sürdürmek için çabalamak.

Bu fikir ortaya çıkar çıkmaz, niye böyle bir şeyin zaten sürekli yapılmıyor olduğunu, hatta bırakın sürekliliği, niye daha önce hiç yapılmamış olduğunu anlamakta zorlandığımızı fark ettik. "O halde tartışmaya da öncelikle buradan başlamak lazım." diye düşündük. Niye arkeoloji yapıyordu insanlar o zaman? Nasıl yapılmalıydı arkeoloji? Üretilen bilgi ne için olmalıydı? Böylece adını da bir çırpıda koyuverdik projenin: Toplumsal Arkeoloji Platformu, 1. Ortak Çalışma Atölyesi. "Arkeoloji: Niye? Nasıl? Ne İçin?"

Çok değil 6-7 yıl önce olsa böyle "genç" bir proje hayal olmaktan pek de öteye gidemezdi. Zira heyecanımızdan ve arkadaşlarımızdan başka bu işe kanalize edecek kaynağımız yoktu. Ama artık sanal erdemleri olan bir dünyada yaşıyoruz! Bir internet sitesi oluşturmakla başladık işe. (www.arkeoloji.org) Ardından internet üzerinden e-mail avcılığı yapıldı. İki haftalık çalışmanın sonunda elimizde Türkiye'nin farklı yerlerindeki pek çok üniversiteden 1500 civarında e-mail adresi vardı. "Rastgele!" diyerek bastık "enter" tuşuna. Toplumsal Arkeoloji Platformu'nun "kurulduğunu" duyurup, nisan ayında düzenlenmesi planlanan atölyeye katılım çağrısı yapan elektronik posteri dört bir yana yolladığımızda aylardan kasımdı.

İyimserlik kötü bir hastalık: 1500 mesaja cevaben gelen 15-20 e-mail hiç de fena bir başlangıç gibi gözükmedi öncelikle. Tanıdığımız insanlarla konuştuk. Tanımadığımız insanlarla yazıştık. Ankara ve İstanbul'daki üniversitelerde projeyi tanıtma amaçlı ziyaretler düzenledik hasbelkader. Projenin gerçekten gerçekleşeceğine önce kendimizi sonra da başkalarını inandırma uğraşları sırasında, heyecan ve yılgınlık, samimiyet ve ciddiyet arasında gelgitler yaşadık mütemadiyen.

Ege Yayınları'nın projeye en başından beri gösterdiği destek ve inanç; "ÇEKÜL çay makinesini verecek. Kurabiyeleri de hallediyorlar!.."; "Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, bültenine duyuru koymayı kabul etti..."; "Yaka kartlarını TASK Vakfı verecekmiş..."; "*Toplumsal Tarih*'ten röportaj istediler..."; "Bilgi Üniversitesi toplantı için salon tahsis etti!.." derken... 6 ay geçti aradan.

Ve 6 Nisan Pazar günü, iki panel arasında elimde kahve, gömleğimde yaka kartı, kurabiyemi yerken düşünür buldum kendimi: "Nasıl oldu bütün bunlar?... Yani ortada beş kuruş para dönmeden?... Hakikaten oldu yahu!" diye...

İyimserlik kötü bir hastalık: Şahsen ben 5-6 Nisan tarihlerinde "hakikaten olan" şeyin, katılımcılarını memnun eden bir atölye çalışmasından öte bir şey olduğunu düşünüyorum. Şöyle ki: Geride bıraktığımız yüzyıl, korkunç savaşlar, toplumsal katastroflar ve politik çalkantılarda kaybedilen "insan"ın masumiyetinden başka, bilgiye olan bilimsel inancın naif iyimserliğinin yitirilişine de sahne oldu. Modern bilimlerin Aydınlanma'ya dayalı temelinde yatan ve "doğru" arayışının insanlığı "iyi"ye götüreceğini anlatan mitos, pek çok farklı boyutta sorgulandı ve inandırıcılık gücünü büyük ölçüde yitirdi. Bilme isteği, araştırmacı bakışını kendisi üzerine de döndürdü bu sorgulama sürecinde. Yani bilgi aynaya baktı. Disipliner tarihleri farklı olan pek çok bilim dalı, bir yandan "Neyi bilmek istiyorum?" ve "Nasıl bileceğim?" soruları doğrultusunda cevaplar aramaya devam ederken, diğer yandan "Niye bilmek istiyorum?" sorusunu da giderek daha yüksek dozlarda katmaya başladı bilimsel eylem alanını belirleyen matrislerin içine.

Disipliner bilgi pratikleri üzerine etkeyen bu bilgi-kuramsal soru çeşitlenmesinin, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde bilginin ortaya çıkma süreçlerini de iyiden iyiye etkilediğini söylemek mümkün. Diğer pek çok disiplinle birlikte özellikle 1990'larda arkeolojide de kendini hissettiren "kendini yansıtma" (*self-reflexivity*) tartışmaları da bu dönüşüme işaret ediyor. David Clarke'ın günümüzden tam 30 yıl önce yayımladığı "Arkeoloji: Masumiyet'in Kaybı" adlı yazı da bu genel epistemolojik kendinin farkındalığın sonucunda arkeolojinin bilgi kuramında gerçekleşen bir kırılmanın habercisiydi.

Bilme pratiklerinin disiplin içi normları açısından, arkeolojinin Türkiye'de oldukça köklü ve başarılı bir geçmişi var. Ancak 20. yüzyılın son çeyreğinde bilgiye damgasını vuran bu genel "masumiyet kaybı"yla Türkiye'deki arkeolojinin de yüzleşmiş olduğunu söylemek mümkün değil.

Bilim "Ne doğrudur?" diye sorar. Felsefe ise bu soruyu ters yüz eder. "Doğru nedir?" diyerek. Bilim "Önemli olan bilgidir." diye kurar eylemsel ahlakını. Felsefe ise o tanıdık oyunu oynar yine: "Peki bilgi ne için önemlidir?"

Bir bilme pratiğinin kendisini "disiplin" olarak tanımlaması, ilk soruları hangi alana yöneltiği ve ne şekilde kurumsallaştırdığıyla ilgilidir. Bu kurumsallaşmanın içinden ikinci türden soruları doğuran kırılma ise, disiplinin belirli riskleri alabilecek olgunluğu gelmesiyle ya da bu riskleri ister istemez almak zorunda kalmasıyla bağlantılıdır. Yeni ufuklar ancak yeni risklerle yüzleşmekle keşfedilebilir. Riskle yüzleşmek ise öncelikle cesaret, sonra da oluşmaya başlayan kendinin farkındalıkların samimiyetle ortaya konması ile mümkün olabilir ancak.

Bilmiyorum, platformun diğer katılımcıları bu yargıma katılırlar mı, ama şahsen 5-6 Nisan'da gerçekleştirilen atölyede "hakikaten olan" şeyin, cesaret ve samimiyet doğrultusunda atılan bir adım olduğunu düşünüyorum. Kuşkusuz ki her tür ilk adım belli bir acemilik barındırıyor ve her tür ilk konuşma denemesi belli bir kakafoni de yaratıyor. Ne var ki, arkeolojinin toplumsallaşmasının ancak ve ancak çok sesli bir diyaloğun sürdürülmesi ve tartışmada oluşan çatlakların ve eksikliklerin üzerine gidilmesiyle gerçekleşebileceğini öne sürmek herhalde yanlış olmaz. Şahsen, Türkiye'de arkeolojinin toplumsal tartışmalara katkıda bulunmasının mümkün olabilmesi için, disiplinin sanatla, felsefeyle ve sosyal bilimlerle geçmişe dair farklı ufukları keşfetmek yolunda daha yoğun etkileşimlere girmesi gerektiğine inanıyorum.

Tartışmaya Haziran 2004 için planlanan 2. atölyede kaldığımız yerden devam edelim istiyoruz. Ama tabii "heyecan" bu; kâğıtta durduğu gibi durmaz! "Ne yani, o zamana kadar susacak mıyız?" derseniz, bir elektronik tartışma grubu oluşturuyoruz, mutlaka bekleriz... (İletişim: info@arkeoloji.org)

Oğuz Erdur
Columbia Üniversitesi, Antropoloji Bölümü, doktora adayı
Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, yarı zamanlı öğretim görevlisi

Irak'ta Tarih Talanı

"İnsanlık İkinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkımların ne kadar büyük olabileceğini gördükten sonra 1954'te Lahey'de savaş durumunda kültürel varlıkların korunmasına ait bir sözleşme ortaya çıkarmış, bunu 1957'de kesinleştirmiş ve bir barbarlığın savaş durumunda kültürel mirası yok etmemesini kurallara bağlamıştı. 103 ülkenin imzaladığı bu sözleşme ne yazık ki Amerika ve İngiltere tarafından imzalanmamıştı."
Orhan Silier
NTV konuşmasından

Web sitemizi güncellemeye devam ediyoruz. Ana sayfamıza eklediğimiz Irak'ta Tarih Talanı linki ile savaş ve kültürel miras talanı konusunu gündemde tutuyoruz. Linkimizde bulunan konulardan kimi başlıklar:

- Yönetim Kurulu Bildirisi -Tarih Vakfı Uyarıyor
- Tarih Bombalanıyor - Prof. Dr. Mehmet Özdoğan
- Irak'ta Savaş ve Kültürel - Tarihi Miras (TBMM Meclis Tutanağı)
- Sistemli Bir Tarihi Yok Etme Operasyonu - Orhan Silier (NTV televizyonunda yayınlanan konuşma metni)
- İnsan Yaptıklarıyla İz Bırakır - Gülay Sert (Açık Dergi Radyo Programından)
- Europa Nostra'nın Basın Duyurusu

13. STK Sempozyumu 27-28 Haziran Tarihinde Gerçekleşecek

1994 yılından beri düzenli olarak gerçekleştirilen Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumları'nın 13. buluşması 27-28 Haziran tarihinde Yıldız Teknik Üniversitesi Oditoryumu'nda gerçekleştirilecek. 17 kuruluşun düzenleme kurulunda yer aldığı sempozyumun konusu: "Düşünen Sivil Toplum: Felsefi Yaklaşımlar-Açılımlar"
Heinrich Böll Vakfı tarafından finanse edilen ve sekreteryası Tarih Vakfı tarafından yürütülen on üçüncü sivil toplum kuruluşları sempozyumunun birinci ve ikinci günlerinde teorik ve pratik sunumlar yapılacak, bu sunumların yanı sıra belirlenmiş konularda atölye çalışmaları gerçekleştirilecek.
Sempozyum süresince birinci gün "birey-sivil toplum ve sivil toplum kuruluşu ilişkisi" ve "bilgi-sivil toplum ve sivil toplum kuruluşu ilişkisi" konulu iki oturum yapılacak. İkinci gün ise "kamusal alan ve sivil toplum kuruluşları" konusu tartışılacak. Ayrıca iki gün boyunca yapılacak olan atölye konuları şunlar:

- Sivil Toplum Kuruluşlarında Bilginin Üretilme, Paylaşılma ve Erişim Biçimleri
- Kamusal Alan İçerisinde Sivil Toplum Kuruluşlarının İşlevi ve Etkinliği
- Sivil İtaatsizlik Kavramı ve Demokratikleşme Yönünde Etkileri
- Birey-Bilinç ve Sorumluluk Kavramlarının Kamusal Alana Yansıması
- Sivil Toplum Kuruluşları ve Sivil Toplum Arasındaki İlişki ve İletişim Biçimleri

Benetton'dan "Olağanüstü" Bir Sergi: Colors Sıradışı Objeler

Benetton'un sıradışı dergisi *Colors*, 12 yıl boyunca dünyanın dört bir köşesinde gerçekleştirdiği çekimler sırasında topladığı sıradışı objeleri, İstanbul'un en eski endüstri merkezi Tarih Vakfı Tarihi Darphane Binaları'nda sergiliyor. "Colors Sıradışı Objeler" sergisinde yer alan ve geleceğin insanları için "20. yüzyılın arkeolojik buluntularını" oluşturacak objeler, müzik ve ışık oyunları eşliğinde sunuluyor.

Daha önce Floransa'daki Leopolda İstasyonu'nda ve Londra'daki David Gill Galerisi'nde açılan sergide, kimileri için çok gerekli olan kimilerine göre de işe yaramayan, köpekler için diyet hapları, Japon öğrencilere dağıtılan ateşe dayanıklı başlıklar, üç renkte etnik yara bantı gibi ilginç buluşlar da yer alıyor. Sergide alışkanlıkların, deliliklerin, rüyaların ve karabasanların birer göstergesi olan objeler aracılığıyla insanlara yemek, moda ve cinsellik konularında farklı kültürlere ilişkin hikâyeler anlatılıyor.

Benetton'un iletişim ve araştırma merkezi Fabrica'ya dünyanın dört bir yanından gelen genç sanatçı ve araştırmacıların geliştirdikleri sanat ve iletişim projeleri de, sergi kapsamında bir video enstalasyonuyla gösteriliyor.

Tarih: 8 - 28 Mayıs 2003
Saat: Her gün 10:00 - 18:00 arasında ücretsiz gezilebilecek.
Yer: Darphane Binaları

Eski belgelerinizi ücretsiz yeni yazıya çeviriyoruz

Dedenizden, ninenizden kalan Osmanlıca mektupları, kartpostalları, elinizde olabilecek berat, ferman veya üzerinde ne yazdığını merak ettiğiniz eski fotoğrafları, uzmanlar denetiminde yeni yazıya ücretsiz olarak çeviriyoruz.

Osmanlıca Semineri Katılımcıları / Bilgi: Hikmet Bostancı

(0212) 513 5235

Osmanlıca'da yeni dönem seminerleri de Yıldız, Eminönü, Nişantaşı ve Bursa'da nisan ayı içinde başlıyor. İlgilenenler için (0212) 233 2161 - 36

20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli

Son 25 yılda Avrupa ülkelerinin çoğunda ortaöğretim okullarında genel olarak tarih, özel olarak Avrupa tarihi müfredatının kapsamı önemli bir değişime uğradı. Modern tarih ile modernlik öncesi tarih öğretimi arasındaki denge değişti. 1950'li yıllarda modern tarih konuları çoğunlukla 1914'te veya 1918'de biterdi. Oysa 1970'li yıllara gelindiğinde, Batı Avrupa'da öğretilen tarih artık Birinci Dünya Savaşı'nı, iki dünya savaşı arasındaki dönemin gelişmelerini ve kilit olaylarını, İkinci Dünya Savaşı'nı, savaş sonrası yeniden yapılanmayı ve Soğuk Savaş döneminin ortaya çıkışını da kapsıyordu. Günümüzde birçok ülkede ortaöğretim tarih müfredatının yarıdan fazlası 19. ve 20. yüzyıl tarihine odaklanmıştır. Şimdiki genişlemiş Avrupa'da okutulan bazı tarih kitapları ve müfredat konuları Sovyetler Birliği'nin dağılışını, bunun Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri, genişlemiş Avrupa ve küresel durum açısından doğurduğu sonuçları da içeriyor.

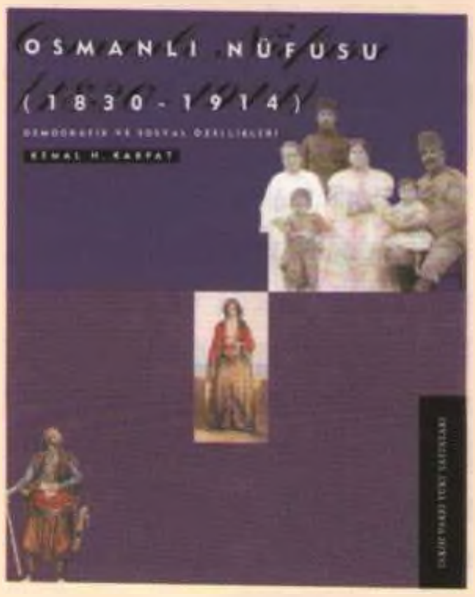

Bu kitap, tarih eğitimiyle ilgilenen kişiler için Avrupa Konseyi'nin "20. Yüzyılda Avrupa Tarihini Öğrenmek ve Öğretmek" projesi çerçevesinde hazırlanmış bir kılavuz niteliğinde. Tarih derslerinde "ne öğretilmeli"den ziyade, "nasıl öğretilmeli" sorusuna cevap arayan kitap, ulusal tarihi aktarmakla sınırlı kalmayan, Avrupa ve dünya tarihine ağır-

lıklı olarak yer veren bir yaklaşımı savunuyor. Görsel malzemelerin "okunması", televizyondaki "tarih"in analiz edilmesi, yeni teknolojilerin ve internetin öğretimdeki faydalarının incelenmesi, üzerinde durulan konulardan bazıları.

Yurt Yayınları'nın Yeni Kitabı

Kemal H. Karpat'ın *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri* adlı kitabı Tarih Vakfı Yurt Yayınları arasından yayımlandı. 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'daki toplum-

sal ve siyasal dönüşümün tam olarak kavranabilmesi için Osmanlı nüfusunun büyüklüğü, gelişme hızı, dini-etnik bileşimi gibi parometrelerin ve bu nüfusun büyümesine, azalmasına veya ayrışmasına yol açan toplamsal etkenlerin kapsamlı bir şekilde incelenmesi zorunludur. Kemal H. Karpat'ın bu konuda yıllardan beri sürdürdüğü araştırmalarının sonuçlarını kapsayan *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri* adlı kitabı, Wisconsin Üniversitesi tarafından 1985'te yayımlanmıştı. Tarih Vakfı Yurt Yayınları bu eserin Türkçe çevirisini, yazarın daha sonra çeşitli kitaplar ve dergiler içinde yer alan, Balkanlar ve Kafkaslar'daki nüfus hareketleri ile Amerika'ya Osmanlı göçü ve Osmanlı'daki Yahudi göçlerini ele alan yazılarını ve Türkçe baskı için hazırladığı uzun önsözüyle birlikte sunmaktadır.

Bugüne kadar bu önemli konuyu tüm yönleriyle birlikte inceleyen böylesine kapsamlı bir eser yayımlanmamıştı. Bu nedenle *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, tarih çalışmalarına yeni ve daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşma olanağı sunuyor. Kemal H. Karpat'ın kitabı, bunu esas olarak iki yönde yapıyor: Birincisi, Osmanlı nüfusu ile ilgili, bilinen veya yeni bulunan tüm belgeleri ve bilgileri bir araya toplayarak ve yorumlayarak, ikincisi, Osmanlı (ve Türkiye Cumhuriyeti) nüfusunun toplumsal-kültürel ve etnik bileşimini derinden değiştiren dış ve iç göçlerin büyük dönüştürücü rolünü ortaya çıkararak.

Bu yönleriyle, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, tüm tarih çalışmaları için vazgeçilemez bir temel kaynak niteliğini kazanmaktadır.

Yavuz Selim Karakışla Tarihçinin Mutfağı'ndaydı

Tarihçinin Mutfağı toplantı dizimizin nisan ayı konuğu Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarihi Bölümü öğretim görevlisi olan Yavuz Selim Karakışla idi.

1979'da Kadıköy Maarif Koleji'nden mezun olan; 1987'de Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümündeki lisans eğitiminden sonra, 1992'de Boğaziçi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans derecesini alan, 2003'de State University of New York/Binghamton Tarih Bölümü'nde doktorasını tamamlayan Yavuz Selim Karakışla, kendi ifadesiyle "tarihçi olmaması için bütün şartlar hazırken" nasıl tarihçi olduğunu, eğitim yıllarını ve etkilendiği tarihçileri, genel olarak tarihe ve mikro tarihçiliğe bakışını ve uzun vadeli projelerini anlattı. Samimi bir üslupla hayallerini, hayal kırıklıklarını ve umutlarını dinleyicilerle paylaşan Karakışla, geniş ilgi alanlarını, araştırma ve yazma tarzını ve tercihlerini dile getirdi.

Toplumsal Tarih dergisi için düzenli olarak hazırladığı "Arşivden Bir Belge" bölümü ile de tanıdığınız Yavuz Selim Karakışla'ya, mutfağını bizlerle paylaştığı için bir kez daha teşekkür ediyor; sizlere de bu keyifli sohbeti *Toplumsal Tarih*'in Temmuz sayısında okuma fırsatı bulacağınızı hatırlatmak istiyoruz.

Tarihçinin Mutfağı söyleşilerinin mayıs ayı konuğu son günlerde *Denge Oyunu* kitabıyla yeniden gündemde yer alan Selim Deringil

Esselte Leitz Desteğini Sürdürüyor

1998 yılında, Üç Kuşak Cumhuriyet sergimizin destekçileri arasında yer alan Esselte Leitz, bu tarihten itibaren Tarih Vakfı'na katkılarını düzenli olarak sürdürdü.

Her yıl vakfımızın kırtasiye ihtiyaçlarının önemlice bir bölümünü bedelsiz olarak karşılayan Esselte Leitz'a, 2003 yılında da desteğini sürdüreceğini bildirmesi dolayısıyla teşekkür ediyor, işbirliğimizin gelişerek devam etmesini diliyoruz.

TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI
YÖNETİM KURULU
AYŞE SEMİHA BABAN
HALİM BULUTOĞLU
EDHEM ELDEM
SÜLÜN FALAY
MEHMET ÖZDOĞAN
ŞEVKET PAMUK (BŞK. YRD.)
ERSİN SALMAN
ORHAN SİLİER (BŞK.)
İLHAN TEKELİ
METE TUNÇAY (BŞK. YRD.)
BÜLENT ÜNAL

VAKIF MERKEZİ
NİŞANTAŞI, VALİ KONAĞI C.
SAMSUN APT. NO. 57
80200 İSTANBUL
TEL: (0212) 233 21 61 -
233 21 66 - 233 21 70
FAKS: (0212) 234 32 90
E-POSTA:
tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr
WEB: http://www.tarihvakfi.org.tr

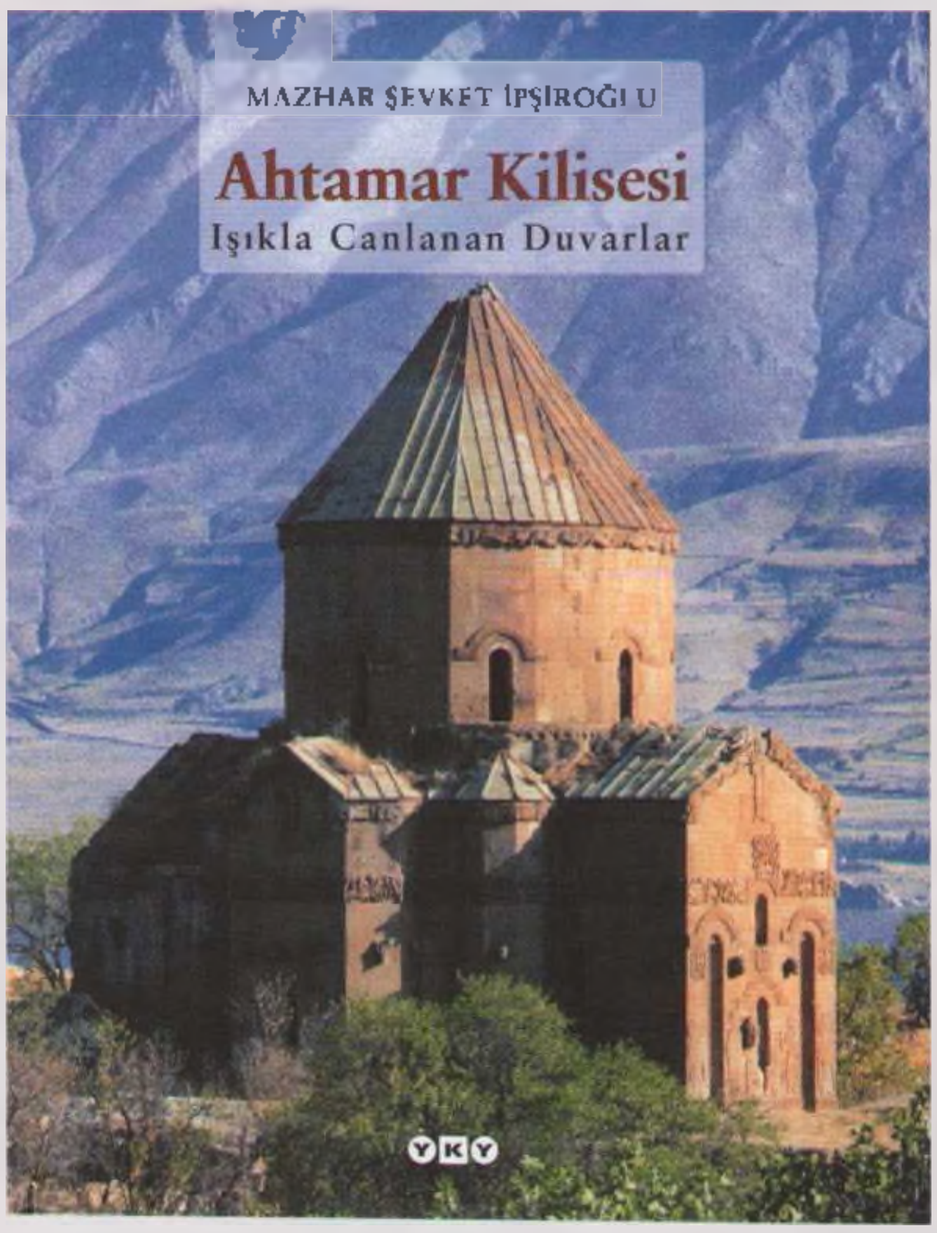
BİLGİ-BELGE MERKEZİ
ZİNDANKAPI DEĞİRMEN
SOKAK NO. 15
34460 EMİNONÜ-İSTANBUL
TEL: (0212) 513 52 35
FAKS: (0212) 513 21 77
bbmrkz@tarihvakfi.org.tr

ANKARA İRTİBAT BÜROSU
ÜLKÜ ÖZEN
BÜYÜKELÇİ SOKAK 14/9
KÜÇÜKESAT-ANKARA
TEL: (0312) 426 16 54
FAKS: (0312) 468 53 65

BANKA HESAP
NUMARALARIMIZ
VAKIFLAR BANKASI
İSTANBUL ŞUBESİ 2003924
VAKIFLAR BANKASI
TAKSİM FİNANS MARKET
ŞUBESİ 2013044
İŞ BANKASI
AYASPAŞA ŞUBESİ 250962

HAZIRLAYAN
UĞRAŞ SALMAN

Duvarlar ışıkla canlanıyor

Ahtamar Kilisesi
Mazhar Şevket İpşiroğlu
112 sayfa

Van Gölü'nde küçük bir adada yer alır Ahtamar Kilisesi. Mimarisi ve süslemeleriyle "ışıldayan" kilise, sanat tarihi açısından da büyük önem taşır. Ahtamar Kilisesi'yle ilgili yapılmış kapsamlı bir inceleme, yeterince farkına varamadığımız bir kültürel mirası daha gün ışığına çıkarıyor.

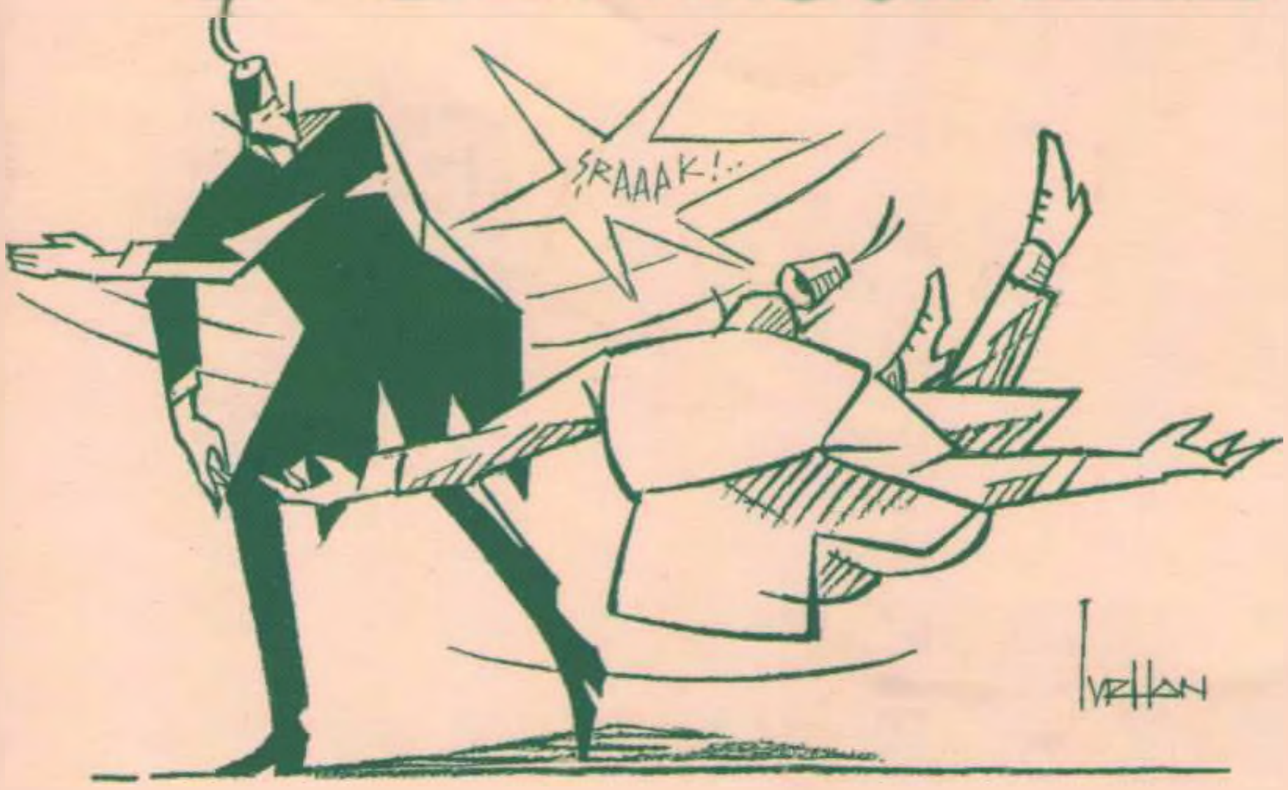
Bir sanat tarihçisinin kaleminden tarihi bir eser aydınlanıyor.

Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ: İSTANBUL: 212-293 08 24 / 502 • İZMİR: 232-463 82 90 • ANKARA: 312-435 85 94
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr • Web Sitesi:www.yapikrediyayinlari.com • **İnternet satış: www.estore.com.tr/bulvar/yky •**
www.teleweb.com.tr bilgi hattı: 0 212 473 0 444 • YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212-293 08 24, 252 47 00

YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

Osmanlı tokadı...

Siz hiç hayatınızda Osmanlı tokadı yediniz mi? Biz yedik. Hepimiz birer sıkı Osmanlı tokadı yedik. Hem de hiç beklemediğimiz bir yerde. Bir müzede. Biz kim miyiz? Biz bu ilanı hazırlayanlarız. Yirmili yaşlarının sonunda bir grup insanız. Aslında kim olduğumuzun çok da büyük bir önemi yok. Asıl önemli olan Osmanlı tokadı yedik derken, neyi kastettiğimiz.

Aslında biz Osmanlı Bankası Müzesi'nin açıldığını sizlere duyurmak için bir ilan hazırlamaya girişmiştik. Açılıştan önce, sağolsunlar yetkililer bize müzeyi baştan sona gezdirdiler, anlattılar. Gördük ki inanılmaz bir kültürel miras titizlikle korunmuş, özenle sergileniyor. Osmanlı Bankası'nın o büyük birikimi belgelerle, fotoğraflarla, paralarla, senetlerle, çizimlerle, haritalarla karşımızda.

İşte ne olduysa orada oldu. Hepimiz birer sıkı Osmanlı tokadı yedik. Çünkü şunu gördük: Hepimiz tarihimize o kadar uzak kalmışız ki... Sizin anlayacağınız Osmanlı tokadı bizi önce utandırdı, sonra uyandırdı. Düşündük de, hiçbirimiz Topkapı Sarayı'na bir okul gezisi haricinde gitmemişiz. Yani kendi isteğimizle, merak ederek, heves ederek. Peki neden? Önemi yok. Önemli olan Osmanlı tokadını yemiş olmamız.

Müzede sergilenen sadece Osmanlı Bankası'nın geçmişi değil aslında. Ülkemizin, bizim, hepimizin geçmişi. Bir iki ilginç örnek, derdimizi anlatmaya yardımcı olacaktır: Hep denir ya, Anadolu bir kültür mozaiğidir diye. Yüzyıl önce kadı ile patriğin, imam ile papazın arka arkaya hesap açtırdıklarını görmek güzeldi. Sadece halkın değil, saray mensubu kişilerin bile Osmanlı Bankası'nda hesap açtırdıklarını gördük. Bankanın sicil kayıtları bize sadece ekonomik gelişmeler hakkında bilgi vermekle kalmıyor; toplumun tüketim, eğlence, kültürel alışkanlıklarının yıllar içinde nasıl değiştiğini de gösteriyordu. Hatta modanın bile...

Tarihimiz konusunda merakınızı biraz olsun artırabildik mi, bilmiyoruz. Ama bildiğimiz bir şey var: Osmanlı Bankası Müzesi'ne bir iki saatinizi ayırırsanız, Osmanlı tokadı size de çok iyi gelecek. Unutmadan ekleyelim, müzede kitap satışı ve çok güzel bir kafe var. Tarih konusundaki iştahınız biraz kabardıysa, yeni kitaplarınızı müzenin kafesinde karıştırmaya başlayabilirsiniz. Belki de bir dahaki sefere sizinle orada karşılaşır, tanışırız. Kimbilir... Bu arada, müzenin yeri çok kolay. Karaköy'den Bankalar Caddesi'ne girdiniz mi, biraz ileride solda. Açık adresi şöyle: Voyvoda Caddesi, numara 35-37, Karaköy, İstanbul. Arabayla gelmek isterseniz, Şişhane'den girmeniz lazım. Haftanın her günü sabah 10'dan akşam 6'ya açık. İyi tarihler...

OSMANLI BANKASI MÜZESİ AÇILDI

BİR GARANTİ KURULUŞUDUR

Garanti